

Bibliotheca
Lituana
IV

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS
BIBLIOTEKININKYSTĖS IR INFORMACIJOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Bibliotheca Litwana IV

PRIVAČIOJI RAŠTIJA IR
EGODOKUMENTINIS
PAVELDAS

Sudarytojas
ARVYDAS PACEVIČIUS

AKADEMINĖ
LEIDYBA

VILNIUS, 2017

Mokslinė redakcinė kolegija:

Prof. dr. Arvydas Pacevičius, Vilniaus universitetas (pirmininkas)
Genovaitė Astrauskienė, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Dr. Vincas Grigas, Vilniaus universitetas
Dr. Tomas Petreikis, Vilniaus universitetas
Vigintas Stancelis, Vilniaus universitetas

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto taryba
(2016 m. gruodžio 19 d.; protokolas Nr. 160000-10-12)

Recenzentai:

Prof. dr. Roma Bončkutė, Klaipėdos universitetas
Prof. dr. Rimvydas Laužikas, Vilniaus universitetas
Visi straipsniai recenzuoti dviejų recenzentų.

Viršelyje panaudotas Jano Cedrowskio atsiminimų, istoriko Teodoro Narbuto 1828 m. dovanotų
Vilniaus universiteto bibliotekai, nuorašo fragmentas. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka,
Rankraščių fondas: F93-2009, lap. 6.

ISBN 978-9955-33-708-9

ISSN 2424-3477

Bibliografinė leidinio informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Audronė Baškienė, Monika Bogdzevič, Margarita Dautartienė, Veronika Girininkaitė,
Angelė Mikelinskaitė, Arvydas Pacevičius, Angelė Pečeliūnaitė, Kristina Petrauskė, Tomas Petreikis,
Zita Pikelytė, Vytautas Plečkaitis, Aldona Ruseckaitė, Jolita Sarcevičienė, Virginija Šiuksčienė,
Vika Veličkaitė, Arūnas Vyšniauskas, 2017
© Akademinė leidyba, 2017
© Vilniaus universitetas, 2017

TURINYS

PRATARMĖ, Arvydas Pacevičius	7
Straipsniai.....	9
EGODOKUMENTŲ TYRIMAI: SENOS ERDVĖS – NAUJI HORIZONTAI Arvydas Pacevičius.....	11
EGODOKUMENTŲ LEIDYBA LIETUVOJE 1991–2015 m.: VYTAUTO KUBILIAUS PUBLIKUOTI LAIŠKAI IR DIENORAŠČIAI Margarita Dautartienė	21
SILVA RERUM TERMINO, ŽANRO BEI TIPOLOGIJOS INTERPRETACIJOS: VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ ATVEJIS Veronika Girininkaitė	41
EGODOKUMENTAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS POLITINĖS KULTŪROS TYRIMUOSE: JANO CEDROWSKIO DIENORAŠČIO ATVEJIS Kristina Petrauskė	69
AUTOCENZŪROS GALIA: MERKINĖS SENIŪNO ANTANO KAZIMIERO SAPIEGOS 1722–1733 M. UŽRAŠAI Jolita Sarcevičienė.....	85
MYKOLO KAZIMIERO RADVILOS, VADINAMO ŽUVELE (1702–1762), DIENORAŠTIS: TARP ITINERARIJAUS IR EGODOKUMENTO Vika Veličkaite	105
FENOMENALIOS KOMUNIKACIJOS PRIGIMTIS. ATVEJO ANALIZĖ: GYVENIMO ISTORIJOS NARATYVAS DR. MARIJOS SEREIKIENĖS-KIŠKYTĖS (GIM. 1925 M.) PRISIMINIMŲ KNYGOJE <i>MANO LAIKAS</i> Angelė Pečeliūnaitė	123
ISTORIOGRAFINIAI AMŽININKŲ TEKSTAI APIE LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMĄ KAIP LOKALINĖS GALVOSENOS RAIŠKOS VIETA (PANEVĖŽIO APSKRITIES ATVEJIS) Tomas Petreikis.....	147

Apžvalgos	169
RAŠYTOJOS ŽEMAITĖS (MENINĖ) GYVENIMO REKONSTRUKCIJA REMIANTIS ARCHYVALIJOMIS	
Aldona Ruseckaitė	171
KRAŠTOTYRA IR MUZIEJININKYSTĖ PELIKSO BUGAILIŠKIO EGODOKUMENTIKOJE	
Virginija Šiukščenė	181
VIEŠI PRIVATŪS REIKALAI SIGNATARO JURGIO ŠAULIO (1879–1948) IR GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS KORESPONDENCIJOJE	
Vytautas Petras Plečkaitis	197
KREKENAVOS FOTOGRAFO TADO BAJORŪNO DARBO UŽRAŠAI	
Zita Pikelytė	209
TRUMPIEJI JUOZO MILTINIO FONDO RANKRAŠČIŲ ĮRAŠAI	
Angelė Mikelinskaitė	223
ŠIAULIŲ APSKRITIES POVILO VIŠINSKIO VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS DARBUOTOJŲ EGODOKUMENTAI: ATSIMINIMAI IŠ TREMTIES, DIENORAŠČIAI	
Audronė Baskienė	233
Šaltinio publikacija	247
JONO VITARTO (JAN MICHAŁ WITORT) 1888 METŲ STRAIPSNIS APIE PANEVĖŽIO KRAŠTĄ: KORESPONDENCINIO PRANEŠIMO TURINYS IR EGODOKUMENTINĖ VERTĖ	
Monika Bogdzevič, Arūnas Vyšniauskas	249
Recenzijos, anotacijos	269
<i>Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités. Actes du colloque de Limoges 17 et 18 novembre 2005 [Privačioji raštija. Rankraščiai ir publikacijos. 2005 m. lapkričio 17-18 d. Limože vykusios konferencijos darbai], sous la direction de Michel Cassan, Jean-Pierre Bardet, François- Joseph Ruggiu. Limoges: Pulim, 2007, 347 p., ISBN 978-2-84287-443-8</i>	
Jolita Sarcevičienė	271
<i>Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents. [Paliesti praeitį. Egodokumentų tyrimai istorinėje sociolingvistikoje]. Editors: Marijke J. van der Wal, Gijsbert Rutten, John Benjamins Publishing, 2013, 279 p., ISBN 9789027200808</i>	
Veronika Girininkaitė	279

PRATARMĖ

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka kartu su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekinių kystės ir informacijos mokslų institutu 2015 m. spalio 7 d. surengė mokslinę konferenciją, skirtą egodokumentinio paveldo tyrimams, aktualizavimui ir sklaidai. Egodokumentai suprantami kaip autobiografinė raštija pirmuoju asmeniu, kurios ryškiausi žanrai yra dienoraštis, atsiminimai, laiškai, atminimų albumai, o senojoje Lietuvoje – dar ir *silva rerum* tipo knygos. Konferencijoje veikė dvi sekcijos. Pirmoji buvo skirta bendrai teorinių, istorinių, savimonės raiškos raidos privačiosios raštijos problemų analizei ir galimiems sprendimams. Antroje sekcijoje buvo aptariamos daugiafunkčių egodokumentų, įvairiais aspektais susijusių su istoriniais ir etnografiniais Europos ir Lietuvos regionais, problemos, taip pat autobiografinė raštija, susijusi su Panevėžio regionu ir iš jo kilusiais žmonėmis („Panevėžio regionu“ vadinama teritorija, esanti Lietuvos Šiaurės rytuose). Pagal pranešimus parengtuose ir šiame *Bibliotheca Litwana* tome publikuojamuose moksliniuose ir apžvalginiuose straipsniuose nagrinėjami egodokumentikos kilmės, raidos, sąsajų su senųjų bibliotekų ir kitų atminties institucijų fondais bei privačiais rinkiniais klausimai; atskleidžiamas tarpdisciplinė prieiga prie egodokumentikos ir privačios raštijos tyrimų (istorijos, archyvistikos, bibliotekinių kystės, muzeologijos, komunikacijos ir kt. mokslų atvejai); aptariami lituanistiniai egodokumentų telkiniai Lietuvos ir užsienio atminties institucijose, jų paieškos ir tyrimų ypatumai, taip pat egodokumentų viešinimo, publikavimo, leidybos problemos. Ypatingas dėmesys skiriamas Panevėžio regiono egodokumentikai, jos telkiniams, tyrimo bei identifikavimo problemoms, turinio bei tyrimų sąsajoms su tapatumu, vietos, šeimos bei giminės, emocijų istorijai.

Straipsnių rinkinyje skelbiami 8 moksliniai straipsniai, 6 apžvalgos, 1 šaltinio publikacija ir 2 recenzijos. Publikacijose ir rinkinyje siekiama pristatyti naujausius egodokumentinio paveldo tyrimus, autobiografinės raštijos, saugomos atminties institucijose, telkinius ir egodokumentus.

Straipsniai ir šaltinių publikacijos atrinktos ir susistemintos teminiu požiūriu, rinkinys yra tęstinis, svarbus lituanistikos tyrimų sklaidai ir populiarinimui, egodokumentikos studijoms. Atlikti tyrimai turėtų paskatinti spausdintinio ir rankraštinio paveldo lituanistines, tarpdalykines studijas, jų rezultatų sklaidą, tarpinstitucinį bendradarbiavimą atliekant kitus panašius darbus. Rengiant ne tik mokslo bendruomenei, bet ir platesnei visuomenei skirtą knygą bendradarbiavo mokslo ir studijų bei viešojo sektoriaus (bibliotekų, muziejų) atstovai.

Arvydas Pacevičius

Straipsniai

EGODOKUMENTŲ TYRIMAI: SENOS ERDVĖS – NAUJI HORIZONTAI

ARVYDAS PACEVICIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekinių kūrinių ir informacijos mokslų institutas,
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva. El. paštas arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Straipsnyje, remiantis projektinės veiklos ir fundamentinių tyrimų rezultatų analize, aptariami paskutinių penkerių metų egodokumentų tyrimų pasiekimai ir perspektyvios studijų kryptys, ryškėjančios europinėje mokslo erdvėje ir Lietuvoje. Lietuvoje apie 2010 metus į mokslinį diskursą įvedus naują terminą egodokumentas, pastebimos sistemingesnės rašties pirmuoju asmeniu studijos (projektai LEGODOK ir „Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazės (AKdb) kūrimas“). Lietuvoje bendrąją tyrimų tendenciją laikytinos elito savimonės ir tapatumo raiškos studijos, į tyrimų lauką įtraukiančios naujus šaltinius (album amicorum). Tarpdalykiniai „apačių“ tyrimai veržliai plėtojami Šiaurės Europoje. Villa Vignoni forumas inspiravo solidžias publikacijas, skirtas asmens, šeimos ir bendruomenių tapatumams transkultūrinėje perspektyvoje. Kaimyninėje Lenkijoje leidžiami egodokumentiniai istorijos šaltiniai ir fundamentiniai tyrimai neretai aprėpia ir senosios Lietuvos problematiką. Daroma išvada, kad plečiant tarptautinį bendradarbiavimą su kaimynais, Lietuvoje tęstini tiek lietuviškos egodokumentikos paveldo kaip kalbinės tapatybės raiškos, tiek transkultūriniai daugiakalbystės ir įvairialypio tapatumo sklaidos modernėjančioje visuomenėje tyrimai.
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: egodokumentai, tyrimai, mokslo erdvė, sklaida, tapatumai, kalbinė tapatybė, šaltiniai.

Straipsnyje aptariami pastarųjų penkerių metų egodokumentų tyrimų rezultatai ir perspektyvios tyrimų kryptys, ryškėjančios europinėje mokslo erdvėje ir Lietuvoje. Tokį aptarimą sąlygojo kelios priežastys: visų

pirma, tradiciniu tampantis rudeninis Panevėžio forumas, į kurį susirenkama siekiant pranešti apie atradimus, išvalgas, lūkesčius. Antra – egodokumentų tyrimų Lietuvoje sukaktis: lygiai prieš penkerius metus, 2010 m. rudenį buvo pradėtas vykdyti projektas *Lietuvos egodokumentinis paveldas*, su kuriuo į Lietuvos tyrimų erdvę buvo įvestas iš esmės naujas terminas *egodokumentas*. Nors būta diskusijų, mokslo bendruomenė jį priėmė, be to, tai paskatino sistemingesnes egodokumentikos studijas. Kyla klausimas, ką daryti toliau? Į klausimą neįmanoma atsakyti neatlikus tam tikros savirefleksijos. Nesiekdami visapusiškos istoriografinės ir metodologinės analizės, susitelksime tik į Lietuvos ir kaimyninių šalių pasiekimus, taip pat į tarpdalykinius bei komunikacijos ir informacijos mokslus (archyviką, knygotyra, bibliotekininkystę ir informaciją, kt.), pristatysime aktualius tyrimus ir numatysime jų plėtros perspektyvas.

Bendruoju požiūriu „tyrimų erdvė“, be kita ko, mokslininkams reiškia bendradarbiavimo tinklus, galimybę atlikti tarpinstitucinius ir tarptautinius tyrimus, galimybę gauti finansavimą. Žvelgiant iš „NATO piloto“ skrydžio, egodokumentų tyrimuose taip pat ryškėja tam tikros erdvės, atskleidžiančios mokslininkų kooperacijos ir projektinės veiklos tendencijas. Šiuo požiūriu čia galime išskirti dominuojančias ir periferines bendruomenes, netgi tam tikras tyrinėjimų „ašis“, jungiančias įvairių šalių (tautų) mokslininkus. Nesulaukus Europos mokslo fondo finansuojamo projekto *Raštija pirmuoju asmeniu Europos kontekste* (2009, vadovas François-Josephas Ruggiu) tęsinio, siekiant rengti kasmetines vadinamąsias *Villa Vignoni* konferencijas, skirtas egodokumentų (vadinamosios raštijos pirmuoju asmeniu) nuo XV a. pabaigos iki XIX a. tyrimams, buvo įsteigta vadinamoji *Berlyno–Romos–Paryžiaus* ašis. Jose tebegvildinama tokia tematika: atmintis ir istorija (2013, vadovas Giovanni Ciappelli, Trento universitetas); asmens, šeimos ir bendruomenių tapatumas (2014, vad. François-Josephas Ruggiu, Paryžiaus Sorbonos universitetas); transkultūrinės tyrimų dimensijos (2015, vad. Claudia Ulbrich, Laisvasis Berlyno universitetas). Įdomu, kad informacija apie šiuos renginius internete skleidžiama tik prancūzų kalba. Berlyno ir Bazelio tyrėjų bendradarbiavimo rezultatas – 2014 m. pasirodęs fundamentalus kolektyvinis darbas *Kartografuojant „Aš“*. *Asmeninių naratyvų tyrimai*

Vokietijoje ir Šveicarijoje (red. Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz and Lorenz Heiligensetzer)¹. Šiame Berlyno–Bazelio „ašies“ projekte dalyvavo 11 mokslininkų², tarp jų – lietuviams iš publikacijų pažįstamas šveicaras Fabianas Brändle’is³. Minėtame kolektyviniame darbe, be kita ko, remiantis egodokumentais, aptariamos tokios temos kaip raštija ir rašymo praktikos, kūnas ir ligos, valgyimo kultūra, autobiografiniai savijudybės apmąstymai ir kt.

Kaimyninėje Lenkijoje su vadinamąja memuaristika, arba „savęs liudijimu“ (čia egodokumento terminas vartojamas retai, daugiausia Torunės universiteto mokslininkų), susijusius tyrimus atlieka daugelis mokslo centrų, leidžiama nemažai egodokumentinių istorijos šaltinių (Wilano-wo atvejis⁴), atliekama fundamentalių tyrimų, kurie aprėpia ir senosios Lietuvos problematiką. Pavyzdžiui, Torunės universiteto mokslininko Adamo Kucharskio monografijoje *Theatrum peregrinandi. Pažintiniai senlenkių kelionių vėlyvajame baroke aspektai*, kuri pasirodė 2013 m.⁵, gau- su nuorodų į Lietuvos didikų, ypač Radvilų, kelionių aprašymus. Tirdami egodokumentiką lenkai bendradarbiauja su prancūzais, šveicariais, čekais, vokiečiais. Tokio bendradarbiavimo rezultatas – 2014 metais pasirodžiusi knyga *Savęs liudijimai lenkų ir vokiečių rašmenimis XV–XVIII a.*, išleista Lenkijos istorikų misijos prie Viurcburgo universiteto pastangomis⁶. Visiš- kai naujas Lenkijos ir Lietuvos mokslininkų bendradarbiavimo kūrinys –

1 *Mapping the 'I': Research on Self-Narratives in Germany and Switzerland*. Eds. Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz and Lorenz Heiligensetzer. Brill, 2014.

2 Andreas Bähr, Fabian Brändle, Lorenz Heiligensetzer, Angela Heimen, Gabriele Jancke, Gudrun Piller, Sophie Ruppel, Thomas M. Safley, Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz, Patricia Zihlmann-Märki.

3 BRÄNDLE, Fabian. Popular Autobiography in Switzerland. In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013. P. 149–162.

4 WERDUM, Ulryk. *Dziennik podróży 1670–1672. Dziennik wyprawy polowej 1671*. Opr. Dariusz Milewski. Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012; GAWARECKI, Sebastian. *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*. Opr. Marek Kunicki-Goldfinger. Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013.

5 KUCHARSKI, Adam. *Theatrum peregrinandi*. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

6 *Selbstezeugnisse im polnischen und deutschen Schrifttum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit (15–18. Jahrhundert)*. Herausgegeben von Stanisław Roszak, Renata Skowrońska, Helmut Flachenecker, Roman Czaja, Janusz Tandecki. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014.

straipsnių rinkinys *Egodokumentai. Istoriografinės tradicijos ir tyrimų perspektyvos*⁷. Lenkijos mokslininkai dalyvavo ir minėtame projekte *Lietuvos egodokumentinis paveldas*, čia itin didelis jų indėlis rengiant egodokumentinio paveldo serijos knygas, kurių jau turime penkias. Paskutinė, kuri išleista parėmus Lietuvos kultūros tarybai, – *Vilniaus viešosios bibliotekos dienoraštis, 1910–1911*⁸.

Lietuvoje egodokumentikos tyrimai atliekami daugelyje institucijų, tačiau trūksta koordinacijos, bendradarbiavimo. Skirtingų mokslo šakų ir kryptių tyrimų objektas ir prieiga, metodologinės nuostatos lemia egodokumentų panaudojimo ir analizės principų įvairovę. Bendrąja tendencija galima laikyti pastangas egodokumentais vadinti vis daugiau šaltinių, kuriuose pasakojama apie save, t. y. kuriantį asmenį. Pavyzdžiui, tyrimai parodė nemažai atminimų albumų (lot. *album amicorum*) ir egodokumentinės raštijos sąsajų⁹. Egodokumentikos kontekste vis dažniau nagrinėjami ir kelionių aprašymai¹⁰. Tebėra aktualus siekis egodokumentus pritaikyti siauresnės tyrimų problematikos poreikiams, t. y. traktuoti juos kaip tam tikrą tyrimų priemonę. Pavyzdžiui, tai būdinga lyčių ar tautinio atgimimo studijoms (plg. čekų *Lyčių formavimas egodokumentuose*¹¹). Tradiciškai stiprūs elito savimonės ir tapatumo raiškos egodokumentikoje tyrimai. Atskira, svarbia ir perspektyvia tyrimų kryptimi laikytinos vadinamųjų „apačių“ (angl. *from below*), kurioms priskiriamos neelitinės, su liaudimi susijusios socialinės grupės, rašyti-

7 *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.

8 *Vilniaus viešosios bibliotekos dienoraštis, 1910–1911*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014. – Daugiau apie projekto *Lietuvos egodokumentinis paveldas* rezultatus ir publikacijas žr.: PACEVIČIUS, Arvydas. Litewski program badań egodokumentów – LEGODOK. In *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 33–43.

9 *Atminimų sodai*. Albumistikos etiudai. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos album amicorum katalogas. Parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė. Vilnius, 2016.

10 *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Sudarė Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Pacevičius, Tomas Petreikis. Panevėžys, 2015.

11 *Formulation of Gender in Ego Documents*, Institute of Historical Sciences of Faculty of Arts University of Pardubice. [Žiūrėta 2015-11-15]. Prieiga per internetą <<http://uhv.upce.cz/en/formulation-of-gender-in-ego-documents/>>.

nės kultūros ir mentaliteto studijos. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, būtent valstiečių, amatininkų, apskritai paprastų žmonių egodokumentikos tapimo tyrimai atvėrė kelią šiuolaikinei mikroistorijos, socialinės antropologijos, naujojo istorizmo perspektyvai¹². Tačiau neretai tokie tyrimai, ypač Rytų ir Šiaurės Europoje, taip pat Baltijos šalyse, nėra tapatinami su egodokumento konceptu. Vienas pavyzdys: 2013 m. Helsinkio universiteto prof. Anna Kuismin išleido knygą – kolektyvinį straipsnių rinkinį *Baltos lankos, juodos sėklos. Šiaurietiškos literatūros praktikos ilgajame XIX amžiuje*¹³ (plg. mūsų *baltos lankos, juodos avys*). Jame Suomijos, Švedijos, Islandijos, Norvegijos mokslininkai, atstovaujantys socialinės lingvistikos, istorijos, literatūros, folkloristikos sritims aiškinosi, kaip paprasti žmonės, neturėdami galimybių gauti mokyklinio išsilavinimo, kūrė įvairius, dažnai savitus tekstus: dienoraščius, laiškus, atsiminimus, rankraštinius laikraščius ir kt. Pažymėtinas Annos Catrine Edlund straipsnis¹⁴, skirtas valstiečių dienoraščių tyrimų metodologinėms problemoms (dienoraštis kaip socialinė praktika, dominuojantis ir liaudiškas raštingumas ir kt.). Su tokiais „apachių ir mažumų tyrimais“ galima sieti Lietuvos kalbos instituto, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos ir kt. institucijų projektą „Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazės kūrimas“ (AKdb), kuriuo asmeninius rašomosios lietuvių kalbos duomenis: žmonių laiškus, dienoraščius, atsiminimus, nuotraukų užrašus, raštelius ir kitus asmeninio pobūdžio rankraščius (egodokumentus)¹⁵, siekiama kaupti, skaitmeninti ir padaryti prieinamus elektroninėje terpėje.

Nemažai nuveikta tyrinėjant korespondenciją, epistolinę komunikaciją. Pažymėtina, kad, pavyzdžiui, emigrantų (išeivių, tremtinių ir pan.) laišškai imami traktuoti kaip savarankiškas žanras, turintis ypatingų požymių,

12 BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 17–20.

13 *White Field, Black Seeds. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*. Edited by Anna Kuismin & M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, 2013.

14 EDLUND, Ann-Catrine. A Country Maid and her Diar. Methodological Reflections on Historical Literary Practices. In *White Field, Black Seeds. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*. Edited by Anna Kuismin & M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, 2013, p. 89–100.

15 *Mūsų laišakai*. [Žiūrėta 2015-11-15]. Prieiga per internetą <<http://www.musulaiskai.lt/index.php/apie>>.

ypač teksto specifikacijos požūriu. Be to, juos tirti imamasi iš platesnės – egodokumentikos – perspektyvos¹⁶. Šiame kontekste minėtini Vidos Girininkienės ir prof. Domo Kauno darbai. Negalima nepaminėti svarbios įžvalgos, kuri išplaukia iš išeivio lietuvininko Jurgio Kavolio asmeninio archyvo ir kanadietišų jo laiškų tyrimo apie korespondencijos kaip viešos, ne tik privačios komunikavimo priemonės išeivijoje prigimtį ir ypatumus, cit.: „Kanadietiškieji laišškai pagal turinį, pasakojimo stilių ir paskirtį yra ne tik asmeninės komunikacijos priemonė, bet ir viešasis pranešimas giminystės susaistytų artimųjų ir pažįstamų bendruomenėi“¹⁷. Laiškai atliko keletą tik išeiviams būdingų funkcijų: padėjo telkti išeivių bendruomenę, fiksuoti išsklaidytų jos narių kontaktus, teikti vienas kitam materialinę ir moralinę paramą, išlaikyti gimtąją kalbą. Šie laišškai aktualūs ir kitais aspektais, pirmiausia kaip Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos ir rašto, laiško kaip egodokumentinio paveldo paminklai. Kultūrininko Jono Mačiulio 1944–1956 metų laišškai mylimai žmonai Eugenijai Mačiulienei (dauguma į tremtį), V. Girininkienės nuomone, buvo savotiškas išlikimo garantas, tai buvo laišškai „iš tremties į tremtį“, nes tą, kuris rašė, taip pat lydėjo nuolatinė baimė ir įtampa. Šie epistolinės literatūros kūriniai, sutelkti viename rinkinyje, tampa vientisu pasakojimu, romanu. Tai epochos dokumentas, tremties iš tėviškės liudijimas, egodokumentika, kurioje atsispindi ne tik asmeninė, vidinių išgyvenimų kupina Tėvynėje išgyventa drama, bet ir socialiniai įvairių to meto visuomenės grupių ryšiai, kasdienis paties ir artimųjų gyvenimas, perteiktas per „savęs liudijimą“, kurį dažnai riboja tam tikros aplinkybės¹⁸. Galima būtų pridurti – ir sekinanti savicenzūra bei trauminės patirties liudijimas....

16 BANKAUKSKAITĖ-SEREIKIENĖ, Gabija, STATKEVIČIŪTĖ, Karolina. Šatrijos Raganos egodokumentų sąsajos: laišškai ir atsiminimai. *Acta Litteraria Comparativa*. Laiškas literatūroje ir kultūroje, 2015, nr. 7, p. 185; *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)* Parengė Roma Bončkutė. Klaipėda, 2015. Plg. SAURER, Edith, STEIDL, Annemarie. Ego Documents Entered Migration History. In *Migrations: Interdisciplinary Perspectives*. Eds M. Messer, R. Schroeder, R. Wodak. Springer, 2012, p. 155–161.

17 *Pirmieji Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje*. Išeivio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas. Sudarė Vilija Gerulaitienė, Domas Kaunas, Audronė Matijošienė. Vilnius, 2015, p. 56.

18 MAČIULIS, Jonas. *Laiškai Eugenijai (1944–1956)*. Sud. Vida Girininkienė. Vilnius, 2015, p. 7–8.

Menkai tyrinėta egodokumentikos sritis yra autobiografija *sensu stricto*. Tikėtina, kad postūmų sistemingesnėms šio reiškinio, kurio raida Lietuvoje gali būti siejama su dvasininkijos, ypač vienuolių, refleksijomis, studijoms suteiks baigiama rengti mokslininko, bitininko, ichtiologo Mykolo Kazimiero Girdvainio (1841–1925) autobiografija, kurią ketinama išleisti (bendras Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto projektas kartu su Gamtos tyrimų centru). Tokių tyrimų sklaidai svarbus komunistinio laikotarpio Lenkijos autobiografijoms (angl. *Curriculum Vitae*) skirtas straipsnis minėtame rinkinyje *Egodokumentai. Istoriografijos tradicijos*¹⁹. Pabaigoje keletas žodžių apie projekto LEGODOK rezultatų sklaidą, atsiliepimus ir publikacijų recenzijas. Lietuvoje jau recenzuotos visos vykdant mokslinį projektą *Lietuvos egodokumentinis paveldas* pasirodžiusios publikacijos²⁰. Lenkijos mokslinėje spaudoje recenzuotas *Butlerio kelionės dienoraštis*²¹. Aurelija Tamošiūnaitė, recenzuodama knygą – straipsnių rinkinį *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje* pažymėjo, kad knyga turėtų įkvėpti tyrėjus imtis lietuviškos egodokumentikos paveldo, kalbinės tapatybės raiškos tyrimų, fiksuoti lietuviškos kalbinės tapatybės suvokimą, jos raidą, sąsajas su socialiniais, politiniais visuomenės pokyčiais²². Galima būtų pridurti, kad būtini ir daugiakalbystės bei įvairiapusiški tapatumo raiškos egodokumentuose tyrimai.

Apskritai galima teigti, kad dėmesys egodokumentikai Lietuvoje išaugo apie 2010 metus, kai į mokslinį diskursą buvo įvestas naujas terminas egodokumentas, kurio conceptuali adaptacija paskatino sistemingesnes raštyjos pirmuoju asmeniu studijas. Lietuvoje bendrąja tyrimų tendencija galima laikyti elito (Radvilų, Riomerių) savimonės ir tapatumo raiškos studijas, taip pat pastangas į tyrimų lauką įtraukti vis daugiau šaltinių, pavyzdžiui, atminimų albumus (*album amicorum*), kuriuose pasakojama apie save, t. y. kuriantį asmenį. Lietuvoje tradiciškai stiprios vadinamųjų „apa-

19 SIUDA, Kamila. Życiorysy jako egodokumenty. In *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 131–166.

20 BŪČYS, Žygintas. Lituanistinės egodokumentikos atradimai. *Knygotyra*, 2014, t. 63, p. 336–342.

21 KUCHARSKI, Adam. Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779–1780. Recenzja. *Czasy Nowożytnie*, 2014, t. 27, s. 310–315.

22 TAMOŠIŪNAITĖ, Aurelija. Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje. Recenzija. *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 438.

čių“ (angl. *from below*), kurioms priskiriamos neelitinės socialinės grupės, studijos. Jos apima rašytinės kultūros ir mentaliteto kaitos, siejamos su tautinio atgimimo problematika, tyrimus. Juose egodokumentai (taip pat laiškai) ir jų sklaida ankstyvojoje modernybėje traktuojama kaip vieša, o ne tik privati komunikavimo priemonė. Tarpdalykiniai „apačių“ tyrimai veržliai plėtojami Šiaurės Europoje, o štai Vakarų Europoje (Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje) didžiausias dėmesys skiriamas asmens, šeimos ir bendruomenių tapatumams transkultūrinėje perspektyvoje. Ryškėjant tam tikroms tyrimų ašims plėstinas tarptautinis bendradarbiavimas su kaimyninių šalių mokslininkais, o Lietuvoje tęstinai tiek lietuviškos egodokumentikos paveldo kaip kalbinės tapatybės raiškos, tiek transkultūriniai daugiakalbystės ir įvairialypio tapatumo sklaidos modernėjančioje visuomenėje tyrimai. Taigi, egodokumentikos lankos dar baltos, o horizontai egodokumentikos tyrimams – platūs. Avis yra kur ganyti...

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Atminimų sodai*. Albumistikos etiudai. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos *album amicorum* katalogas. Parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2016. 806 p.
2. BANKAUKSKAITĖ-SEREIKIENĖ, Gabija, STATKEVIČIŪTĖ, Karolina. Šatrijos Raganos egodokumentų sąsajos: laiškai ir atsiminimai. *Acta Litteraria Comparativa*. Laiškas literatūroje ir kultūroje. 2015, nr. 7, p. 184–199.
3. BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 13–26.
4. BRÄNDLE, Fabian. Popular Autobiography in Switzerland. In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2013. P. 149–162.
5. BŪČYS, Žyngintas. Lituanistinės egodokumentikos atradimai. *Knygotyra*, 2014, t. 63, p. 336–342.
6. EDLUND, Ann-Catrine. A Country Maid and her Diar. Methodological Reflections on Historical Literary Practices. In *White Field, Black Seeds*. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century. Edited by Anna Kuismin & M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, 2013, p. 89–100.
7. *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. 200 p.
8. *Formulation of Gender in Ego Documents*, Institute of Historical Sciences of Faculty of Arts University of Pardubice. [Žiūrėta 2015-11-15]. Prieiga per internetą <<http://uhv.upce.cz/en/formulation-of-gender-in-ego-documents/>>.

9. GAWARECKI, Sebastian. *Diariusz drogi*. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648. Opr. Marek Kunicki-Goldfinger. Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013. 323 p.
10. *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Sudarė Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Pacevičius, Tomas Petreikis. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2015. 158 p.
11. KUCHARSKI, Adam. Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779–1780. Recenzja. *Czasy Nowożytnie*, 2014, t. 27, s. 310–315.
12. KUCHARSKI, Adam. *Theatrum peregrinandi*. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 564 p.
13. MACIULIS, Jonas. *Laiškai Eugenijai (1944–1956)*. Sud. Vida Girininkienė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015. 504 p.
14. *Mapping the T: Research on Self-Narratives in Germany and Switzerland*. Eds. Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz and Lorenz Heiligensetzer. Brill, 2014. 302 p.
15. *Mūsų laiškai*. [Žiūrėta 2015-11-15]. Prieiga per internetą <<http://www.musulaiskai.lt/index.php/apie>>
16. PACEVIČIUS, Arvydas. Litewski program badań egodokumentów – LEGODOK. In *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 33–43.
17. *Pirmieji Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje*. Išeivio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas: šaltinių publikacija. Sudarė Vilija Gerulaitienė, Domas Kaunas, Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015. 272 p.
18. SAURER, Edith, STEIDL, Annemarie. Ego Documents Entered Migration History. In: *Migrations: Interdisciplinary Perspectives*. Eds M. Messer, R. Schroeder, R. Wodak. Springer, 2012, p. 155–161.
19. *Selbstzeugnisse im polnischen und deutschen Schrifttum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit (15–18. Jahrhundert)*. Herausgegeben von Stanisław Roszak, Renata Skowrońska, Helmut Flachenecker, Roman Czaja, Janusz Tandecki. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014. 366 p.
20. SIUDA, Kamila. Życiorysy jako egodokumenty. In *Egodokumenty*. Tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze. Redakcja Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 131–166.
21. TAMOŠIŪNAITĖ, Aurelija. Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje. Recenzija. *Archivum Lithuanicum*, 2014, t. 16, p. 423–438.
22. *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*. Parengė Roma Bončkutė. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2015. 343 p.
23. *Vilniaus viešosios bibliotekos dienoraštis, 1910–1911*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014. 178 p.
24. WERDUM, Ulryk. *Dziennik podróży 1670–1672*. Dziennik wyprawy polowej 1671. Opr. Dariusz Milewski. Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012. 302 p.
25. *White Field, Black Seeds*. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century. Edited by Anna Kuusmin & M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, 2013. 216 p.

STUDY OF EGODOCUMENTS: OLD SPACES – NEW HORIZONS

ARVYDAS PACEVIČIUS

SUMMARY

Based on the analysis of project results, the article discusses the achievements in the study of egodocuments over the past five years and the prospective study fields emerging in the European research area and Lithuania. In Lithuania, attention to egodocuments increased in around 2010 after a new term – *egodocument* – was introduced to scientific discourse; its conceptual adaptation led to more systematic studies of writings in the first person. In addition to the studies published in the framework of the project *Egodocumental Heritage of Lithuania* (LEGODOK), the project *Creation of the Private Written Lithuanian Language Database* (AKdb) implemented by the Institute of the Lithuanian Language and its partners deserves a special mention; in the frames of the project, the data of the written Lithuanian language (letters, diaries, memoirs, inscriptions on photographs) are collected and digitalised electronically. In Lithuania, the general research tendency can be considered the studies on self-consciousness and identity expression of the elite (Radziwiłł, Römer) as well as the attempts to add an increasing number of sources to the research field, e.g. memory books (*album amicorum*) telling about oneself, i.e. the creating person. Traditionally, the so called ‘from below’ studies focusing on non-elite social groups are strong in Lithuania. They include the research of written culture and mentality change associated with national revival related problems. They consider egodocuments (including letters) and their dissemination in the period of early modernity a public rather than private means of communication. Inter-disciplinary ‘from below’ studies are viable in Northern Europe (Anna Kuusmin). In Western Europe the *Villa Vignoni* forum, bringing together Italian, French and German researchers (Giovanni Ciappelli, François-Josephs Ruggiu, Claudia Ulbrich), inspired solid publications dedicated to personal, familial and communal identities in a cross-cultural perspective. The published egodocumentary history sources and the fundamental research carried out in Poland often extend to the issues of old Lithuania (Adam Kucharski, Stanisław Roszak). Therefore, with certain research tendencies coming to the fore, the article makes a conclusion that by expanding international cooperation with our neighbours, the research of the egodocumentary heritage of Lithuania as expression of linguistic identity as well as cross-cultural research of multilingualism and dissemination of multidimensional identity in the modernising society should be continued in Lithuania.

EGODOKUMENTŲ LEIDYBA LIETUVOJE 1991–2015 M.: VYTAUTO KUBILIAUS PUBLIKUOTI LAIŠKAI IR DIENORAŠČIAI

MARGARITA DAUTARTIENĖ

Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Knvygotyros ir dokumentotyros institutas,
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva. El. paštas margarita.dautartiene@kf.vu.lt

XX a. 10 dešimtmetyje Lietuvos visuomeniniame gyvenime vykę pokyčiai buvo lūžio metas leidyboje – šalia penkių valstybinių leidyklų savo veiklą pradėjo 480 komercinių leidybos įmonių. Lietuvos dėmesio centre atsidūrė individas, siekiantis savo egzistavimą skelbti kaip istorijos dalyvio, liudininko istoriją. Atgimimo pradžioje ypač suklestėjo autobiografinis rašymas, emocinis ir estetiškas santykis su tikrove padidino egodokumentų svarbą. Taigi egodokumentų sklaida per tradicinę ir skaitmeninę leidybą tampa svarbia kultūrinės atminties saugykla, o individo raiška socialiniuose tinkluose jau virsta aktualia egodokumentikos sklaidos socialinėse medijose tyrimų tema. Pirmoje straipsnio dalyje autorė analizuoja tradicinės ir skaitmeninės egodokumentų leidybos Lietuvoje repertuarą, taip pat egodokumentikos raišką socialinėse medijose. Antroje dalyje kaip atvejį tiria tris publikuotas autodokumentines Vytauto Kubiliaus knygas: Lauksiu atsakymo: laišškai, novelės (2006); Dienoraščiai I dalis (1945–1977) (2006) bei Dienoraščiai II dalis (1978–2004) (2007).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: tradicinė egodokumentų leidyba, repertuaras, skaitmeninė egodokumentų leidyba, sklaida socialiniuose tinkluose, Vytauto Kubiliaus egodokumentai, dienoraštininko portretas.

XX a. 10 dešimtmetyje Lietuvos visuomeniniame gyvenime vykę pokyčiai iš esmės transformavo valstybinės leidybos procesą ir literatūros lauką. Šalia 5 valstybinių leidyklų (*Vaga, Vyturys, Mintis, Mokslas,*

Šviesa) komercinę veiklą pradėjo daug privačių leidyklų, kurios žaibiškai reagavo į skaitytojų pageidavimą gauti tokių leidinių, kurie sovietmečiu nebuvo pasiekiami ar dėl ideologinės cenzūros nebuvo publikuojami. 1991 m. *Lietuvos spaudos statistika* pateikė duomenis apie 480 leidyklų ir leidybinių organizacijų¹ veiklą bei užfiksavo 2482 leidinius, 1992 m. – apie 486 leidyklas ir 2361 knygą², 1993 m. – apie 438 leidyklas ir leidybines organizacijas³ bei išleistas 2224 knygas ir brošiūras. Taigi lūžio metai leidyboje atvėrė galimybę Lietuvoje leisti egzodo rašytojų kūrybą, skaityti tremtinių, holokaustą išgyvenusių žmonių atsiminimus, dienoraščius, laiškus, susipažinti su grožiniais ir moksliniais prieškario ir tarpukario laikotarpio tekstais.

Straipsnio objektas – tradicinė bei skaitmeninė egodokumentų leidyba ir sklaida Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Siekinys – tiriant bendrąsias egodokumentų publikavimo ir sklaidos įvairiose medijose tendencijas bei Vytauto Kubiliaus publikuotus laiškus ir dienoraščius, atskleisti, kaip kito jų leidybos procesas XX a. 10 dešimt. – XXI a. 2 dešimt. pradžios Lietuvoje, ir koks V. Kubiliaus, dienoraštininko, portretas išryškėjo.

Atgimimo pradžioje autobiografinis rašymas ypač suklestėjo, nes laisvę atgavusios Lietuvos dėmesio centre atsidūrė individas, siekiantis savo *egzistavimą* pateikti kaip istorijos dalyvio, liudininko istoriją. Vytauto Kubiliaus žodžiais tariant, atsirado savotiškas fenomenas *rašantis žmogus*. Emocinis ir estetiškas santykis su tikrove išplėtė egodokumentų svarbą. Neaktualizuoti simboliniai objektai, geografinės vietos, ritualai, tekstai ar atvaizdai tampa negyva medžiaga. Vokiečių mokslininkės Aleidos Assmann teigimu, „kultūrinė atmintis yra dviejų lygių: tai kaupiamoji atmintis ir funkcinė atmintis, o jų tarpusavio sąveika primena sceną ir užkulisius. Kaupiamojoje atmintyje saugomi sukaupti šaltiniai, objektai ir duomenys, nesvarbu, ar jie dabar reikalingi, ar ne. Funkcinė atmintis primena nedidelį rinkinį, kurį sudaro tai, ką visuomenė kaskart išsirenka iš savo praeities, atnaujinama dalį kultūrinių tradicijų. Taigi žinių perkėlimas į raštą nėra vienakryptis

- 1 *Lietuvos spaudos statistika*: 1991. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1993, p. 7–24.
- 2 *Lietuvos spaudos statistika*: 1992. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1993, p. 7–24.
- 3 *Lietuvos spaudos statistika*: 1993. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1994, p. 9–23.

procesas – grįžtamasis ryšys jį sieja su žmonių atmintimi ir pakartotiniu žinių įsisavinimu⁴. Vadinasi, egodokumentų sklaida per tradicinę ir skaitmeninę leidybą tampa svarbia kultūrinės atminties saugykla. Be to, būtina turėti galvoje, kad individo raiška socialiniuose tinkluose jau virsta aktualia egodokumentikos sklaidos socialinėse medijose tyrimų tema.

Egodokumentų leidybos analizei skirtų mokslinių darbų nedaug. Leidybos situacija sovietmečiu įvairiais pjūviais analizuojama tokiose knygos kaip: Aleksandro Žirgulio *Tekstologijos bruožai* (1989); *Istorinės prozos byla* (sud. Liudvikas Gadeikis) (1988); *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys* (sud. Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė ir kt.) (1991); *Rašytojas ir cenzūra* (sud. Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis) (1992); Jono Čekio *Knygos kūrėjų talkoje: atsiminimai* (1995). Pastaruoju metu šia tema išleista monografijų: Loretos Jakonytės *Rašytojo socialumas* (2005); Neringos Markevičienės *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014). Itin įdomus leidybos tyrėjams Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto veikalas *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką* (sud. Rimantas Kmita) ir didelės dalies pokalbių telkinys instituto interneto svetainėje http://www.llti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmečiu. Aktualėja diskusijos ir apie palikimo leidybą. Akademinių raštų leidybos klausimai nušviesti straipsnyje *Leisti ar paleisti?* (apskritojto stalo diskusiją apie lietuvių literatūros klasiką, akademinius raštus ir kita žr. *Colloquia*, 2012, Nr. 29, p. 170–183). Vilniaus universiteto mokslininkai tyrimus apie egodokumentų leidybą skelbia mokslo žurnale *Knygotyra*. Apie skaitmeninę Lietuvos ir pasaulio leidybą šiame žurnale paskelbta straipsnių, kaip antai: Nr. 55 – Rimantės Kisieliūtės *Skaitmeninių leidinių leidybos perspektyvos akademiniame leidykloje: Lietuvių kalbos instituto atvejis* (Nr. 59); Arūnas Gudiničius publikavo straipsnį *Skaitmeninė knyga ir jos raida*. Minėtas autorius taip pat apsigynė disertaciją *Skaitmeninės knygos kokybė vartotojo požiūriu*. Organizuojamos ir mokslinės konferencijos, pavyzdžiui: 2013 m. įvyko konferencija *Tradicinė ir skaitmeninė knyga mažoje šalyje: patirtys ir perspektyvos* (pagal šios konferencijos pranešimus parengti

4 ASSMANN, Aleida. 2011. Prisiminimai ir atmintis. *Bernardinai*. [Interaktyvus] (žiūrėta 2015-09-10). Prieiga per internetą <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-09-aleida-assmann-prisiminimai-ir-atmintis/62370>.

straipsniai publikuoti *Knygotyroje* Nr. 62⁵); 2015 m. suorganizuota tarptautinė konferencija *Mažumų knyga: istorinės patirtys ir šiandienos raiškos globaliame pasaulyje*.

Straipsnio autorės įsitikinimu, egodokumentų (atsiminimų, laiškų, dienoraščių, autobiografių) kaip kultūrinės atminties telkinio sklaida Lietuvoje yra svarbi ir skaitytojams, ir kultūros bei literatūros tyrėjams.

Vytautas Berenis teigia, kad „egodokumentikos tyrimai suteikia galimybių *išgryninti* savitą epistolinį šaltinį, atkurti autentiškesnę istorinės asmenybės ir socialinės grupės vaizdą. Pripažįstant egodokumentikos – ir lituanistinės, ir kitakalbės – mokslinės analizės stygių, šios krypties tyrimai Lietuvoje turi geras plėtotės perspektyvas“⁶.

Pirmoje straipsnio dalyje autorė analizuoja tradicinės ir skaitmeninės egodokumentų leidybos repertuarą, taip pat egodokumentikos raišką socialinėse medijose. Antroje dalyje tiriamos trys publikuotos autodokumentinės V. Kubiliaus knygos: 2006 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos išleista laiškų knyga *Lauksiu atsakymo: laiškai, novelės*, 2006 m. ir 2007 m. Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto išleistų *Dienoraščių* I (1945–1977) bei II (1978–2004) dalys. Pradėjusi tirti Vytauto Kubiliaus egodokumentus, autorė analizuoja jau spaudai parengtus tekstus, taip pat remiasi atsiminimų apie literatūros mokslininką knyga *Nepaklūsęs laikui* (2011). Tiriant *de visu* publikuotus laiškus (416) ir dienoraščio tekstus, siekiama išsiaiškinti šių autodokumentų publikavimo aplinkybes ir atskleisti egodokumentų naratoriaus paveikslą.

EGODOKUMENTŲ LEIDYBA XX A. 10 DEŠIMT. – XXI A. 2 DEŠIMT. PRADŽIOJE

Tradicinės egodokumentų leidybos tendencijos

Kaip jau buvo minėta, visuomeniniai pokyčiai mūsų šalyje persikėlė ir į leidybos lauką. Apie pasikeitimus, kurie iš esmės pakeitė ir rašytojo vai-

5 KNYGOTYRA, t. 62. Vilnius, 2014. 316 p. ISSN 0204-2016

6 BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*, 6. Vilnius: LKTI, 2015, p. 90.

dmenį visuomenėje, rašo literatūrologė Loreta Jakonytė monografijoje *Rašytojo socialumas*⁷. Daugelis žinomų rašytojų pasitraukė į Sąjūdžio „frontą“, nes ten jų nuomonė visuomeninių pokyčių erdvėje reiškė labai daug, jie buvo autoritetai, tačiau literatūroje kūrėjai ėmė prarasti savo pozicijas ir leidyklos dėl sovietinės autorių praeities nebesiėmė leisti jų grožinių kūrinių. Tačiau XX a. 10 dešimtmėtis buvo pats palankiausias laikotarpis leisti memuarus, dienoraščius, publikuoti epistolinį palikimą, autobiografijas, kitus egodokumentus. Individo likimas ir patirtys tuo laikotarpiu buvo svarbios visoje laisvėjančioje Europoje.

Vokiečių literatūrologės Aleidos Assmann manymu, „*funkcinė* atmintis priklauso individui, grupei ar institucijai; stengiasi susieti praeitį, dabartį ir ateitį; atrenka, ką atsiminti, o ką pamiršti; perteikia vertybes, apibrėžiančias tapatumą ir veiklos normas. *Saugomoji* atmintis nesusijusi su individu, grupe ar institucija, vienos medialios jos laikmenos gali būti pakeistos kitomis; praeitį radikaliai atskiria nuo dabarties ir ateities; nedaro atrankos, viskas vienodai svarbu; liudija tiesą, suspenduoja normas ir vertybes“⁸.

Išplėstiniame Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos 1991–2015 m. išleistų knygų, egodokumentikos leidinių kataloge (*libis.lt*) pateikiami tokie statistiniai duomenys: per 1991–2015 m. laikotarpį užregistruota 1000 atsiminimų leidinių, 122 laiškų knygos, 167 dienoraščių įrašai. Atlikus repertuaro analizę, paaiškėjo, kad galima suskaičiuoti apie 800 memuaristikos kaip egodokumentų knygų pavadinimų, apie 140 dienoraščių ir apie 100 laiškų pavadinimų.

Egodokumentus galima klasifikuoti pagal žanrą, t. y. skiriami: autoriai atsiminimai, kitų bendraautorių parengti atsiminimai, laiškai, dienoraščiai, užrašai, autobiografijos ir kt.

Egodokumentus skirstome ir pagal leidinio parengimą spaudai bei adresatą, būtent: populiariusis leidimas, mokslinis leidimas, mokslinis tęs-

7 JAKONYTĖ, Loreta. *Rašytojo socialumas. Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 88–105.

8 ASSMANN, Aleida. *Erinnerungsraum. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, 1999, S. 133. Cituojama iš str.: GRIGORAVIČIENĖ, Erika. Sovietmečio atminimo erdvės: menas ir memuarai. In: *Ars memoriae: atmintis – dailės funkcija ir tema (XVIII–XXI a.)*. Dailės istorijos studijos Nr. 3. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, 11 nuoroda.

tinio leidinio (raštų tomo, skirto laiškam, užrašams ir pan.) parengimas, šaltinio publikacija, faksimilinis leidimas.

XX a. pab.–XXI a. 2 dešimt. pradžios pasaulio knygų rinkoje paplito politikų, generolų, eilinių karių, kino, teatro aktorių, populiariosios muzikos žvaigždžių, valstybės veikėjų, *gangsterių* memuarai. Kartais tokie literatūriniai atsiminimų tekstai yra sukurti tam darbui pasitelktų literatų, žurnalistų. Redaktoriai nesunkiai atpažįsta, kad kai kurie atsiminimų „autoriai“ memuarus rašo ne patys, o samdo „rašytojus“. Tad atsiminimus rengiant spaudai leidėjui tampa aktuali autorystės ir teksto autorizavimo dilema. Taip buvo „parašyti“ Galinos Dauguvietytės prisiminimai *Perpetuum mobile* (sud. Inga Liutkevičienė) (2002), *Post scriptum* (2006), *Dialogai su savimi* (2010). Autorė ne tik vaizdžiai pasakoja savo gyvenimo istoriją, bet ir prisipažįsta skaitytojams: „Ar kada pagalvojote, kad žmogaus gyvenimas gali būti matuojamas... garso kasetėmis. Visas Galinos Dauguvietytės gyvenimas tilpo į 20 kasečių“⁹.

Skaitytojams patinka išgyventi žymių aktorių, dailininkų, rašytojų, muzikų, kino žvaigždžių, politikų likimą, emociškai su jais susitapatinti. Reklamuoti tokias knygas labai paranku, nes leidėjas susitikimuose su skaitytojais, medijose gali tiesiogiai pristatyti atsiminimų autorius bei „veikiančius“ knygos herojus, be to, pirkėjai iš viršelio lengvai sužino apie turinį. Meninis populiaraus šių dienų herojų atsiminimų knygos pateikimas turi atitikti svarbiausius reklamos reikalavimus: turi būti matomas autoriaus atvaizdas, gali būti ir kietas, ir minkštas įrišimas, parenkamas kuo puresnis leidinio popierius, dedama daug nuotraukų.

Išanalizavę 15 leidyklų repertuarą galime pateikti pagrindines tendencijas. Leidykla *Alma littera* leidžia žinomų asmenybių atsiminimų knygas, tačiau tai yra populiarius egodokumentų leidimas. *Libis.lt* kataloge fiksuojami 7 įrašai, tačiau išanalizavus repertuarą tikslinga kalbėti apie 5 knygas. Leidyklos *Tyto alba* repertuare yra 9 atsiminimų leidiniai ir 6 dienoraščių knygos. Ypač populiari kadenciją baigusio prezidento Valdo Adamkaus dienoraščių knyga *Paskutinė kadencija* (2011). Užfiksuotos penkios jos lai-

9 LIUTKEVIČIENĖ, Inga. Įvadas. IŠ DAUGUVIETYTĖ, Galina. *Perpetuum mobile*. Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 9.

dos, tiražas – 40 000 egzempliorių. Egodokumentų knyga *Pareigos, kurios nesibaigia. Dienoraščiai* (2015) išleista 5 000 egzempliorių tiražu.

Egodokumentinių knygų siūlo Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. Minėtame kataloge užfiksuoti 23 atsiminimų įrašai. Išanalizavus turinį kaip egodokumentiką galima išskirti 19 knygų. Ši leidykla yra publikavusi 6 laiškų knygas ir 8 dienoraščių leidinius.

Leidykla *Baltos lankos* leidžia atsiminimus, rengia ir egodokumentų, laiškų knygas (išleistos 2 knygos), yra paskelbtos 4 dienoraščių publikacijos. Leidykla *Mintis* minėtu laikotarpiu parengė 10 atsiminimų knygų, keletą laiškų publikacijų, *Scena* skaitytojams pateikė apie 10 atsiminimų ir dienoraščių leidinių.

Leidyklos *Versus aureus* repertuare yra 7 atsiminimų knygų, kelios laiškų publikacijos iš egzodo archyvų, taip pat dalis Mykolo Riomerio *Dienoraščių*, kurie išleisti kartu su Lietuvos istorijos institutu. Leidykla *Vaga*, iki buvo privatizuota, egodokumentus leido raštų tomuose, vėliau, perorganizavus redakcinį planą, apskritai atsisakė palikimo ir tekstinių egodokumentų leidybos. Beje, šios leidyklos redaktorių ir tekstologų mokykla padeda kitoms leidykloms rengti egodokumentus spaudai.

Reikšmingas yra egodokumentikos leidinių repertuaras, kurį pateikia mokslo institucijos, institutai, muziejai, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, leidyklos, kurios leidžia mokslinę literatūrą.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas rengia akademinių raštų ir palikimo dokumentų publikacijas. Institutas, perėmęs darbus iš *Vagos* leidyklos, tęsia V. Mykolaičio-Putino, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, Vaižganto, S. Daukanto, M. Valančiaus, A. Baranausko, I. Šeiniaus raštus. Rengiamos ir skelbiamos šaltinių publikacijos.

Lietuvos istorijos institutas taip pat rengia mokslinius egodokumentikos leidinius, bendradarbiauja su leidyklomis *Mintis*, *Versus aureus*, *Baltos lankos*.

Lietuvoje steigiami ir specializuotų leidyklų. 2009 m. Kaune įkurta leidykla *Vox altera*, kurios tikslas – spausdinti atsiminimus apie karą ir karo istoriją. Nuo 2009 iki 2015 m. išleista keliolika XX a. karuose dalyvavusių karių atsiminimų, taip pat lietuvių autorių knygų apie XXI a. karines misijas. Šios leidyklos knygos turi aiškų adresatą – karo istorija besidominčius skaitytojus.

Į egodokumentikos leidybą įsijungė leidykla *Aukso žuvis* (įkurta 2011 m.). 2015 m. pasirodė du projekto *Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė: neformaliųjų sisteminių ir nesisteminių tinklų skirties peržiūra* šaltinių leidiniai.

Versmės leidykla egodokumentus publikuoja atsiminimų žanro knygų pavidalu (pavyzdžiui, Irenos Antaninos Suveizdienės knyga apie savo giminę¹⁰), autodokumentikos kaip epochos liudijimų esama ir solidžiuose leidiniuose apie Lietuvos valsčius bei miestelius.

Reikia paminėti, kad 15 atsiminimų, dienoraščių leidinių publikavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Tai svarbūs šaltiniai tiriant gyventojų pasipriešinimą okupantams ir likimą tremtyje.

Taigi tradicinės egodokumentikos leidybos lyderė kalbant apie mūsų šalies leidyklas yra Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. Ištyrus repertuarą, aiškėja, kad Lietuvos leidėjai leidžia daugiausia lietuvių autorių egodokumentiką. Iš verstinės egodokumentikos išleista tiek leidinių: 3 iš lenkų ir viena iš baltarusių kalbų versta atsiminimų bei laiškų fragmentų knyga (tai Teodoro Jevlašauskio atsiminimai, versti iš senosios gudų kalbos. Šią knygą Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido 1998 metais), taip pat 5 atsiminimų knygos, verstos iš prancūzų kalbos.

Skaitmeninė egodokumentų leidyba

Egodokumentų skaitmeninimas ir skaitmeninė leidyba Lietuvoje įsibėgėja palaipsniui. Štai naudojantis e. paveldo prieiga galima rasti dominančių egodokumentų. Vykdam projektą *Lietuvos egodokumentinis paveldas* (LEGODOK), sukurta internetinė svetainė adresu <http://legodoc.lt>; metaduomenimis (bibliografiniais ir archyviniais įrašais) pildoma duomenų bazė; tikslinama sukaupėtų duomenų išvesties svetainėje struktūra; rengiamos šaltinių publikacijos (pateikiamos 6 šaltinių publikacijos). Čia reikia priminti ir apie skaitmeninę Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bazę adresu http://www.llti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu. Tačiau duomenų apie skaitmeninę leidybą yra mažai. 1991–2015 m. laikotarpiu *libis.lt*

10 SUVEIZDIENĖ, Irena Antanina. *Tikroji Kovalevskių Kovaliauskų Kavaliauskų giminės istorija*. Vilnius: Versmė, 2013.

katalogas kaip elektroninius išteklius pateikė 6 atsiminimų žanro knygas. O štai dienoraščių paieška apribota tik vienos pozicijos – tai elektroninė knyga *Annos Frank (1929–1945) dienoraštis*, kurią 2012 m. išleido leidykla *Alma littera*. Autobiografių bei šaltinių publikacijų nefiksuojama. Skaitmeninių leidinių galima rasti elektroniniame *Knygų klubo* knygyne¹¹.

Paieškojus informacijos apie audioknygų repertuarą internetinėje egodokumentų parduotuvėje *manoknyga.lt*, įsitikinta, kad siūloma kito kio žanro garsinių knygų (pavyzdžiui, 3 *audioknygos apie pinigų, Stiprios mintys virsta pinigais, Pinigai – mano talentas*). Internetinėje parduotuvėje *knygos.lt* egodokumentikos tarp skaitmeninių knygų nerasta.

Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, vyksta egodokumentikos perkėlimo į socialinius tinklus procesas. Tai susiję su „įtinklintos visuomenės“ veikla¹² puoselėjant kultūrą. Estų mokslininkė Eda Kalmre, tyrinėjanti atsiminimus kaip naratyvinės kultūros žanrą, pateikia tokį pavyzdį: „Mūsų laikais fotografavimo / fotografijų kultūroje vis didėja paskata atlikti vaizdinio ir jausminio pasaulio ryšių, susietų su atmintimi ir prisiminimais, tyrimus. Kad ir todėl jog techninės interneto galimybės šiame procese leidžia dalyvauti akivaizdžiai dideliame žmonių skaičiui.“¹³ Aišku ir tai, kad tinklaveikos erdvėje gausu vartotojų, pageidaujančių neatlygintinai savo reikmėms keistis suskaitmenintais ištekliais, kartu ir egodokumentais. Tačiau būtina atsižvelgti į klausimus, susijusius su autorių teisėmis, ir kartu gerbti leidėjus, kurie investuoja į skaitmeninę leidybą.

Lietuvoje taip pat turime tinklaraščius, kuriuose kaupiami autodokumentikos telkiniai: įamžinama asmeninė patirtis, susijusi su kelionėmis, maisto gaminimu, pasakojama, kaip auga, emociškai bręsta vaikas, kaip elgiamasi, kai dėl drabužių gausos lūžta spinta ir pan. Tačiau nagrinėjant leidybos procesus, straipsnio autorei įdomesni tinklaraštininkai, triūsiantys literatūros lauke. Poetas ir vertėjas Marius Burokas su kolegomis Egle Kačkute, Laimantu Jonušu skaito ir rekomenduoja vertingas, geras

11 Prieiga per internetą <https://knyguklubas.ekps.lt/>.

12 Plačiau žr. SAVICKA, Aida. *Įtinklinta visuomenė: vientisumo problema*. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*. Vilnius: LKTI, 2011, Nr. 1, p. 50–62. Taip pat SAVICKA, Aida. Šiuolaikinės bendruomenės sampratos transformacijos. Vilnius: LKTI, 2014, Nr. 4, p. 142–159.

13 Prieiga per internetą <http://ajapaik.ee>, taip pat galima pažiūrėti adresu <https://www.facebook.com/ajapaik?fref=ts> [žiūrėta 2015 09 04].

knygas (prieiga internete *knyguziurkes.wordpress.com*). Literatūros mokslininkas, buvęs žurnalistas ir radijo laidų *Akiračiai* redaktorius Virginijus Gasiliūnas nuo 2009 m. rašo ir skelbia savo dienoraštį (prieiga internete *virginijusg.blogspot.com*). Jame autorius fiksuoja pokalbius, asmeninę patirtį, susijusią su literatūra, įvairiais kultūros reiškiniais. Šio tinklaraštininko autodokumentų statistika įspūdinga: nuo 2009 m. iki 2015 m. rugsėjo pradžios sukurti 775 egotekstai. Beje, 2013 m. V. Gasiliūnui Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas įteikė V. Kubiliaus vardo metų kritiko premiją.

VYTAUTO KUBILIAUS PUBLIKUOTI EGODOKUMENTAI

Dienoraščių ir laiškų kelias iki spaudos

Kaip teigia įvadinio *Dienoraščių* straipsnio *Egoteksto universalumas* autorė Jūratė Sprindytė, „1998 m. vasarą, kraustydamasis iš keturių kambarių buto į dviejų, Kubilius pats dienoraštyje konstatavo, kad knygas dovanaoja Vytauto Didžiojo universitetui, laiškus – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, keturis maišus „užrašų, vokelių ir raštų“ išmeta į šiukšlių sunkvežimį, o apie dienoraštį aiškiai pasako, kad norėtų jį sunaikinti. Galbūt nespėjo to padaryti dėl tragiškos žūties 2004 m. vasario 17 d.“¹⁴ Taigi tik mokslininko našlės literatūrologės Janinos Žėkaitės rūpesčiu mus pasiekė *Dienoraščių*¹⁵ tekstai su paaiškinimais ir tokiam žanrui būtiniais knygos rengimo elementais. Būtent J. Žėkaitė 2006 m. sudarė V. Kubiliaus egodokumentų knygą *Lauksiu atsakymo: laišškai ir novelės*¹⁶ ir kruopščiai parengė komentarus bei paaiškinimus.

V. Kubilius dienoraščius rašė bemaž penkiasdešimt metų, todėl šiuose egodokumentuose, kaip ir 416-oje paskelbtų laiškų, atsispindi kelių isto-

14 SPRINDYTĖ, Jūratė. Egoteksto universalumas. In: KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1945–1977*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 7. Toliau naudojama santrumpa D., d. 1.

15 KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1978–2004*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. Toliau naudojama santrumpa D., d. 2.

16 KUBILIUS, Vytautas. *Lauksiu atsakymo. Laiškai, novelės*. Sud. Janina Žėkaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006. Toliau naudojama santrumpa L.

rinį laikotarpį realijos, kultūros įvykiai, detalės, atsiskleidžia žmonės ir jų laikysena konkrečiu istoriniu laikotarpiu. Nors pasirodė monografijų, publikacijų, sovietinio literatūros lauko tyrimų, leidėjų straipsnių, atsiminimų, apie leidyklų ir redakcijų darbą sovietmečiu ir jau daugiau kaip du dešimtmečius besitęsiančiu laisvės ir demokratijos laikotarpiu, šiuo metu tik pradėdama tuo domėtis detaliau. V. Kubiliaus egodokumentai labai svarbūs kaip jo gyventos epochos liudijimas, tačiau jie dar laukia, kol bus ištirti¹⁷. Dienoraštininkas pats aktyviai dalyvavo leidybos sferoje. Viena vertus, V. Kubilius, rašydamas vidines recenzijas leidykloms, tardamas žodį redakcinėse kolegijose, norėdamas ar ne, dalyvavo formuojant sovietmečio literatūros lauką. Kita vertus, jam pačiam kaip mokslininkui teko susidurti su cenzūra ir neperžengiamu spaudos, ideologijos draudimu. Tai jis išgyveno labai skaudžiai, tam tikram laikui atidėjo į šalį ir dienoraščio rašymą, o mintis reiškė laiškuose bendramoksliams ir artimiems kolegoms.

Vienas V. Kubiliaus dienoraščio pluoštas buvo rastas tarp kitų popierių. Dar viena dalis atsitiktinai rasta našlės sodo namelyje tarp nušiuusių aplankų, į kuriuos anksčiau autorius dėjo tekstus savo studijoms *Julius Janonis, Revoliucinė lietuvių poezija, Lietuvių literatūros istorija*. Gali būti, kad dienoraštininkas slėpė tekstus nuo saugumo darbuotojų (apie tai užsimenama 1968 m. įrašuose).

V. Kubiliaus dienoraštis pradėtas rašyti 1945 m. rugsėjo 3 d., kai jis dar mokėsi Biržų gimnazijos baigiamojoje klasėje, ir su įvairiomis pertraukomis tęstas iki pat mirties. Paskutinis įrašas jame padarytas 2004 m. sausio 2 d., beje, susijęs su leidyba: „Išėjo knyga. Kažko laukei ir vėl esi tuštumoje. <...> Taip ir matai – senatvę atslinkusią. Ji nieko nebesiūlo, tik siurbia iš tavęs jėgas ir norą gyventi. Kartais galvoji – kad tik greičiau.

17 SPRINDYTĖ, Jūratė. Vytauto Kubiliaus savivokos konfliktas: tarp metodologijos ir kūrybiškumo. In: *Colloquia*, 2007, Nr.19, p. 80–90; BALIUTYTĖ, Elena. Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 188–211; JURGUTINĖ, Aušra. Kritikas romantizmo spąstuose. In: *Colloquia*, 2006, Nr. 17, p. 11–42; TŪTLYTĖ, Rita. Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečio lietuvių literatūros moksle. In: *Literatūra*, t. 39–42 (1), 2000, p. 11–12, p. 19; PELURITYTĖ, Audinga, Vytauto Kubiliaus kritikos tekstų poetika. In: *Colloquia*, 2006, Nr. 17, p. 43–54; GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: Tarp literatūros ir dokumento*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 130.

Dar vis skaitau, kažką bandau rašyti, bet žinau, kad tai nebereikalinga. Jau nebeatitinku šio laiko, kažko esminio neturiu, tik išskaitytas idėjas“. Maždaug iki 1964 m. dienoraštis skirtingu rašalu buvo rašomas įvairiausiuose sąsiuvinuose, bloknoduose. Vėliau autorius pradėjo rašyti lapeliuose, suplėšytuose panaudoto A4 formato popieriaus gabalėliuose. Raštas labai sunkiai įskaitomas. Apie 1978 m. pasitaiko ir mašinėle spausdintų tekstų, vėlesni įrašai taip pat įvairaus formato, išsklaidyti po užrašų knygeles ir pan. Taigi „geriausiai pažindama Kubiliaus braižą ir nepaisydama rimtų regėjimo problemų, Žėkaitė iššifravo ir perrašė viską savo ranka, kad būtų galima surinkti kompiuteriu (ji pasirūpino ir gana išsamiais kai kurių realijų komentarais).“¹⁸

Rengdami spaudai *Dienoraščius* Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkai kartu su šeimomis kėlė klausimą, ar ne per anksti jų publikuoti, ar nereikėtų kupiūruoti pasikartojančių vietų. Prisimenant J. Žėkaitės pastangas ir netikėtą mirtį 2006 m., galima sakyti, kad darbas atliktas laiku.

Filosofas Arūnas Sverdiolas teigia, kad „kultūros rašymas yra savotiškas reikšmių ansamblių gyvenimo užtikrinimo, praeities reikšmių ansamblių gyvenimo užtikrinimo, praeities sudabartinimo būdas. Rašyti kultūros istoriją – reiškia leisti jai prabilti“¹⁹. Egodokumentai skaitytojui suteikia galimybę praeities tekstus skaityti kaip dinamišką, nuolat kintantį istorinį šaltinį.

Dienoraštininko portretas

Dienoraštininko autoportretas daugeliui pažinojusių V. Kubilių gali pasirodyti labai netikėtas. Literatūrologas, viešumoje būdavęs pakilios nuotikos, bandęs kurti neformalią aplinką, nevengęs ironijos, iš egodokumentikos atsiskleidžia kaip labai jautri, linkusi į savigraužą asmenybė, dėvinti gynybinę kaukę tiek sovietmečiu, tiek ir Sąjūdžio, Piliečių chartijos veiklos metais. Laiškų knygoje *Lauksiu atsakymo* 1945 m. laiške Kaziui Grigui V. Kubilius prisipažįsta: „Mane jau įtraukė į literatus. Vėl kombinuoju

18 SPRINDYTĖ, ten pat, p. 8–9.

19 SVERDIOLAS, Arūnas. Figūros ir balsas. In: KAVOLIS, Vytautas. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 11.

programas, vaikštau su užsisvajojusia fizionomija.²⁰ Tačiau 1965 m. *Dienoraščiuose* jis gana jausmingai prisipažįsta: „<...> viską sukaustau planu, programa, o nuo to tik pats kenčiu, tik pats nematau nieko aplinkui, tik skęstu nuovargy. Tai mano didžiausia bėda ir yda.“²¹ 1973 m. balandžio 3 d. įrašas yra toks: „Aš narsinuosi, bet tai labai mažai padeda. Jaučiu nervų skaidulas išilgai rankų ir kojų. Galvoje – sunkumas. <...> Nepavyksta man atsiriboti, pereiti į nuošalę. Aš per daug iš arti stebiu, per daug svarstau.“²² O štai citata iš 1974 m. liepos 25 d. teksto: „Bet koks baisus nekompromisinio žmogaus likimas! Koks malūnas, koks kaulų trupinimas, koks likimų laužymas.“²³

Skaitant *Dienoraščius* aiškėja, kad debiutavęs autorius gana natūraliai priėmė „kovingos“ kritikos nuostatas, jog literatūra gali reformuoti gyvenimą, o kritika – pačią literatūrą. Kartu pabrėžiama pozicija „[d]ariau iki tuo metu maksimaliai leistinos ribos“²⁴ ir neišvengiama savicenzūra „[p]asąmonėje glūdintis atsargumas saugo nuo išsišokimų“²⁵.

1951 m. lapkričio 14 d. laiške Zakarojui Grigoraičiui sužinome apie nemalonumus, kurių kilo *Literatūros ir meno* redakcijoje dirbant skyriaus vedėju. Išspausdintoje Jokūbo Josadės recenzijoje apie Albino Žukausko eilių rinkinį *Mūsų frontas* rašyta, kad poeto kūryboje nesama poezijos specifikos – emocingumo. Kubilius apgailestauja, kad vyriausiasis redaktorius Vacys Reimeris visą bėdą suvertė būtent skyriaus vedėjui. Įdomu, kad apie darbą *Literatūroje ir mene* savo atsiminimų knygoje ... buvo... (2009) užsimena ir V. Reimeris, tik jau girdamasis, kad „...reikėjo apginti [V. K.] nuo ideologinio pobūdžio kritikos ir priekaištų, išlaikyti redakcijoje, nes jis buvo ryški kūrybinė pajėga. <...> Jis prie stalo prisiglausdavo visa krūtine, visa esybe, lyg atsiribodamas nuo visko, kas vyksta aplinkui“²⁶.

Lyginant kelių autorių egodokumentus, galima sužinoti, kaip tą pačią situaciją vertina keli epizodo dalyviai. Štai taip, Vytauto Visocko liu-

20 L., p.39.

21 D., d. 1, p. 306.

22 D., d. 1, p. 421.

23 D., d. 1, p. 431.

24 D., d. 2, p. 33.

25 D., d. 2, p. 36.

26 REIMERIS, Vacys. ...buvo.... Vilnius: Žuvėdra, 2009, p. 296, 297.

dijimu, buvo planuojama *Pasaulinės literatūros bibliotekos* serija: „Nuo pat 1983 m., nuo pačios svarstymų pradžios, paskui kaip redakcinės komisijos narys jis aktyviai dalyvavo aptariant jos profilį, patį prospektą, atrenkant autorius, ieškant vertėjų, palydimųjų straipsnių rengėjų. <...> jis primygtinai siūlė nepamiršti ne tik senovės Rytų poezijos, bet ir prozos, taip pat XX a. japonų romano.“²⁷ 1984 m. spalio 18 d. laiške minėtam asmeniui V. Kubilius prisipažįsta: „Nelabai sklandžiai išėjo man su tuo prospektu. Nesusipratau pasižiūrėti lietuviško Akutagavos, net nežinojau, kad toks buvo, nes skaičiau kitados rusiškai. <...> Dabar Akutagava vis dėlto *vieningas*, o ne *vinegretiškas*. Didžiausias rūpestis – kaip reikės visa tai aprašyti. Šiurpu!“²⁸

Egodokumentai primena, kad rašytojai (ir nusipelnę poetai, ir garbūs prozininkai) buvo privilegijuoti, jų tekstų pageidauta labiau nei literatūros ar kritikos knygų. Atrodo, kad V. Kubilius į tokią tendenciją reagavo jau triai. 1975 m. gruodžio 31 d. laiške A. Baltakiui kritikas rašė: „Perskaičiau *Poetų cechą*. Protarpiais turėjau susimąstyti ir apie save. Tavo knyga turbūt trečia ar ketvirta kritikos knyga, kurioje man skirtas neigiamo herojaus vaidmuo, be kurio, savaime aišku, negali būti literatūros. <...> Paskutinė mano knyga išėjo prieš 7 metus [*Salomėjos Nėries lyrika: trys etiudai* (1968)]. O perspektyviame leidyklos plane dešimtmečiui nėra nė vienos mano knygelės, nors turiu baigęs tris darbus.“²⁹

Kylant Sąjūdžio bangai buvo jaučiamas pagyvėjimas ir kultūroje. 1987 m. V. Kubilius laiške Stasiui Santvarui viltingai rašė: „Gyvename didelių vilčių ir gražių projektų laikotarpiu. Sudarinėjame grandiozinius praities literatūros leidimo planus. Romanų serija prasidės nuo *Algimanto*, *Versmių* serijoje traukiami giesmynai. Jau kitais metais pasirodys V. Mykolaičio-Putino *Raštų I* tomas – visas raštų tomas. Po Žirgulio mirties sunku bus paruošti.“³⁰

Iš *Laiškų* sužinome ir apie knygų rinką 1988 m.: „J. Aisčio knyga (12 ooo egzempliorių) dingo per akimirką, nepabuvusi nei vitrinose, nei len-

27 VISOCKAS, Vytautas. [Nuoširdi draugystės šiluma]. In: *Nepaklūsęs laikui. Atsiminimai apie Vytautą Kubilių*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 43, 44.

28 L., p. 306.

29 L., p. 352.

30 L., p. 317.

tynose. Jos nebuvo leidyklos kataloguose, todėl daug kas sužinojo tik iš spaudos.“³¹

O štai 1990 m. laiške Antanui Vaičiulaičiui jau užsimenama apie leidyklos privatizaciją: „*Vagos* leidykla darysis akcinė bendrovė, valstybė pasiliks tik 40 proc. Todėl nepelningas knygas, kurių tiražas mažesnis negu 15 tūkstančių, jau bus keblu išleisti.“³² Egodokumentų autorius, išėjus knygai, dažnai junta tuštumą ir nusivylimą. Pavyzdžiui, 1986 m. *Vagos* leidyklos išleistą savo knygą *Žanrų kaita ir sintezė* jis pasitiko kritiškai: „Išėjo knyga. Tokia sugrūsta, nuobodi, atbaidanti. Laukiau jos. Nuo parašymo praėjo 5 metai. Ir dabar matai – koks baisus susiliteratūrinimas, kaip išsekę žmogiškos problemos ir situacijos, kaip niekam ji nereikalinga.“³³

Antroje *Dienoraščių* dalyje (1978–2004) jį Lietuvos Nepriklausomybės laikai ir žodžio laisvės tema. Deja, dienoraštininko žodžiais tariant, leidybos planai tebegalioja ir, regis, ima varžyti norą veikti visuomenės labui. 1989 m. liepos 25 d. *Dienoraščių* įrašė skaitome: „Rytoj turiu pradėti apie romantizmą. Graudu, kad neturiu jokie metodo, jokie akademizmo. Ir vėl turiu eseistiškai rašyti. Nėra sistemingumo, nėra jokie aiškumo. Todėl esu susikrimtęs. Vis labiau netenku pusiausvyros, kai įsibrauna aplinka su visais įsipareigojimais. Norisi paduoti pareiškimą ir nerti į pensiją. Tik ką ten daryti?“³⁴ Deja, autoriaus savigrauža dėl mėgėjiškos literatūros analizės paskutiniaisiais gyvenimo metais tik stiprėja: „Skaitau mąstytojų biografijas. Jaučiu klaidų savo diletantizmą. Pagaliau niekam nereikalingas toks paviršutinis rašymas.“³⁵ V. Kubilius be paliovos kalba apie kritikos prioritetus.

Nors kūrėjai ir stengėsi priminti apie kultūros svarbą tautos ir valstybės likimui, jau 1991 m. lapkričio 11 d. laiške išeivijos mokslininkui Rimvydui Šilbajoriui V. Kubilius nerimastingai rašė: „Knygų leidykla pas mus visai sutrikusi – keleriopai pabrango popierius ir spaustuvės, *Vaga* privatuojasi, tad kritikos veikalų niekas nebenori prisiimti.“³⁶

31 L., p. 329.

32 L., p. 352.

33 D., d. 2, p. 44.

34 D., d. 2, p. 101.

35 D., d. 2, p. 461.

36 L., p. 368.

Deja, kultūros reikalai Lietuvoje toliau tik prastėjo ir materialinė leidyklos bazė tebeliko labai skurdi: „Leidykla – kritiškos būklės. Spaustuvės negauna kartono, fotografijos medžiagų. Neišeina knygos, ir redaktoriams nėra iš ko algų mokėti. *Mokslo* leidyklos knygų nepriima platinti už 2 mln. [rublių].“³⁷

1992 m. laiške R. Šilbajoriui V. Kubilius rašo: „Vakar leidykloje mačiau Jūsų knygos signalinį egzempliorių – labai didelis ir gražus tomas [R.Šilbajorio knyga *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur* (1992)]. Sveikinu, nes dabar išleisti knygą pas mus beveik stebuklas.“³⁸

V. Kubiliui rūpėjo nauja lietuvių literatūros istorija, išeivijos autoriai ir jų kūrybos įvertinimas. Laiškuose skaitome: „Nebėra ką daryti. Buvau rašymo mašina. Kai neturiu ko rašyti, prasideda tuštuma. O dabar jau tikrai nebėra – Vaičiulaitis parašytas. Ko nusitverti? Tai bus tik puslapių dauginimas. Nėra naujo požiūrio. <...> Likau senos mokyklos rėmuose. <...> Dar viena viltis – rašyti istoriją. Bet tai irgi tik grafomaniškas užpildymas tuštumos. Nebent su išeivijos literatūra susitikimas.“³⁹

„Rašau tą Istoriją su dideliu nerimu. Tikriaus sakant, nerašau, o perrašinėju, kompiliuoju, durstau. Neįmanoma įeiti į tas skirtingas gamas ir iš naujo groti. Aš turėčiau vėl viską iš naujo skaityti, studijuoti, ruošti, įeiti į tą sąvokų orbitą. To negaliu padaryti – per maža laiko“⁴⁰.

Iš publikuotos V. Kubiliaus egodokumentikos ryškėja sudėtingas XX–XXI a. pradžios kuriančios asmenybės likimas. Literatūros mokslininkas, aktyvus visuomenininkas V. Kubilius Lietuvos kultūrinės atminties saugykloje paliko reikšmingų savo epochos liudijimų apie Nepriklausomybę atgavusios valstybės siekį susigrąžinti dokumentinį istorinės savo praeities palikimą ir skelbti jį. Be to, pateikė autentiškų liudijimų apie Lietuvos egodokumentikos leidybos lauką.

37 D., d. 2, p. 199.

38 L., p. 381.

39 D., d. 2, p. 203.

40 D., d. 2, p. 204.

IŠVADOS

Išanalizavę egodokumentikos leidybos procesą XX a. 10 dešimt. – XXI a. 2 dešimt. pradžioje galime daryti tam tikras išvadas. Pirma, pasikeitusi visuomeninė ir politinė situacija Lietuvoje iš esmės transformavo leidybos procesą, suteikė ir naujų galimybių publikuoti egodokumentus. Tradicinėje leidyboje pastebimas ryškus leidybos įmonių pagausėjimas, poreikio leisti egodokumentus – atsiminimus, dienoraščius, autobiografijas – padidėjimas. Tai susiję su atgauta individo raiškos laisve, ypatingu susidomėjimu istorija, asmenine patirtimi. Padidėjo atsiminimų spausdinimo tiražai, populiarumo aspektu nuo jų nedaug atsilieka dienoraščių, laiškų publikavimas. Nors ir stinga laiko bei geresnio pasirengimo, leidžiami moksliniai egodokumentikos leidiniai. XX a. pabaigoje poligrafinė kokybė buvo gana prasta – tai galima paaiškinti noru kuo greičiau ir kuo daugiau leisti egodokumentikos knygų, nekreipiant dėmesio į meniškumą, apipavidalinimą, be to, spausdinimui buvo naudojama ankstesnė materialinė spaustuvių ir medžiagų bazė. Tuo laiku vyravo savotiškas „laukinis kapitalizmas“, nebuvo paisoma autorių teisių, nebuvo ginamas socialinis kūrėjo statusas. Kita išvada susijusi su tradicinės ir skaitmeninės leidybos išsigalėjimu bei tolygiu augimu. XXI a. pradžioje ir poligrafinė, ir knygos meno kokybė Lietuvoje žymiai pagerėjo, atsirado didesnis memuaristikos ir mokslinių egodokumentų leidybos poreikis. Pastebima tendencija, kad vienos leidyklos pačios ieško egodokumentinių tekstų, užsako juos, siūlo autoriams rašyti atsiminimus, o kitos spausdina joms pateiktus tokio žanro rankraščius. Deja, daug žalos leidybai padarė 2008 m. užklupęs ekonominis sunkmetis, kuris pakoregavo leidėjų ir skaitytojų galimybes. Egodokumentika skaitmeninama (e. paveldas, projektas LEGODOK), tačiau elektroninių egodokumentikos knygų, kaip ir apskritai netradicinės leidybos proveržio, dar nepastebime. Egodokumentika plinta socialiniuose tinkluose, funkcionuoja ir nelegali skaitmeninių leidinių rinka, kurią palaiko nemokamo skolinimo(si) / keitimosi ir skaitmeninimo idėjos šalininkai (pvz., www.linkomanija.net). Visos šios tendencijos gali būti įdomi kryptis būsimiems moksliniams tyrimams.

1. ASSMANN, Aleida (2011). Prisiminimai ir atmintis. *Bernardinai*. [Interaktyvus], žiūrėta 2015-09-10. Prieiga per internetą <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-09-aleida-assmann-prisiminimai-ir-atmintis/62370>.
2. ASSMANN, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 425 p. ISBN 0521165873.
3. *Atminties komunikacija archyvuose, bibliotekose ir muziejuose: mokslo, politikos ir praktikos sąveika*: tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2007, spalio 4–5 d., Vilnius. Sud. Arvydas Pacevičius, Zinaida Manžuch. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. 288 p. ISBN 978-9955-33-314-2.
4. BARTKIENĖ, Kristina. *XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida*. Daktaro disertacija Humanitariniai mokslai, filologija (04 H). Kaunas: VDU, 2010.
5. BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*, Nr. 6. Vilnius: LKTI, 2015, p. 90.
6. ČEKYS, Jonas. Knygos kūrėjų talkoje. Atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1995. 342 p. ISBN 5-415-00414-9.
7. DAUGUVIETYTĖ, Galina. *Perpetuum mobile*. Vilnius: Tyto alba, 2002. 256 p. ISBN 9986-16-231-9.
8. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 113–126. ISBN 978-609-459-198-3.
9. ERL, Astrid. *Memory in Culture*. Pallgrave and Macmillan, 2011.
10. GAIDYS, Vladas. Kolektyvinės atminties tyrimai Lietuvoje 1989–2009 metais. Iš *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII, 2011, p. 327–336. 490 p.
11. GLINSKIS, Rimantas. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*. Tarp literatūros ir dokumento. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 130. 184 p. ISBN 978-9955-698-21-0.
12. GRIGORAVIČIENĖ, Erika. Sovietmečio atminimo erdvės: menas ir memuarai. In: *Ars memoriae: atmintis – dailės funkcija ir tema (XVIII–XXI a.)*. Dailės istorijos studijos, Nr. 3. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.
13. JAKONYTĖ, Loretta. *Rašytojo socialumas*. Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ame dešimtmetyje. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. 256 p. ISBN 9955-698-06-3.
14. JURGUTIENĖ, Aušra. Kritikas romantizmo spąstuose. In: *Colloquia*, Nr. 17, p. 11–42.
15. KALMRA, Eda. Apie fotografijų reikšmę kultūrinės atminties ir prisiminimų kontekste. Iš estų kalbos vertė Danutė Sirijos Giraitė. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*, Nr. 6. Vilnius: LKTI, 2015, p. 86.
16. KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1945–1977*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. 480 p. ISBN 9955-698-18-7.
17. KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1978–2004*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. 488 p. ISBN 9955-698-46-3.
18. KUBILIUS, Vytautas. *Laukiau atsakymo*. Laiškai, novelės. Sud. Janina Žekaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006. 494 p. ISBN 9986-39-461-9.
19. *Lietuvos spaudos statistika: 1991*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1993, p. 7–24.

20. *Lietuvos spaudos statistika: 1992*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1993, p. 7–24.
21. *Lietuvos spaudos statistika: 1993*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Bibliografijos ir knygotyros centras, 1994, p. 9–23.
22. MARKEVIČIENĖ, Neringa. *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014. 550 p. ISBN 978-609-425-138-2.
23. MISIŪNAS, Remigijus. Leidyba prieškario ir šandienos Lietuvoje: patirties lyginamoji analizė. In: *Knygotyra*, 2014, Nr. 62, p. 273–289.
24. *Nepaklusęs laikui*. Atsiminimai apie Vytautą Kubilių. Sud. Donata Mitaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. 342 p. ISBN 978-609-425-048-4.
25. *Nevienareikšmės situacijos*. Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką. Sud. Rimantas Kmita. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015. 568 p. ISBN 978-609-425-143-6.
26. PELURITYTĖ, Audinga. Vytauto Kubiliaus kritikos tekstų poetika. In: *Colloquia*, Nr. 17, 2006, p. 43–54.
27. Prieiga per internetą <http://ajapaik.ee>. Taip pat žr. <https://www.facebook.com/ajapaik?fref=ts> [žiūrėta 2015 09 04].
28. *Rašytojas ir cenzūra*. Sud. Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis. Vilnius: Vaga, 1992. 577 p.
29. *Rašytojas pokario metais*. Dokumentų rinkinys. Sud. Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barauskaitė, Rūta Brūzgienė ir kt. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1991. 592 p. ISBN 5-415-00867-5.
30. SAVICKA, Aida. *Įtinklinta visuomenė: vientisumo problema*. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*, Nr. 1. Vilnius: LKTI, 2011, p. 50–62.
31. SAVICKA, Aida. Šiuolaikinės bendruomenės sampratos transformacijos. In: *Lietuvos kultūros tyrimai*, nr. 4. Vilnius: LKTI, 2014, p. 142–159.
32. SPRINDYTĖ, Jūratė. Vytauto Kubiliaus savivokos konfliktas: tarp metodologijos ir kūrybiškumo. In: *Colloquia*, 2007, Nr. 19, p. 80–94.
33. SUBAČIUS, Paulius. *Tekstologija*. Teorijos ir praktikos gairės. Vilnius: Aidai, 2001. 592 p. ISBN 9955-445-28-9.

EGODOCUMENTS PUBLISHING IN LITHUANIA 1991–2015: PUBLISHED LETTERS AND DIARIES OF VYTAUTAS KUBILIUS

MARGARITA DAUTARTIENĖ

SUMMARY

Publication provides an analysis of egodocuments (*sensu stricto*) publishing in Lithuania from XX century 10 decade to XXI century. Changes in society brought by XX century transformed publishing process and literature field. 5 publishing houses owned by the government („Vaga“, „Vyturyš“, „Mintis“, „Mokslas“, „Šviesa“)

were accompanied by many private enterprises, which instantly responded to the reader's request of such publications, which in Soviet times were not available or had never been published because of ideological censorship. At the 9 decade of XX century autobiographical writing, autobiographical cultural practices became very popular. This happened mainly because of tendency for individual to witness history, be a part of historical events. The dissemination of egodocuments through traditional and digital publishing, participation in social networks becomes important storage of cultural memory and object of scientific research. Vytautas Kubilius's published letters and diaries demonstrates publishing tendencies of Lithuania and the context of egodocument's publishing.

SILVA RERUM TERMINO, ŽANRO BEI TIPOLOGIJOS INTERPRETACIJOS: VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ ATVEJIS

VERONIKA GIRININKAITĖ

Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas; Vilniaus universiteto biblioteka. Universiteto g. 3,
LT-01513, Vilnius. El. paštas veronikaden@gmail.com, veronika.girininkaite@mb.vu.lt

Straipsnyje aptariamas žodžių junginys silva rerum, kuris kaip terminas skverbiasi į Lietuvos humanitarinius mokslus. Juo kartais apibūdinama specifinė egodokumentikos rūšis – namų knygos. Tyrimas aktualus, nes pasitaiko, kad minėtasis silva rerum tyrėjų taikomas neapibrėžtai, tiksliai nenusakant paties objekto. Straipsnyje apžvelgiama šių žodžių samplaikos kilmė, pateikiama įvairių interpretacijų, įvertinta jos tikimybė tapti moksliniu terminu. Tekste taip pat aptariamos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus rankraštinės knygos, keletas istorikų pavadintos silvae rerum; vertinamas jų priklausymas egodokumentikai. Konstatuota, kad šis sudėtinis terminas iš esmės vartojamas neadekvačiai, o ir pati sąvoka netiksli. Išnagrinėti silva rerum kategorijai nepriširiami pavyzdžiai (studentų konspektai), netipiniai, ribiniai artefaktai (rankraščio ir spaudinio konvoliutas, post factum įrištas asmens korespondencijos pluoštas) ir kita verčia kritiškai vertinti šio žanro raštijos apibūdinimą silva rerum terminu. Kaip ir kitais atvejais, dera moksliškai argumentuotai vartoti terminus (bei jų sistemas), kuriais būtų pavadinti lietuviški egodokumentikos tipai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: silva rerum, egodokumentai, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščiai, namų knygos, terminija.

Aiškinantis *silva rerum* sąvokos ribas empiriškai, atlikta aštuoniolikos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus (toliau – VUB RS) rankraščių analizė. Skirtingu laikotarpiu šie vienetai bibliotekos katalogo sudarytojų ar tyrėjų priskirti *silva rerum* (toliau – SR) tipui. Rankraščiai kaip SR apibūdinti šiuose šaltiniuose: 1) istoriko Stanisławo Roszako sąrašė², 2) Mildos Kvizikevičiūtės straipsnyje³, 3) kultūros istoriko Arvydo Pacevičiaus straipsnyje⁴, 4) VUB RS F₃ (trečiojo fondo) katalogo įrašuose. Rankraščiai šiame straipsnyje tirti dviem aspektais – buvo svarbu išsiaiškinti, kiek rankraščių žanrams priimtina ar nepriimtina SR sąvoka ir kiek jų turinys artimas egodokumentikai. Straipsnio tikslas – aptarti lietuvių tyrėjų vis dažniau vartojamos sąvokos *silva rerum* apibrėžtį, objektą, pagrįstumą bei namų knygų tipologijos aktualijas. Toks tyrimas aktualus, nes pastebėta, kad į terminą pretenduojantis žodžių junginys vartojamas ne viena reikšme, jo samprata stokoja tikslumo.

Tirti buvo rankraščiai, *de facto* paminėti kaip SR. Visi jie glaustai apibūdinti šio straipsnio 1 lentelėje, bet plačiau tekste aptarti tyrimo temai aktualesni rankraščiai. Patys tyrėjai patvirtino, kad sąrašas sąlygiškas, o namų knygos tipo rankraščių VUB RS atsirastų ir daugiau. Todėl aštuoniolika pasirinktų rankraščių tėra eksperimentinis laukas, kuris leistų patikrinti (ir kvestionuoti) sąvokos SR priimtinumą mokslo terminijai ar bent galimas šios sąvokos ribas. Šios VUB knygos iki šiol spaudoje minėtos tik bendrame kontekste⁵. VUB Rankraščių skyriaus egodokumentus tyrusi Toma Zarankaitė apsiribojo išskirtinę reikšmę egodokumentikai

- 1 Mokslinis konsultantas ir specialusis redaktorius Arvydas Kazimieras Karaška. Į lietuvių kalbą viską vertė straipsnio autorė. Visos nuotraukos Raimondo Malaiškos.
- 2 ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczpospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, p. 248.
- 3 KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 277–290.
- 4 PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 327–402.
- 5 KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda, ten pat; PACEVIČIUS, Arvydas, ten pat.

turinčio VUB RS F1 (pirmojo fondo) analize⁶. Šiam tyrimui pasirinktos rankraštinės knygos yra VUB Rankraščių skyriaus trečiajame fonde⁷.

1 lentelė. VUB RS rankraščiai, kataloguotojų ir tyrėjų apibūdinti kaip *silva rerum*

	Nurodė: Roszak	Kvizike- vičiutė	Pacevi- čius	Kata- loge	Rankraščio anotacija
1.				F3-101	1655 m., 118 l., 30,3×20,7. Retorika, proginės kalbos. Lot., lenkų k. Provenien-cija slavų kanceliarine kalba
2.	F3-454				1768 m., 370 l., 42,5×20. Vilniaus <i>Collegium Nobilium</i> studentų retorikos pratybos, proginė kalbą, laiškų pavyz-džiai, prancūzų kalbos pratybos
3.	F3-642			F3-642	1819–1831 m., 169 l., 20×19, <i>Od Roku 1819 zacięto wpisywać z roznych Ksiąg czytanych...</i> ⁸ . Užrašai apie masonus, geografiją, astronomiją, istoriją, vaistų receptai. Turinys (l. 166)
4.	F3-643			F3-643	~ 1841 m., 83 l., 20×16, eilėraščiai, proginės kalbos, aforizmai, pasakojimai apie Vilniaus profesorius, jėzuitus, die-noraščio (<i>dziennik</i>) fragmentai, kita
5.	F3-651				1760 m. kovo 5 d. (p. 98), 102 l., 20,7×18, retorika, rimavimo pratybos, proginės kalbos
6.		F3-1095		F3-1095	XVIII a. pirma pusė, 173 l., 19×14,5 (trūksta kai kurių puslapių). Traktatų nuorašai, užrašai (<i>peregrinationes mea in Partibus Italia</i> ⁹ , p. 337)

6 ZARANKAITĖ, Toma. Egodokumentų telkiniai Lietuvos atminties institucijose: Vilniaus universiteto bibliotekos atvejis. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 145–259.

7 Verta paminėti, kad kai straipsnis jau buvo atiduotas spaudai, autorei VUB RS pirmojo fondo kataloge pavyko rasti porą XVIII–XIX a. *silva rerum* įvardintų dokumentų, bet šiame straipsnyje jie nebuvo apžvelgti.

8 *Nuo 1819 m. pradėta įrašinėti iš įvairių skaitytų knygų*, lenk.

9 *Mano kelionės Italijos srityse*, lot.

Nurodė: Roszak	Kvizike- vičiutė	Pacevi- čius	Kata- loge	Rankraščio anotacija
7.	F3-1365			XVIII a., 139 l., 19,6×16, astronomija, aritmetika, išrašai iš Tacito raštų, tekstas apie Chotino apgultį (p. 132); parašėse yra iliustracijų
8.	F3-1432			XVIII–XIX a. sandūra. 103 l., Jėzuitų Akademijos studento Juozapo Legavičiaus (Jozef Legowicz, ?–1811) <i>Notationes variae</i> ¹⁰ : pamokslai, teologijos, retorikos traktatai, anekdotai, korespondencija
9.	F3-1557	F3-1557		J. Legavičiaus <i>Varia scripta collecta</i> ¹¹ , t. 2: užrašai, žodynėliai, laiškų rašymo patarimai, anekdotai, epigramos, 1767 m. laiškas, vysk. Kajetano Soltyko manifesto nuorašas
10.	F3-1987	F3-1987		[S. d.], <i>Zbior różnych wierszow...</i> ¹² 15,5×9,5, 102 p., eilės lenkų ir lotynų k., proginų kalbų pavyzdžiai, žodynėliai, anagramos
11.	F3-2367		F3-2367	[S. d.], 193 l., 23×18. Jėzuito T. Niewiadomskio (1692–1761). konvoliutas: pamokslai, proginės kalbos, laiškai (rankr.), spaudiniai
12.		F3-2378		XVIII a., 23×19, 82 l. Rankr. konvoliutas: <i>Uwagi nad Panowaniem... Stanisława Augusta</i> (galbūt sukurta Martyno Molskio 1796 m.) ir <i>Historia o Janie Sobieskim Królu Polskim</i> ¹³
13.	F3-2418			[S. d.]. Jėzuito Jono Brauno (1595–1665), 88 l., 16×11,5. Užrašai (rašyti Daugpilyje) apie hebrajų kalbą, teologinių traktatų nuorašai

10 *Įvairios pastabos*, lot.

11 *Surinkti įvairūs raštai*, lot.

12 *Įvairių eilių rinktinė*, lenk.

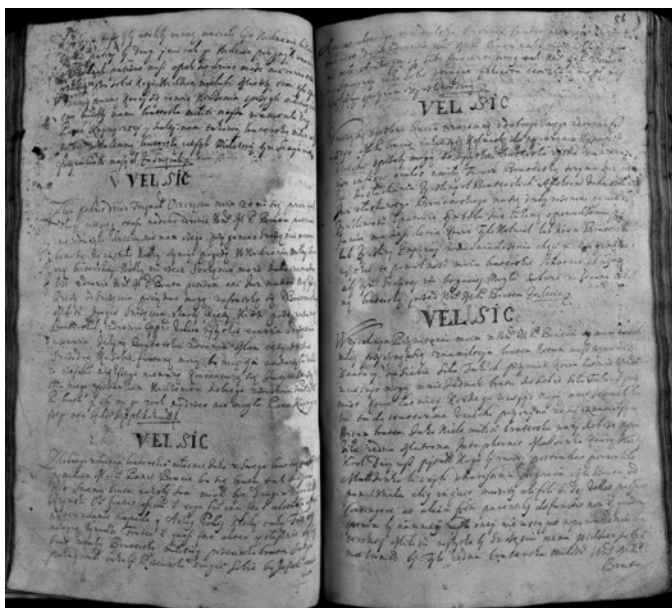
13 *Pastebėjimai apie Stanislovo Augusto... valdymą ir Pasakojimas apie lenkų karalių Joną Sobieskį*, lenk.

	Nurodė: Roszak	Kvizike- vičiūtė	Pacevi- čius	Kata- loge	Rankraščio anotacija
14.		F3-2425			XVIII a., 103 l., 15,5×11. Įrašas galbūt savininko, <i>Dziewkiewicz</i> (p. 41). Teologija, laiškų rašymo menas, epitafijos, anekdotai
15.		F3-2426			XVIII a., 28 l., 16,5×10,2, popiežiaus rašto, kiti nuorašai, aritmetika, vienuolių mirčių datos (p. 52–53)
16.		F3-2429			~ 1767 m., 172 l., 14,5×10,5. Medicinos traktatas (turinys, kuriame nurodyti puslapiai), įv. nuorašai, anekdotai, kelionių į Italiją 1615 ir 1619 m. maršrutai, sąskaitos (p. 286, 293)
17.		F3-2483			XVIII a., 46 l., 13,8×9,5, <i>Z ksiąg Pietraszewskiego...</i> ¹⁴ , italų kalbos žodynėlis, laiškų rašymo vadovas (lot. k.), įrašai vokiečių kalba
18.	F3-2547				1767 m., 107 l., 20,8×17,8. <i>Zbiór nauk szkolnych i cwiczeń domowych z czasów Jezuickich</i> [tvarkytojo įrašas], retorikos teorija, rimavimas

Lentelė sudaryta remiantis korteliniu katalogu ir dokumentų *de visu* analize.

Į šią lentelę sudėtos žinios apie įvairių tyrėjų *silva rerum* laikomus VUB RS dokumentus. Pirmuose keturiuose stulpeliuose suminėti rankraščiai, paminėti atitinkamai Stanislovo Roszako monografijoje, minėtuose Arvydo Pacevičiaus bei Mildos Kvizikevičiūtės straipsniuose (detalesnė informacija apie šiuos šaltinius pateikta bibliografijoje) ir dar tarpukario metais sudarytame korteliniame rankraščių skyriaus kataloge. Paskutiniame lentelės stulpelyje pateikta ir informacija apie pačius rankraščius, surinkta apžiūrint *de visu*.

14 *Iš Petraševskio knygy*, lenk. Gali būti, kad tai buvo *Antonis Pietraszewski (Piotraszewski)* (1705–1743), kun., retorikos prof. Babrujske 1737–1738 m., misionierius, pamokslininkas ir bibliotekos Kaune prefektas 1740–1741. Remiantis *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Red. Ludwik Grzebień, Kraków, 1996, p. 507.

1 pav. Lenkiškų proginųjų kalbų pavyzdžiai lotyniškomis antraštėmis *VEL SIC* (*arba taip...*); VUB RS F3-101. Fotogr. Raimondas Malaiška, 2014

Šių knygų kilmę bei likimą liudija savininkų proveniencijos, donaciniai įrašai, institucijų lipdės: šaltinis F3-2429 sudarytas Kražių kolegijoje, F3-2418 – Daugpilio jėzuitų kolegijoje (Jono Brauno), F3-651 – Vilniaus pijorų mokykloje, F3-1987 priklausė Gardino dominikonų vienuolyno bibliotekai, F3-2547 pažymėtas Lopacinskių bibliotekos spaudu, šaltiniai F3-2425 ir F3-101, kaip liudija nevisiškai nuplėštos lipdės, priklausė Vilniaus archeologijos muziejui. Vilniaus viešajai bibliotekai priklausė dauguma iš jų; Stepono Batoro universiteto bibliotekos spaudu pažymėtos trys.

Rankraščiai kurti XVII–XIV a. Pusė iš jų anoniminiai. Yra knygų, kurios priklausė ne vienam asmeniui. Rankraštyje F3-651 minimi Heronimas Zajączkowski ir Marcinas Zajączkowski. Rankraščiui F3-651 priklauso įrašas „ex libris Josephi et Casimiri Boguszewskij“¹⁵; šaltiniui F3-2547 –

15 Iš Juozapo ir Kazimiero Boguševskių knygų, lot.

įrašas „tą książka mam darowana od Imię Pana Stanisława Horbackiego Podczaszyca Wtta Mscisławskiego Posesor tej xionszki Nicolaus Smolak <...> Mikołaj Smolak“¹⁶; Rankraštyje F3-101 išliko įrašai „[e]go sum possessor Huis Libri Stefan Leszkiewicz“¹⁷, o pabaigoje, trečiame viršelyje parašyta: „Ego sum Stephan Pięczyłowski... oddalem tę xiązkę do cerkwi Potbreskiey iako y w roku 1655, Proszę, aby pan swiszczennik v modlitwach swych mie przepominał“¹⁸, šalia – nuosavybės patvirtinimas slavų kanceliarine kalba: „Книга сия церкви Подбerezкей“¹⁹. Ankstesniuose rankraščiuose vyravusią lotynų kalbą palaipsniui keitė lenkų kalba, randa ma vokiečių, italų ir kitų kalbų fragmentų, įterpinių (žr. 1 pav.)²⁰.

Gana lengva pastebėti, kad įprastiems SR apibrėžimams būdingas netikslumas. Pavyzdžiui, literatūrologas Maciejus Krassowski SR sąvoką apibūdina taip:

„*Silva rerum* pažodžiui: daiktų miškas, senosios Lenkijos laikais šeimyninės namų knygos forma; tokioje knygoje aprašydavo įvairius nutikimus ir kaupdavo įvairias žinutes; taip pat daugelio autorių literatūrinių įvairenybių rinkinys (plg. *miscellanea*).“²¹

Apibrėžime nurodoma teritorinė ir epochos priklausomybė (senoji Lenkija), fizinė artefakto forma – rankraštinė knyga. Bet juk namų knygos rašytos daugelyje šalių. Informacijos laikmenos forma – rašytas ar spausdintas tekstas, kodeksas ar palaidi lapai – taip pat nėra itin svarbi. Juk šiais laikais, interneto epochoje namų knygų tradiciją tęsą naujoviškomis prie-

16 *Šią knygą man dovanijo ponas Mscislavo vaivadijos pataurinėnkis Stanislovas Horbackis. Knygos savininkas Mikalojus Smoliakas* (parašas lot. ir lenk. k.).

17 *Esu šios knygos savininkas Steponas Leškevičius*, lot.

18 *Esu Steponas Pienčilovskis... šią knygą 1655 m. atidaviau Podberezjės cerkvei. Prašau, kad ponas šventikas minėtų mane savo maldose...*, lot. ir lenk.

19 *Ši knyga Podberezjės cerkvės*. Tikriausiai Baltarusijoje, nes Vilniaus rajone, Paberžėje cerkvė įkurta tik 1865 m.

20 Pasitaiko įdomių apdailos sprendimų. Antraštės galėjo būti pabraukiamos kita spalva ar kitaip išskiriamos, rankraštyje F3-2426 rašoma dviem skiltimis, F3-1365 – paliktose itin plačiose parašėse nubrėžti įvairūs Saulės sistemos modeliai.

21 *Silva rerum dosłownie: las rzeczy: w okresie staropolskim forma rodzinnej księgi domowej, w której odnotowano różne wydarzenia i sporządzano rozmaite notatki, także: zbiór literackich różnorodności pióra wielu autorów* (por. *miscellanea*). KRASSOWSKI, Maciej. *Leksykon terminów literackich*. Warszawa, 1996, p. 206.

monėmis galima įžvelgti socialiniuose tinkluose. Kur kas reikšmingesnės yra funkcijos, kurias asmuo numatė rašydamas savo rašinį. Epochoje prieš visuotinai paplintant prieinamai spaudai, tai galėjo būti naminis rankraštinis laikraščio prototipas, kur buvo nurašomi svarbesni politiniai tekstai, atmintini visuomeniniai įvykiai²². Atsakydamas į šio straipsnio autorės klausimą el. paštu, istorikas S. Roszakas suformulavo du, jo manymu, svarbiausius kriterijus, apibūdinančius SR tipo knygą. Pirma, į ją surinkti tekstai yra įvairūs savo turiniu ir forma, antra, pagrindiniai rankraščio kūrimo tikslai yra *ad subsidium memoriae* – skirta atminčiai ir *ad posteritatem* – ateinančioms kartoms²³. Atsakydama į tą patį klausimą, istorikė Milda Kvizikevičiūtė paminėjo SR priskirtų tekstų įvairumą bei užrašų privatumą, t. y. egodokumentiškumą. Dėl to, jos teigimu, SR tipui nepriskirtini moksliniai studentų užrašai (konspektai), kuriems būdingi vienintelės rūšies tekstai ir kuriuose nėra asmeninio pobūdžio įrašų²⁴.

STEREOTIPAI IR TIKROVĖ

Netikslios, dviprasmiškai apibrėžtos sąvokos sąlygoja pseudomokslinius stereotipus. Taip atsitiko ir SR atveju. Dažniausi tokie stereotipai:

- 1) SR – unikali Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) sarmatiškosios kultūros dalis;
- 2) SR rašymas – kilmingųjų luomo vyrijos privilegija;
- 3) SR yra neretai paveldima, ne vieno asmens rašyta šeimos knyga;
- 4) SR klestėjimo laikotarpis – XVI–XVII a., Europos Renesanso, Baroko ir Šviečiamojam amžiaus kultūros epochos.

Faktai paneigia nemaža išvardytų stereotipų netikslumų. Iš eilės apie juos.

Pirma, privačių kronikų ir įvairenybių rinkinių išlikę įvairiose šalyse, ne tik Europos, SR analogus jose aprašo S. Roszakas. O informaciniai tinklalapiai straipsnio autorę nukreipia į senąsias tolimųjų kraštų raštijos

22 GLOGER, Zygmunt. *Silva rerum*. In *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. 2-asis leid., 1903 m. perspaudas, Warszawa, 1972. t. IV, p. 231–233.

23 Elektroninis laiškas, gautas 2015 m. spalio 14 d.

24 Elektroninis laiškas, gautas 2015 m. spalio 19 d.

kultūras – klasikinį senosios Kinijos raštijos žanrą *biji* ar į japonų užrašus *zuihitsu*²⁵. Polinkis kaupti svarbius, įdomius, pamokomus tekstus yra bendradaržmogiškas.

Apskritai visose namų knygose vyravo trys temos: 1) genealoginiai užrašai, 2) finansinė apskaita, 3) religiniai pamokymai, su gyvenimu ir buitimi susiję patarimai. Skirtingose šalyse ir epochose tokie rankraščiai įgavo specifinių bruožų. Atsižvelgiant į regioną įvairavo turinys: Vakarų Europoje būta daugiau ekonominio pobūdžio užrašų. Kaip teigia kultūrologas A. Pacevičius, tokios „pajamų ir išlaidų, apskritai ūkio apskaitos knygos, turinčios ir raštijos pirmuoju asmeniu bruožų <...>, Lietuvoje taip plačiai kaip Prancūzijoje ir Vokietijoje nepaplito dėl paprastos priežasties – čia buvo silpnas verslu užsiimančių asmenų sluoksnis“²⁶. Užtat didesnis buvo visų ATR dvarininkų įsitraukimas į vietos ir politinį valstybės gyvenimą, tad imta nurašinėti daugiau politinių tekstų. Lenkų raštijos tyrėjas Aleksandras Brückneris apibendrina: „XVI a. lenkiškose *silva rerum* tipo knygose vyrauja religinė, konfesinė polemika, XVIII a. jos kupinos politikos, o XVII a. – įdomiausios dėl mišraus savo turinio“²⁷.

Antra, raštingesnėse šalyse namų knygas rašė ir nekilmingi asmenys. ATR tai taip pat nebuvo kuriam nors vienam luomui būdingas bruožas – minėtas knygas rašė tiek dvarininkai, tiek turtingesni nekilmingi pasauliečiai ar dvasininkai²⁸. Pastebėta, kad daugiau tokių rašto paminklų paliko asmenys, kurių profesija buvo susijusi su raštu²⁹. Ispanijos raštiją tyręs Jamesas Amelanas pažymi, kad namų knygų, autobiografijų gana ilgai buvo išskirtinai „vyriški“ žanrai, moterys kurdavo dienoraščius, laiškus³⁰. Literatūros istorijos tyrėja Joanna Partyka pabrėžia, kad lytis nebuvo tiek

25 [https://en.wikipedia.org/wiki/Biji_\(Chinese_literature\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Biji_(Chinese_literature)) ir <https://en.wikipedia.org/wiki/Zuihitsu>.

26 PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 123.

27 Pagal ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczpospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, p. 66.

28 M. K. Silva rerum. In *Kurjerz Warszawski*, 1881, N. 242.

29 DEKKER, Rudolf. Egodocuments in the Netherlands from the sixteenth to the nineteenth century.

30 AMELANG, James. *The Flight of Icarus*. 1998, p. 46.

svarbi kalbant apie XVII a. anglų namų knygas³¹. Be to, Anglijos namų knygoms buvo būdinga atsisakyti lotynų kalbos ir puritonų polinkis į savianalizę. Lenkiški analogai, palyginti su minėtomis namų knygomis, J. Partykai atrodo pripildyti ne tikrų emocijų, o veikiau retorinių puošmenų: „Kasdienybė to meto ATR buvo, regis, daugiau persmelkta retorikos. Būtent dėl šios aplinkybės nukentėjo lenkų namų rašytojų išpažinčių spontaniškumas“³².

Trečia, panašios knygos neretai rašytos ne tik šeimų, bet ir dvasininkų, vienuolių. Tokio rankraščio autorius galėjo būti ir vienas (dažniau anonimas), kartais žinomas asmuo.

Ketvirta, S. Roszako žodžiais tariant, pirmieji išlikę SR žanro pavyzdžiai mus pasiekė iš XIV a., vėliausi tekstai datuojami XIX a. Jo teigimu, pasibaigus ATR padalijimams SR rašymas įgavo papildomo patriotiškumo, prarastosios valstybės, net gimtosios kalbos išsaugojimo prasmę³³. Tiesa, kiti šaltiniai nurodo, kad SR klestėjo iki Stanislovo Augusto ir padalijimų laikų, o vėliau užleido vietą prancūzų kalbos madai ir atminimų albumams³⁴.

SR POSAKIO VERTIMO VARIANTAI

Lenkijoje ne spaudai skirta namų raštija tirta nuo seno³⁵. SR tipo knygos suvoktos kaip neatsiejama senosios ATR kultūros dalis. Terminu *Sylwa*, *silva rerum* straipsnis įtrauktas į žodynę *Słownik sarmatyzmu...*³⁶. Mo-

31 PARTYKA, Joanna. Angielskie “commonplacebooks” a polskie sylwy: z dziejów rękopisów domowych w Europie. In *Pamiętnik literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, Nr. 88/2, 1997, p. 177.

32 *Życie codzienne w Rzeczypospolitej owych czasów było, jak się wydaje, bardziej zrretorizowane. Ta sytuacja przyczyniła się zapewne do braku spontaniczności w osobistych wynurzeniach polskich domowych pisarzy* (p. 182).

33 ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, p. 64.

34 M. K., Silva rerum. In *Kurjerz Warszawski*, 1881, N. 242. Viso labo laikraščio žinutė, tačiau parašyta, žurnalistui pabendravus su istoriku Zygmontu Glogeriu.

35 P.v., BRÜCKNER, Alexander. Literatura niedrukowana. In *Dzieje kultury polskiej*. Warszawa, T. 2., p. 601–608, 1991; GLOGER, Zygmunt. Silva rerum. In *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. 2-asis leid., 1903 m. perspaudas, Warszawa, 1972. t. IV, p. 231–233.; SKWARCZYŃSKA Stefania. Kariera literacka form rodzajowych bloku silva. In *Wokół teatru i literatury*. Łódź, 1970, p. 182–202.

36 *Słownik sarmatyzmu: idee, pojęcia, symbole*. Kraków, 2001, p. 188–190. ISBN 83-08-03051-3.

nografijos autorius S. Roszakas SR apibūdina pasitelkęs poetinį posakį *archiwa sarmackiej pamięci* (sarmatų atminties archyvai). Stefania Skwarczyńska³⁷ straipsnyje mini, kad ATR teritorijoje SR knygos matyt buvo ypač svarbios, nes terminas randamas tik lenkų enciklopedijose³⁸. Tokio samprotavimo negalima pavadinti įtikinamu, ypač įvertinus tokio tipo rankraščių pavadinimų (žr. 1 lent.) ir pasaulio enciklopedijų gausą. Regis, S. Skwarczyńskos teiginys tebuvo provokacija – tame pačiame puslapyje tyrėja užsimena, kad pavadinimas SR rankraščiams suteiktas ne jų sukūrimo laiku, o retrospektyviai.

Tačiau S. Roszakas monografiją apie SR pradeda polemika dėl šio teiginio ir apžvelgia namų knygų paplitimą Europoje. S. Roszakas patvirtina, kad terminas SR, kuriuo apibrėžiama namų raštija, Lenkijos teritorijoje įsiviešpatavo XVIII a. pab. – XIX a. ir sietinas su romantine poezija³⁹.

2 lentelė. Namų knygų pavadinimai Europos šalyse

Šalis	Namų knygų pavadinimas
Lenkija	<i>Nihil et omnia, Varia, Vorago rerum, Farrago rerum, Otia publica, Otia domestica, Penu synopticum, Olla potrida, książka pisana, probatio calami, poetiniai rinkiniai: rog obfitości, zbiór kwiatów, ogród, wirydarz</i>
Italija	<i>Ricordance, ricordi di famiglia, notizie della famiglia, memorie della famiglia</i>
Vokietija	<i>Hausbücher, SchreibeBuch, Wirtschaftsbuch</i>
Austrija	<i>Familiennotizen, Haushaltsbuch, Lebensbeschreibung, Journal ir kt.</i>
Prancūzija	<i>Livre de raison, livre de famille, livre de maison, livre de comptes</i>
Anglija	<i>Commonplace-book, account book, household book, notebook</i>
Baltarusija	<i>Chatniaja kniga</i> (paminėta ROSZAK, p. 30)
Rusija	<i>Изборники, золотоустники, измарады, маргариты, цветники</i>

Lentelėje pateikti kitokie – etniniai – šio tipo raštijos pavadinimai. Pavyzdžiai parinkti iš St. Roszako monografijos.

37 Stefania Maria Salomea Skwarczyńska (1902–1988) – literatūros istorikė, teoretikė, teatrologė. Atkreipusi dėmesį į negrozinės, funkcionalios literatūros egzistavimą, ją uoliai tyrė.

38 SKWARCZYŃSKA, Stefania. Kariera literacka form rodzajowych bloku silva. In *Wokół teatru i literatury*. Łódź, 1970, p. 183.

39 ROSZAK, ten pat, p. 65.

Lietuvoje posakis *silva rerum*, pasirinktas kaip pavadinimas Kristinos Sabaliauskaitės istoriniam romanui, suvokiamas kaip iš kartos į kartą perduodamos kilmingųjų šeimos kronikos pavadinimas. Romano anotacijoje pateiktas ir jo vertimas – *daiktų miškas*⁴². Minėtas žodžių junginys kaip galimas terminas pasirinktas tyrėjų R. Cicėnienės, R. Griškaitės, M. Kvizikevičiūtės, A. Pacevičiaus straipsniuose⁴³. Apie Vilniaus universiteto rankraštiną rašęs M. Brensztejnus *silva rerum* tipo knygų neminėjo. SR kaip ypatingo knygos tipo neišskyrė ir apie VUB RS rašę Levas Vladimirovas ir Irena Petrauskienė⁴⁴. *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* autoriai mini tik Rusijos upę *Sylva* ir Kauno trikotažo įmonę *Silva*⁴⁵. Dėsninga, kad tokio žodžio nėra ir lietuviškuose tarptautinių žodžių žodynuose. Tik enciklopediniame žodyne *Knygotyra* randame tokį straipsnelį:

Silva rerum (lot. neapdorota medžiaga), XVII–XVIII a. rankr. knygos tipas, knyga, kurioje pateikta įv. nesusisteminta informacija: trumpi lit. tekstai (eilėraščiai, aforizmai, anekdotai), kulinarijos ar gydymo receptai, polit. ar ūkinės aktualijos ir pan.⁴⁶

Atkreipkime dėmesį, kad vertimas iš lotynų kalbos čia jau kitoks negu minėtasis anksčiau („daiktų miškas“). Atsivertę žodyną, matome, kad daugiareikšmiai yra abu žodžiai.

Silv||a, ae f. 1. miškas, giria <...>; 2. parkas, sodas <...>; plg. *silvae medžiai*, krūmai <...>; 3. daugybė, gausybė <...>; 4. medžiaga.

Res, rei f. 1. daiktas, dalykas <...>; 2. turtas, ištekliai, gėrybės; <...>; 3. padėtis, aplinkybės; tai <...>; 4. priežastis <...>; 5. reikalas; užsiėmimas, veikimas, veikla <...>; 6. teismo procesas, byla <...>; 7. (atliktas) darbas, veikalas <...>; 8. įvykis, atsitikimas <...>; 9. faktas, tikrėnybė; tiesa <...>; 10. esmė; turinys; <...>; 11. nauda, labas, gerovė; <...>; 12. *respublica* <...>; 13. valdžia <...>.⁴⁷

42 [žiūrėta 2015 09 27]. Prieiga per internetą <<http://www.sabaliauskaite.com/index.php?page=14>>; M. Kvizikevičiūtė terminą verčia „dalykų mišku“.

43 *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013.

44 Šių autorių straipsniai skelbiami rinkinyje *Kultūrų kryžkelėje*. Vilnius, 1970.

45 T. XXI, p. 644, ISBN 9785420017548.

46 *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*, Vilnius, 1997, p. 330.

47 KUZAVINIS, Kazimieras. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 2007, p. 976 ir 917.

Abiejų samplaikos žodžių daugiareikšmiškumas verčia abejoti, ar toks derinys gali būti tikslus. O termino reikšmė, remiantis apibrėžimu, turėtų būti griežtai atribota nuo kitų reikšmių: „Terminas (lot. *terminus* – riba, siena): 1. Tam tikros žmonių veiklos srities sąvoką pavaadinantis spec. žodis. Siekiama, kad terminas būtų vienareikšmis (jo reikšmė tiksliai fiksuota, apibrėžta ir nepriklausoma nuo konteksto), neturėtų sinonimų, papildomų emocinių ar ekspresinių atspalvių. Terminas gali būti vienažodis ar sudėtinis <...>“⁴⁸.

Didesnė S. Skwarczyńskos straipsnio dalis skirta apžvelgti sąvokos SR apibrėžties raidą: Ciceronas žodį *silva* vartotojo reikšme *atsargos* (reikalingos oratoriui, rengiančiam kalbą), Kvintilianui tai buvo *medžiaga*, arba juodraštis, dar „žalias“, tobulintinas kalbos variantas⁴⁹. Renesanso laikais ankstesnė etimologija užmiršta, aktualesnė tapo pirmoji žodžio reikšmė, t. y. *miškas*. Šio pavadinimo suvokimui įtaką padarė romėnų poeto Publijaus Papinijaus Stacijaus (gyveno 45–96 m.) proginių eilėraščių knyga *Silvae*. S. Skwarczyńska mano, kad Stacijaus rinkinys paveikė ir vėlesnių SR turinį (gedulingų ir proginių eilėraščių gausa, juodraščio, improvizacijos stilius, įvairaus turinio ir įvairaus rimtumo tekstų derinimas). S. Skwarczyńskos straipsnyje SR samprata iškyla kaip savita egocentriška pasaulėžiūra, ypatinga filosofija, leidžianti lygiai svarbiais laikyti visus asmeniui įdomius tekstus. Tyrėjos teigimu, ši pasaulėžiūra, kurios šalininkai vengia bet kokios iš išorės primetamos hierarchijos, vėliau per François Rabelais romaną (taip pat įvairenybių sancaupos) ir poetinius *fraškų* rinkinius europinę kultūrą priartino prie modernaus psichologinio romano introspekcijos ir subjektyvumo intymiuose modernybės dienoraščiuose.

Nors SR terminas vartotas tik Lenkijoje, toks panašus rankraščio kompiliacijos kaip *miško* ar *sodo* apibūdinimas gyvavo įvairiose tautose⁵⁰. Pa-

48 JAKAITIENĖ, Evalda. Terminas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2015, t. 23, p. 687.

49 SKWARCZYŃSKA, Stefania. Karjera literacka form rodzajowychbloku silva. In *Wokół teatru i literatury*. Łódź, 1970.

50 Plg. pavyzdžiui: период византийской книжности с V по XII в. вообще таков, что невозможно провести грань между автором книги и составителем-компилятором, это эпоха так называемых катен, эклог, мелисс, которым в жанровом отношении соответствовали древнерусские цепи, цветники, пчелы, вообще – изборники (т. е. сборники), In ВЕРЕЩАГИН Е. М. Лингвострановедческая теория слова. Москва, 1980. p. 225.

vaadinimai *цветники* (tradicinę išmintį skleidžiantys rankraštiniai Rusios sąvada) ir *florilegijai* (iš lot. *flos* – gėlė ir *legere* – rinkti) Vakaruose yra metaforiški. Jie perteikia nesuplanuoto, organiško teksto plėtros idėją. Tokie pavadinimai, kaip primena S. Skwarczyńska, kildintini iš graikų žodžio *antologija* (pažodžiui *gėlių rinkinys*). Ši tyrėja mini ir vėlesnės epochos kūrinius, tokius kaip B. Johnsono (1572–1637) *Underwood, Timber, Forrest*; Franciso Bacono (1561–1626) *Silva silvarum* ar J. G. Herderio (1744–1803) *Kritische Wälder*⁵¹. Tą pačią idėją atliepia Adomo Mickevičiaus sonete sukurta atminimų albumo kaip atminimų sodo metafora⁵².

SILVA RERUM EGODOKUMENTIKOS SISTEMOJE

Knygos istorikė Rima Cicėnienė pažymi, kad „svarbiausias tvarkytojų dėmesys egodokumentikos sistemoje ilgai krypo į dokumentus, liudijančius politinį, visuomeninį ar kultūrinį šalies gyvenimą. Asmeninį gyvenimą liudijančių rankraščių aprašai nebuvo detalizuojami“⁵³. Tai ypač taikytina aptariamiesiems rankraščiams. Paprastai kataloge minimi tik tradiciniai žanrai – atsiminimai, dienoraščiai. Norint rasti kompiliacijų su egodokumentikos elementais reikėtų papildomų tyrimų. VUB RS kataloge nurodytos 5 pozicijos, tyrėjai ligi šiol išskyrė dar tryliką⁵⁴. Tikėtina, kad egodokumentikos tyrimų svarbos suvokimas įveiks šią tendenciją, ir daugiau išsaugotų privataus gyvenimo liudijimų sulauks pelnyto tyrėjų ir visuomenės dėmesio.

Kaip taikliai pastebi S. Roszakas, visos autobiografijos yra egodokumentai, bet ne visi egodokumentai yra autobiografijos. Jacobui Presseriui, termino *egodokumentas* kūrėjui, tai yra asmens pasakojimas apie save. Micheliui Figeacui egodokumentiškumas siejasi su emocingumu, subjek-

51 SKWARCZYŃSKA, ten pat, p. 198.

52 *Atminimų sodai*: albumistikos etiudai. Sudarė R. Cicėnienė ir R. Griškaitė, Vilnius, 2016, p. 28, 37, 440.

53 CICĖNIENĖ, Rima. Egodokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių fonduose. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje...*, p. 170.

54 Ne visada ši informacija patikima. Tarp išskirtų rankraščių yra ir tiesiog vieno ar dviejų tekstų nuorašų, nelabai atitinkančių *varietas* principą, pvz., F3-2378; kitur rankraštis F3-2426 apibūdintas kaip priklausęs jėzuitui S. Matui, nors panašu, kad pažymėtas tik knygos rašymo pradžios metas: penktadienį po Šv. Mato atleidų (įrašas priešlapyje NB *po piątek po S. Mateuszu*).

tyvios patirties atspindžiais rankraštyje⁵⁵. Suprantant egodokumentiką plačiai, jai priskirtini net tokie rankraščiai, kuriuose sudarytojo asmenybė atsispindi ne taip ryškiai. SR rankraščiuose asmenybė dažniausia atsisleidžia tik per sudarytojo (komponuotojo), pasirenkančio fiksuotinus fragmentus, valią. Toks platus egodokumento suvokimas kai kurių tyrėjų vertinamas skeptiškai. Pavyzdžiui, Jamesas Amelangas nesižavi nė pačiu terminu *egodokumentas*: „...bandymas tirti autobiografinės raiškos istoriją per platesnę [nei autobiografijos, kurias nagrinėja šis autorius] dokumentų kategoriją sukelia grėsmių, kurių pati akivaizdžiausioji yra morfologinis ir konceptualusis netikslumas. *Egodokumentai* yra labai bendras, visa po savimi paminantis posakis, į savo tinklą sugaunantis veik viską, kas pasitaiko kelyje...“⁵⁶.

S. Skwarczyńskos teigimu, SR turi „...kažką iš metraščių, kronikos, dienoraščio ir atsiminimų“⁵⁷. Net šiuose objektyvaus žanro raštuose sudarytojo asmenybė gali palikti ryškesnį įspaudą. Tai gali būti trumpi įrašai pirmuoju asmeniu, unikalūs dekoravimas (žr. 3 pav.).

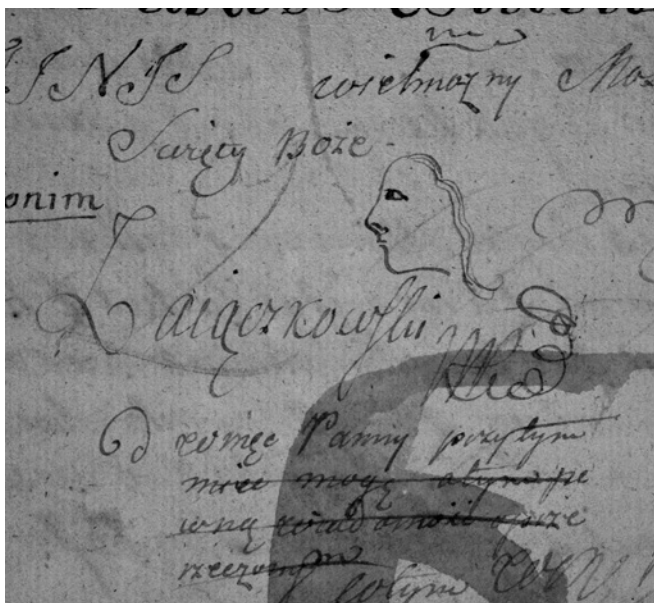
Pastebėta sąsajų tarp įvairių egodokumentinės raštijos tipų. Istorikė Reda Griškaitė mini literatūros istoriką Vadimą Vacuro (1935–2000), kuris pastebėjo, kad atminimų albumas XIX a. įgavo daugiau funkcijų. Remdamasi tuo, tyrėja daro prielaidą, kad „toks albumas tarytum grįžta (bent jau yra būtinga tokia tendencija) prie namų knygos, vadinamosios *silva rerum*“⁵⁸. R. Griškaitė prisimena ir Larisos Petinos, kuri tyrė XIX a. albu-

55 FIGEAC, Michel. *Džiausias ir liūdesys asmeninėje Apšvietos epochos raštijoje* (iš lenkų k. leidinio vertė A. Pacevičius). Prieiga per internetą [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 27 d.]: http://legodoc.lt/wp-content/uploads/2013/09/Vertimas_Michel-Figeac_0920.pdf.

56 „...bandymas tirti autobiografinę raišką platesniu mastu keltų problemų, kurių pati akivaizdžiausia būtų morfologinis ir konceptualus netikslumas. „Egodokumentai“ yra apibendrintas, visa apimantis terminas, į kurio lauką gali patekti beveik bet kas... (straipsnio autorės atliktas apytikslis vertimas iš vertimo į anglų kalbą ...*approaching the historical study of autobiographical expression through the wider category of personal documents poses some problems, the most obvious of which is one of morphological and conceptual imprecision. „Ego documents“ is a general, catch-all designation, dredging up practically everything in its nets...*) iš AMELANG James. *The Flight of Icarus*. 1998, p. 15.

57 SKWARCZYŃSKA, Stefania. Karjera literacka form rodzajowych bloku silva. In *Wokół teatru i literatury*, p. 184.

58 GRIŠKAITĖ, Reda. „...noriu būti Tavo Knygoje“: XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 334.

3 pav. 1762–1763 m. rankraščio fragmentas su portreto škiu ir galimų savininkų pavardėmis Heronim Zajączkowski ir Marcin Zajączkowski.
VUB RS F3-651. Fotogr. Raimondas Malaiška

mistiką, mintį, kad į atsiminimų albumą reikia žvelgti „ne kaip į atskirų tekstų (įrašų) visumą, bet kaip į vientisą organinį darinį (originalo kalba *в качестве единого органического образования*) – tik tada galima bus išskirti tvirtai nusistovėjusias struktūrines jo ypatybes⁵⁹. Taip suvokiamas albumas įgalina „rekonstruoti tokius kultūros bruožus, kurie nematomi atliekant įprastą istorinę literatūrinę analizę, nes jis suteikia progą pamatyti, kaip tekstai funkcionavo: to meto poezijos repertuarą, kolektyvo požiūrį į tekstą ir t. t.“

Tokio visa apimančio požiūrio laikosi ir S. Skwarczyńska: ji kviečia įžvelgti bendrąsias viso SR rinkinio charakteristikas⁶⁰. Iš jų minėtinos šios: 1) *varietas* – daugelio įvairenybių surašymas greta kaip lygius rikiuojant skirtingos prigimties, vertės, paskirties tekstus, kai atsisakoma jų hierar-

⁵⁹ Ten pat, p. 337.

⁶⁰ SKWARCZYŃSKA, ten pat, p. 185–186.

chijos; 2) rinkinio nukreipimas į begalybę; jo pabaigą lemia tik fizinio objekto, kodekso baigtumas arba sudarytojo valia; 3) vidinė įtampa, susidaranti dėl apylygio stiprumo veikalą konstruojančių jėgų. Kai nugali sudarytojo asmenybės įtaka turiniui (intravertė dinamika), galime matyti tolygesnį, vientisą kūrinį. Jei polinkis į įvairumą stipresnis (ekstravertė dinamika), SR dalys tarpusavyje turi mažiau bendra.

RETORIKOS RUOŠINIAI: RANKRAŠČIAI VUB RS F3-454, VUB RS F3-2418 IR KITI

Rankraščio VUB RS F3-454 odos viršeliai pagražinti įspaustu ornamentu. Vidinė viršelių pusė padailinta spalvotais rusvais ir alyviniais šachmatų lentos principu išdėstytais kvadratiniais. Paskutiniame lape parašytas savininko vardas Joseph Miro[sz]ow. Knygelėje – retorikos užrašai ir rimavimo lenkų kalba pratybos, aforizmų rinkinys, kalbų ir laiškų nuorašai, traktatas apie prancūzų kalbą. Tai tipiniai studento užrašai, taip ir įvardyti šeštame rankraščio lape: „Jėzuitų Collegium Nobilium 1768 m. besimokančių ponaičių iškaltos pratybos“⁶¹. Sudarytojo įtaka labiau išryškėja tik iš jo parašo ir apdailos. Juk studentai nusirašydavo ne jiems patinkančius, o studijoms reikalingus tekstus.

Šaltinis F3-2418 priklauso dvasininkui. Kaip nurodoma vidinėje viršelio pusėje, knyga rašyta Daugpilyje. Joje pasirašė Jonas Braunas (1615–1665), kariuomenės dvasininkas Prūsijoje, kuris 1630–1633 m. Daugpilyje buvo jėzuitų vyresnysis, vykdavo į misijas⁶². Tikėtina, kad šis asmuo jau kryptingai atsirinko nurašytinus tekstus, tad turinys atspindi jo interesus (profesijos) ratą. Rašė itin kruopščiai (kai kur įrašus pagražindavo kitos spalvos rašalu), beveik tik lotyniškai, išskyrus vieną tekstą, kelis kartus užrašytą skirtingomis kalbomis – lenkų, lotynų, vokiečių ir graikų. Išskyrus provenienciją, nerasta jokių šio asmens pėdsakų.

Iš atrinktų rankraščių bent 12 galima vertinti kaip studentų užrašus.

61 *Cwiczenia krasnomówkie WW Ich Mściow PP Kawalerow edukujących się in Collegio Nobilium S. J. Ru 1768.*

62 Jonas Braunas (1595–1648), karo kapelionas Prūsijoje, vyresnysis Daugpilyje, misionierius. Pagal straipsnį *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Red. Ludwik Grzebień, Kraków, 1996, p. 66.

Jų turinį dažniausia sudaro traktatų nuorašai, patarimai, kaip rašyti laiškus ir komponuoti kalbas, ruošimasis egzaminams. Tikėtina, kad visa tai galima rasti ir daugelyje kitų F3 rankraščių, pavadintų įvairiai: *varia*, *miscellanea*, *diarium*, *notatki* ir t. t. Tad bent jau turinio požiūriu būtent šių rankraščių išskyrimas į atskirą grupę (SR) nėra pagrįstas. Jeigu visi tokio tipo raštai laikytini SR, turėtume itin gausią rankraščių grupę: jėzuitų odes tyrusi Živilė Nedzinskaitė užsimena, kad išanalizavo šimtą tokių VUB Rankraščių skyriaus studentų paskaitų sąsiuvinį⁶³. Imtį susiaurinti padėtų M. Kvizikevičiūtės išsakyta nuomonė⁶⁴, kad SR laikytini tik užrašai, kurių turinys įvairus (studentų konspektai įvairumu nepasižymi) ir kurie turi privačios raštijos požymių (skirti sau, palikuonims, bet ne viešumai).

S. Roszakas SR pavadinimą siūlo apibūdinti ne tik šeimų, bet ir dvasi-ninkų užrašus⁶⁵. Turinį dažniausia sudarė kalbų ruošiniai, kurie buvo būti-ni pamokslininkų veikloje. Toks supratimas labai išplečia sąvokos ribas. Atrodo, kad tokius raštus verta priskirti ne SR, bet kitokiam knygų tipui – retorikos ruošiniams ar šablonams. Anglų kalba namų knygų pavadinimas *commonplace book* išsaugojo ryšį su retorikos sąvoka *commonplaces*⁶⁶, arba lot. *loci communes*. Šis terminas apibrėžia visuotinai žinomą, neginči-jamą tiesą, išmintį. Iš tokių minties „plytelių“ igudęs oratorius dėliodavo kalbą. Išsirašyti citatas ir turėti tokį retorikos ruošinį rekomendavo dau-gelis mokslo žmonių: Erazmas Roterdamietis, Filipas Melanchtonas, Džo-nas Lokas⁶⁷. Ilgainiui tokios pamokslininkams vertingos tiesos abėcėlės

63 NEDZINSKAITĖ, Živilė. Odės kompozicijos būdai ir jų kaita XVII–XVIII amžiaus jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitose. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 29 knyga, 2010, p. 111.

64 Elektroninis laiškas, gautas 2015 m. spalio 19 d.

65 *Wydajesie, iż cechą wspólną tech zbiórów była ich bezpośrednia użyteczność w działalności za-wodowej, czy politycznej właściciela połączona z funkcją estetyczną i poznawczą...* // ROSZAK Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczpospolitej XVIII w.* Toruń, 2004, p. 46.

66 Daugiau apie *commonplaces* arba *topics*, pavyzdžiui, MOSS Ann. *Commonplaces and commonplace books*. In *Encyklopedia of rhetoric*. Ed. by Thomas O. Sloane, Oxford New York, 2001, p. 119–124.

67 1706 m. išėjo Johno Locke'o *A New Method of Making Common-Place-Books* [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 27 d.]. Prieiga per internetą <https://en.wikipedia.org/wiki/Commonplace_book>. Šios knygos publikacija tinkle [žiūrėta 2015 m. spalio 16 d.]: <https://archive.org/details/gu_newmethodmakioolock>.

tvarka pradėtos rašyti į specialias knygas. Atsirado net tokiems užrašams skirti, spaustuvininkų jau į skyrelius suskirstyti sąsiuviniai bei paruošti citatų rinkinukai.

AR SR BŪTINAI RANKRAŠTIS: ŠALTINIS VUB RS F3-2367

Rankraščio sudarytojas Teodatas Newiadomskis (1692–1761) mokėsi Vilniuje, dėstė retoriką Nesvyžiuje ir Slucke, dirbo ir jėzuitų mokyklose prefektu. 1731–1733 m. Varšuvoje jis buvo filosofijos profesorius. 1747–1755 m. Italijoje, Romoje klausė išpažinčių šv. Petro bazilikoje, rūpinosi šv. Andriaus Bobolės beatifikacija⁶⁸. Knyga *Korab Noego czyli Manuscript Xdza Teodata Niewiadomskiego...*⁶⁹ yra rankraščių (245 p.) ir daugybės kartu įrištų spaudinių (152 p.) konvoliutas. Spaudiniai lotynų ir italų kalbomis (dažniau kelių puslapių ir ilgesni kūriniai⁷⁰) išleisti Italijoje.

SR yra metraštis, kuriame fiksuojami sociumo (šeimos) interesai ir įsimintini įvykiai. Jeigu šio rankraščio sudarytojui aktualiausias sociumas buvo Jėzuitų ordinas, tai jis atitiktų tokį apibrėžimą. Sekti įvykiai, kurie šiam sociumui buvo įsimintini (spaudiniai apie jėzuitų mokslo įstaigą Prato, Italijoje, apie jėzuito Hermano Buzembaumo knygos pasmerkimą ir sudeginimą Tulūzoje 1757 m., apie popiežiaus Klemento XII laidotuves), ir tam tikri konkrečiam asmeniui svarbūs įvykiai (korespondencija, pastabos).

Šiuo atveju trūksta tik beveik visuose SR apibrėžimuose minimos prie-
laidos, kad SR turėtų būti rašyta ranka⁷¹. Romoje gana ilgai dirbęs kunigas,

68 Niewiadomskis Teodatas, kunigas (1692–1714), retorikos profesorius Nesvyžiuje, mokyklų prefektas, Slucko jėzuitų retorikos profesorius, filosofijos profesorius Varšuvoje, 1733–1746 m. nuodėmklausys Romos šv. Petro bazilikoje, 1733–1755 m. rūpinosi Andriaus Bobolės beatifikavimo byla. Pagal straipsnį *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Red. Ludwik Grzebień, Kraków, 1996, p. 459.

69 *Nojaus arka arba kunigo Teodato Niewiadomskio rankraštis*, lot.

70 Šalia kitų spaudinių įrišti visi 82 puslapiai 1750 m. Lukoje (Toskana) išleistos jėzuito Egidio Marijos Giuli knygos apie studijas [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą <https://books.google.lt/books?id=liG_HjDxzREC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=egidio+maria+giuli+gesu&source=bl&ots=4F67Qy3o3p&sig=DF8BZGNOSYpKuokMYOxVrozp1iw&hl=lt&sa=X&ved=oCCAQ6AEwAGoVChMIIn9-fltWMYAIVAlOUChorMw8P#v=onepage&q=egidio%20maria%20giuli%20gesu&f=false>.

71 P vz. NIEDŹWIEDŹ, Jakub. Sylwa, silva rerum In *Słownik sarmatyzmu: idee, pojęcia, symbole*. Kraków, 2001, p. 118.

matyt, galėjo sau leisti įsigyti spaudinių ir taip sutaupyti perrašinėti skirtą laiką bei darbą. Žvelgiant plačiau, tokie medijos pokyčiai, sąlygoti situacijos, nėra lemiami, nusakant veikalo tipą.

SR AR KORESPONDENCIJA. JUOZAPAS LEGAVIČIUS, RANKRAŠČIAI VUB RS F3-1432 IR F3-1557

Vienetų F3-1432 ir F3-1557 savininką nurodo⁷² gausi jo rašyta ir gauta korespondencija, įrišta tarp kitų rinkinio lapų. Jozefas Legowiczius, arba Juozapas Legavičius (?–1811), – vienas iš produktyvesnių XVIII a. pabaigos Vilniaus autorių, išleista ne mažiau kaip 14 jo spaudinių. Rašė knygas, skirtas šviesti, auklėti paprastus žmones, kaimiečiams parengė katekizmą, patarimų krikščionims, jaunimui, sutuoktiniams. Spaudoje minėta, kad iki šiol apie šio asmens gyvenimą mažai kas žinoma⁷³.

Vizuali apžiūra rodo, kad dvasininko laišakai ir popieriai buvo įrišti vėliau: lapai skirtingo formato, kartu įrišti ir vokais virtę popieriaus lapai, kai kur popieriaus kraštai be gailesčio apkirpti, kad nebūtų išsikišę (kartu paaukota ir dalis rankraščio – kaip p. 97). Galbūt taupydamas popierių, J. Legavičius smulkiu raštu prirašydavo tuščias gautųjų laiškų paraštes. Jis susirašinėjo su seserimi Liudvika, jaunesniu giminaičiu Tadu Legavičiumi, žemesnio luomo Jokūbu Romaška, su savo bendravardžiu dėde, Ukmergės pavieto stalininku. Bendravimo būta labai nuoširdaus: antai 1765 m. rugp. 29 d. laiške dėdė išdėstė labai privatų prašymą: „...prašau, nuėjęs šv. Jonų vaistinėje nupirk man pora svarų tabokos...“⁷⁴ Adresavo laišką „maloningajam ponui Juozapui Legavičiui, Vilniaus akademikui, o mano mylimam sūnėnui Vilniuje, į kunigų jėzuitų vienuolyną“⁷⁵.

72 Tai patvirtina ir įrašai kataloge. Prie F3-1557 J. Legavičiaus pavardę nurodė ir M. Kvizikevičiūtė, p. 285.

73 IVANOVIČ, Marija. XVIII amžius Lietuvos lenkiškų knygų bibliografės akimis. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*, 23 knyga, Vilnius, 2007, p. 119. Daugiau apie autorių J. Legavičių rašė Bogdanas Rokas straipsnyje Józef Legowicz – oświeceniowy kaznodzieja litewski próba szerzenia idei oświeceniowych wśród ludu. In: *Oświecenie wobec rozbiorów Polski*, pod red. Jerzego Grobisa, Łódź, 1998, ISBN 837171128X.

74 *prosze doydz do Apteki S. Jańskiey y kup dla mnie dwa funty Tobaki* (F3-1432, 35), lenkų k.

75 *Im Pn Jozefowi Legowiczowi akademikowi Wilenskiemu a memu kochanemu synowcowi u Wilnie w Konwikcie Xęzy Jezowitam* (F-1432, 35), lenkų k.

Tik perskaitę rankraščio VUB RS F3-1432 tome įrištą korespondenciją, suvokiame kitame rankraščio tome esančio trumpučio įrašo reikšmę: „1767 m. mirė Jokūbas Legavičius, spalio 2 d., 81 metų amžiaus, Juozapas Legavičius, didysis stalininkas, lapkritį, 70 metų amžiaus, su Zofija Saltanavičiūte gyvenęs santuokoje 44 metus“⁷⁶. Pačiame šaltinyje F3-1557 yra tik vienas laiškas, adresuotas J. Legavičiui. Daugiau vietos skirta matematikos, astronomijos, filosofijos užrašams ir egzaminų klausimams. Čia taip pat pastebimas įprastas laiškų rašymo menas, pasitaiko ir žodynėlių⁷⁷, epigramų, yra bandymų rimuoti, pranašysčių, anekdotų, mįslių⁷⁸.

Čia yra ir vyskupo Kajetano Sołtyko, politiko, 1767 m. suimto ir išvežto į Kalugą, manifesto, kuris buvo parašytas matyt iškart po arešto, tekstas⁷⁹. Šiuo atveju rankraštis vertintinas kaip laisvas, necenzūruotas asmens archyvas. Pastebėta, kad kurdami rankraštines savo knygas, daugelis autorių jausdavosi nepalyginti laisviau⁸⁰. S. Roszakas, aiškindamas rankraščių populiarumą, neišblėsusi ir tais laikais, kai spauda tapo prieinama, nurodo dvi priežastis: rankraščiai vis dar buvo pigesni, be to, tų, kurie juos rašė, nevaržė cenzūra.

Šiedu rankraščiai verčia abejoti, ar būtinai SR yra kodeksas, sudarytojo pamažu užpildomas įvairiais įrašais. S. Roszakas numatė tokį atvejį:

Dažnokai vis dėlto žinutės būdavo užrašomos „ad hoc“ knygų įklijose, paskiruose lapuose ar lapeliuose, kuriuos įrišdavo vėliau. Dėl to „silva rerum“ knygos pavidalu galėdavo būti sukurta ne sudarytojo-raštininko, o bibliotekininko ar archyvaro, kuris po daugelio metų suteikdavo paskiriems lapams šią formą⁸¹.

76 Roku 1767 umarł Jakub Legowicz 2 in 8bri wieku lat 81, Jozef Legowicz Stoln Wielki n 9bri wieku lat koło 70 żył w małżeństwie z Zofią Sołtanowna lat 44 (F3-1557, 210), lenkų k.

77 pvz, lotynų–lenkų, p. 171.

78 p. 177.

79 p. 18.

80 BRÜCKNER, Alexander. Literatura niedrukowana. *Dzieje kultury polskiej*. Warszawa, T. 2, 1991, p. 601–608.

81 Często jednak notatki zapisywano ad hoc na wklejkach książek, pojedynczych kartach lub składkach, które później zszywano. *Silva rerum* w postaci księgi może być zatem dziełem nie twórcy-kopisty, ale bibliotekarzy czy archywisty, który po latach nadał luźnym kartom ostateczny kształt // ROSZAK Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, p. 119.

Taigi, toks, atrodytų, būtinas požymis kaip knygos pavidalas nėra lemiama šių raštų ypatybė.

SILVA RERUM, O GAL DIENORAŠTIS: ŠALTINIS VUB RS F3-643

Tai XIX a. vidurio rankraštis, fondo tvarkytojo identifikuotas kaip SR. Jis pradėtas rašyti iš abiejų pusių, tačiau paginacija nuosekli, nes daryta jau tvarkant fondą. Užrašai pradėti rašyti ištisai, toliau tarp tekstų praleidžiama po vieną neužrašytą lapą. Turinys: sentimentalūs eilėraščiai, laidotuvių kalbų pavyzdžiai, aforizmai, patikusios citatos, kitokie retorikos ruošiniai ir daugybė atsitikimų. Rinkinio sudarytojas tuos trumpus, vos kelių sakinį pasakojimus vadina anekdotais. Ne visi jie atitinka šiuolaikinę komiško anekdoto sampratą (toks, tarkime, yra pasakojimas apie mirusią dukrą, kuri vaidenosi artimiesiems tol, kol motina nustojo jos perdėti gedėti, VUB RS F3-643, 11). Dažniausia minimi konkretūs istoriniai asmenys, kai kada – tipizuoti personažai (jėzuito ir pijoro pokalbis arba kaip liuteronas su kataliku kortavo ir panašiai). Sudarytojas atsiskleidžia kaip į šmaikštumą, laisvamaniškumą linkęs asmuo. Du kartus – vienąkart visiškai parašytos, kitąkart tik pradėtos rašyti – vertimą primenančios eilės apie Ukrainą: „To nie sokoł po podniebem leci, / Nie po Dnieprze biały łabedź płynie, / To ataman zwoluje zaporozskie dzieci / To krzyk oreła brzmi po ukrainie...” etc.

Pasitaiko įrašų ir pirmuoju asmeniu: „Vasario 19 sapnavau imperatorių Napoleoną, kad su juo kalbėjau ir jį, tarytum dar gyvą, bučiavau. Sapnas tas buvo nepranašingas.”⁸² Apvertus sąsiuvinį paaiškėja, kad pradėtas rašiny pavadinamas *Dziennik*. Šie užrašai ne tokie subjektyvūs kaip atsitiktinio sapno prisiminimas, daugiausia skirti nugirstiems pasakojimams ir dvaro gyvenimo kronikai.

Šis rankraštis negali būti pavadinamas ir tipiniu SR. Tačiau dėl tos pačios priežasties – pabrėžtinio subjektyvumo, bandymo rašyti dienoraštį – jis tikrai yra egodokumentas.

82 19 lutego snił mie się Cesarz Napoleon, żem z nim rozmawiał i całował go, jak by żyjącego. Żadnego to znaczenia nie miało (F3-643, 34), lenkų k.

Tyrėjų nuomonės dėl pavadinimo *SR* reikšmės išsiskiria. Dviejų daugia-reikšmių žodžių samplaika, kurios vertimas į gyvąsias kalbas yra komplikuotas, vargu ar gali užtikrinti precizišką apibrėžimą, būtiną moksliniam terminui. Žodžiai *silva rerum* neatitinka ir kitų terminui keliamų reikalavimų: vienareikšmiškumo, tiriamojo objekto apibrėžtumo, nepriklausomybės nuo konteksto (istorinio, geografinio ir pan.).

Dauguma VUB RS rankraščių, fondo tyrėjų ar tvarkytojų retrospektyviai įvardytų *SR*, buvo parašyti dvasininkų arba studentų. Jų turinys neatitinka šeimos knygos, namų knygos sąvokos. Daugeliu atvejų dera kalbėti apie savitą asmens užrašų rūšį, dažniausia retorikos ruošinius. Galimas pavadinimas *šablonų knygos* (remiantis anglų tradicija – pavadinimu *commonplace books*). Tyrimas atskleidė ir daugiau probleminių aspektų. Vadinamosioms *SR* tikriausia nepriskirtini asmens surinkti spaudiniai (F3-2367), *post factum* įrišti asmens korespondencijos ir juodraščių fragmentai (J. Legavičiaus atvejis). Atviras klausimas, ar vadinamosios *SR* atspindi socio (giminės ar vienuolių ordino) vertybes bei aktualijas, ar tai tik individo interesų projekcija (VUB RS F3-643).

Pasirinktų rankraščių tyrimas parodė, kad asmenybė juose atsiskleidžia ne tik iš kompiliatoriaus valia pasirinktų ir nurašytų tekstų, bet ir iš fragmentiškų asmeninio pobūdžio tekstų. Antai rankraščio F3-1095 savininkas aprašė savo kelionių po Italiją maršrutus, šaltinyje F3-1432 įrišta gausi XVIII a. pab. rašytojo J. Legavičiaus korespondencija, o rankraštyje F3-643 (XIX a.) randame asmeninių įrašų – sapnų prisiminimų.

Istoriškai *silva rerum* yra lenkų ATR namų knygas įvardijantis žodžių junginys. Jo reikšmė siauresnė negu raštijos tipo pavadinimas *namų knyga*. Išanalizuoti VUB RS saugomi rankraščiai negali būti vadinami namų knygomis. Tai įvairaus pobūdžio asmeniniai užrašai, dažniausia studentų ar dėstytojų raštai, susiję su mokymusi.

Kalbant apie įvairius egodokumentikos tipus nėra griežtai nustatytų ribų. Tikslinga egodokumentiką, kuriai būdinga stipresnė ar silpnesnė kūrėjo ar sudarytojo asmens raiška, vertinti kaip tęstinumą. Įvairioms egodokumentikos rūšims galioja bendri vertinimo dėsniai: tiek atsimi-

nimų albumus, tiek ir rankraštinius įvairenybių rinkinius derėtų suvokti ne kaip paskirų tekstų virtines, bet kaip organišką medžiagos visumą. Tai paaikšina apibendrinamojo termino *egodokumentai* vartojimo prasmę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

1. VUB RS, F3-101, studentų konspektai, [Vilnius], apie 1655 m.
2. VUB RS, F3-454, studentų konspektai, [Vilnius], 1768 m.
3. VUB RS, F3-642, užrašai ir receptai, [Vilnius], 1819-1831 m.
4. VUB RS, F3-643, užrašai, atsiminimai, [Vilnius], apie 1849 m.
5. VUB RS, F3-651, studentų konspektai ir pratimai, [Vilnius], 1760 m.
6. VUB RS, F3-1095, nusirašyti tekstai, kelionės po Italiją užrašai, XVIII a. pirmoji pusė.
7. VUB RS, F3-1365, nusirašyti traktatai, grožinis tekstas, iliustracijos parašėse, [Vilnius], XVIII a.
8. VUB RS, F3-1432, J. Legavičiaus konspektai, išrašai, korespondencija, Vilnius, XVIII. a. pab.
9. VUB RS, F3-1557, J. Legavičiaus užrašai, žodinėliai, išrašai, Vilnius, XVIII a. pab.
10. VUB RS, F3-1987, proginio eiliavimo ir kalbų pavyzdžiai, [Vilnius], be datos.
11. VUB RS, F3-2367, T. Niewiadomskio išrašų ir jo pirktų spaudinių konvoliutas, [Roma], XVIII a. pirm. pusė.
12. VUB RS, F3-2378, grožinių tekstų nuorašai, XVIII a. ar XIX a. pradžia.
13. VUB RS, F3-2418, J. Brauno traktatų nuorašai, Daugpilis, XVII a. pirmoji pusė.
14. VUB RS, F3-2425, studentų konspektai, [Vilnius], XVIII a.
15. VUB RS, F3-2426, nuorašai, vienuolių mirčių registras, XVIII a.
16. VUB RS, F3-2429, medicinos užrašai, anekdotai, kelionių į Italiją maršrutai, apie 1767 m.
17. VUB RS, F3-2483, žodinėlis, laiškų rašymo vadovas, XVIII a.
18. VUB RS, F3-2509, Pranciškaus Bluso (Franciszek Bluss, 1709–1749) medicininis žinynas.
19. VUB RS, F3-2547, studentų konspektai ir pratybos, [Vilnius], 1767 m.

LITERATŪRA

20. AMELANG, James. *The Flight of Icarus*. Stanford University Press, 1998 [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 27 d.]. Prieiga per internetą (fragmentai):<https://books.google.lt/books?id=Oh8JA29pMPcC&pg=PA498&lpg=PA498&dq=james+amelang+flight+of+icarus&source=bl&ots=_oEWigQ_V8&sig=tDVb8Fz08Iyo1bamN-T22efQHro&hl=lt&sa=X&ved=oCDoQ6AEwBGovChMIz5bExbCWyAIVpKlyChzzVwvf#v=onepage&q=james%2oamelang%2oflight%2oof%2oicarus&f=false>.
21. Atminimų sodai: albumistikos etiudai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos album amicorum katalogas. Parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė. Vilnius, LMAVB, 2016, ISBN 978-9986-498-69-8.
22. BRENSZTEJN, Michał. *Zbiór rękopisów uniwersyteckiej biblioteki publicznej w Wilnie*. Wilno, Zakłady graficzne „Znicz“, 1932.

23. BRÜCKNER, Alexander. Literatura niedrukowana. In *Dzieje kultury polskiej*. Warszawa, Wiedza powszechna, T. 2., p. 601–608, 1991.
24. CICĖNIENĖ, Rima. Egodokumentai Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių fonduose. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilnius, Vilniaus un-to leidykla, 2013, p. 163–195, ISBN 978-609-459-198-3.
25. DEKKER, Rudolf. Egodocuments in the Netherlands from the sixteenth to the nineteenth century [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <www.egodocument.net/pdf/Egodocuments_in_the_Netherlands.pdf>.
26. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Red. Ludwik Grzebień, Wydawnictwo WAM, Kraków, 1996. ISBN 8370972934.
27. FIGEAC, Michel. *Džiausmas ir liūdesys asmeninėje Apšvietos epochos raštijoje* (iš lenkų k. leidinio vertė A. Pacevičius) [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 27 d.]. Prieiga per internetą: http://legodoc.lt/wp-content/uploads/2013/09/Vertimas_Michel-Figeac_0920.pdf.
28. GLOGER, Zygmunt. Silva rerum. In *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. 2-asis leid., 1903 m. perspaudus, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1972. t. IV, p. 231–233.
29. GRIŠKAITĖ, Reda. „...noriu būti Tavo Knygoje“: XIX amžiaus pirmosios pusės moterų atminimų albumai (lietuviškieji pavyzdžiai). Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilniaus un-to leidykla, Vilnius, 2013, p. 327–402. ISBN 978-609-459-198-3.
30. IVANOVIČ, Marija. XVIII amžius Lietuvos lenkiškų knygų bibliografės akimis. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*, 23 knyga, Vilnius, LTTI, 2007, p. 107–122 [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ltti.lt/failai/SL23_Str_Ivanovic.pdf> ISSN 1822-3656.
31. JAKAITIENĖ, Evalda. Terminas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, t. 23, p. 687, ISBN 9785420017548.
32. KRASSOWSKI, Maciej. *Leksykon terminów literackich*. Warszawa, Twój styl, 1996, ISBN 83-7163-007-7.
33. KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilniaus un-to leidykla, Vilnius, 2013, p. 277–290. ISBN 978-609-459-198-3.
34. M. K. Silva rerum. In *Kurjerz Warszawski*, 1881, N. 242 [žiūrėta 2015 m. lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: <ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=52161&from=publication>.
35. MOSS, Ann. Commonplaces and commonplace books. In *Encyklopedia of rhetoric*. Ed. by Thomas O. Sloane, Oxford university press, Oxford New York, 2001, p. 119–124. ISBN-13: 978-0-19-512595-9.
36. NEDZINSKAITĖ, Živilė. Odės kompozicijos būdai ir jų kaita XVII–XVIII amžiaus jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitose. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 29 knyga, 2010, p. 101–120, ISSN 1822-3656. [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367173316752/datastreams/DS.002.o.01.AR-TIC/content>>.
37. NIEDŹWIEDŹ, Jakub. Sylwa, *silva rerum* In *Słownik sarmatyzmu: idee, pojęcia, symbole*. Wydawnictwo literackie, Kraków, 2001, p. 188–190. ISBN 83-08-03051-3.
38. PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilniaus un-to

- leidykla, Vilnius, 2013, p. 327-402. ISBN 978-609-459-198-3.
39. PARTYKA, Joanna. Angielskie "commonplacebooks" a polskie sylwy: z dziejów rękopisów domowych w Europie. In *Pamiętnik literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, nr. 88/2, 1997, p. 173-182, ISSN 0031-0514 [žiūrėta 2015 m. spalio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://czashum.hist.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1997-t88-n2/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1997-t88-n2-s173-182/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1997-t88-n2-s173-182.pdf>.
 40. PETRAUSKIENĖ, Irena. Rankraštynas. Iš *Kultūrų kryžkelėje*. Vilnius, „Mintis“, 1970, p. 107–134.
 41. ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci: funkcje i znaczenia rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004. ISBN 8323117322.
 42. SKWARCZYŃSKA, Stefania. Karjera literacka form rodzajowych bloku silva. In *Wokół teatru i literatury*. Łódź, Instytut wydawniczy „Pax”, 1970, p. 182–202.
 43. VLADIMIROVAS, Levas. 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. Iš *Kultūrų kryžkelėje*. Vilnius, „Mintis“, 1970, p. 5-89.
 44. ZARANKAITĖ, Toma. Egodokumentų telkiniai Lietuvos atminties institucijose: Vilniaus universiteto bibliotekos atvejis. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: straipsnių rinkinys*. Vilniaus un. leidykla, Vilnius, 2013, p. 145-259. ISBN 978-609-459-198-3.

THE INTERPRETATIONS OF TERM, GENRE AND TYPOLOGY OF SILVA RERUM IN THE CASE OF MANUSCRIPTS IN THE VILNIUS UNIVERSITY LIBRARY

VERONIKA GIRININKAITĖ

SUMMARY

The article is dedicated to the expression *silva rerum*, which is quite new in Lithuanian science discourse. It is sometimes used to name a peculiar kind of egodocuments, the handwritten family or personal notebooks. The etymology, interpretation variations of this expression and its suitability to become a scientific term are being discussed. The history of the term shows, that the meaning of it changed a lot in various epochs. The manuscript codexes of Manuscript Department of Vilnius University Library, which were described by some historians as *silvae rerum* are reviewed in order to verify or falsify this proposed term. The results of the research show that the name should not be applied to all of those manuscripts,

because, as case studies show, some of them do not fit to the existing descriptions of genre. Also it is stated, that there is a need to specify the definition of the family notebooks, and also to create a proper Lithuanian terminology, adequate for the types of existing local egodocuments.

EGODOKUMENTAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS POLITINĖS KULTŪROS TYRIMUOSE: JANO CEDROWSKIO DIENORAŠČIO ATVEJIS

KRISTINA PETRAUSKĖ

Ytauto Didžiojo universitetas. El. paštas K.petrauske@hmf.vdu.lt

Egodokumentiniai tyrimai nuolat populiarėja ir vis plačiau taikomi istoriografijoje. Nors už egodokumentų sąvokos slypintys šaltinių tipai – dienoraščiai, atsiminimai, autobiografijos ir daugelis kitų smulkesnių žanrų – jau seniai naudojami istoriografijoje, tačiau daugybę metų pirminė jų funkcija buvo pildyti ir plėsti faktologinę žinių bazę, kadangi į galimą subjektyvumą, neretai ir į fikcinius elementus šiuose šaltiniuose buvo žiūrima itin atsargiai. Naudojant egodokumentinį tyrimo metodą subjektyvūs ir fikciniai elementai šaltiniuose gali daugiausia papasakoti apie autoriaus pasaulėjautą. Pasitelkus LDK bajoro Jano Cedrowskio atsiminimus, galima pabandyti praktiškai patikrinti, ar LDK bajorų egodokumentai gali liudyti politinę jų kultūrą. Šie atsiminimai itin trumpi, tačiau labai vaizdingi. Juose atsispindi ne tik asmeninio jo gyvenimo momentai: jaunystės kelionės, su šeimos pagausėjimu susijęs džiaugsmas ar netekties sąlygotas skausmas, bet ir viešo jo gyvenimo detalės, kurios atspindi politines rašiusiojo pažiūras ir iš tam tikrų veiksmų išryškėjusią politinę kultūrą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: politinė kultūra, LDK, egodokumentai, bajorija.

1956 m. olandų istorikas Jacobas Presseris (1889–1970) savo pas- kaitose pirmą kartą pristatė paties sukurta sąvoką *egodoku- mentas*¹. Tyrėjai gana ilgai nepastebėjo šios sąvokos, tačiau po kelių de- šimtmečių, Vakarų istoriografijoje vis didėjant slinkčiai nuo makro- prie mikroprocesų tyrinėjimo, sparčiau pradėti taikyti ir egodokumentiniai tyrimų metodai. Pastarąjį dešimtmetį jie populiarėja ir Lietuvoje. Prie to labai prisidėjo projektas *Lietuvos egodokumentinis paveldas*, kurio vykdy- tojai siekė ne tik pristatyti naują tyrimų kryptį bei prieigą, bet ir pabandyti praktiškai ją pritaikyti Lietuvos istoriografijoje.

Vienas iš galimų būdų taikyti šiuos šaltinius yra politinės kultūros Lie- tuvos Didžiosiojoje Kunigaikštystėje tyrimai. Nagrinėjant tokio tipo šal- tinius galima pabandyti rekonstruoti LDK politinės kultūros simbolius, vertybes bei herojus, tačiau pirmiausia dėl įvairialypio egodokumentų ir politinės kultūros sąvokų aiškinimo derėtų apibrėžti, kaip jos bus vartoja- mos šiame straipsnyje.

Egodokumento sąvoka neturi vieno bendro apibrėžimo. Jis kinta pri- klausomai nuo tyrinėjamos srities ir istoriografinės mokyklos. Vieną iš paprasčiausių apibrėžimų yra pateikęs pats J. Presseris, būtent: „<...> teks- tai, kuriuose autorius kalba apie save, savo poelgius, mintis ir jausmus“², o bene plačiausia ši sąvoka apibrėžiama olandų kalbos žodyne: „Dokumen- tai, susiję su asmeniniais įvykiais ar gyvenimo patirtimis“³.

Svarbu pažymėti, kad egodokumentų tyrinėtojai laikosi skirtingos nuomonės. Remiantis viena iš jų, egodokumentinių šaltinių bazė apribota jau minėtų šaltinių: dienoraščių (taip pat kelionių dienoraščių), autobio- grafijų ir laiškų, o atsižvelgiant į kitą nuomonę egodokumentinių šaltinių bazė išplečiama, egodokumentų kriterijus taikant visiems šaltiniams, ku- riuose įmanu atskleisti asmeninę autoriaus poziciją. Pastarąją nuomonę puikiai perteikė vokiečių istorikas Winfriedas Schultze'as, kuris 2001 m.

1 DEKKER Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. Memo- ria y Civilización, t. 5, Navarra, 2002, p. 17.

2 Ten pat, p. 14.

3 Ten pat.

Bonoje vykusioje konferencijoje pristatė egodokumentų sąvoką ir praplėtė ją įtraukdamas dar daugiau smulkių žanrų, tokių kaip sąskaitos, testamentai, teismų dokumentai, pirkimo–pardavimo aktai. Autorius teigė, kad „visi šie šaltiniai, kuriuose žmogus pasakoja mums ką nors apie save, nesvarbu, ar daro jis tai laisva valia kaip asmeniniame laiške, dienoraštyje, sapno užrašyme, ar autobiografinė maniera, ar dar kitokiais būdais, pasakoja kažką apie autorių“⁴.

Nors Lietuvoje labiausia linkstama egodokumento sąvoką suvokti taip kaip Lenkijoje, t. y. remtis siauruoju egodokumentų apibrėžimu, kurį suformulavo Rudolfas Dekkeris – vienas iš žymiausių J. Presserio mokinių, ir papildyti jį *silva rerum* tipo rankraštinėms knygoms būdingais bruožais. Vis dėlto, siekiant tyrimą nukreipti aiškesne linkme, *silva rerum* tipas dažnai nėra priskiriamas egodokumentinei šaltinių bazei. Nors ši šaltinių grupė gali praturtinti tyrimą informacija apie kūrėjų interesus ir sukauptas žinias, tačiau, kaip pastebi Baroko literatūros tyrėjas ir monografijos apie *silva rerum* tipo knygas autorius Stanisławas Roszakas, kiekvienas toks kūrinys yra išskirtinis ir savitas – išskyrus atsitiktinumą, negalima išskirti jokių bendrų šių šaltinių bruožų, o tai, autoriaus manymu, itin apsunkintų jų analizę⁵. Egodokumentinį tyrimą komplikuočiau ir tai, kad LDK bajorijai priskiriamos *silva rerum* knygos daugiausia yra anoniminės, o juose randami užrašai atspindi gana mažai asmeninės informacijos, daugiausia plėtojamos tokios temos: retorika, dvasinė literatūra, medicina, gamtos mokslai, ekonominiai patarimai⁶.

Sąvoka *politinė kultūra* šiame darbe bus suvokiama kaip viešai paplitęs susietumo būdai (angl. *publicly common ways of relating*)⁷. Ją suformulavęs Stephenas Chiltonas atkreipia dėmesį į būtiną simbolių vartojimo ir jų priėmimo bendrumą. Jis teigia, kad kultūra apima tiek, kiek žmonės taiko

4 SCHULZE, Winfried. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Iš *Ego-Dokumente, Selbstzeugnisse der Neuzeit*, t. 2. Berlin, 1996, p. 12.

5 ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, s. 243–244.

6 KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *Silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 278.

7 CHILTON, Stephen. Defining Political Culture. *The Western political Quarterly*, vol. 41, No. 3, 1988, p. 427.

tuos pačius būdus būti susieti vienus su kitais. Autoriaus žodžiais tariant, taip ištrinamos dirbtinės kultūrų ribos, pvz., Jungtinių Amerikos Valstijų, Europos⁸. S. Chiltonas teigia, kad viešas bendrumas (*public cummones*) įgalina kultūrą, t. y. jai priklausančius individus, tirti ir apibūdinti kaip visumą⁹, o viešumo (*publicness*) akcentavimas leidžia atskirti paklusnumą ir prisitaikymą nuo pritarimo, turint mintyje tai, kad individų preferencijos susietumui kultūroje gali ir skirtis. Pats autorius perfrazuoja: „Kai esi Romoje, turi elgtis kaip romėnas – patinka tau tai ar ne.“¹⁰ Politinėje kultūroje, remiantis taip aiškinama sąvoka, tampa svarbus tik viešas individo elgesys, suformuotas ir apibrėžtas visos bendruomenės. Politinė kultūra, S. Chiltono teigimu, neturi būti apibrėžiama kaip visų jos siejamų žmonių mėgstama ar laikoma įstatymiška – tiksliau ją apibrėžti kaip tai, ko viešumoje yra tikimasi ir kam viešumoje yra pritariama, o ne tai, kam individualiai teikiama pirmenybė.

Tad šio straipsnio tikslas – pabandyti pažvelgti į egodokumentų pritaikomumą politinės kultūros tyrimuose. Straipsnyje pirmiausia analizuojama teorinė egodokumentinio tyrimo specifika ir jos taikymas politinės kultūros tyrimuose, o antroje dalyje pereinama prie praktinio tyrimo ir žvelgiama į Naugarduko pataurininkio Jano Cedrowskio (1617–apie 1682 m.) atsiminimus. Šie trumpi LDK bajoro atsiminimai vertingi kaip trumpas pavyzdinis LDK bajoro pasakojimas, kuris gali iliustruoti ne tik to meto bajoro pasaulėvaizdį, bet ir egodokumentinio politinės kultūros tyrimo trūkumus bei privalumus. Pabrėžtina, kad nors J. Cedrowskio atsiminimai Lenkijoje buvo publikuoti net du kartus (1859 m. ir 2006 m.), tačiau tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos istorikų tyrinėti tik fragmentiškai, daugiausia apžvelgta jo atsiminimų dalis, kurioje pasakojama apie kelionę po Vakarų Europą lydint Boguslavą Radvilą.

Dera atkreipti dėmesį ir į tai, kad egodokumentiniai LDK bajorijos dienoraščių ir atsiminimų tyrimai vis sparčiau atliekami ir Lietuvoje, ypač jau minėto projekto *Lietuvos egodokumentinis paveldas* vykdytojų iniciatyva: Elmantas Meilus, vienas pirmųjų istorikų Lietuvoje pradėjęs tyrinėti va-

8 Ten pat, p. 429.

9 Ten pat.

10 Ten pat.

Nors egodokumentai sąlygoja galimybės tiesiogiai bendrauti su praeities herojais iliuziją, tačiau kartu slepia ir nemažai pavojų: ankstyvųjų Naujųjų laikų egodokumentiniams šaltiniams būdinga literatūrinė, neretai ir fikcinė pusė, autorius ne visada gali būti objektyvus pasakotojas, o faktai dažnai iškreipiami. Kasparas von Greyerzas kritiškame savo straipsnyje *Egodokumentai: paskutinis žodis?* apie šio laikotarpio egodokumentus kalba dar griežčiau ir įspėja, kad šio tipo šaltinių turinys yra beveik išimtinai sukonstruotas ir itin retai gali tarnauti kaip tiesioginė prieiga prie šaltinio autoriaus, pirmiausia, dėl šaltinių, kuriuose galėtų būti pateikta papildoma įvairiapusiška informacija apie jų autorių, trūkumo¹². Be to, istorikas atkreipia dėmesį į tai, kad nors egodokumentų autoriai konstravo savą diskursą, tačiau jis buvo neatšiejamas ir priklausomas nuo kolektyvinio konteksto bei bendro vyraujančio naratyvo¹³. Britų istorikės Mary Fulbrook ir Ulinka Rublack teigia, kad egodokumentų tyrinėjimo tikslas kaip tik ir yra „<...> ne išieškoti kuo autentiškesnių nediskursinių subjektų balsų, bet naudoti asmeninius naratyvus siekiant matyti kiek įmanoma gilesnę visumą: kaip žmonės skynėsi kelią tarp normų ir santykių dimensijų, per dviprasmius reikalavimus ir neaiškias baimes bei kitas emocijas, kaip vyrai ir moterys suteikė šias prasmes, kokių pasakojimo formų prireikė ir ką tai reiškė konkrečiame kontekste“¹⁴.

Olandų istorikas Jereonas Blaakas laikosi kiek nuosaikesnės pozicijos: jis teigia, kad egodokumentų autoriai neabejotinai tekstuose reprezentavo save, tačiau tai darė pasitelkę pasirinktą diskursą, kurį suformavo tiek gyvenamoji erdvė bei epocha, tiek ir socialinė padėtis bei kilmė¹⁵. Šiai nuomonei pritaria ir Jamesas Amelangas – jis tvirtina, kad norint suvokti šaltinio autorių reikia įsigilinti į dar kelis panašaus pobūdžio šaltinius, kurie padėtų suvokti vyrausią autoriaus reprezentuojamos grupės naratyvą¹⁶.

12 GREYERZ, von, Kaspar. Ego-Documents: the last word? *German History*, Vol. 28, No. 3, p. 275.

13 Ten pat, p. 276.

14 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self” and Ego-documents*. *German History*, T. 28(3), Oxford, 2010, p. 172.

15 BLAAK, Jereon. *Literacy in everyday life*. BRILL, 2009, p. 35.

16 AMELANG, James. *Popular autobiography in Early Modern Europe*. Iš *Memoria y Civilización*. Madrid, 2002 p. 114.

Šaltinių autoriai ankstyvais Naujaisiais laikais savo tekstuose buvo linkę tapatintis su kuria nors konfesine ar socialine bendruomene, grupe, o ne išsiskirti iš jos¹⁷, tad autoriaus „aš“ geriausia ieškoti per įvairius daugialypio ir išskaidyto autoriaus „aš“ aspektus: save suvokiančio, išreiškiančio, reprezentuojančio ir (su)kuriančio „aš“, be to, Peterio Burko teigimu, negalima nuvertinti ir save pažįstančio, savimi pasitikinčio, save ugdančio, tiriančio, gerbiančio, save kontroliuojančio „aš“¹⁸. Pasirinkus minėtus aspektus kaip tyrimo objektą galima pažinti įvairialypę autoriaus asmenybę, kuri slypi diskursiniame teksto naratyve.

Šaltinio autoriaus pristatomas įvairialypis „aš“, lyginamas su kitomis šaltinių grupėmis, įgalina pamatyti asmeninio naratyvo santykį su jo aplinkai būdingu viešuoju diskursu ir, esant informatyviam šaltiniui bei turint tinkamos palyginimui kurti medžiagos, gali pavykti rekonstruoti bent dalį sąmoningai ar ne slepiamo autoriaus „aš“. Autorių tekstuose užšifruotas savęs suvokimas, kad kiekvienas iš jų yra: narsus kareivis, puikus karvedys, atsidavęs tėvas, tėvynės labui besiaukojantis politikas... Tam priskiriamos emocijos bei jausmai gali nemažai papasakoti apie autorių ir jo santykį su vyraujančiu naratyvu¹⁹.

EGODOKUMENTAI POLITINĖS KULTŪROS TYRIMUOSE

Antanas Tyla straipsnyje *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje – XVII a.* skatina kelti klausimą: „Ar to meto politiniai ir administraciniai veikėjai suvokė savo kaip piliečių vaidmenį valstybėje ir jei taip, kaip jį realizavo?“²⁰ Į jį atsakyti ir įvertinti, ar iš tiesų teisingai elgiamasi, kai tarp LDK kilmingųjų ir Kunigaikštystės pilietijos rašomas lygybės ženklas, gali padėti būtent egodokumentinė šaltinių bazė. Gana panašų tyrimą yra atlikusi Gabriele Jancke. Ji,

17 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self“ and Ego-documents...*, p. 269.

18 BURKE, Peter. Representations of the self from Petrarch to Descartes. Iš *Rewriting the Self, Histories from the Renaissance to the present* (edit. R. Porter). London, 1997, p. 19.

19 FULBROOK, Mary, Rublack, Ulinka. In *Relation: the „Social-Self“ and Ego-documents...*, p. 270.

20 TYLA, Antanas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje–XVII a. Iš *Ministri historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*. Vilnius, 2013, p. 334.

remdamasi egodokumentais, tyrė priklausymą klientelinėms grupėms ir aiškinosi, kaip asmenų individualizmas atsiskleidžia per šiuos ryšius: kaip klientelės atstovai suvokė savo pareigas patronui, o patronas savo klientelei ir kaip jie jas atliko²¹.

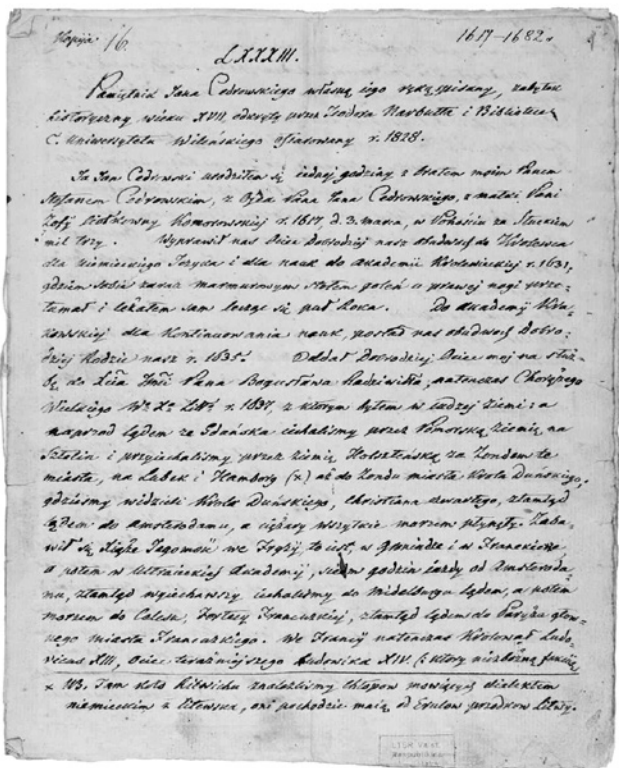
Reikia atkreipti dėmesį, kad egodokumentų subjektyvumas yra vienas iš svarbiausių šioje šaltinių grupėje: net jei šaltinis ir nėra faktiškai patikimas, subjektyvus jo pobūdis suteikia jam naujų reikšmių, kurios gali padėti atsakyti į klausimus apie praeities asmenybes bei visuomenę. Remiantis egodokumentais, kreipiant dėmesį į nutylėjimus ar hiperboles, galima atskleisti autoriaus pažiūras, remiantis tekstuose užfiksuotais išgyvenimais ar įvykiais atkurti jausmus, rekonstruoti vaizdinius, kurie padėtų suvokti skirtingą ir asmeninę šaltinių autorių kasdienybę bei jos refleksijas²². Kęstutis Gudmantas savo straipsnyje *Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis* pateikia daug įdomių įžvalgų apie provincijos bajoro pasaulėjautą, taigi, pažvelgus į Pauliaus Daumanto-Siesickio gyvenimo liudijimą, kad ir netikslų faktologine prasme, galima įdėti svarų indėlį rekonstruojant LDK provincijos protestantiškosios bajorijos mąstyseną, politinę kultūrą, kartu ir sužinoti, kaip buvo reaguojama į didžiuosius LDK įvykius: „Čionai į Lietuvą minėtos regulos jėzuitukus 1569 metais atvedė Vilniaus vyskupas elektas jaunasis suklaidintas ponas kunigaikštis Jurgis Mikalojaitis, vaivados Juodojo sūnus. Atvyko jų 12: trys ispanai, trys prancūzai, trys italai gudrūs bei trys lenkai išpuikę, godūs ir smaguriai; o vadovavo jiems rektorius, kažkoks Skarga. Kai įsikūrė, Vilniaus gatvėse rodė burtus, komedijas, *Romiečių istorijas*. Mūrnamius, namus, palivarkus iš ponų, miestiečių ir iš varganų našlių išsivilioję, grobė paprastų žmonelių sielas į kažkokią skaistyklą, apie kurią Šventasis Raštas tyli“²³ arba „Karolis [Karolis Siodermanlandietis, būsimasis Švedijos karalius Karolis IX – K. P.] 1600 metais atplaukė į Livoniją kariauti, *kokio tais* lenko Šcigielskio sukurstytas.“²⁴

21 JANCKE, Gabriele. Patronagebeziehung in autobiographischen Schriften des 16. Jahrhunderts – Individualisierungsweisen. Iš *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit*. München, 2007, p. 13–32.

22 BLAAK, Jereon. Literacy in everyday life..., p. 32.

23 GUDMANTAS, Kęstutis. *Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis*. Iš PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 270.

24 Ten pat, p. 268.

Jano Cedrowskio atsiminimų, istoriko Teodoro Narbuto 1828 m. dovanotų Vilniaus universiteto bibliotekai, nuorašo fragmentas. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Rankraščių fondas: F93-2009, lap. 1.

Nemažai tyrėjų pabrėžia, kad šaltinių autoriai apie save daug pasako ne tik per tekste perteikiamą prasmę, bet ir per teksto formą, jo raišką – vartojami posakiai, lotynizmai gali nemažai papasakoti apie autoriaus išsilavinimą, ugdymą, preferencijas. Štai Teodoro Bilevičiaus dienoraštį tyrusi Birutė Mikalonienė siūlo atkreipti dėmesį į šio bajoro kelionių dienoraščio tekstą: jame daug lotyniškų frazių bei žodžių (dažnai lenkiškomis galūnėmis), tačiau jie vartojami netinkamai, ypač dažnai jų galima pastebėti įrašuose meno, valstybės valdymo, socialinėmis temomis. Dienoraštis rašytas netaisyklinga, santūria lenkų kalba, kuria tarsi bandoma kopijuoti

klasikų darbus; raiškesnio, gyvesnio teksto intarpų atsiranda autoriui aprašant stebuklus, Vakarų Europos miestų gyvenimą, išūlius Anglijos vals tiečius, karnavalus ar operas²⁵.

Egodokumentai daugiausia naudojami tiriant asmenines bei intymias sritis ir patirtis, vidurinę gyventojų sluoksnį bei marginalus, tai yra tas temas ir gyventojų grupes, kurios „tradiciniuose“ šaltiniuose buvo ignoruojamos. Vis dėlto apie politinę kultūrą kalbant kaip apie LDK piliečių savivoką ir sąmoningumą, sau prisiskiriamų valstybinių privilegijų bei pareigų, viešųjų ryšių vertinimą, egodokumentai yra be galo naudingi. Tai bandė įrodyti Lenkijos istorikė Renata Gałaj-Dempniak. Ji egodokumentinius šaltinius, pirmiausia memuarus, papildė tuometiniais literatūros kūriniiais ir panaudojo juos tirdama Lenkijos bajorų seimelių svarbą min tyje turint tuometinę bajoriją. Autorės teigimu, tokio tipo šaltiniai jai leido suprasti ir atskleisti tai, kas dėjosi bajoro „sieloje“²⁶.

Pastarasis teiginys turėtų kelti pagrįstų abejonų. Egodokumentinio tyrimo, skirto politinei kultūrai, problemą derėtų formuluoti panašiai, kaip tai padarė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová savo monografijoje *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacijos 1795–1831 metais*: „Neturime nei metodologinių instrumentų, nei pagaliau tikslo pasverti, kiek šiame darbe cituojamų autorių pasakojimai atitiko realų jų elgesį. Mūsų užduotis yra rekonstruoti tik bajorijos politinę etiką, tad visi nagrinėjamuose tekstuose pasitaikančio „melo“, fikcijos elementai mums teisėtai gali pasitarnauti kaip istorinė medžiaga: šios sąmoningos ar nesąmoningos intencijos padailinti įvykius analizė, šių tekstų autorių įsivaizdavimo, kaip elgtis yra teisinga ir dora, išryškinimas gali kuo puikniausiai pasitarnauti aiškinantis rūpimas problemas.“²⁷ Šioje monografijoje autorė iš tiesų pasinaudojo didele šaltinių baze, priskiriama egodokumentams. Siekdama identifikuoti konkuruojančius politinius diskursus XIX a. Lie-

25 MIKALONIENĖ, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus dienoraštis. Iš BILEVIČIUS, Teodoras. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis. Vilnius, 2013, p. 23.

26 GAŁAJ-DEMPNIAK, Renata. Postrzeganie sejmików przez szlachtę w epoce staropolskiej w świetle memuarów i utworów literackich. Iš Kultura parlamentarna epoki staropolskiej (A. Stroynowski). Warszawa, 2013, s. 61.

27 BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ, Halina. Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais. Vilnius, 2001, p. 10.

tuvoje²⁸, ji dėmesį nukreipė į politinės sampratos ir lingvistinės teksto raiškos analizę. Pasitelkus vadinamąsias fikcijas galima pabandyti papasakoti apie visuomenės bei individų preferencijas, vertybes ir jų hierarchiją, galiausia apie herojų pasaulėžiūrą.

Be to, dera pastebėti, kad LDK ir ATR politinė sistema sąlygojo tokią situaciją, kad su valstybės valdymu, gynimu, išdu susiję klausimai buvo kasdienio bajorijos gyvenimo dalis, o tai atsispindėjo jos kurtoje asmeninio tipo raštijoje. Tad egodokumentinio pobūdžio tyrimas leistų išanalizuoti ir sužinoti, kaip LDK bajorija suvokė savo indėlį valstybės valdyme, kokias pilietines užduotis sau kėlė, kokią atsakomybę jautė už savo kaip valstybės piliečio veiksmus, nesvarbu, ar jų palikti tekstai faktologiškai patikimi, ar juose gausu fikcinių, bet bajorijos pasaulėžiūrą atspindinčių pasakojimų.

JANAS CENDROWSKIS IR LDK POLITINĖ KULTŪRA

Kaip jau minėta, Naugarduko pataurininkis J. Cedrowskis kartu su broliu dvyniu Steponu gimė 1617 m. kovo 3 d., o mirė apie 1682 m. Nors atsiminimai nedidelės apimties, tačiau aprėpia visą jo gyvenimą, pats tekstas rašytas per du kartus – 1673 m. ir papildytas 1682 m., prieš pat jo mirtį. J. Cedrowskis buvo kilęs iš vidurinės kalvinistų bajorijos šeimos ir, nepaisydamas griežtos kontrreformacijos politikos, savo religijos neatsisakė.

Jaunystėje J. Cedrowskis daug keliavo: būdamas 14 metų kartu su broliu dvyniu buvo išsiųstas į Karaliaučiaus akademiją (*Collegium Albertinum*), kaip pats rašo, siekti „vokiečių kalbos ir mokslo“²⁹. Mokslų iškart jam baigti nepavyko – tik nuvykęs į Karaliaučių susilaužė koją, tad nusprendė kartu su broliu grįžti namo, kur jam teko pusę metų pragulėti lovoje, kol sugijo lūžis. Į Akademiją abu broliai sugrįžo 1635 m.³⁰, t. y. praėjus ketveriems metams po pirmo jų apsilankymo.

Baigęs mokslus J. Cedrowskis pradėjo eiti tarnybą Boguslavo Radvilos (tuo metu buvusio Lietuvos vėliavininko, o nuo 1646 m. – Lietuvos didžio-

²⁸ Ten pat, p. 12.

²⁹ CEDROWSKI, Jan. Pamiętniki. In *Dwa Pamiętniki z XVII wieku*. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszynskiego. Wrocław, 2006, p. 4.

³⁰ Ten pat, p. 5.

jo arklininko) dvare. J. Cedrowskis Boguslavą Radvilą lydėjo jo kelionėje: lankėsi Šv. Romos imperijoje, Danijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir Italijoje. Nors jo atsiminimų dalis, skirta kelionėms, gana „sausą“, tačiau joje galima rasti įdomių remarkų, kurios liudija sritis, kuriomis jis domėjimosi, pavyzdžiui: „<...>, (šalia Rytwicho suradome valstiečius, kalbančius maišytu vokišku ir lietuvišku dialektu. Jie buvo panašūs į herulus, lietuvių protėvius)“³¹; „Prancūzijoje tuo metu karaliavo Liudvikas XIII, tėvas dabartinio [karaliaus] Liudviko XIV, kuris negarbinga sąjunga išsiuntė mus į mūsų mirtį pas turkus“³² arba „<...> ten jo malonybė kunigaikštis lankėsi pas Anglijos karalių Karolį, kuriam po to jo valdiniai, nuteisę jį, galvą nukirto“³³.

Namo J. Cedrowskis grįžo 1640 m. rudenį, tačiau tais pačiais metais dar kartą išsiruošė keliauti pas B. Radvilą, pas kurį buvo pasiųstas atvežti pinigų. Dienoraščio dalis, skirta antrai jo kelionei, išsiskiria itin ekspresyviu pasakojimu, mat plaukiant kartu su pirklių konvojais juos ėmė persekioti prancūzai piratai³⁴. Vėl į ATR Janas grįžo 1642 m. ir po metų jam buvo patikėta pareigybė Starej Wsi vietovėje, Palenkės vaivadijoje.

Kaip liudija J. Cedrowskio dienoraštis, iki 1655 m. Cedrowskių šeimos gyvenimas ėjo įprasta vaga – dienoraštyje randami įrašai tik apie jo vaikų gimimą bei šeimos narių netektį. Prasidėjus Maskvos okupacijai, kai buvo užimtas Vilnius, J. Cedrowskis 1655 m. rugpjūčio 8 d. su šeima išvyko ieškoti prieglobsčio pas Švedijos karalių Žemaitijoje³⁵, kaip pats rašo, „<...> Šiauliuose, kur nuo Maskvos tremtyje gyvenau, <...>“³⁶. Numanu, kad kalvinistui bajorui švedų protestantų valdžia kultūriškai atrodė artimesnė nei stačiatikiai rusai. Tačiau įdomu tai, kad iš Šiaulių jie išvyko 1656 m., kai Žemaitijoje prasidėjo vietinių bajorų maištas prieš švedų okupaciją: „Tais pačiais metais [1656] balandį, pradėjo Žemaitija prieš švedus triukšmauti, todėl aš su žmona ir vaikais išvažiuoju iš Žemaitijos namo.“³⁷ Įdomu pastebėti, kad Žemaitijos bajorų katalikų sukilimas prieš okupacinę valdžią

31 Ten pat, p. 4–5.

32 Ten pat, p. 6

33 Ten pat, p. 7.

34 Ten pat, p. 9.

35 Ten pat, p. 14.

36 Ten pat, p. 15.

37 Ten pat.

protestantiškos konfesijos atstovui pasirodė itin pavojingas ir jis pasirinko grįžti į Minsko vaivadiją – rusų okupuotą krašto dalį.

Taigi, nors galima teigti, kad J. Cedrowskis išsiskyrė iš daugybės LDK politinės kultūros atstovų, visų pirma, dėl konfesinių skirtumų, tačiau galima rasti ir visiems jiems bendrų politinės kultūros bruožų atspindžių. Vienas iš jų – tai neigiamas požiūris į valstiečių maištą. Štai dėl 1657 m. kovo 14 d. kilusio, Dzieniso Muraszko vadovauto valstiečių maišto jo atsiminimuose atsirado toks įrašas: „Tas bedievis žmogus ir jo dykaduoniai ne tik valstiečius ir baudžiauninkus mūsų, bet ir dvariškius sukurstydavo, o kitus į savo sąrašus įtraukdavo ir išvaikydavo, buvo tai priežastis didelio bado, visus valstiečius palietusio.“³⁸

Kitas itin ryškus bruožas – tai J. Cedrowskio didžiavimasis valstybės tarnyba. Štai iš Žemaitijos į Minsko vaivadiją sugrįžusį pastarosios bajorai jį išrinko atstovauti vaivadijai pasiuntinybėje „pas Maskvos carą“, kuriam išdėstė pavieto reikalavimus³⁹. Tekste justai, kad ši misija J. Cedrowskiui kaip kunigaikštystės piliečiui buvo itin svarbi, jis didžiavosi ja ir tuo, kad teko bendrauti su tokio aukšto rango asmeniu: „<...> ir ten su daugybe pasiuntinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų ir pavietų bučiauvau jo malonybės caro ranką jau karietoje sėdinčio. Klausė manęs jo malonybė caras kalbančio, o po to viską įsakė savo raštininkui Zabarowskiui.“⁴⁰

Visame tekste gausu nuorodų į jo vykdytą pilietinę pareigą, pavyzdžiui: „Vestuvės buvo Vilniuje, nes tuo metu ten buvau siųstas iš Minsko į vyriausiąją tribunolą.“⁴¹ Tačiau aiškiausia ši J. Cedrowskio mintis išreikšta šiame įrašė: „Metai 1672, 13 diena gruodžio, pagimdė mano dukra Ponia Mackiewiçowa sūnų Janą. Kad vaikaičiai mano žinotų, kaip vaivadijai, taip pat Tėvynei mylimai tarnavau, palieku tai atminti: Deputatu vyriausiam tribunole Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvau du kartus iš Minsko vaivadijos siųstas. Išdo tribunole iš Minsko Vaivadijos buvau kartą; taip pat siųstas į Seimą devynis kartus buvau iš savo vaivadijos, dešimtą kartą Jo malonybės Karaliaus Mykolo Kaributo Višnioveckio.“⁴² Be kita ko,

38 Ten pat, p. 18.

39 Ten pat, p. 16.

40 Ten pat, p. 18.

41 Ten pat, p. 22.

42 Ten pat, p. 22–23.

taip pat pagarbiai kalbama ir apie įvairias pasiuntinybes, kurias, norėdama perduoti instrukcijas ar kitokio tipo dokumentus, vaivadija siuntė vienam ar kitam didikui. Neskaitant kitko, išskiriama ir karinė tarnyba (tiesa, šios būta daug mažiau – pabrėžiamas savanoriškas įsitraukimas į miestų gynybą per karą su Maskva).

Šiame mažame atsiminimų tekste galima ne tik sužinoti apie J. Cedrowskio keliaujant patirtus nuotykius, raganavimo atvejus ar apie bado bei epidemijų siautimą Kunigaikštystėje, bet ir išsiaiškinti, ką J. Cedrowskis suvokė kaip gero bajoro – LDK piliečio – portretą. J. Cedrowskis, būdamas kalvinistas, skyrė save nuo kitą konfesiją išpažįstančių pilietinės tautos atstovų, tačiau savo bruožais kartu ir buvo susijęs su LDK bajorija: valstybinė tarnyba ir krašto gynyba buvo suvokiama kaip svarbiausia bajoro kaip piliečio pareiga, kuri jungė LDK politinės tautos bendruomenę.

IŠVADOS

Politinės kultūros tyrimuose egodokumentai atveria naują perspektyvą. Tokio tipo šaltiniai kaip dienoraščiai, atsiminimai, laiškai ir kitokio pobūdžio asmeninė raštija yra potencialus juos parašiusio asmens pasaulėžiūros liudytojas. Nepaisant to, kad egodokumentai yra subjektyvūs, neretai jiems būdinga netgi fikcija, tačiau tai padeda iliustruoti autoriaus „aš“ ir jo individualumą. Vis dėlto dera atkreipti dėmesį, kad egodokumento autorius, nors ir kūrė savo pasakojimą, tačiau savo tekstu jis itin tvirtai įsipynė į bendrąją grupės diskursą.

Egodokumentai daugiausia naudojami tiriant tas asmenų grupes ir istorijos sritis, kurių įprasti istoriniai šaltiniai neaprepia, tačiau politinės kultūros tyrimuose jie gali būti naudingi tuo, kad turi potencialą atskleisti, kaip tai buvo priimama ir reiškėsi tarp bajorų. LDK ir ATR politinė sistema suformavo tokią praktiką, kad politiniai, administraciniai, o neretai ir kariniai reikalai tapo kiekvieno bajoro kasdienybės dalimi ir dažnai nuguldavo į jų kuriamą asmeninę raštiją. Nepaisant to, kad dienoraštis ar atsiminimai dažniausia suvokiami kaip intymus ir asmeniškas autoriaus pasakojimas, jiems vis tiek būdinga autocenzūra, o tai asmeninį pasakojimą įspraudžia į bendrojo diskurso rėmus.

Analizuodami LDK bajoro, kalvinisto Jano Cedrowskio atsiminimus, taip pat galime pastebėti nemažai su politiniu ir administraciniu jo darbu susijusių užrašų, kurie liudija jam būdingą politinę kultūrą. Nors jis save suvokė kaip kalvinistą ir skyrė nuo katalikiškosios ar stačiatikių bajorijos dalies, tačiau kartu vadovavosi bendra LDK bajorijos politinių vertybių sistema ir deklaravo esąs doras LDK pilietis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- AMELANG, James. Popular autobiography in Early Modern Europe. In *Memoria y Civilización*. t. 5, Madrid: Prensa de la Universidad de Navarra, 2002, p. 101–118.
- BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ, Halina. *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001. 238, [1] p. ISBN 5-415-01606-6.
- BLAAK, Jereon. *Literacy in everyday life: Reading and Writing in Early Modern Dutch Diaries*. Leiden, Boston: BRILL, 2009. 426 p. ISBN 978-90-04-17740-6
- BURKE, Peter. Representations of the self from Petrarch to Descartes. In *Rewriting the Self, Histories from the Renaissance to the present*. London, New York: Routledge, 1997, p. 17–28.
- CEDROWSKI, Jan. Pamiėtniki. In *Dwa Pamiėtniki z XVII wieku*. Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego. Wrocław: Ossolineum, 2006, s. 3–29.
- CHILTON, Stephen. Defining Political Culture. In *The Western political Quarterly*, t. 41(3), Salt Lake City: University of Utah, 1988, p. 419–445.
- DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. In *Memoria y Civilización*, t. 5. Madrid: Prensa de la Universidad de Navarra, 2002, p. 13–37.
- FULBROOK, Mary, RUBBLACK, Ulinka. In Relation: the „Social-Self” and Ego-documents. In *German History*, t. 28(3). Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 263–272.
- GAŁAJ-DEMPNIAK, Renata. Postrzeganie sejmików przez szlachtę w epoce staropolskiej w świetle memuarów i utworów literackich. In *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej* Warszawa: DIG, 2013, s. 61–74.
- GUDMANTAS, Kęstutis. Ukmergės žemės teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 259–175.
- GREYERZ, von, Kaspar. Ego-Documents: the last word. In *German History*, T. 28(3). Oxford: Oxford University Press, 2010, pp. 273–282.
- JANCKE, Gabriele. Patronagebeziehung in autobiographischen Schriften des 16. Jahrhunderts – Individualisierungsweisen. In *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit*. München: Oldenbourg Verlag, 2007, p. 13–32.
- KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. XVII–XVIII a. *Silva rerum* pavyzdžiai Lietuvoje: tyrimų problemos egodokumentikos kontekste. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 277–290.
- MEILUS, Elmantas. Lietuvos bajorų kasdienybė pagal jų dienoraščius. Iš *Kultūrų sankirtos*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 309–325.

15. Mikailionienė, Birutė. Kelionių memuaristikos pradžia ir T. Bilevičiaus „dienoraštis“. Iš *Teodoras Bilevičius. Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. 279 P. ISBN 995475382.
16. ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci*. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku. Torón: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004. 288 s. ISBN: 83-231-1732-2.
17. SCHULZE, Winfried. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“ Iš *Ego-Dokumente*. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Selbstzeugnisse der Neuzeit, t. 2. Berlin: Akademie Verlag, 1996, s. 11–30.
18. TYLA, Antanas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geopolitinė padėtis ir piliečių politinė kultūra XVI a. pabaigoje–XVII a. Iš *Ministri historiae*. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 333–342.

THE HELP OF EGO-DOCUMENTS. RESEARCHING THE HISTORY OF POLITICAL CULTURE OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA: CASE OF JAN CEDROWSKIS DIARY

KRISTINA PETRAUSKĖ

SUMMARY

Ego-documents are gaining more popularity and their usages in historiography are getting more dilatable. Despite the fact, that under the title of ego-document are such a well-known sources as diaries, memoirs, autobiographies and many more small genres of first person writings. Such sources already were used in historiography for long time, but mainly as a subsidiary material, which would help to collected more data and confirm variable facts. Subjectivity and fictional elements were feared and it was looked upon them with great distance. However using the ego-document method – fictional narrations and inserts, as well as writers subjectivity became these aspects which where most valuable, because they were the keys to the writers personality and their world-view, also such aspects of mental heritage as political culture.

With the help of the memoirs of nobleman of Grand Duchy of Lithuania – Jan Cedrowski, we can try to look at the political culture in ego-documents of early-modern time Lithuanian nobleman. Regardless the fact, that these memoirs are very short, they are very vivid and reflects those of the average Lithuanian noblemen. In his memoirs, Jan Cedrowski reflects not only his personal life – youths travels, family life, deaths of relatives, but also the details of his public life, which testifies his political views and culture.

AUTOCENZŪROS GALIA: MERKINĖS SENIŪNO ANTANO KAZIMIERO SAPIEGOS 1722–1733 M. UŽRAŠAI

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius.
El. paštas jolita.sarcevicienne@istorija.lt

Straipsnio centre – 1722–1733 m. Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos kasdienės veiklos dienoraštis, kuriame fiksuojami susitikimai, korespondencija, valdų administravimo klausimai, autoriaus sveikatos būklė, kelionių maršrutai, LDK tribunole nagrinėtos bylos, kiti įvairūs veiklos faktai. Jame nerasime refleksinio pobūdžio minčių, aiškiai jaučiama emocinė autoriaus distancija nuo aprašomų įvykių. A. K. Sapiegos gyvenimo ritmą lėmė ne tik ūkiniai reikalai, bet ir valstybės institucijų – Tribunolo, seimelių, Seimo – darbo sesijos. Susipažinus su dienoraštyje užfiksuotos informacijos temomis, keliama prielaida apie autocenzūrą, turėjusią įtaką fiksuojamos informacijos pasirinkimui. Todėl straipsnio tikslas – pristatyti šaltinio įrašų temas, aptarti informacinę bei parenetinį jų pobūdį ir taip išryškinti kai kuriuos aspektus, kurie galėtų paliudyti, kad autorius atsirinkdavo dienoraštyje pateikiamą informaciją, ir atskleisti autocenzūros įtaką rašant dienoraštį. Autorius sąmoningai atskyrė ne tik žemvaldžio gyvenimą nuo politiko gyvenimo, bet ir viešojo bei privataus asmens gyvenimus. Orientuodamasis į būsimus skaitytojus, A. K. Sapiiega cenzūravo užrašus, susikonscentravo į tuos įvykius, kurie turėjo ar galėjo suformuoti teigiamą jo įvaizdį paveldėtojų akyse. Nors šaltinis ir atskleidžia įvairialypius Merkinės seniūno kasdienio gyvenimo epizodus, jame brėžiami migloti autoriaus asmenybės kontūrai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Antanas Kazimieras Sapiiega, dienoraštis, (auto)cenzūra, egodokumentai.

Asmeninio pobūdžio dokumentai istorijos mėgėjų dėmesį traukia jau nuo XIX a. antrosios pusės. Ilgą laiką šiais šaltiniais domėtasi kaip tam tikrų socialinių ar profesinių grupių pasaulėžiūros skleidėjais, liudijusiais ne individualaus asmens, o visos grupės mentalitetą. Tik XX–XXI a. sandūroje egodokumentuose imta ieškoti ne grupės, o individo – jo asmenybės, tapatybės, gebėjimo reflektuoti pasaulį – bruožų, kurie išskiria jį iš visos grupės¹. Dauguma tokių šaltinių buvo „informacinio“ pobūdžio, neretai patys autoriai apibrėždavo būsimųjų skaitytojų / adresatų ratą: dažniausia tai buvo šeima ir palikuonys. Neskaitant informacinės pusės, tokiuose šaltiniuose pastebima ir parenezės elementų: autoriai, siekdami būti pavyzdys ateities kartoms, tendencingai formuoja savo įvaizdį. Tiek rašomi iškart, tiek praėjus keleriems metams, įvairaus pobūdžio dienoraščio tipo egodokumentai turėjo būti naudingi išsaugant konkretaus asmens likimą palikuonių atmintyje. Šiandien tokie šaltiniai suteikia mums galimybę rekonstruoti egzistencinę aptariamojo laikotarpio įvairovę ir turtingumą².

Sylvie Mouysset, savo studijoje analizavusi asmeninio pobūdžio užrašuose užfiksuotas ir „nutylėtas“ temas, akcentavo, kad juose paprastai dominuoja ekonominio pobūdžio informacija, neretai susijusi su įvairiais prekybiniais sandėriais, derliumi ir pan. Antroje vietoje – su gyvenamąja vietoje / regionu susiję įvykiai. Šeimos ir asmeninio gyvenimo detalės – tik trečioje vietoje. Tai dar kartą patvirtina, jog aptariamieji šaltiniai pirmiausia atliko informacinę funkciją, o jų autoriai dažniausiai fiksavo vietos bendruomenės gyvenimo epizodus³. Egodokumentikos tyrinėtojai dažnai atkreipia dėmesį į pateikiamos informacijos daugialypiškumą ne tik tematikos, bet ir autoriaus pažinimo prasme. Tekstuose susipina kelių lygmenų informacija: sąskaitų lygmuo; atminties lygmuo, kuriame fiksuojami svarbesni / svarbiausi šeimos gyvenimo įvykiai; asmeniškiausias,

- 1 RUGGIU, François-Joseph. Introduction. Iš *Au plus pres du secret des coeurs? Nouvelles lectures historiques des écrits du for privé*, sous la direction de J.-P. Bardet et F.J. Ruggiu. Paris, 2005, p. 11.
- 2 BOREK, Piotr. O polskim pamiętnikarstwie doby baroku. Rekonesans. Iš *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, red. P. Borek. Kraków, 2012, s. 33–35.
- 3 MOUYSET, Sylvie. *Papiers de famille. Introduction à l'étude des livres de raison (France XV–XIX siècles)*. Rennes, 2007, p. 158–163.

intymiausias lygmuo, kuris neretai atsiskleidžia tik redaguojant tekstą ir išryškina – sąmoningai arba nesąmoningai – privačių autoriaus interesų centrus⁴.

Šio straipsnio centre – 1722–1733 m. Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos kasdienės veiklos užrašai (toliau vadinami *Dienoraščiu*), kuriuos sudaro dvi rankraštinės knygos, beveik 750 puslapių teksto⁵. Solidžios, oda įrištos knygos su metalinėmis spynelėmis, kurios turėjo apsaugoti įrašus nuo smalsios akies, kruopšti lapų numeracija, stabili įrašų struktūra ir kitos panašios detalės liudija, kad autorius *Dienoraštį* vertino ir jį rašydamas negailėjo laiko. Šaltinyje fiksuojami kasdieniai susitikimai, gauta ar išsiųsta korespondencija, pasiskolintų pinigų sumos, autoriaus sveikatos būklė, valdų administravimo klausimai, kelionių maršrutai, LDK tribunole nagrinėtos bylos, kiti įvairūs, su kasdiene veikla susiję faktai. Informuodamas apie, regis, nereikšmingus savo kasdienio gyvenimo epizodus, sprendžiamas menkas problemas, A. K. Sapiega nebuvo originalus – tokios informacijos rasime daugelyje to meto didikų laiškų ar dienoraščių tiek LDK, tiek visoje Vakarų Europoje⁶.

A. K. Sapiegos *Dienoraščio* negalima laikyti dienoraščiu, kuris buvo rašomas siekiant geriau pažinti save, neturint poreikio tą pažinimą perduoti kitiems. Užrašuose nerasime refleksinio ar filosofinio pobūdžio minčių. Prancūzų egodokumentikos tyrinėtoja Michel Cassan atkreipė dėmesį į

4 RUGGIU, François-Joseph; FIGEAC, Michel; SFILIGOI, Laetitia; SOUALHINE, Hanna. Un objet usuel? Marques, signes, signatures sur les manuscrits décrits du for privé dans le sud-ouest de la France à l'époque modern. Iš *Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités. Actes du colloque de Limoges 17 et 18 novembre 2005*, sous la direction de M. Cassan, J.-P. Bardet, F.-J. Ruggiu. Limoges, 2007, p. 135.

5 Notata JWJMP Sap[iehy] starosty Merec[kiego] rożnych tranzakcji..., Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f.17–3; Diariusz pisany i korrygowany przez... Antoniego Kazimierza Sapiehy starosty Mereckiego, ten pat, f.17–19. Toliau tekste cituojant laužtiniuose skliaustuose pateikiamas tik rankraščio lapo numeris ir raidės N (Notata) arba D (Diariusz).

6 Claire Dolan, tyrinėdama 1640–1655 m. pomirtinius inventorius, atskleidė, jog namų knygų minimos daugiau kaip ketvirtyje inventorių; jų turėjo ir kilmingieji, ir advokatai, ir prekybininkai, ir gydytojai. Didžioji dauguma šių knygų savininkų – vyrai, tačiau būta ir keleto moterų (8 iš 107 paminėjimų). Autorė akcentuoja, kad didesnė dalis tokių knygų buvo rašoma tiesiog norint palengvinti tvarkymąsi su turimu turtu iš pradžių sau, o paskui ir paveldėtojams. – Plg. DOLAN, Claire. Les livres reliés et l'écriture domestique dans le Midi de la France d'Ancien Régime, selon les inventaires après décès. Iš *Les écrits du for privé*, s. 170–181.

privataus pobūdžio užrašų funkcijų kitimą: nuo jų atsiradimo Viduramžiais iki maždaug XVIII a. 7-ojo dešimtmečio tai buvo veikiau „šeimos atsiminimų knyga“, kurią neretai rašė kelios kartos. Vėliau vis artėta prie asmeninio pobūdžio intymaus dienoraščio⁷. A. K. Sapiegos *Dienoraščiui* šis apibūdinimas nelabai tinka, kadangi tai nėra giminės kronika, jame fiksuojami tik Antano Kazimiero kasdieniai reikalai. Vis dėlto jis atitinka Baroko laikotarpio dvasią, kai dienoraščiai buvo rašomi „iškart“, diena po dienos registruojant pasirinkto pobūdžio įvykius. Nedidelė laiko distancija (nuo vienos iki keliolikos dienų) tiesiogiai darė įtaką aprašomų situacijų įvardijimui. Dėl šios priežasties tokio pobūdžio šaltiniuose nedaug gilesnės refleksijos ar didesnių apibendrinimų, o informacijos autorius semiasi, galima sakyti, tik iš asmeninių pastebėjimų⁸.

Nepaisant „sausos“ Antano Kazimiero užrašų stiliumi ir aiškiai jaučiamos tam tikros emocinės autoriaus distancijos nuo visų aprašomų įvykių, šaltinis mums suteikia galimybę pažinti ne tik kasdienius autoriaus interesus, bet ir vertybes, pasaulėžiūrą. Tai – vertingas objektas LDK socialinio elito kasdienybės tyrimams. Dienoraštyje susipina du pasauliai: aktyvaus Sapiegų giminės nario, kuris nūrė į Tribunolo veiklą, derino giminaičių pozicijas Neuburgo paveldėjimo byloje, lankėsi Vilniuje, Naugarduke, Minske ar valdovo dvare Varšuvoje, bei *aurea mediocritas* principais besivadovaujančio Merkinės seniūno – ligoto ir skolų kamuojamo žmogaus, rezidavusio savo valdose. Antano Kazimiero gyvenimo ritmą lėmė ne tik ūkiniai reikalai, bet ir valstybės institucijų – Tribunolo, seimelių, Seimo – darbo sesijos. Susipažinus su vieša politine A. K. Sapiegos veikla, prisimenant ryšius su Rusijos, Prancūzijos diplomatais bei remiantis *Dienoraštyje* užfiksuotos informacijos temomis, galima numanyti, jog fiksuojamos informacijos pasirinkimui įtaką turėjo autocenzūra. Todėl straipsnio tikslas – pristatyti šaltinio įrašų temas, aptarti informacinę bei parenetinę jų pobūdį, kartu atskleisti kai kuriuos aspektus, kurie galėtų paliudyti, kad autorius atsirinkdavo, kokią informaciją skelbti, t. y. aptarti autocenzūros įtaką *Dienoraščio* rašymui.

7 CASSAN, Michel. Les livres de raison, inventios historiographique, usages historiques. Iš *Au plus pres du secret des coeurs?*, p. 19.

8 BOREK, Piotr. O polskim pamiętnikarstwie doby baroku, s. 33–35.

A. K. Sapiega (1689–1739) buvo Jurgio Stanislovo Sapiegos ir Izabelės Elenos Polubinskytės sūnus. Jis ketverius metus studijavo Prancūzijoje, o 1706 m. tapo Merkinės seniūnu. Didesnės politinės karjeros Antanas Kazimieras nepadarė iš dalies dėl politinių priežasčių ir nepalankumo, kurį jautė tiek Augustui II, tiek Augustui III. Nors 1737 m. jis ir buvo nominuotas Trakų kaštelionu, bet dėl tuo metu jau silpnos sveikatos šiuo postu beveik nepasinaudojo. Pagrindinė Antano Kazimiero veikla buvo susijusi su privačių valdų administravimu bei LDK tribunolu. Galbūt tai lėmė nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės šeimoje: nors 1720 m. mirus motinai Antanas Kazimieras paveldėjo nemažą turtą, tačiau visą gyvenimą vargo dėl milžiniškų senelio Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono Kazimiero Jono Sapiegos ir tėvo Jurgio Stanislovo skolų, o 1724 m. siekdamas LDK tribunolo maršalkos vietos į skolas įklimpo ir pats⁹.

Kas paskatino Merkinės seniūną imtis rašyti *Dienoraštį*, nedviprasmiškai atsakyti sunku. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad įvairaus pobūdžio užrašai neretai gimsta, kai šeiminiėje ar socialinėje aplinkoje įvyksta svarbių pokyčių: kai vedama, susilaukiama palikuonių, pradedama eiti naujas pareigas ar pasiekiamas tam tikras finansinis stabilumas¹⁰. Pirmoji Antano Kazimiero Sapiegos *Dienoraščio* knyga, pavadinta *Notata interesow domowych*, pradėta rašyti 1720 m. ir gali būti siejama su A. K. Sapiegos motinai mirus prasidėjusiais nesklandumais dėl paveldėjimo. Gali būti, kad *Dienoraščio* (ne)rašymo aplinkybės susijusios ir su vieša autoriaus veikla. Tai pastebima susipažinus su pirmosios *Dienoraščio* rankraščio knygos struktūra ir turiniu, kur atskirų metų įrašai pateikiami ne chronologiškai, o chaotiškai. Ankstyviausi visiškai aprašyti yra 1722 metai, kurių pradžios įrašai dar buvo daug lakoniškesni, tačiau vėliau pamažu įgavo formą, kuri iš esmės nepakito iki pat 1733 m. 1723–1725 m. laikotarpio įrašų beveik nėra – galbūt tai susiję su tuo, jog 1724 m. Antanas Kazimieras tapo LDK tribunolo maršalka¹¹. 1726–1733 m. pradžios įrašai visi, o vėlesni metai *Dienorašty-*

9 PALKIJ, Henryk. Sapieha Antoni Kazimierz. Iš *Polski słownik biograficzny*. t. 34/4, z. 143, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993, s. 580.

10 CASSAN, Michel. Les livres de raison, inventios historiographique, usages historiques, p. 17.

11 PALKIJ, Henryk. Sapieha Antoni Kazimierz, s. 580.

je nebefiksuojami (nors knygoje dar yra likę šiek tiek tuščių lapų)¹². Kol kas nėra žinoma apie kitų A. K. Sapiegos *Dienoraščio* rankraščio knygu egzistavimą. Gal tai lėmė itin nepalankiai susiklosčiusios A. K. Sapiegos gyvenimo aplinkybės: paūmėjusios ligos, politiniai įvykiai tarpuvaldžiu (Sapiega rėmė kandidatą į valstybės sostą Stanislovą Leščinskį), pasitraukimas į Gdanską, o vėliau – į vokiškas žemes, įkalinimas. Tad paskutinius kelerius gyvenimo metus A. K. Sapiega buvo dar daugiau prasiskolinęs ir išvargintas ligų¹³, negu sužinoje iš analizuojamo šaltinio.

Tačiau kad ir kas būtų lėmęs *Dienoraščio* atsiradimą, pradėjęs jį rašyti Antanas Kazimieras, kalbant šių laikų terminais, jau turėjo aiškį „konceptiją“: pirmenybė šaltinyje aiškiai teikiama tam, ką autorius vadina *ekonominiais reikalais* [D182] arba *namų rūpesčiais* [D195]. A. K. Sapiega ketino paveldėtojams palikti išsamų savo veiklos registrą, kuris būtų pravertęs tvarkant jo palikimą. Nors pirmuose 1722 m. įrašuose paveldėtojai dar neminimi ir pradedama rašyti kukliu pavadinimu „1722 metų privačių ir viešų reikalų dienoraštis“ [N317], tačiau tų pačių metų pabaigoje A. K. Sapiega jau aiškiai nurodo adresatą: „Ir taip laimingai pasibaigė 1722 metai ir mano užrašinė didesnei Dievo garbei [ir] paveldėtojų sužinojimui – kad po ilgo mano gyvenimo galėtų geriau tvarkytis, savo ranka čia surašiau nieko nenuslėpdamas <...> lyg jau šiandien turėčiau mirti“ [N398]. Vėliau panašiai tikslas ir adresatas *Dienoraštyje* buvo fiksuojamas pradedant kiekvienus metus: „1731 metų dienoraštis, kasdien mano, Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos, rašytas ir taisytas, smulkiai išdėstant visus

12 Pirmieji įrašai joje datuojami 1720 ir 1721 m. Šie įrašai [N1–19] yra veikiau pajamų – išlaidų registras nei kasdienės veiklos užrašai. Praleidus kelioliką tuščių lapų [N21–69] pateikiami 1729 m. užrašai [N70–153], kurių pabaigoje skaitytojui nurodoma atsiversti 317 puslapį – ten jis rasiąs ankstesnių metų įrašus, o 1730 m. jau bus rašomi naujoje knygoje. Toliau pateikiamas 1725 m. Polocko kaštelionaičio Kazimiero Paco, Sapiegos sūnėno, turto aprašymas po jo tėvo mirties [N195–203]. Tuščių puslapių pasitaiko ir daugiau. 1722 [N317–398], 1726 [N432–489], 1727 [N491–561] ir 1728 [N210–295] metai aprašyti visi, 1723 m. yra tik sausio 1–19 d. įrašai [N400–404], o 1725 m. – tik gruodžio paskutinių dienų įrašai [N431]. Kaip matome, 1722–1729 m. įrašai Sapiegos *Dienoraštyje* užima po 70–85 puslapius. Vėlesnių metų įrašai – dar platesni: 1730 m. – 174 [D1–174], 1731 m. – 90 [D181–271], o 1732 m. – 73 [D278–351] puslapiai. Siekiant palyginti galima paminėti, kad Prancūzijos vietovėje Poitou įvairius panašaus pobūdžio užrašus vedė „iškalbingiausi“ asmenys XVII a. aprašydami vienus metus pavartojo maždaug 3500 žodžių (žr. CASSAN, Michel. Les livres de raison, inventios historiographique, usages historiques, p. 23–24).

13 PALKIJ, Henryk. Sapieha Antoni Kazimierz, s. 581–582.

namų reikalus didesniai mano turto paveldėtojų aiškumui, be jokios skriaudos artimui, visiškai atvirai ir teisingai – tarytumei stočiau prieš baisų Dievo teismą“ [D181]. Taigi nors *Dienoraščio* autorius ne kartą garsiai kalbėjo apie ketinimą aprašyti visus reikalus ir daryti tai sąžiningai, jo užrašai nebuvo skirti tik asmeniškai naudotis. Todėl galime kelti prielaidą, jog A. K. Sapiega atsirinkdavo, kokią informaciją juose įrašyti. Be to, kai kur *Dienoraštyje* aiškiai pažymėjo norėjęs išlaikyti slaptumą: mini gavęs ar atidavęs „slaptus“ bei „konfidencialius“ dokumentus bei laiškus, kai kuriuos dalykus praleidęs siekdamas slaptumo [D199, D225, D233].

Savotišką autocenzūrą galėjo lemti ir *Dienoraščio* rašymo būdas. Kaip nurodo pats A. K. Sapiega, pirmiausia buvo parašyti juodraščiai, kuriuos jam diktuojant rašė sekretorius. Vėliau A. K. Sapiega pats skaitė (kartais netgi pats perrašinėjo) juodraščius (kalbant apie juodraščius neatmestina tikimybė, kad jie buvo taisomi, pildomi ar tikslinami) ir tik tada įrašai buvo perrašomi į knygas, kurios pasiekė mus: „Nors vietomis rašyta ne mano ranka, tegu tai nesukelia jokio nerimo, kadangi nerašiau sykais dėl svarbių reikalų, sykais – dėl įvairių kelionių, o neretai – ir dėl nelaimingų mano ligų podagros ir chyragros. Tačiau kad ir kas rašė, diktavau aš pats pagal mano raštininko Dolmano užrašus, be jokių išimčių, nes užrašinė ilgam mano gyvenimui pasibaigus turi būti priimta mano paveldėtojų“ [N561]. Taigi šaltinis net tris kartus buvo „filtruojamas“ (juodraštis–redakcija–švarraštis) ir galime daryti prielaidą, kad redaguojant galėjo būti cenzūruojamas¹⁴.

Šie veiksniai – numatytas adresatas bei sekretoriui padedant užrašyta informacija – lėmė, kad A. K. Sapiegos *Dienoraštyje* tiek mažai emocijų. Kita vertus, tyrinėtojai yra pastebėję, kad egodokumentų autoriai dažnai negeba reikšti savo jausmų: „Dienoraščiuose nerandame nei jausmų, nei išpūdžių, nei užuominų apie kokius nors asmeninius dalykus; kančia, rūpesčiai ir džiaugsmas apskritai svetimi dalykai jų puslapiuose. Kai autorius, atrodo, jau žada brūkštelėti kokią prisipažinimą, jį iškart, pajutus gėdą, užgožia kažkokie neapibrėžti teiginiai. Žiūrėjimas į save yra visiškai

14 Prancūzų mokslininkai yra atkreipę dėmesį, kad būtent užrašų redagavimas buvo geriausia galimybė juos ir cenzūruoti. – plg. RUGGIU, François –Joseph; FIGEAC, Michel; SFILIGOI, Laetitia; SOUALHINE, Hanna. Un objet usuel? Marques, signes, signatures., p. 135.

nebūdingas šio laikotarpio mąstymo struktūroms ar papročiams“¹⁵. Žinomo prancūzų egodokumentikos tyrinėtojo F. J. Ruggiu nuomone, daugelis senųjų dienoraščių skurdūs tiek kalbos, tiek informacijos, atskleidžiančios skaitytojui autoriaus asmenybės individualumą, požiūriu. Autoriai, kalbėdami apie kokius nors įvykius, nejaučia poreikio juos komentuoti, o laikydamiesi emocinės distancijos apsiriboja nešališku jų registravimu. Tiktai apie XVIII a. 7–ąjį dešimtmetį dienoraščiai tampa savistabos, savianalizės, intymių išgyvenimų išpažinimo forma, saugoma nuo svetimos akies, todėl neretai tiesiog sunaikinama gyvenimui baigiantis¹⁶.

Taigi A. K. Sapiega savo *Dienoraštyje* vengė intymumo, apsiribojo išorinių įvykių aprašymais, o pateikiamą informaciją labai aiškiai struktūravo – tai pastebima analizuojant įrašų tematiką. Nepaisant nuolatinių patikrinimų, jog rašė sąžiningai, aprašė ne visus reikalus [N398, N400, N561]. Vis dėlto, siekiant tiksliau atsakyti į klausimą, kokios temos dominavo *Dienoraštyje*, buvo išanalizuoti visi 1731 m. įrašai (žr. lentelę). Paaiškėjo, kad tematiškai šaltinyje dominuoja valdų administravimo, paveldėjimo, Neuburgo palikimo bei kitos su finansais susijusios temos ir jos sudaro 36,7 proc. Dar viena gana dažna tema – kelionės (tik dalykinės: paprastai keliauta po valdas arba vykta tvarkyti reikalų į Varšuvą, Balstogę ir kt.).

A. K. Sapiegos *Dienoraščio* 1731 m. įrašų tematika

Įrašų tematika	Įrašų skaičius per 1731 m.	Proc.
Paveldėjimo klausimai, bylos Tribunole, Neuburgo „palikimo“ reikalai	207	20,5
Valdų administravimo klausimai, skolos	164	16,2
Su kelionėmis susijusi informacija	85	8,4
Su kasdieniu gyvenimu, šeima susijusi informacija,	84	8,2
Pramogos, pasilinksminimai	67	6,7

15 FOISIL, Madeleine. *Le sire de Gouberville*, Paris, 1986, p. 22.

16 RUGGIU, François Joseph. „O Fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas!“ ou le journal d'un gentilhomme compagnard au début du XVIIIe siècle. Iš *État et société en France aux XVIIe et XVIIIe siècles: Mélanges offerts à Yves Durand*, sous la direction de J. P. Bardet et al., Paris, 2000, p. 479.

Klienteliniai santykiai	44	4,3
Klausimai, susiję su asmenine karjera	23	2,3
Dalyvavimas religinės bendruomenės gyvenime	18	1,9
Sveikata	15	1,5
Kitokio pobūdžio informacija	191	19
Neįvardyti susitikimai	99	10,8
Iš viso	997	100

Privatumo A. K. Sapiegos gyvenime apskritai būta mažai, jį nuolat supo žmonės: tarnai ir pasiuntiniai buvo siunčiami su nurodymais, gabenoti korespondenciją, atvykę valdų administratoriai aptarinėjo su ūkiu susijusius klausimus, pranešdavo apie gautas pinigų sumas, potencialūs nuomotojai kreipdavosi dėl nuomos, kreditoriai primindavo apie skolas, vizito atvykdavo klientai – pasauliečiai ir dvasininkai, lankėsi giminaičiai ir įvairūs pareigūnai, Tribunolo deputatai. Savo ruožtu ir pats A. K. Sapiega lankėsi pas įvairius asmenis. Pavyzdžiui, būdamas Vilniuje beveik kaskart vykdavo į Antakalnį, kur buvo įsikūręs dėdė LDK maršalka Aleksandras Povilas Sapiega (1672–1734), dažnai susitikdavo ir su pastarojo sūnumi, pusbroliu LDK artilerijos generolu Kazimieru Leonu Sapiega (1697–1738). Daug keliavo, o kelionėse buvo apsuptas ne tik palydos („Iš Vilniaus į Rošę išvažiavau su Jo Malonybe ponu Vilniaus koružu Volskiu, Jo Malonybe ponu Šnilovo seniūnu Zenavičium, Jo Malonybe ponu Trakų stalininku Davaina. Pietavome Jašiūnuose, nakvojome Didžiuosiuose Druskininkuose“ [D235]), bet ir artimųjų („Laimingai išvažiavome iš Vilniaus nakvynei į Vokę; už pusės mylios, visai netoli Panerių, lūžo kariatės ašis. Kariatę grąžiname į Vilnių, o patys Jo Malonybės kaštelionaičio puskariete [toliau] važiavome į Vokę“ [D247]). Tačiau su šeimos nariais, kasdieniu privačiu gyvenimu susijusios detalės *Dienoraštyje* atskleidžiamos epizodiškai, nors kai kur galima rasti informacijos apie šeimos narių santykius, gyvenamąją aplinką, interesus (tokie įrašai sudaro iki 10 proc.) Minėtuose įrašuose fiksuojama labai įvairi informacija. Kaip pavyzdį galima paminėti pora įrašų, kuriuose kalbama apie A. K. Sapiegos žmonos vaikų iš pirmosios santuokos lavinimą. Pirmame iš jų Merkinės seniūnas sakosi parašęs laišką prancūzui Wasy, pasamdytam, kad mokytų posūnį

Juozapą Oginskį. Tame laiške jis pranešė, kad „Jo Malonybė Darsūniškio seniūnas neturi noro mokytis prancūzų kalbos, tesiieško sau vietos kur kitur“ [D229]. Kitur skaitome, jog Antano Kazimiero sutuoktinė „atsiskaitė su prancūze panele Mandolie, kurios paslaugų atsisakė po pusketvirtų metų tarnybos <...> Buvo mano žmonos dukters Jos Malonybės Darsūniškio seniūnaitės guvernantė, mokiusi prancūzų kalbos už 400 tymfų per metus bruto“ [D125].

Pastabos apie drėgnais rankšluosčiais jį gydančią žmoną [D114] – intymumo viršūnė. Žmona¹⁷ *Dienoraštyje* iškyla kaip patikima sutuoktinio pagalbininkė: ji rašė laiškus, kuriuos diktavo sergantis vyras [D3], vykdavo į Vilnių tvarkyti neatidėliotinių reikalų [D42], o Sapiegai sunegalavus, priimdavo vakarienes atvykusius svečius ir bendraudavo su jais iki vidurnakčio [D91]. Vyro sveikata buvo nuolatinis Teresės Rachelės rūpestis: būdamas Varšuvoje, Sapiega dienoraštyje rašė gavęs laišką iš žmonos, kuri nerimavo dėl jo sveikatos, nes per pavasario ir rudens lygiadienį Merkinės seniūnas dažnai sirgdavęs [D129, D207]. Kad sutuoktinių santykiai buvo artimi ir Antanui Kazimierui šis ryšys daug reiškė, galime spręsti iš fakto, kad jau ir 1722 m. įrašuose, kurie, kaip minėta, daug lakoniškesni už vėlesnius ir kuriuose minima daug mažiau asmenų, randame informaciją apie susirašinėjimą su žmona (netgi tada, kai išsiskirdavo vos porai dienų) [N318, 319, 320, 323 ir kt.]. *Dienoraštyje* įrašęs informaciją apie žmonai iki gyvos galvos užrašytas valdas, Antanas Kazimieras dar pridėjo: „Savo paveldėtojus įpareigoju Paskutiniojo teismo akivaizdoje, kad jos [t. y. žmonos – J. S.] neribotų ir neskriaustų, kadangi visi užrašymai ir šis paskutinis yra duoti teisėtai ir teisingai“ [D120]. Tačiau šaltinyje autorius nė žodžiu neužsimena, kad jaučiasi jai dėkingas už pagalbą, nerasime informacijos apie emocinius sutuoktinių ryšius, tarsi save gerbiančiam vyrui nederėtų atskleisti savo jausmų.

Kai kuriais atvejais *Dienoraštyje* pateiktos informacijos atranką galima įžvelgti tik išanalizavus platesnį Antano Kazimiero biografijos kontekstą. Bene ryškiausias pavyzdys – autoriaus santykiai su tėvu, kuris buvo nelenngo charakterio, ūmus, o gyvenimo pabaigoje dar ir visiškai bankrutavo,

17 1717 m. Sapiega vedė Rachelę Teresę Wychowską, Darsūniškio seniūno Karolio Oginskio našlę.

giminaičiai netgi ketino paskelbti jį esant neveiksnų. Antanas Kazimieras, vienintelis jo sūnus (tėvas dar turėjo dukterų iš kitų santuokų), ilgai bylinėjosi su tėvu dėl turto, galiausia vis dėlto atsisakė paveldėjimo ir oficialiai įregistravo atsisakymą mokėti tėvo skolas. Tačiau *Dienoraštyje* ši tarp jūdvių tvyrojusi įtampa pastebima ne iškart (tėvas paprastai buvo vadinamas „geradariu“), tik retais atvejais tarsi „tarp eilučių“ šmėsteli sūnaus patirtos nuoskaudos: jau kelintą kartą nesutaręs dėl turto dalies perėmimo, *Dienoraštyje* A. K. Sapiega įgaliotinio lūpomis išsako tėvui skirtus žodžius: „Ne pirmas mano nuostolis, patirtas iš Jūsų malonybės geradari“ [D92]. Šis įprastai korektiškas autorius sunkų ir ūmų, nuolatinius konfliktus provokavusio tėvo būdą perteikia vartodamas tokius pasakymus kaip „užsipuolė nediskretiškais žodžiais“ [D93], „plūdosi“ [D92] ar pan. Vis dėlto Antanas Kazimieras nuolat susirašinėjo su tėvu, pasakojo apie negalavimus, pranešė apie nepavykusį mėginimą tapti pasiuntiniu į Seimą [D108]. Susidaro įspūdis, kad apskritai sūnaus požiūris į tėvą visada buvo savotiškai pagarbus ir nuosaikus (kaip ir reikalavo to meto normos). Vienas iš emociškai „stiprių“ įrašų *Dienoraštyje* – tėvo mirties aprašymas. Jurgis Stanislovas gana ilgai sirgo ir artimieji jau žinojo, kad pabaiga arti. Vis dėlto, aprašydamas tėvo mirtį Antanas Kazimieras neišvengia tam tikrų jausmų proveržio: „Mirė ketvirtis po vienuoliktos. Tesiils Dievo ramybėje jo siela, o man – didis ir nenumaldomas skausmas. Kaip ir daugeliui kitų, svetimų, nes apskritai buvo visų vertinamas ir mylimas.“ [D338]. Tačiau netgi šiame, regis, emocijingoje ir labai asmeniškame įrašė autorius „kalba“ vartodamas nusistovėjusias klišes, kurių galime rasti dažname aptariamojo laikotarpio laidotuvių pamoksle.

Džiaugsmas ar laimė – taip pat gana reti svečiai *Dienoraščio* puslapiuose. Pavyzdžiui, A. K. Sapiega santūriai praneša, jog „artillerijos generolui, mano pusbroliui iš tėvo pusės, pusę dvyliktos pagal laikrodį gimė sūnus dideliame visos mūsų giminės džiaugsmui <...> Tą pačią dieną su žmona nuvažiavome pas Jo Malonybę poną artillerijos generolą su sveikinimais“ [D120]. Tačiau iš to, kad ši informacija figūruoja ir aprašant kitos dienos įvykius, ir kad po keleto dienų Sapiega palieka tokį įrašą: „Pirmą kartą po gimdymo aplankiau kunigaikštienę generolo žmoną, kuri parodė man savo naują gimę sūnų. Palinkėjau geros sveikatos ir daviau pribuvėjai bei žindyvei po auksiną“ [D125],

galima spręsti, jog kūdikio gimimas buvo svarbus ir džiugus įvykis Antano Kazimiero, kuris neturėjo savo vaikų, gyvenime.

Santūrumas – ryškiausias aptariamo šaltinio bruožas. Jo A. K. Sapiega laikosi netgi rašydamas apie dažnai kamavusias ligas. Štai aprašytas balandžio 30 d. prasidėjęs ir kelias savaites trukęs negalavimas: „Smarkiai sunegalavo kojos, negalėjau nė pasijudinti, turėjau gultis ir niekur nevažiuoti“ [D219]. Gegužės 2 d. A. K. Sapiega vis dar jautėsi blogai: matydamas, kad dešinė ranka silpsta ir tinsta, jis iš anksto pasirašė 18 įgaliojimų [D220]. Geriau pasijuto tik gegužės 15 d.: „Dievo valia sveikata pagerėjo, pirmą sykį atsikėliau iš lovos“ [D223a], o dar labiau sustiprėjo po poros dienų: „Po tris savaites mane kamavusio įprastinio podagros ir chyragros priepuolio, kiek pasitaisius sveikatai pirmą kartą išvažiavau pasivažinėti“ [D224]. Vis dėlto, kaip rodo tolesni įrašai, jis nepasveiko dar ilgai: gegužės 20 d., kai Mykolas Antanas Sapiega kėlė puotą tribunolo nariams, dalyvavo tik Antano Kazimiero žmona [D224]. Tačiau visą laiką, kol sirgo, *Dienoraštyje* nerandame jokių autoriaus skundų, jokio kreipimosi pagalbos į dangiškuosius globėjus. Tai išskiria A. K. Sapięgą iš amžininkų, kurie buvo linkę dejuoti ir pasitaikius bet kokiai progai skelbti atsidavimą Viešpaties valiai. Kančia aptariamuoju laikotarpiu buvo suvokiama kaip Dievo siųstas išbandymas, kurį dera priimti nuolankiai. Dėl to dažnai buvo kreipiamasi į šeimos narius ir bičiulius prašant melstis už sveikatą – tai ne tik standartinės formulės, neatsiejamos nuo daugelio epistolinių dokumentų, bet ir nuoširdaus tikėjimo maldos galia išraiška¹⁸. Tačiau A. K. Sapiega į Viešpatį užrašuose kreipdavosi išimties atvejais. Vienas iš tokių – 1728 bei 1729 m. įrašus pradedančios invokacijos – savitos apsauginės formulės, pvz.: „Prasideda 1728 metai. Viešpatie Dieve, padėk man sveikam laimingai pabaigti dienoraštį“ [N70, N210]. 1732 metai pradedami panašiai: „Naudokis, laimingasis, ir atmink mano sielą <...> Kaskart atsivertęs šią knygą, sukalbėk už mano sielą Tėve Mūsų, Sveika, Marija ir Amžiną Atilsį“ [D278]. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad panašus kreipimasis būdingas daugeliui dienoraščio tipo užrašų. Vienas iš populiariausių buvo „Dides-

18 JAKUBOSZCZAK, Agnieszka. Problem zdrowia i higieny w pismach Barbary Sanguszkowej. Iš *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk. Olsztyn, 2006, s. 297.

nei Dievo garbei“, paprastai buvęs užrašomas tituliniam puslapyje (beje, keletą kartų juo pasinaudojo ir A. K. Sapiega [pvz., D181]). Jo „paskirtis“ buvo apsaugoti autorių nuo nelaimių, o užrašus – nuo vagystės¹⁹.

Žinoma, negalime atmesti prielaidos, kad retą kreipimąsi į dangiškuosius globėjus lėmė nuosaikus Antano Kazimiero religingumas. Santykis su religija – dar vienas aspektas, rodantis autoriaus nuostatas neatskleisti savo vidinio pasaulio. *Dienoraštyje* yra nemažai informacijos apie autoriaus religinę praktiką. Jis mini ėjęs išpažinties, apsilankęs mišiose ar priėmęs Komuniją: „Atlikau išpažintį ir priėmiau kominiją pas dominikonus, paskui [Trakuose] parapijos bažnyčioje klausėme šv. Mišių prieš stebuklingą Švenčiausiosios Motinos altorių“ [D83]. Žinoma, kad 1732 m., laikydamasis duotų įžadų, jis lankėsi Čenstachavoje, tačiau ir iš čia aprašė ne savo religinius potyrius, ne ypatingą vietovės dvasią, o visiškai pasaulietiškus įspūdžius, kurių patyrė maldininkų pamėgtoje šventovėje apžiūrinėdamas votus iš brangiųjų akmenų, sukauptą lobyną bei brangakmeniais gausiai išpuoštus liturginius rūbus: „Regėjome keturis nesuskaičiuojama daugybe brangenybų puoštus drabužius; pirmasis – deimantinis, antrasis – smaragdinis, trečiasis – rubininis, ketvirtasis – perlinis. Nesuskaičiuojama daugybė prabangių siuvinėtų arnotų, puoštų brangakmeniais, keletas spintų aukso ir sidabro. Votų neapsakoma galybė, yra į ką pasižiūrėti.“ [D345].

Dievobaimingumo A. K. Sapiega nedemonstravo ir per reikšmingiausias metines bažnyčios šventes. Štai 1731 m. artėjančių Velykų buvo laukiama ne meldžiantis, o vakarojant su svečiais: „Paskutinėje vakarienoje buvo daug svečių, kurie linksminosi iki vėlumos“ [D211]. Ne didesnis susikaupimas lydėjo ir kitas dienas, laukiant Prisikėlimo. Kovo 25 d. (Didįjį šeštadienį) *Dienoraštyje* rašoma: „Turėjome daug svečių, tiek dvasininkų, tiek pasauliečių, kurie visą dieną gerai leido laiką linksmoje draugijoje“ [D212]. Panašiai sutiktos ir Šv. Kalėdos. Nors Antano Kazimiero savijauta jau seniai buvo prasta, tai nesutrukdė kiek pasilinksinti: „Pietavo Jo Malonybė Tribunolo maršalka ir daug kitų svečių – kaip paprastai. Visa tą laiką sirgau, tačiau visa diena praėjo gerai nusiteikus.“ [D269]

19 ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń, 2004, s. 119.

Vis dėlto sunkiais gyvenimo momentais A. K. Sapiega kreipdavosi į Aukščiausiąjį: „Pirmą kartą po ligos išvažiavau į mišias pagal savo įžadą, į švenčiausiųjų tėvų pranciškonų Švč. Mergelės Ėmimo į Dangų bažnyčią, ten išklausęs šv. Mišių, nuvažiavau į Antakalnį pas Jo Malonybę LDK maršalką, kur ir pietavau“ [D216]. Gal kelias savaites trukusi liga lėmė ir pakilų Sekminių sutikimą – gegužės 23 d. randame įrašyta: „Laimingai pradėjau jubiliejų²⁰, apvažiavau bažnyčias, t. y. Užupyje [Šv. Baltramiejaus], Augustijonų, Bernardinų ir Šv. Mykolo“ [D225]. Dar po poros savaičių (birželio 19 d.), kaip rodo įrašai, A. K. Sapiega išpažintimi ir komunija pas pranciškonus pradėjo noveną²¹ Šv. Antano garbei [D233]²².

Kita vertus, A. K. Sapiegos santūrumas neturėtų mūsų stebinti – savo *Dienoraštyje* jis ir nesiekė atskleisti vidinių išgyvenimų. Kaip jau buvo minėta, tai ne privataus pobūdžio užrašai, jų adresatas buvo paveldėtojai ir tai lėmė pagrindinę šaltinyje pateikiamos medžiagos funkciją – informatyvumą. Kadangi *Dienoraštis* nebuvo sąskaitų knyga, smulkiai rekonstruoti visų Merkinės seniūno žingsnių administruojant valdas neįmanoma, be to, tai ir nebuvo šio straipsnio tikslas. Vis dėlto verta akcentuoti, kad šaltinyje nuolat fiksuojama labai gausi korespondencija su valdų administratoriais, o dauguma įrašų rodo, jog Merkinės seniūnas nevengė domėtis netgi menkiausiais reikalais. Pavyzdžiui, savo užrašuose jis pasakoja gavęs iš namų vejamo valstiečio skundą [D121] arba lyg tarp kitko pamini faktą, kad „nuo špitolei skirto mano mūrnamio atskilo gabalas sienos ir sudaužė kampinio mūrnamio bravorą. Jos Malonybė Minsko kaštelionienė mūsų motina iš gyventojų imdama nuomą nieko netaiso, todėl mano mūrnamis eina niekais“ [D133].

A. K. Sapiegos noras paveldėtojams palikti ne tik tinkamai sutvarkytus reikalus, bet ir visą informaciją apie reikalingus dokumentus bei naudingus žmones aiškiai atsispindi šaltinyje. Jis kruopščiai tvarkė bei formavo archyvą, kuriame saugojo vertingesnius laiškus. Viena iš įrašų skaito-

20 Jubiliejus, arba malonės metai – laikotarpis (dažniausiai metų trukmės), per kurį laikantis konkrečių nurodymų buvo galima gauti ypatingu būdu skelbiamus atlaidus ar kitų dvasinių malonių. Plačiau žr. *Viduramžių žodynas*. Sud. P. Dinzelbacher. Vilnius, 2004, p. 306.

21 Novena – devynias dienas trunkanti maldingumo praktika, tikintis ypatingos malonės ją atlikusiajam. Dažniausia buvo kalbamas Rožinis, o novena skiriama kuriam nors šventajam, Mergelei Marijai ir pan.

22 Dėkoju kolegai dr. Liudui Jovaišai, maloniai padėjusiam aiškinantis šaltinyje minimus terminus bei tikslinant išvardytus maldos namus.

me: „Paštu ir su pasiuntiniais gavau daugybę laiškų, kurių atpasakojimas ilgai truktų. Reikalingiausi yra archyve“ [D232]. Jame kaupti dokumentai galėjo būti naudingi įvairiais aspektais. Vieni – padėti paveldėtojams. Štai, atgavęs 1700 talerių skolą, A. K. Sapiega *Dienoraštyje* rašo: „Jei kartais archyve atsirastų tokie vekseliai, visų mano paveldėtojų turi būti laikomi negaliojančiais, kadangi man atlyginta pakankamai ir aukščiau minėtiems asmenims neturiu nei menkiausių pretenzijų“ [D240]. Kiti buvo laikomi „kompromituojama“ medžiaga. Būtent dėl tokios priežasties archyve atsidūrė Kauno pavieta maršalkos Mikalojaus Zabelos laiškas, kuriame pastarasis „prisiekia, jog nors jam Radvilos dėl jo ištikimybės atidavė Slucko valdas, mums nepadarys skriaudos. Šis laiškas išsaugotas archyve – jei sykiais Jo Malonybės pono maršalkos [nuomonė] pasikeistų“ [D243].

Kai kuriuos įrašus vienaip galėjo perskaityti paveldėtojai, kitaip – šiandieniniai tyrinėtojai. Pavyzdžiui, retai pasitaikanti konkretaus asmens charakteristika paveldėtojams galbūt pasitarnavo kaip rekomendacija apie patikimą pagalbininką Tribunole. Tokį apibūdinimą Merkinės seniūno *Dienoraštyje* pelnė advokatas Józefas Zmicenskis, ne kartą gelbėjęs tvarkant teisinius reikalus: „Patyręs bylų rengėjas. Artimas mano draugas – tą vardą mano paveldėtojai turi prisiminti, kadangi jau septynetą metų visuose reikaluose yra mano globėjas ir gelbėtojas. Ir tegul žino: kas neturi prityrusio advokato – tribunole patiria daug priešininkų nemalonės“ [D184]. O mums tai „kalba“ apie aptariamojo laikotarpio klientelinės sistemos funkcionavimo mechanizmą.

Išsamiau susipažinus su šaltinyje pateikiama medžiaga paaiškėjo, kad nemaža jos dalis buvo skirta autoriaus įvaizdžiui formuoti. Apibendrinant galima teigti, jog *Dienoraštyje* pateikiama informacija atskleidžia bendruomenės, draugijos (*socialibité*) sferas, dvaro gyvenimą, kurio normos, įvardijamos kaip *civilté*, darė didelę įtaką visiems šios erdvės nariams. Asmuo turėjo atskleisti savo visuomeninę padėtį tam tikra forma, t. y. demonstruoti bruožus, pagal kuriuos aplinka galėtų „įvertinti“ socialinę asmens priklausomybę²³. Ir nors negalima teigti, kad savo *Dienoraštį* Antanas Kazimieras rašė sąmoningai laikydamasis šių kriterijų, jo pateikia-

23 REVEL, Jacques. Poszanowanie obyczajów. Iš *Historia życia prywatnego*, t. 3: *Od renesansu do oświecenia*. Wrocław i in., 1999, s. 211–218.

mos informacijos pobūdis vis dėlto leidžia įžvelgti autoriaus siekį formuoti atitinkamą savo įvaizdį. Remiantis šaltinyje pateikiamos informacijos tematika, galima rekonstruoti kai kuriuos socialinius autoriaus vaidmenis. Bene ryškiausias iš jų – noras atskleisti save kaip *homo oeconomicus*. Su valdų administravimu susiję reikalai buvo Merkinės seniūno gyvenimo *maxima*, kurią atskleidžia iškalingas įrašas apie jo naudai LDK tribunole išspręstas bylas: „Perskaitęs suprasi, jog šie abu nutarimai apie palikimo po motinos mirties išlaikymą yra nepajudinama atrama, didis mano darbas ir pastangų pilnas triūsas teisme. Duok Dieve [sulaukti] dėkingumo iš mano palikimo paveldėtojų“ [D191]). Kiek kukliau A. K. Sapiega atsiskleidžia kaip *homo politicus* (galbūt dėl to, kad nors ir aktyviai dalyvavo įvairių valstybės institucijų veikloje, reikšmingesnių postų neužėmė) ar *homo religiosus* (su šia sfera susiję ir vidiniai išgyvenimai, kurie, kaip jau buvo minėta, šaltinyje nefiksuojami). Kai kurie *Dienoraščio* įrašai apibūdina autorių kaip užtariantį globėją. Tai atsispindi ne tik žvelgiant į jo gautus laiškus, kuriuose prašoma pagalbos iš Tribunolo ar asmeninės globos [D182, D255], ne tik turint mintyje jo siekius rūpintis pavaldiniais ir neskriausti jų [D225, D229], bet ir iš aiškiai suformuluotos asmeninės A. K. Sapiegos nuostatos: „Ponas tarnus laiko ne todėl, kad leistų juos skriausti“ [D21]. Taip autorius išreiškia poziciją, kad jis ne tik naudojasi tam tikrų asmenų paslaugomis, bet ir prisiima atsakomybę už jų gerovę.

Tiesa, neretai noras elgtis globėjiškai reikalavo nemenkų išlaidų: „Daviau Jo Malonybei ponui Davainai pakvitavimą įvairiai provizijai priimant svečius ir bajorus Grabnyčių seimelio metu“ [D191]. Tokio pobūdžio įrašai mums primena, kad iš skolų ir finansinių nepriteklių neišbrendantis Antanas Kazimieras vis dėlto priklausė garsiai giminei ir turėjo išlaikyti atitinkamą įvaizdį. O jį neretai galima atkurti remiantis aplinkoje naudotais daiktais, kurie teikia daug vertingos nežodinės informacijos²⁴. Taigi A. K. Sapiegos *Dienoraštyje* neretai susiduriame su dviprasmiška situacija: kai iš nuolat pateikiamų įrašų yra žinoma apie Merkinės seniūno finansinius sunkumus, ypač krinta į akis faktas, kad jis vis dėlto neatsisakė prabangos kasdienėje aplinkoje, prie pietų stalo. *Dienoraščio* įrašuose skaito-

24 DUMANOWSKI, Jarosław. *Rzeczy i ludzie. Sylwetki sarmackich konsumentów, Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. S. Achremczyk. Olsztyn, 2002, s. 31.

me, kad Antanas Kaziemieras užsisakė audinių ir baldų (pvz., 12 angliško stiliaus stalelių [D54]) ir skanaus maisto (minimos šviežios austrės, parme-zanas [D69], olandiškas sūris, makaronai, moliuskai ir kiti „stalo patogu-mui būtini dalykai, atvežti iš Rygos“ [D132], vynas („daviau 200 raudonųjų vynui tam atvejui, jei Jo Malonybė Vilniaus Vyskupas būtų nepasiuntęs į Vengriją“) [D192]). 1731 m. gruodžio 28 d. *Dienoraštyje* pažymima, kad A. K. Sapiega buvo pasikvietęs žydą auksakalį: „Nurodžiau jam pagamin-ti 12 porų sidabrinių šakučių“ [D270], o kituose įrašuose mini užsakęs dailininkui Mileriui nutapyti savo ir žmonos portretus [D25]. Taigi nors dauguma *Dienoraščio* įrašų byloja apie nuosaikų ir ribotą A. K. Sapiegos gyvenimą provincijoje, jo aplinkos daiktai liudija šį žmogų priklausius vi-suomenės elitui ir atskleidžia tam tikras vertybines jo nuostatas. Tarkime, rengdamasis vykti į Seimą Gardine, jis iš anksto rezervavo gyvenamuosius pastatus [D121], suformavo palydą, pasirūpino tinkama jos apranga: už-sakė audinių kapelos muzikantų *kontušams* ir *kitajkoms* [D125], kepurį, kurios kainavo po tris auksinus, bei žalvarinių kelių dydžių sagų liokajams ir savo karinio būrio raiteliams [D125]). Toks rūpinimasis buvo būdingas didikams dėl dviejų priežasčių: traktuotas kaip atlygis už nuveiktus darbus ir kaip būdas pamaloninti, be to, deramai atrodantys tarnai ar patikėtiniai savo ruožtu demonstravo patrono didybę²⁵. Žinoma, Merkinės seniūnas nepamiršo ir savęs, pasisiūdinio naujų drabužių: žolės žalumo *kontušą* su siaurais aukso galionais [D125], liemenę iš baltos grizetės²⁶ [D125] bei juo-dos gedulingos grizetės *kontušą* [D135].

Dar viena svarbi A. K. Sapiegos formuojamo įvaizdžio dalis – vaišin-gas šeimnininkas. Reikia pasakyti, kad aptariamuoju laikotarpiu dvaruose buvo gausu pramogų, ten nuolat atvykdavo naujų svečių, kurie kaskart būdavo iškilingai priimti, kad ir kokia būtų buvusi atvykimo priežas-

25 Plg.: PALKIJ Henryk. W podróży, w domu, w gospodarstwie – starania kanclerza Jana Szem-beka o poziom życia codziennego. Iš *Między Barokiem a Oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*. Olsztyn, 2006, s. 48.

26 Grizetė – XVII a. Prancūzijoje pradėtas austi gana pigus vilnonis arba vilnos, medvilnės ir šilko mišinio audinys (dažniausiai pilkos spalvos). Nuo XVIII a. austas iš prastenių šilkinų ir medvilninių siūlų, dažniausiai dažytas raudonais atspalviais, įvairinamas gėlių raštais, metalo siūlais. Plačiau žr.: MARTINAITIENĖ, G. M. *Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kuni-gaiškystės istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius, 2013, p. 61.

tis²⁷. Ir šiuo atveju A. K. Sapiega iliustruoja tokį teiginį: jo svečiai neretai tiesiog bėgdavo nuo pernelyg vaišingo šeimininko – dienoraštyje rašoma, kad „neatsisveikinęs išvyko Jo Malonybė Vilniaus pijorų vyresnysis – mat turėjo daug reikalų, o norėjome sulaikyti jį ilgiau...“ [D2]. Neretai dėl tokio vaišingumo ir pats A. K. Sapiega prie stalo buvo sodinamas vos atvykęs iš kelionės: „Atvažiavęs į Vilnių neradau savo žmonos, kuri pietavo pas Jo Malonybę Tribunolo maršalką. Kai sužinojo [apie mano atvykimą], atskubėjo pas mane pakilusi nuo stalo. Iškart atvyko ir Jo Malonybė ponas maršalka ir šturmu išsivežė mus pas save.“ [D237]

Apibendrinant galima teigti, kad Antanas Kazimieras Sapiega, nors buvo ligotas, gyveno aktyvų gyvenimą, kurio daugybę kruopščiai atrinktų detalių užfiksavo *Dienoraštyje*. Autorius aiškiai įvardijo *Dienoraščio* tikslą ir sąmoningai atskyrė ne tik žemvaldžio gyvenimą nuo politiko, bet ir viešojo bei privataus asmenų gyvenimus. Orientuodamasis į būsimus skaitytojus, A. K. Sapiega sąmoningai cenzūravo užrašus ir susikoncentravo tik į tuos įvykius, kurie turėjo ar galėjo suformuoti teigiamą jo įvaizdį paveldėtojų akyse. Nors šaltinis ir atskleidžia įvairius Merkinės seniūno kasdienio gyvenimo epizodus, jame brėžiami migloti autoriaus asmenybės kontūrai. Todėl galima teigti, kad *Dienoraštis* mums pateikė bendresnio pobūdžio parenetinių pavyzdžių, įtvirtinančių ar liudijančių tradicinę aptariamojo laikotarpio vertybių sistemą, kuri buvo artima ir pačiam autoriui. Tačiau jo vidinis pasaulis, poelgių paskatos, jausmai ir emocijos liko giliai šešėlyje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BOREK, Piotr. O polskim pamiętnikarstwie doby baroku. Rekonesans. Iš *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, red. P. Borek. Kraków: Collegium Columbinum, 2012, s. 31–52. ISBN 978–83–7624–074–9.
 2. CASSAN, Michel. Les livres de raison, inventios historiographique, usages historiques. Iš *Au plus pres du secret des coeurs? Nouvelles lectures historiques des écrits du for privé*, sous la direction de J.–P. Bardet et F.–J. Ruggiu. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2005, p. 15–28. ISBN 978–2–84050–406–1.
-
- 27 ROLNIK, Dariusz. Blaski i cienie życia klienta zamożnego rodu szlacheckiego w czasach stanisławowskich (1764–1795) w opiniach współczesnych. Iš *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski...*, s. 182.

3. *Diariusz pisany i korygowany przez... Antoniego Kazimierza Sapiehy starosty Mereckiego*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F.17-19.
4. DOLAN, Claire. Les livres reliés et l'écriture domestique dans le Midi de la France d'Ancien Régime, selon les inventaires après décès. Iš *Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités. Actes du colloque de Limoges 17 et 18 novembre 2005*, sous la direction de M. Cassan, J.-P. Bardet, F.-J. Ruggiu. Limoges: Presses Universitaire Limoges, 2007, p. 169–182. ISBN 978-2-84287-443-8.
5. DUMANOWSKI, Jarosław. Rzeczy i ludzie. Sylwetki sarmackich konsumentów. Iš *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. S. Achremczyk. Olsztyn: Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2002, s. 31–39. ISSN 0585-3893.
6. FOISIL, Madeleine. *Le sire de Gouberville*. Paris: Flammarion, 1986. ISBN 978-2-08081-159-2.
7. JAKUBOSZCZAK, Agnieszka. Problem zdrowia i higieny w pismach Barbary Sanguszkowej. Iš *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2006, s. 293–302. ISSN 0585-3893.
8. MARTINAITIENĖ, G. M. *Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2013. ISBN 978-609-8061-26-0.
9. MOUYSET, Sylvie. *Papiers de famille. Introduction à l'étude des livres de raison (France XV–XIX siècles)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007. ISBN 978-2-7535-0554-5.
10. *Notata JWJMP Sap[iehy] starosty Merc[kiego] rożnych tranzakcji...*, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibliotekos Rankraščių skyrius, F.17-3.
11. PALKIJ Henryk. W podróży, w domu, w gospodarstwie – starania kanclerza Jana Szembeka o poziom życia codziennego. Iš *Między Barokiem a Oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2006, s. 47–50. ISSN 0585-3893.
12. PALKIJ, Henryk. Sapieha Antoni Kazimierz. Iš *Polski słownik biograficzny*. t. 34/4, z. 143, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1993, s. 580–582. ISBN 83-04-00148-9.
13. REVEL, Jacques. Poszanowanie obyczajów. Iš *Historia życia prywatnego*, t. 3: *Od renesansu do oświecenia*. Wrocław i in.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 179–221. ISBN 83-04-04449-8
14. ROLNIK, Dariusz. Błaski i cienie życia klienta zamożnego rodu szlacheckiego w czasach stanisławowskich (1764–1795) w opiniach współczesnych. Iš *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2006, s. 177–193. ISSN 0585-3893.
15. ROSZAK, Stanisław. *Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg silva rerum w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004. ISBN 83-231-1732-2.
16. RUGGIU, François –Joseph; FIGEAC, Michel; SFILIGOI, Laetitia; SOUALHINE, Hanna. Un objet usuel? Marques, signes, signatures sur les manuscrits d'écrits du for privé dans le sud-ouest de la France à l'époque modern. Iš *Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités. Actes du colloque de Limoges 17 et 18 novembre 2005*, sous la direction de M. Cassan, J.-P. Bardet, F.-J. Ruggiu. Limoges: Presses Universitaire Limoges, 2007, p. 133–150. ISBN 978-2-84287-443-8.

17. RUGGIU, François-Joseph. „O Fortunatos nimium, sua si bona norint, agricolas!“ ou le journal d'un gentilhomme compagnard au début du XVIIIe siècle. Iš *État et société en France aux XVIIe et XVIIIe siècles: mélanges offerts à Yves Durand*, sous la direction de J.-P. Bardet et al. Paris: Presses Paris Sorbonne, 2000, p. 471–487. ISBN 978-2-84050-151-0.
18. RUGGIU, François-Joseph. Introduction. Iš *Au plus pres du secret des cœurs? Nouvelles lectures historiques des écrits du for privé*, sous la direction de J.-P. Bardet et F.-J. Ruggiu. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2005, p. 7–14. ISBN 2-84050-406-5.
19. *Viduramžių žodynas*. Sud. P. Dinzelbacher. Vilnius: Aidai, 2004. ISBN 9955-656-03-4.

THE POWER OF SELF-CENSORSHIP: DIARY OF THE ELDER OF MERKINĖ ANTONI KAZIMIERZ SAPIEHA, 1722–1733

JOLITA SARCEVIČIENĖ

SUMMARY

The article focuses on the diary of daily activities of the elder of Merkinė Antoni Kazimierz Sapieha written during the period 1722–1733. It chronicles daily meetings, correspondence, estate administration issues, the author's health condition, travel routes, cases heard by the Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania and other various facts of daily activities. It excludes the thoughts of reflective type; there is a clear emotional distance between the author and the events being described. The author's rhythm of life was not only determined by economic affairs but also the work sessions of public authorities – the Tribunal, dietines, the Diet. After analysing the topics of the information recorded in the diary, an assumption of self-censorship influencing the choice of the information to be recorded is raised. Therefore, the aim of the article is to present the topics of the information recorded in the source, to discuss their informational and parenetic type thus highlighting certain aspects which could testify that the author would select the information to be recorded as well as reveal the impact of self-censorship on the diary. Before undertaking to keep a diary, the author set himself a clear goal and consciously separated both a landlord's life from that of a politician and the life of a public person from the life of a private person. With a focus on future readers, A. K. Sapieha censored his diary but concentrated on those events which had to or could shape his positive image in the eyes of his successors. Even though the source reveals diverse episodes from the daily life of the elder of Merkinė, it also provides a dim outline of the author's personality.

MYKOLO KAZIMIERO RADVILOS, VADINAMO ŽUVELE (1702–1762), DIENORAŠTIS: TARP ITINERARIJAUS IR EGODOKUMENTO

VIKA VELIČKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, K. Donelaičio g. 52–501.
El. paštas v.velickaite@hmf.vdu.lt

Straipsnyje apžvelgiama Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvelė, dienoraščio specifika egodokumentinių tyrimų kontekste. Beveik visą gyvenimą sąmoningai didiko rašytas dienoraštis atskleidžia ne tik kultūrinės Baroko epochos specifiką, bet ir individualius asmenybės bruožus. Pirmame skyriuje pristatoma dienoraščio specifika – šaltinyje gausu itin nerarinio pobūdžio tyrinėjimams naudingos informacijos, tačiau dėl jo apimamo laikotarpio ir apimties įrašuose pasitaiko informacijos, kuri atskleidžia didiko charakterio bruožus, santykius šeimoje, sveikatos būklę. Antrame skyriuje pristatomi M. K. Radvilos asmenybės bruožai, kuriuos galime įžvelgti dienoraščio įrašuose, santykiai su šeimos nariais. Saviironiškas ir nerimastingas M. K. Radvila palaikė šiltus santykius su pirmąja žmona Pranciška Uršule Višnioveckia Radviliene, dukra Teofilija. Santykiai su valdinga motina Ona Sanguška Radviliene buvo daug labiau įtempti. Taip pat ryškėja Baroko epochos įtaka asmenybės pasaulėžiūrai ir požiūriui į mirtį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė, dienoraštis, itinerarijus, egodokumentas, Barokas.

Prancūzų istorikas François'as Hartog'as, svarstydamas apie istoriko amato reikšmę šiuolaikiniame pasaulyje, pastebi, kad kone svarbiausias virsmas įvyko kalbant apie santykį tarp istoriko ir tyrimo

objekto¹. Jeigu anksčiau buvo tikėta, kad istorikas gali išlikti objektyvus, tai šiandien mes vis labiau įsitikiname, kad asmeninės jo savybės ir patirtis ne tik neišvengiama, bet ir būtina audžiant savąjį pasakojimą. Panašiai yra ir tyrinėjant privačiąją raštiją – čia neišvengiamas unikalūs kūrėjo įspaudas. Tad kai susiduria dvi unikalios asmenybės, atskirtos ne tik laiko, bet dažnai ir erdvės, atsiranda vietos interpretacijoms. Šios interpretacijos turi įtaką ne tik istoriko pasaulėžiūrai, yra svarbios keliant probleminius klausimus tyrime ir renkantis ideologinius atspirties taškus, bet ir pasirenkant šaltinius, taip pat nustatant santykį su jais. Tai sąlygojo naują požiūrį į šaltinį, kai jame pradedama ieškoti užšifruoto jį sukūrusios asmenybės individualumo. Tad toks, sakytume, legitimus neobjektyvumas tarsi piramidė sueina į vieną viršūnės tašką, kai viena asmenybė tiria kitą per jos paliktus tekstus. Tokia *egodokumento* interpretacija išivyrąja lietuviškoje istoriografijoje², ir nors šiame straipsnyje ji mums be galo tinkama, tačiau privalome pabrėžti, kad asmenybė gali atsiverti ne tik per savo arba apie save sukurtą tekstą, bet ir per žymiai platesnį šaltinių spektrą, į kurį įeina ir testamentai, ir teismų bylos, ir kiti „sausie“ teisiniai dokumentai³. Taip egodokumentinių šaltinių bazė dar labiau išplečiama, neapsiribojama tik raštingais praeities veikėjais.

Mykolas Kazimieras Radvila, vadinamas Žuvele (1702–1762 m., lenk. Michał Kazimierz Radziwiłł), – Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis etmonas – nuo 1719 metų pradėjo rašyti dienoraštį ir tai darė beveik iki pat savo mirties (iki 1761 m.). Dokumentas saugomas Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (lenk. *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie*)⁴.

1 HARTOG, François. What is the Role of the Historian in an Increasingly Presentist World? Iš *The new ways of history: Developments in Historiography*. London, New York, 2010. p. 241.

2 BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 13–25.

3 DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History? Iš *Memoria y Civilización* 5, 2002, pp. 13–37, p. 15.

4 Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko” (1702–1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719–1761 r., *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, sygn. II-8o. Kadangi M. K. Radvilos dienoraštis prieinamas tik suskaitmenintu pavidalu, kuriame puslapių numeraciją neryški ar neišlikusi (išskyrus pirmus puslapius, kuriuose didikas pateikia trumpą savo autobiografiją), straipsnyje nuorodos pateikiamos ne į šaltinio puslapį, bet į konkrečios dienos įrašą, nurodant tikslią datą.).

Dienoraščio nuorašas yra suskaitmenintas ir prieinamas minėtame archyve, išliko ir originalūs įrašai kalendorių puslapiuose, tačiau jie neprieinami platesnei visuomenei⁵. Dienoraščiai M. K. Radvilos pavedimu buvo perrašyti ir kiekvienų metų pabaigoje jo paties pasirašyti – taip buvo patvirtintas kopijų tikrumas. Perrrašant dienoraštį kartais jis būdavo papildomas svarbiausių sakytų kalbų tekstų įrašais ar nuorodomis į seimo, komisijų protokolus. Šiame straipsnyje buvo panaudotas minėtas nuorašas.

Šiame dienoraštyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas skrupulingai fiksavo aplankytas vietas, nuvažiuotų mylių skaičių, kelyje sutiktus ir aplankytus bajorus, Abiejų Tautų Respublikos pareigūnus, taip pat aprašė savo sveikatos negalavimus. Todėl kalendorinio pobūdžio dienoraštis ir itinerarijus kartu yra puikus šaltinis tyrinėjant didiko keliones, kasdienybę, socialinius ryšius ir gyvenimo būdą. Šiek tiek sunkiau yra su bandymais apibūdinti asmenybę, jos būdo bruožus, charakterio ypatybes. Iš pirmo, paviršutiniško žvilgsnio į Radvilos Žuvelės dienoraštį susidaro įspūdis, kad jo užrašai pradedami ir baigiami lakoniškai fiksuojamais buitinais faktais. Tačiau įdėmesnis žvilgsnis atskleidžia iš daugybės faktų ryškėjančias autoriaus emocijas bei būdo bruožus. Tad šio straipsnio tikslas, taikant egodokumentinę tyrimo prieigą, pažvelgti, kaip dienoraščio nuoraše atsiskleidžia M. K. Radvilos asmenybė. Siekiami tikslo pristatysime dienoraščio specifiką ir struktūrą, aptarsime paties didiko aprašytus jausmus ir nuotaikas; išanalizuosime dienoraščio įrašus, kuriuose didiko jausmai, nuotaikos ir emocijos atsiskleidžia netiesiogiai. Jausmais šiame straipsnyje laikysime išgyvenimus, kylančius iš didiko santykių su kitais žmonėmis ar reiškiniais, o emocijas vertinsime kaip trumpalaikę reakciją į tam tikrus reiškinius ar situacijas.

5 DYGDALA, Jerzy. Wstęp. *Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Czeluchowa, a nawet i dalej...Fragmenty „Diariusza” Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” z lat 1721,1737, 1752*, wyd. Dygdała J. Warszawa, 2013, s. 10.

Lietuvos istoriografijoje įsigali kelionių dienoraščių kaip egodokumento vertinimo tradicija⁶. Tačiau verta pabrėžti, kad šiame darbe analizuojamas dienoraštis nėra tik kelionių dienoraštis. Nors didesnė įrašų dalis skirta būtent kelionėms, tačiau jame didikas aprašo ne tik savo keliones ATR ir užsienyje, bet ir kasdienybės detales. Gausioje informacijoje, naudingoje tyrinėjant keliones, pasitaiko įrašų, kurie leidžia spręsti apie M. K. Radvilos nuotaikas, jausmus, santykį su šeima. Tai yra tai, kas leidžia mums šiame šaltinyje išvelgti egodokumento bruožų.

Šalia buitinių dalykų dienoraštyje gausų kasdienybės detalių, kurios atskleidžia socialines to meto normas, šventimo tradicijas, visuomeninio gyvenimo ypatumus, politines peripetijas. Ir tik kai kur pasitaiko įrašų, kurie leistų spręsti apie M. K. Radvilos jausmus, jo santykius su šeima, patirtas emocijas, būdo bruožus.

Lenkų istorikas, tyręs M. K. Radvilos tėvo Karolio Stanislovo Radvilos dienoraštį, apžvelgė ir šio didiko kelionių dienoraščio rašymo aplinkybes bei tuo metu vyravusias privačios raštijos tradicijas⁷. Įvadinis Adamo Kucharskio straipsnis mums leidžia išvelgti tam tikras tendencijas, kurios ryškėja iš tėvo ir sūnaus rašytų dienoraščių. Abu didikai rašė kalendorinio tipo dienoraščius, kurie vėliau buvo atiduoti sekretoriams perrašyti ir papildyti⁸, t. y. savo pastabas rašė kalendoriaus puslapiuose, kurie vėliau buvo surinkti ir perrašyti į vieną tomą. Tokia forma padiktavo ir tam tikrą sintetinį bei lakonišką užrašų pobūdį, sąlygotą skubos keliaujant, užimtumo reziduojant savo valdose ar tvarkant valstybės reikalus. M. K. Radvilos dienoraštyje vyrauja toks rašymo būdas: nurodoma tik data, vietos, kurio-

6 PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013; PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius, 2013. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais*. Vilnius, 2013.

7 KUCHARSKI, Adam. *Karol Stanisław Radziwiłł. Dziennik peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, wyd. A. Kucharski. Toruń, 2001.

8 Ten pat, p. 19, DYGDAŁA, Jerzy. Wstęp., p. 10.

se pietaujama ir nakvojama, bei tą dieną sutikti asmenys ar ypač į atmintį įstrigę įvykiai. Dienoraštyje dažnai minimos ir medžioklės kryptys bei vietovės. Įrašų, kuriuose aprašomi tą dieną patirti įspūdžiai, išgyvenimai ar jausmai, mažuma, tačiau, vertinant pagal šaltinio apimtį, tokių pasitaiko ne taip jau mažai. Kiekvieni nauji metai pradedami atskirame puslapyje dėkojant Dievui už galimybę jų sulaukti. Beveik kiekvienų metų pabaigoje yra paties didiko parašas, liudijantis perrašyto dienoraščio autentiškumą, o kartu ir faktą, kad pats M. K. Radvila kontroliavo dienoraščio perrašymą. Jau minėjome, kad didesnė dalis įrašų yra lakoniškas vietos ir socialinių kontaktų fiksavimas, o tai leidžia mums daryti prielaidą, kad didikas nekoregavo perrašyto dienoraščio turinio ir nebandė jo redaguoti ar paversti savotiškais atsiminimais, nors dažnai atsiminimai ir buvo rašomi pagal dienoraštį, permąščius ir apsvarsčius savo gyvenimo įvykius ir patirtis. Konkretūs metai dažniausia buvo perrašomi vieno raštininko, rašysena nesiskyrė, tačiau viso šaltinio tekstas mums rodo, kad jį perrašinėjo ne vienas žmogus, o keli.

Tačiau yra ir netipinių įrašų, kurie atspindi didiko interesus. Štai 1743 m. pabaigoje pateikiamas priedas, kuriame išvardyti M. K. Radvilos turimi žirgai, jų veislės, lytis ir amžius, pridėta ir lotyniška epitafija Šventosios Romos imperijos imperatoriui Karoliui VI (derėtų atskirai pasvarstyti, kodėl šis įrašas atsirado praėjus trejiems metams po šio valdovo mirties).

Aptarę dienoraščio struktūrą, turime pabrėžti, kad istoriografijoje asmeninė tokio pobūdžio raštija traktuojama kaip itinerarijai, tačiau M. K. Radvilos dienoraštis apima gyvenimo epizodus, kai buvo keliaujama ne tik užsienyje, bet ir Abiejų Tautų Respublikoje, ir leidžia tyrinėti didiko gyvenimo sąlygas, kelių būklę, maršrutus ir gyvenimo būdą. Taip pat dažnai randama informacija apie aplankytas bažnyčias, kelyje patirtus netikėtumus, sunkumus, įdomybes. Nuolatinės kelionės taip pat leidžia suprasti didiko kasdienybės kontekstą ir jo emocijas, susijusias su patirtais sunkumais, netektimis, įspūdžiais kelyje.

Savaime egodokumentai yra ne tiek šaltinių grupė, kiek istoriko taikomas tyrimo metodas ir požiūris į dokumentą, todėl galime teigti, kad prieš

tai M. K. Radvilos dienoraštis buvo traktuojamas tik kaip itinerarijus, kartais juo naudotasi tyrinėjant politinę istoriją⁹ arba siekiant išsiaiškinti šeimos santykius¹⁰, tačiau neteko rasti tyrimo, kuriame šis dienoraštis būtų naudojamas stengiantis išvystyti didiko asmenybės bruožus, savybes, charakterio ypatumus.

Dėl šaltinio apimties ir pobūdžio kyla problemų mėginant jį publikuoti. Viena vertus, tai didžiulės apimties epochą atspindintis dokumentas, kita vertus, platesniam skaitytojų ratui jis nebūtų itin įdomus, nes čia gausu apibendrinimo reikalaujančių įrašų. Be to, šaltinio parengimas publikacijai yra didžiulis ir skrupulingas istoriko darbas, kadangi reikia ne tik transkribuoti dokumentą, bet ir parengti komentarus. Greičiausia dėl to yra publikuojami tik probleminiai šio dienoraščio fragmentai, skirti konkrečiai temai – kelionėms į užsienį, santykiams su žmona ir pan.¹¹

Šiame straipsnyje laikomasi nuomonės, kad toks fragmentų publikavimas, nors ir svarbus, toli gražu nepakankamas, siekiant įvertinti asmenybės raidą visą gyvenimą. Kaip tik tai mums leidžia padaryti šis dienoraštis. Jis pradėtas rašyti septyniolikmečio jaunuolio, kuris, mirus tėvui, privalėjo imtis šeimos reprezentuotojo vaidmens. Šalia visada buvo aktyvi ir gana sudėtingo charakterio motina Ona Sanguszką Radvilienė (lenk. Anna z Sanguszków Radziwiłłowa)¹², kurios globa kartais slėgė jaunąjį didiką. Bėgant metams pastebimas M. K. Radvilos svyravimas dėl vedybų, meilės, konfliktas su motina, jam savarankiškai pasirinkus nuotaką, kuri neįtiko O. Radvilieni. Matyti, kaip jaunuolis virsta vyru, vėliau – tėvu, sensta, kenčia nuo amžiaus sąlygotų ligų, kaip jam tenka laidoti savo vaikus, pirmąją žmoną, kaip jis svarsto apie laiko tėkmę, tuokia savo sūnų ir t. t. Tad šiame iš pirmo žvilgsnio nelabai egodokumentinio pobūdžio dienoraštyje (dėl apimties) asmenybė atsiveria iš labai netikėtos perspektyvos. Šis XVIII a. pirmajai pusei būdingos asmeninės raštijos pavyzdys istoriografijoje nebuvo naudojamas kaip egodokumentas, nors jo apimtis ir forma leidžia taikyti tokią tyrimo metodiką.

9 МАЦУК, Андрей. *Барацьба магнацкіх групав у БКЛ (1717–1763 гг.)*. Мінск, 2010.

10 SAJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybieńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*. Poznań, 1965.

11 DYGDALA, Jerzy. *Podróże litewskiego magnata...*

12 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*. Warszawa, 2000, s. 31.

Todėl, nepaisant didžiulės apimties, šis dienoraštis kaip egodokumentas vertintinas tik kompleksiškai, o ne fragmentiškai. Vargu ar didiko būseną pavyks visiškai įvertinti tik iš ištraukų, kuriose užfiksuotos nuotaikos ar jausmai, jei ignoruosime kontekstą, kuris atskleidžia, kiek laiko ir kokiomis sąlygomis didikas keliavo, su kuo bendravo, kas jam kėlė susierzinimą, ilgesį, nuovargį ar pyktį, ir jei nebus įvertintos prieš tai užfiksuotos kasdienybės detalės. Sakytume, netgi visai su vidiniais didiko išgyvenimais nesusijusi informacija yra labai iškalbinga, jei ji vertinama ne atskirai nuo konteksto. Pavyzdžiui, atrodytų, visiškai „sausas“ ir dalykiškai išdėstytas faktas apie tai, kad M. K. Radvila, sužinojęs, jog netoliese yra apsistojusi žmona, vėlų vakarą išskuba pas ją. Ryte vėl ilgam išvyksta tvarkyti reikalų, o būdamas kelyje rašo laiškus žmonai. Įvertinę įrašų visumą matome, kad didikas 1734–1735 m. praleido lydėdamas LDK kariuomenę. Vykstant Lenkijos įpėdinystės karui, jo susitikimai su žmona šiuo laikotarpiu buvo itin reti ir nenuolatiniai, tad vos gavęs progą jis nuskubėjo pas netoliese esančią žmoną, su kuria praleido ne daugiau kaip kelias valandas. Į šį susitikimą važiavo beveik parą. Taigi vienas įrašas apie susitikimą su žmona ir dienoraštyje pateiktos kelios užuominos apie susirašinėjimą su ja leidžia teigti, kad santykiai su žmona buvo itin šilti, o neplanuota kelionė naktį pas ją buvo paskatinta ilgesio, kuris apniko gana ilgai nesimačius. Įrašė apie šią kelionę nėra nieko, kas leistų vertinti M. K. Radvilos santykius su žmona, tačiau, vertinant tokius įrašus neatsietai nuo konteksto, išryškėja gana glaudus jūdvių ryšys.

Turime pabrėžti, kad dienoraštis nėra privatus – didikas ne kartą kreipiasi į skaitytoją ar pažymį, kad tai yra ne tik jam skirtas dokumentas. Vien faktas apie jo kopijavimą leidžia teigti, kad dienoraštis skirtas ne tik sau, bet ir palikuonims, todėl čia ne ypač atviraujama, jame laikomasi visų viešų, socialinių etikos normų (išlaikomas santūrumas, jaučiama pagarba oponentams ir pan.). Tad verta atsižvelgti į tai, kad M. K. Radvila dienoraštyje nėra visiškai atviras, o visi jo būdo bruožai išryškėjo atliekant kompleksinį dienoraščio tyrimą, kuriame taikytas ne tik analitinis, bet ir lyginamasis metodai. Šiuo atveju palyginti tenka tą patį asmenį, tik skirtingo amžiaus. Vienas iš išskirtinių šio dienoraščio bruožų yra M. K. Radvilos atvirumas, kai jis kalba apie fizinius savo negalavimus, kurių šian-

dien nepriimta skelbti viešai: minimi viduriavimo, vidurių užkietėjimo, hemorojaus, šlapimo takų uždegimo, inkstų akmenligės sukelti nepatogumai. Šių negalavimų fone išryškėja didiko emocijos ir baroko epochai būdingos mintys apie mirtį, gyvenimo laikinumą. Gana primityvus tuometinis gydymas skatino nepasitikėti medikais ir suvokti, kad mirtina liga gali užklupti netikėtai. Tad nuolatinis didiko nerimas dėl savo sveikatos irgi paliko atspaudą, kalbant apie jo asmenybę.

Atskirai derėtų kalbėti apie M. K. Radvilos vartoto alkoholio kiekį ir vartojimo dažnumą. Ne paslaptis, kad priklausomybę skatinančio alkoholio vartojimas veikia ne tik kūną, bet ir žmogaus psichiką. 1724 m. rugpjūčio 27 d. M. K. Radvila rašo, kad pirmą kartą gyvenime prisigėrė. Vėlesniais metais įrašų apie alkoholio vartojimą daugėja. Pasitaikydavo kuriozų, pvz.: 1744 m. rugsėjo 24 d., lydėdamas karalių po vakarienės, M. K. Radvila padaugino alkoholio ir nukrito nuo žirgo, tačiau nesusižeidė. Šį įvykį aprašė ir jo amžininkas Bresto kaštelionas Martynas Matuševičius (lenk. Marcin Matuszewicz)¹³. Per metus jis apie 6–10 kartų yra užfiksavęs, kad padaugino alkoholio ar buvo kamuojamas pagirių¹⁴. Deja, tik istoriko išsilavinimo neužtenka norint įvertinti šios priklausomybės paliktas žymes, mintyje turint didiko charakterį ir elgesį. Todėl tegalima akcentuoti, kad tokio pobūdžio įrašai taip pat leidžia daryti tam tikras išvadas apie M. K. Radvilos būdo bruožus, jausmus ar net reakciją.

M. K. RADVILOS ASMENYBĖS ATSPINDŽIAI DIENORAŠTYJE

Analizuojant beveik 40 metų rašytą M. K. Radvilos dienoraštį, pastebima, kad didikas nebuvo linkęs įvardyti konkrečią dieną patirtų jausmų ar išgyventų emocijų, tačiau įrašai gali atskleisti jo santykius su šeimos nariais.

Vienas iš iškalingiausių epizodų dienoraštyje, atspindintis, kaip M. K. Radvila sutarė su motina, gana įtaria ir valdinga moterimi, neven-

13 MATUSZEWICZ, Marcin. *Diariusz życia mego*, t. 1. Warszawa, 1986, s. 229.

14 Kopia diariusza..., 1739 m. vasario 07 d. vartojo alkoholį ryte, vakare vėl pažymi, kad gėrė, 1739 m. vasario 9 d., 1739 m. vasario 24 d., 1739 m. kovo 15 d., 1739 m. birželio 7 d., 1739 m. rugsėjo 4 d., 1739 m. lapkričio 15 d., 1740 m. vasario 15 d., 1740 m. vasario 22 d., 1740 m. vasario 23 d., 1740 m. vasario 26 d., 1740 kovo 17 d., 1740 m. rugsėjo 18 d., 1740 m. rugsėjo 26 d. įrašai.

gusia manipuliuoti savo sūnumis¹⁵, užfiksuotas 1725 m. pradžioje¹⁶. Kaip rašoma dienoraštyje, jaunas didikas ketino susipažinti su Pranciška Uršule Višnioveckia, svarstė galimybę susigiminiuoti su šia šeima, tačiau jo motina buvo kategoriškai prieš tas, tada dar tik galimas vedybas. Sausio 3 d. randame parašyta: „Motina visą dieną negalavo iš pykčio, nes aš pasiryžau susipažinti su Krokuvos vaivadaite“¹⁷. Sausio 10 d. minima, kad „motina mano vėl sunegalavo, nes matė, kad ketinu važiuoti savo keliu [t. y. susipažinti su U. P. Višnioveckia – V. V.], pasiskelbiau važiuosiantis į Peremislyje vykšančius teismus“¹⁸. Tačiau O. Radvilienė šia apgaule nepatikėjo ir į tariamus teismus išvyko kartu su sūnumi. Apie tai liudija sausio 23 d. įrašas: „Labai sunkiai išsiruošiau į kelionę, motina nusprendė mane lydėti į Liubliną, kad įsitikintų, jog neužvažiuosiu Užgavėnėms pas Višnioveckius.“¹⁹ Pajutusi, kad sūnaus ketinimai itin rimti, kaip įmanydama O. Radvilienė stengėsi vilkinti laiką²⁰. Sausio 28 d. konfliktas pasiekė kulminaciją, jie susipyko ir motina viena išvyko į savo rezidenciją Palenkės Bialoje, o M. K. Radvila išskubėjo į Čartoriską.

Matyti, kad motina iki pat paskutinės akimirkos stengėsi kontroliuoti savo sūnų, o konfliktas tęsėsi iki 1727 m., kai pasaulį išvydo poros pirmagimis Mikalojus Kristupas²¹. Patys aštriausi įrašai dienoraštyje, ko gero, skirti būtent motinai – nė vienas oponentas, su kuriuo teko susiremti bylose, sprendžiant su valdomis susijusius klausimus ar tvarkant politinius reikalus, nėra sulaukęs tokio nusivylimo persmelktų įrašų. Paguodos jis tikėjosi iš savo žmonos. 1726 m. liepos 6 d. M. K. Radvila dienoraštyje įrašė, kad jo motina reikalauja, jog savo Peremyšlio paiždininkio pareigas

15 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków...*, s. 24–25, 34–35.

16 Kopia diariusza..., 1725 m. sausio 3 d.

17 Ten pat, „Xiężna J[ej] m[oś]ć bardzo się zle miała z gniewu na mnie żem się determinował poznać Xiężniczką wojewodziankę Krakowską.“

18 Ten pat „...matka moja znowu zesłabiała, bo widziała ze się Ja w moją drogę wybieram, puściłem ogłos, że do Przemysła na sądy jadę.“

19 Ten pat, „Z wielką trudnością ledwo wyjechał y Xiężna Jej m[oś]ć matka moja wzięła rezolucją mnie odprowadzić, żeby mi czas extenuować ażeby niemógł być u Xiążąt Wiśniowieckich na Zapusty.“

20 Ten pat, 1725 m. sausio 23–24 d. „Nocujem w Mniszowie, tam nowe znowu wymysły cholery, płacze matka moja <...> y rozchorowała się. Siedzim w tym że Mniszowie cały dzień.“

21 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków...*, s. 24–25, 34–35.

jis perduotų Peremyšlio vėliavininkui Višniovieckiui, bet to jis esą nenori ir nusprendė dar pagaltoti. O jau kitą dieną apimtas nevilties parašė, kad visą dieną buvo labai susirūpinęs, nes „<...> motina įrodo, kad jeigu moteris ko nors užsimano, tai jau labai. Aš dar laikausi, bet žinau, kad susirgsiu, apie tai žmonai parašiau“²². Matome, kad susierzinimas dėl nuolatinės motinos kontrolės neretai virsdavo karčiu apmaudu. Beje, reikia pažymėti, kad minėtas pareigas rugpjūčio 4 d. jis vis dėlto perdavė.

Iš dienoraščio išryškėja ir kone intymiausios įsimylėjusios poros akimirkos, pvz., pirmasis bučinys: „Po pietų slapta savo žiedą jai daviau, o jos nuo piršto numoviau, ir kai keitėmės žiedais, ją jėga kampe prie lango pabučiavau.“²³ Taigi kantriam skaitytojui atskleidžiami ne tik XVIII a. pradžios kelionių ir kasdienybės ypatumai, bet ir leidžiama tarsi pro rakto skylutę pažvelgti į privatų didiko gyvenimą, santykius su motina, sužadėtine.

Žvelgiant į dienoraštį, vėlesniais metais tokių intriguojančių žinučių pasitaiko vis mažiau, M. K. Radvilos charakteris labiau išryškėjo iš politinių bei teisinių peripetijų, nors įrašai apie šeimos narių sveikatą arba ligas yra tokie pat dažni. Tai išduoda jo rūpestį šeimos nariais: matyti, kad ryšį su žmona ir vaikais jis palaikė nuolat, net keliaudamas.

Kaip rašoma dienoraštyje, 1729 m. liepos 1 d. M. K. Radvila gavo žinią, kad mirė jo pirmagimis, vos dvejų metų sūnus Mikalojus Kristupas, ir liūdesys bei skausmas privertė jį sustoti kelyje. Sunku spręsti apie emociją jo ir sūnaus ryšį, ypač, kai yra žinoma, jog 1727 m. gegužės 17 d. gimęs berniukas tų pačių metų liepos 8 dieną jau buvo nuvežtas į Bialą, kur iki pat mirties gyveno su M. K. Radvilos motina Ona Sanguška Radviliene. Artimesni ryšiai tarp tėvo ir sūnaus tikriausia nespėjo užsimegzti, tačiau pirmagimio vaidmuo XVIII a. pirmos pusės visuomenėje tradiciškai buvo ypatingas, todėl M. K. Radvila liūdėjo ir kaip sūnaus netekęs tėvas, ir kaip galingos Radvilų šeimos lyderio vaidmenį atliekantis vyras. Savo

22 Kopia diariusza..., „Cały dzień w wielkiej turbacji byłem, bo przedziwie matka moja pokazuje, że kiedy biała płeć czego chcą, to bardzo chcą. Ja się dokąd utrzymuję, ale wiem że przyboleję, tego wszystkiego do żony swojej pisałem.“

23 Ten pat, 1725 vasario 10 d. „Po obiedzie już z większą konfidencją mój pierścionelek dałem Xieźniczce a jej z palca zdjąłem, y jej pierwszy gwałt uczynilem, bom ją pocałował w koncie przy oknie...“

rūpestį šeima jis dažnai išreikšdavo rašydamas apie sūnų ir žmonos sveikatą²⁴.

Akivaizdus artimas jo ryšys su dukra Teofilija, kuri buvo energinga ir pasitikinti savimi, tvirtos valios ir užsispyrusi, demonstravo itin karštą temperamentą²⁵. T. Moravskai pasisėkė išvengti vedybų su jai neįtikusiais, nors ir kilmingais vyrais (su Mykolu Juozapu Masalskiu (1700–1768), Ignotu Pacu (mirė 1765 m.), o su Stanislovu Ževuskiu (1737–1786) ji netgi nutraukė sužadėtuves²⁶)²⁷. Gana ilgai I. Pacas įkalbinėjo Teofiliją tekėti už jo, tačiau viskas baigėsi susišaudymu: K. Radvila ir I. Pacas peršovė Teofilijos apsiaustą, o K. Radvila užsispyrusią seserį netgi ketino surišti ir įkalinti²⁸. Tačiau spaudimą ji atlaikė. 1764 m. tarp T. Radvilaitės ir Ignoto Felikso Moravskio (1744–1790) užsimezgė romantiški santykiai. Klientelistinėje XVIII a. santvarkoje I. F. Moravskis priklausė Radvilų giminės klientūrai. Vedyboms reikėjo įnoringo brolio Karolio Stanislovo leidimo, kuris, nors ir netryško didelių džiaugsmu, sutiko. Vis dėlto brolio pasipiktinimas privertė įsimylėjęlius skubiai išvykti į Lvovą ir įtikinti arkivyskupą Vaclovą Sierakovskį, kad vedybos neišvengiamos (dėl T. Moravskos nėštumo), tad pora tuojau pat buvo sutuokta.

1743 m. gegužės 19 d. M. K. Radvila dienoraštyje parašė, kad ryte šventė savo komendanto ir Teofilijos auklės Onos Bačinskos vestuves. Jis pastebėjo, kad „kam vestuvės, o mano penkerių metų merginai – liūdesys – taip gailisi savo panelės“²⁹. Šiame įrašė juntamas ir tėviškas atlaidumas, ir užuojauta dėl mergaitės liūdesio, ir net pasididžiavimas, kad jo duktė taip drąsiai reiškia savo jausmus. Kad M. K. Radvila iš tiesų didžiavosi savo Teofilija, rodo ir kitas įrašas, kuriame aprašoma gana vyriška to meto pramoga – karuselė³⁰, kur „duktė mano vyriausia Teofilija nei karto žiedo

24 Ten pat, 1742 m. lapkričio 4 d. pastebi, kad per sūnaus vardadienį buvo linksmas; 1746 m. vasario 21 d. labai jaudinosi dėl sergančio sūnaus, bet turėjo apsimesti linksmas.

25 BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowe*. Warszawa–Kraków, 1928, s. 281.

26 Ten pat, s. 286.

27 ROK, Bohdan. *Wstęp, Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*. Wrocław, 2002, s. 9.

28 BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowe...*, s. 292.

29 Kopia diariusza..., 1743 m. gegužės 19 d. įrašas.

30 Labai populiari XVIII a. pirmos pusės pramoga, kai buvo lavinamas vikrumas šaudant į taikinius, jodinėjant (iš DYGAŁA, Jerzy. *Wstęp...*, s. 91).

[taikinio – V. V.] nepraleido, bet kaskart į viduriuką pataikė³¹.

Su sūnumi Jonušu M. K. Radvila elgėsi kur kas griežčiau. Kai kamerdineris neatsargiai elgdamasis kardu sužeidė 14 metų jaunuoliui koją, didikas, savo dienoraštyje aprašydamas šį nutikimą, pabrėžė, kad „jaunuoliui yra pamoka išmokti, kad ginklas nėra žaislas“³². 1746 m. gegužės 24 d. padarytame įrašė perskaitome, kad sūnus Karolis paraku apsidegino veidą. Šį atsitikimą didikas taip pat traktuoja kaip gerą pamoką sūnui, kad kitą kartą būtų atsargesnis.

Iki pat 1753 m., t. y. kai mirė U. P. Radvilienė, M. K. Radvilos dienoraštyje gausu vartojamų švelnumo ir prisirišimo kupinų, nuoširdžių ir neformalių epitetų, kurie skirti žmonai, kaip antai: miela³³, širdinga³⁴ ir kt. Kai kurie dienoraščio įrašai rodo ir didiko jautrumą žmonos išgyvenimams, kai jis pastebi jos kančias dėl vaikų ligų³⁵.

Taigi matyti, kad nors tikslas rašyti dienoraštį nebuvo užfiksuoti santykius šeimoje, vis dėlto pasitaiko įrašų, kurie leidžia įžvelgti ir santykių dinamiką, ir jų pobūdį, ir paties Radvilos emocijas bei jausmus savo šeimos nariams.

Tarp daugybės įrašų, kuriuose fiksuojama tik data ir vieta, pasitaiko ir tokių, kurie leidžia manyti Radvilą buvus ironišką, temperamentingą asmenybę. Jis nevengė reikšti savo pykčio nevalyviems valdų administratoriams³⁶. Šiam didikui buvo nesvetimas ir saviironijos jausmas: 1747 m. lapkričio 15 d. sirgdamas jis grįžo į Nesvyžių, ir, sužinojęs, kad žmona taip pat serga, šią situaciją pakomentavo ironiškai, esą, namuose „ištisa ligoninė“³⁷.

31 Kopia diariusza..., 1752 m. gegužės 8 d. „Po obiedzie karuzel, tam córka moja starsza Theofila ni razu pierścienia nie chybiła, ale go w środek brała za każdą razą.“

32 Ten pat, 1749 m. birželio 4 d. „dobrze na młodego, niech naucz się jak się bawić żelazem.“

33 Ten pat, 1734 m. spalio 6 d.

34 Ten pat, 1754 m. rugsėjo 24 d., 1739 m. balandžio 23 d., 1750 m. spalio 21 d. žmonos vardadienio proga įrašė, kad jis vertina ją ne tik todėl, kad yra jo žmona, bet ir dėl to, jog ji dora, protinga moteris.

35 Ten pat, 1737 m. spalio 4 d. „Dzieci jeszcze słabe. Żona moja już się niemal zgryzła.“

36 Ten pat, 1748 m. vasario 7 d. Rochmanovo valdų administratorius nevykdė nurodymų, Radvilos paarklininkas, kuris persikėlė per upę diena anksčiau, „kaip pasiutęs nuvažiavo su mano arkliais ir vežimais be mano nurodymų, dėl ko labai supykau“ („...podkoniuszy moy wczoray przewiozsy się iak szalony z koźmi i wozami memi poiechal bez ordynansu mego, o com się barzo gniewał“). Kopia diariusza..., 1744 m. gegužės 28 d. įrašas.

37 Ten pat, „I tak cały szpital reprezentuemy.“

Tačiau M. K. Radvilos požiūris į ligas ne visada buvo toks ironiškas – dažniausia jos jam kėlė baimę. Galima sakyti, didikui būdingas barokiškas požiūris į mirtį ir į ją sukelti galinčias ligas. Vienas iš esminių Baroko epochos bruožų yra pakitęs žmogaus požiūris į mirtį, greičiau gal net jo santykis su mirtimi, kuri tampa nuolatine žmogaus palydove ir gyvenimo sąlyga. „Baroko žmogus atsigręžia į mirtį kaip į vienatinį tikrą žemiškos išminties šaltinį – mokosi gyventi *atmindamas mirsią*. Jis gyvena nuolatinėje mirties atvirybėje, išgyvendamas šiapusį gyvenimą kaip skaudų, permainingą, miglotą, neišvengiamų nuopolių pilną ir tik atgaila nušviesti valiojamą savosios sielos išganymo kelią. Bendras pasaulio svetimumo ir asmeninio netikrumo Dievo akivaizdoje jausmas perveria XVII a. ir vaiko, ir senio širdį.“³⁸

Dienoraštyje gausu M. K. Radvilos įrašų, atspindinčių apmaudą ir nerimą dėl savo sveikatos būklės. 1739 m. gegužės 23 d. skaitome, kad ant kojų pirštų pasirodžiusios raudonos dėmės privertė sunerimti dėl galimos podagros (dienoraščio duomenimis, šia liga M. K. Radvila nesirgo). 1750 m. spalio mėnesį jam skaudėjo dantis, skausmas buvo ūmus, prasidėjo uždegimas. Didiko kančias bandė palengvinti net du iš Lvovo pakviesti gydytojai, bet jiems sekėsi prastai, ligonis jau buvo pasiruošęs mirti, mat bijojo, kad jį nugydys, prašė pakviesti kitą gydytoją, kad tuo atveju, „jei mirsiu, spėčiau pasiruošti“³⁹. Šio įrašo prasmė atsiskleidžia Mindaugo Paknio monografijos kontekste, kur nagrinėjama mirties samprata Baroko epochoje – Naujaisiais laikais išplinta laikinumo samprata⁴⁰, kurios esmė ta, kad sunkia liga susirgęs ligonis, ruošdamasis mirčiai, turėjo atlikti tam tikrus ritualus. Atvykę iš Lvovo du daktarai ne ką tepadėjo didikui ir buvo išsiųsti atgal, bet būklę pagerino jo asmeninis gydytojas Szulcas⁴¹.

Netekęs dviejų dantų, M. K. Radvila atgavo viltį, kad išgyvens, pradėjo lankytis mišiose, domėtis naujienomis, bet spalio 18 d. nelauktai išbėrė koją, o tai pats didikas apibūdino štai taip: „Prie mano luošumo burnoje

38 KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius, 1992, p. 151.

39 Kopia diariusza..., 1750 m. spalio 3 d. „Ažebym umrę, regularnie umarł.“

40 PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius, 2008, p. 169.

41 Kopia diariusza..., 1750 m. spalio 5 d.

prisidėjo ir rožė [infekcinė odos liga – V. V.] ant kojos ir stipriai skauda, visą naktį prastai miegojau⁴², o kitą dieną dar pridėjo, kad „prie dantų ir kojos kosulys prisidėjo“⁴³. Vis dėlto dantų skausmas nepraejo, todėl dalis dantų buvo pašalinta, o skaudėti vis tiek nesiliovė, todėl iš Varšuvos buvo pakviestas valdovo Augusto III gydytojas, kuris išrovė jam trečią dantį. Išskankintas skausmo, nebesitikėdamas žmonių pagalbos, M. K. Radvila atidavė save į Dievo rankas: „Nebežinau, ką toliau su manimi darys, esu viskam pasirengęs, tebūnie Dievo valia“⁴⁴.

Aprašytas epizodas leidžia stebėti M. K. Radvilos nuotaiką esant desperacijos būsenos: kai karštligiškai bandoma prisikviesti daktarų, o jie nepadeda ir skausmas nesiliauja, galiausia kai imta šalinti visus kitus dantis (atsižvelgdami į to meto mediciną, galime būti tikri, kad efektyvių nuskausminamųjų priemonių dar nebuvo), pradedama mąstyti apie mirtį. Nors liga tarsi traukiasi, ima pulti naujos ligos, apninka bejėgiškumo ir beviltiškumo pojūčiai, apmaudas. Žinoma, šiuo atveju istorikas yra pranašesnis, nes iš anksto žino, kad didikas pasveiks, vis dėlto M. K. Radvilos elgesys mirties akivaizdoje ir išgyvenamų jausmų spektras, nors būdingas to meto tradicijai, atkleidžia naują šios asmenybės bruožų.

Savo laikinumo šioje žemėje suvokimas ir ne tiek mirties, kiek naujų ligų baimė rodo M. K. Radvilą buvus gana įtarią asmenybę – jis nuolat jaudinosi dėl naujų simptomų⁴⁵ ar nesėkmingo gydymo, išsamiai aprašė gydymą, ypač hemorojaus (kiek dėlių statė hemorojaus mazgų vietose, kiek kraujo buvo nuleista)⁴⁶. Baimė susirgti nuolat kėlė nerimą, kartais net nepagrįstą: 1741 m. liepos 23 d. rašoma, kad jam ant šlaunies atsirado rožės požymių, o kitą dieną pažymima, jog dėmė jau nyksta, jokio skausmo ar nepatogumų nenurodoma, nors paprastai M. K. Radvila visada fiksavo,

42 Kopia diariusza..., „Do kalectwa mego co w gębie, na nodze przerzuciła się róża w nogę y ciężko bolieą, całym noc zle spał”.

43 Ten pat, 1750 m. spalio 19 d. „Do zębów, nogi, kaszel mnie porwał”.

44 Ten pat, 1750 m. lapkričio 17 d. „Nie wiem co daliej ze mną zrobią iestem na wszystko gotow niech się ze mną wola Boska dzieie.”

45 Ten pat, 1751 m. birželio 13 d. „peršti kūną“, 1748 m. rugpjūčio 9 d. „ant sprando atsirado rožė“.

46 Ten pat, 1747 m. gegužės 19 d. „5 dėlės nuleido 10 lėkščių kraujo“, 1751 m. vasario 4 d. „9 dėlės nuleido 9 lėkštes kraujo“, 1752 m. rugsėjo 14 d. Nuleido 9 lėkštes kraujo, 1747 m. lapkričio 7 d. Gėrė vandenį su aliejumi, kad vemtų, 1750 m. birželio 29 d. „Pradėjo gydymą vandeniu ir pienu“.

dėl kokių fizinių negalavimų kenčia, todėl atrodo, kad jis tiesiog per jautriai sureagavo į neskausmingą dėmę ant kojos.

Tęsiant M. K. Radvilą liūdinusių įvykių temą, galima išskirti ir jo dienoraštyje įamžintus išgyvenimus dėl savo šunų. 1752 m. gegužės 18 d. randame įrašą apie tai, kad nugaišo jo mylimas spanielis vardu Espiegelis, o po metų rašoma, kad Gardino priemiestyje jo šunį Jaceką apkandžiojo pasiutęs šuo⁴⁷. Vis dėlto meilė šunims buvo lydima ir teigiamų išgyvenimų: 1744 m. liepos 3 d. M. K. Radvila rašo, kad jo kurtų veislės kalė Dianka atsivedė šuničių – dvi kalaites ir tris šunelius. Mažybinė forma, kurią jis vartoja pasakodamas apie savo šunį (*charteczka*, o ne *charcica*), leidžia suprasti, kad šiai augintinei ir jos šuničiams didikas puoselėjo švelnius jausmus.

Dar viena M. K. Radvilos aistra, apie kurią jis labai azartiškai pasakojo, buvo bene populiariausios pramogos XVIII a. – medžioklė ir žirgai. Tokių įrašų gausa (kiekvienais metais per kelias dešimtis įrašų apie tai, kad medžiojo ar lankėsi savo žirgyne) leidžia teigti, kad šis susidomėjimas nėra paprasta duoklė tradicijai, – M. K. Radvila buvo azartiškas medžiotojas. Tad azartiškumas greičiausia yra jo būdo bruožas, kuris išryškėjo ir kitose gyvenimo sferose.

ISVADOS

Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvele, dienoraštis labiau atitiktų itinerarijaus pobūdį, nes didesnė įrašų dalis atspindi būtent kelionių užsienyje ir Abiejų Tautų Respublikoje ypatumus, tačiau dėl savo apimties ir laikotarpio, kurį apima (nuo vėlyvos paauglystės beveik iki pat mirties), atskleidžia ir jį rašiusio didiko būdo bruožus, santykius su šeimos nariais bei jų kaitą gyvenamuoju laikotarpiu. Įrašuose justi jausmų, santykių su šeimos nariais atspindžių arba tiesioginių paminėjimų. Be to, dokumentas yra puikus šaltinis tarpdiscipliniams tyrimams, kurie galėtų atskleisti ne tik M. K. Radvilos būdo bruožus ir charakterį, bet ir sveikatos būklę.

Dienoraštis rodo, kad didiko santykiai su motina Ona Sanguška Radviliene buvo gana įtempti, ypač kai ji bandė kontroliuoti M. K. Radvilą ir

47 Ten pat, 1753 m. gegužės 19 d.

paveikti jo priimamus sprendimus, tačiau su pirmąja savo žmona Uršule Pranciška Višnioviecka Radviliene jis palaikė šiltus ir artimus santykius. Jautresnis jis buvo žmonos ir dukrų atžvilgiu, sūnams – griežtesnis.

Dienoraštyje atspindi asmenybę, kurią labai paveikė kultūrinė Baroko epocha: ji turėjo įtaką didiko pasaulėžiūrai, požiūriui į gyvenimą ir mirtį, leido suformuoti gyvenamajam laikotarpiui būdingą nerimastingą, nuolat apie mirtį mąstantį psichologinį tipą. M. K. Radvila buvo emocionalus žmogus, kuris jautriai, gal kiek perdėtai reaguodavo į savo sveikatos sutrikimus, net jei jie buvo nežymūs. Būdamas azartiška asmenybė labai domėjosi medžiokle, savo žirgais ir šunimis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowie*. Warszawa–Kraków: Drukarnia Bydgoska, 1928. 320 p.
2. BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 508, [1] p. ISBN 978-609-459-198-3.
3. DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History'. *Memoira y Civilización* 5, 2002 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 17 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>>. ISSN: 1139-0107.
4. DYGDALA, Jerzy. *Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Człuchowa, a nawet i dalej... Fragmenty „Diariusza“ Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“ z lat 1721, 1737, 1752*, wyd. Dygdała J. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2013. 146 s. ISBN 978-83-63352-14-1.
5. KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*. Warszawa: Semper, 2000. 391 s. ISBN 83-86951-79-6.
6. Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko“ (1702–1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719–1761 r., *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, *Archiwum Radziwiłłów (AR)*, dz. II, sygn. II-80.
7. KUCHARSKI, Adam. *Karol Stanisław Radziwiłł. Diariusz peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, wyd. A. Kucharski. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. 301 s. ISBN 978-83-231-2655-3.
8. KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992. 286 p. ISBN 5-420-01080-1.
9. MATUSZEWICZ, Marcin. *Diariusz życia mego*, t. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. 928 p. ISBN 83-06-01219-4.
10. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 577 p. ISBN 978-609-459-225-6.
11. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 538 p. ISBN 978-609-459-238-6.

12. PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008. 206 p. ISBN 978-9955-656-61-6.
13. ROK, Bohdan. *Wstęp, Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersitetu Wrocławskiego, 2002. 260 s. ISBN: 83-229-2257-4.
14. SAJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybieńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965. 253 s.
15. МАЦУК, Андрей. *Барацьба магнацкіх групав у БКЛ (1717-1763 гг.).* Мінск: Медысонт, 2010. 640 с. ISBN 978-985-6887-89-8.

MICHAEL CASIMIR RADZIWIŁŁ'S NAMED RYBEŃKO (1702–1762) DIARY: BETWEEN ITINERARIUM AND EGODOCUMENT

VIKA VELIČKAITĖ

SUMMARY

The article to try to analyze specifics of Kazimierz Michał Radziwiłł called Rybeńko diary in the context of egodocuments research. The diary was written almost all conscious noble's life and reveals specifics of Baroque culture as well as individual features. The first chapter presents the specifics of the diary which is very useful for itinerary research, but the content and volume of diary also lets us to research noble's character, his relationships with family, his health issues etc. Also this diary is useful for interdisciplinary research to reconstruct ways of treatments, alcohol effect on Radziwiłł's personality etc. Diary was practical auxiliary tool for reconstruction of important facts in Radziwiłł's life, also it had medical history function.

The second chapter presents the M. K.Radziwiłł personality features, relationship with family members. Auto ironicaland anxious nobleman fostered warm relations with his first wife, Frances Urszula Wysniowiecka Radziwiłłowa and his daughter Teofilia. Relations with the domineering mother Hanna Sanguszka Radziwiłłowa was much tenser. Also emerging Baroque influence the personality worldview and approach to death in the diary.

Radziwiłł opens us as obstinate, self-willed, emotive, venturesome person, but very gentle to his first wife and daughter Teofila. He was very anxious and suspicious man in questions related to his health. Baroque epoch also had left a mark on Radziwiłł's personality and moulded his attitude to the death.

FENOMENALIOS KOMUNIKACIJOS PRIGIMTIS. ATVEJO ANALIZĖ: GYVENIMO ISTORIJS NARATYVAS DR. MARIJOS SEREIKIENĖS-KIŠKYTĖS (GIM. 1925 M.) PRISIMINIMŲ KNYGOJE MANO LAIKAS

ANGELĖ PEČELIŪNAITĖ

Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas,
Saulėtekio al. 9, LT-10222, Vilnius, Lietuva. El. paštas angele.peceliunaite@kf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama fenomenalios komunikacijos prigimtis. Remiantis konstruktyvistinės teorijos metodologija, atliekama naratyvinė asmens egodokumento analizė. Tyrime taip pat pateikiama fenomenalios komunikacijos genezė. Nustatyta, kad fenomenalios komunikacijos prigimtis glaudžiai siejasi su tvirtais genealoginiais šeimos ryšiais, su ankstyvu socialinio statuso suvokimu ir jo įprasminimu socialiniuose santykiuose, su gebėjimu priimti savarankiškus sprendimus, su altruistine veikla. Pažymėtina, kad komunikacijos kokybei yra svarbi tokia veikla, kaip antai: domėjimasis savo kraštiečiais ir jų likimu, nuolatinė savišvieta, visuomeninė veikla, mokslo siekimas, dialogo tarp skirtingų kartų plėtojimas. Nustatyta, kad fenomenalios komunikacijos genezė tiesiogiai susijusi su emociškai stipriai išgyvenamais įvykiais. Fenomenali komunikacija sąlygoja asmens pasitenkinimą intelektualine, emocine, moraline ir dvasine egzistencija. Apibendrintai galima teigti, kad fenomenali komunikacija būdinga išsilavinusiai, inteligentiškai, savarankiškai asmenybei, kuri išsiskiria „atviru protu“, siekia nuolat būti įvykių kūryboje, palaiko kontaktus su skirtingų kartų asmenimis, turi ateities planų. Fenomenali komunikacija galėtų būti vienas iš subjektyvių gyvenimo kokybės veiksnių.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *naratyvo analizė, fenomenali komunikacija, fenomenalios komunikacijos prigimtis, fenomenalios komunikacijos genezė, komunikacijos kokybė, komunikacinis dialogas, gyvenimo kokybė.*

Fenomenali komunikacija – tai išskirtiniai, nepaprasti gebėjimai bendrauti ir skleisti informaciją. Asmuo, pasižymintis fenomenalia komunikacija, sulaukia aplinkinių dėmesio, dažniausia yra lyderis, susiklosčius tam tikrai situacijai ieško tinkamo sprendimo ir randa jį. Moksliniu požiūriu įdomu, kokia yra fenomenalios komunikacijos prigimtis, kokie veiksniai ir gyvenimo įvykiai turi įtaką tokios asmenybės formavimuisi.

Tokie tyrimai atliekami pasitelkus papasakotas ar užrašytas asmenų gyvenimo istorijas. Naratyviniai tyrimai apima ne tik pasakojimą apie įvykį ar veiklą, bet dažniausia yra susiję ir su individo jausmais, nuomone, vertinimu. Naratyviniu tyrimu siekiama suprasti, paaiškinti ir interpretuoti platesniame kontekste individų patirtį (tokią, kokią individai perteikia savo pasakojimuose), taip pat siekiama atskleisti patirties reikšmę patiems individams.¹ Tokio pobūdžio tyrimai leidžia išvelti daugelį tautinės savimonės, asmens tapatybės ir panašių reiškinių formavimosi tendencijų² bei atskleisti jas.

Autobiografiniai dr. Marijos Sereikienės-Kiškytės (gim. 1925 m.) atsiminimai – gyvenimo (giminės) istorija, aprašyta knygoje *Mano laikas*³, kuri buvo išleista autorei įkopus į devintą dešimtį. Pasakojimas apima visą šimtmetį, todėl egodokumentas^{4, 5} kelia susidomėjimą etnologiniu, kultūriniu, istoriniu bei tautiniu aspektais. Kiekvienas gyvenimo tarpsnis veikia asmenybės formavimąsi, galima nustatyti įvykius, kurie lėmė asmens pažiūras ir mentalitetą. Kita vertus, įdomus pačios M. Sereikienės gyvenimo būdas – tiek knygoje aprašyti žmonių likimai, tiek autorės gyvensenos pobūdis nuolat būti įvykių sūkuryje žadina smalsumą, kokia stipri gali būti komunikacijos galia, kokią įtaką ji daro žmonių tarpusavio santykiams,

1 http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_II_2_5.html.

2 BUGIENĖ, Lina. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos. *Tautosakos darbai*, 2008, t.XXXV, p. 38–51.

3 SEREIKIENĖ, Marija. *Mano laikas*. Vilnius: Trys žvaigždutės, 2013. 304 p.

4 Remtasi apibrėžimu, kuriame egodokumentas yra suprantamas kaip asmeninė autobiografinė raštija, kurta pirmuoju asmeniu (arba perkeltiniu majestotiniu asmeniu „mes“) sau arba artimųjų žmonių ratui, visų pirma, šeimai ir giminaičiams, ir funkcionavusi privačioje erdvėje (šaltinis – 5 išnaša ir http://legodoc.lt/wp-content/uploads/2013/09/ego_paveldo_tyrimai.pdf).

5 PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, 2013, 114 p.

asmenybės formavimuisi, aktyvios pozicijos įsitvirtinimui ir gyvenimo kokybei. Komunikacijos tema leistų šviežiu žvilgsniu įvertinti autobiografinį naratyvą. Giliau analizuojant tekstus, galima rasti užkoduotų prasių, kurios savo ruožtu padėtų interpretuoti socialinius santykius, socialinę kultūrą, socialinį aktyvumą, siejamą su komunikacijos ir gyvenimo kokybės klausimais.

Autobiografinių Marijos Sereikienės-Kiškytės (toliau Marijos) atsiminimų knyga – gyvenimo (giminės) istorija – parašyta rišlia bendrine kalba, kurioje kai kur pasitaiko gamtos vaizdų intarpų, įpinta emocinių išgyvenimų, kritinio situacijos vertinimo ir komentarų. Įvykiai knygoje pateikti laikantis chronologijos, bet kiekvienas skyrelis gali būti skaitomas ir atskirai. Knygos pradžioje autorė yra aiškiai nurodžiusi, kad šis pasakojimas skirtas jos giminaičiams ir visiems tėviškės žmonėms, todėl tekstuose gausu informacijos apie giminę ir detalių, menančių Lietuvai sunkaus istorinio laikotarpio įvykius.

Marija perteikia ne tik savo, bet ir visos giminės gyvenimo istoriją, kurioje veikėjų likimai tiesiogiai susiję su pačios autorės gyvenimu. Marijos santykiai su giminaičiais ir tautiečiais buvo labai artimi, todėl gyvenimiški pastarųjų vargai, džiaugsmas ir rūpesčiai labai paveikė ir pačią Mariją. Bet kurioje aprašytoje gyvenimo situacijoje gilinamasi į kiekvieną veikėją, pateikiama jo charakteristika ir aprašomas tolesnis likimas. Tai rodo, kad autorė labai atsakingai žiūrėjo į pateikiamą informaciją, – ji ne kartą buvo permąstyta, įvertinta, tikslinta. Domėjimasis asmenimis – tai išskirtinis Marijos bruožas, kuris buvo labai naudingas bendraujant, padėjo pelnyti aplinkinių prielankumą ir pasitikėjimą. Daugelyje situacijų aktyvi autorės pozicija buvo naudinga komunikaciniams gebėjimams ugdyti, o atsiradę nesklaidumai tapdavo gera pamoka ateičiai. Tai galima suprasti iš pasakojime ryškaus kritiškai vertinamo savo elgesio ir vėliau priimtų sprendimų.

Šiame straipsnyje, siekdami išsiaiškinti, kokie veiksniai ir gyvenimo įvykiai turi įtaką tokios asmenybės formavimuisi, tirsime fenomenalios asmens komunikacijos prigimtį. Be to, bandysime susieti fenomenalią komunikaciją ir gyvenimo kokybę. Naratyvinės analizės rezultatai turėtų būti pravartūs įvairiems sociologiniams, psichologiniams, antropologiniams tyrimams, taip pat komunikacijos mokslams.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti fenomenalios komunikacijos prigimtį ir aptarti tokios komunikacijos įtaką subjektyviai gyvenimo kokybei, kuri ypač aktuali sulaukus gilios senatvės.

Tyrimo objektas – fenomenali asmens komunikacija.

Tyrimo tikslas – atlikus naratyvinį tyrimą, atskleisti fenomenalios komunikacijos prigimtį.

Numatomi *įgyvendinti uždaviniai*:

1. Komunikaciniu aspektu, taikant konstruktyvistinę grindžiamosios teorijos metodologiją, išanalizuoti autobiografinį Marijos Sereikienės-Kiškytės naratyvą.
2. Analizuojant subjektyvų emocinį ir komunikacinį gyvenimo įvykių vertinimą pateikti fenomenalios komunikacijos genezę.
3. Aptarti fenomenalios asmens komunikacijos svarbą subjektyviai gyvenimo kokybei.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, naratyvinis tyrimas, interviu, lyginamoji analizė ir sintezė.

LITERATŪROS APŽVALGA

Žodžių *fenomenalus*, *fenomenali* reikšmė – retas, nepaprastas⁶. Komunikacija (lot. *communicatio* – pranešimas) yra bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais⁷. Teoriniu aspektu komunikacijos sąvoka yra daug platesnė. Informacijos perdavimo ir priėmimo grandinėje labai svarbūs yra ir informacijos siuntėjas, ir gavėjas. Komunikaciją ar socialinę sąveiką galima analizuoti kaip informacijos perdavimo procesą, per kurį vienas asmuo veikia kito elgesį, dvasinę būseną ar emocijas. Šiuo atveju komunikacijos sėkmę lemia pranešimo efektyvumas ir tikslumas⁸. Kita vertus, komunikacija taip pat tiria, kaip pranešimai ar tekstai sąveikauja su žmogumi, kad sukurtų reikšmes, t. y. ji domisi tekstų vaidmeniu mūsų kultūroje. Čia susiduriame su semiotikos mokslu. Semiotika socialinę sąveiką apibrėžia kaip tai, kas sukuria individą kaip tam tikros kultūros ar

6 El. žodynas. Prieiga per internetą <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/f/fenomenalus>.

7 El. tarptautinių žodžių žodynas. Prieiga per internetą www.tzz.lt/k/komunikacija.

8 FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius, 1998, p. 16.

visuomenės narį. Šiuo atveju komunikacijos tyrimas – tai tekstų ir kultūros tyrimas. Nepavykusi komunikacija gali būti susijusi su kultūriniais skirtumais tarp informacijos siuntėjo ir gavėjo (ten pat).

Užrašytuose autobiografiniuose pasakojimuose, skirtingai nei žodiniuose, įvykiai, išgyvenimai dažniausia yra ne tik asmeniškai išgyventi, bet ir ne kartą permąstyti ir įvertinti. Todėl tikėtina, kad užrašyta informacija yra patikimesnė nei žodinė. Gyvenimo istorijos pasakojimas tampa socialinio konteksto atspindžiu, kuriame galima matyti subjektyviai patiriamos laiko tėkmės perspektyvą iš praeities per dabartį į ateitį⁹.

Struktūralistiniu požiūriu kiekvieną naratyvą sudaro dvi dalys: pasakojimas (įvykių grandinė, turinys) ir diskursas (būdas, kuriuo pasakojimas perteikiamas; pasakojimo forma) – pasakojimo procesas (naracija). Naratyvo teorija itin domisi perteikimo būdu, kurį aprėpia diskurso kategorija.¹⁰ Tyrimams taikytinas S. Chatmano naratyvo modelis, jungiantis įtakingiausių naratologų Genette'o, Todorovo, Barthes'o idėjas. Naratyvo turiniui (kas?) priskiriami šie struktūros komponentai: įvykiai, charakteriai, aplinka, erdvės ir laiko matmuo, o diskursui – tai, kas susiję su komunikacine pasakojimo raiškos forma (kaip?), tai yra: naratyvo situacija (autorius, naratoriaus, skaitytojo pozicija), naratyvo balsas, kalba ir pan. Pasakojimas ir diskursas sudaro bendrą naratyvo struktūrą, kurioje pasakojimo ir diskurso lygmenys susipynę¹¹.

Naratyvų analizės perspektyvas tyrusi L. Būgienė pažymi, kad autobiografiniai gyvenimo istorijų tyrimai itin populiarūs Suomijoje, o XX a. pabaigoje išpopuliarėjo Estijoje ir buvo kaip tautinio atgimimo sąjūdžio dalis, kuri turėjo šūkį „Grąžinkime tautai jos gyvenimo istoriją!“¹². Vakaruose, kaip pabrėžia autorė, gyvenimo istorijos jau tapo į atskirą discipliną besikristalizuojančios ir literatūros bei kultūros teoretikų, lingvistų, antropologų ir folkloro tyrinėtojų pastangas jungiančios mokslo srities –

9 JONES, Kip. The turn to a narrative knowing of persons. *New qualitative methodologies in health and social care research*. Ed. by F. Rapport. Routledge, 2004, p. 34–54.

10 PRINCE G. *Dictionary: A Dictionary of Narratology*. Aldershot, Scholar Press, 1998, p. 58.

11 ŠATKAUSKIENĖ, Nomed. Kiekviena, kurie ieško gilumos: naratologija dramos teorijoje. *Darbai ir dienos*, 2004, t. 39, p. 92.

12 BUGIENĖ, Lina. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos. *Tautosakos darbai*, 2008, t. XXXV, p. 47.

naratologijos – objektu. Naratyvinės teorijos tikslas nėra kurti naratyvinio žanro taisyklių, o veikiau tyrinėti, kodėl ir kaip pasakojama. Pereinama prie naratyvinio diskurso, kuris pirmiausia akcentuoja komunikacijos tarp autoriaus ir skaitytojo / suvokėjo svarbą.¹³

Iš lietuvių autobiografinio naratyvo tyrinėtojų galima paminėti Rasą Račiūnaite-Paužuoliene, kuri analizavo šiuolaikines gyvenimo istorijas bei asmeninės patirties pasakojimus¹⁴, Ireną Šutiniene, tyrinėjusią žmonių adaptaciją istorinių lūžių sąlygomis¹⁵, Sigitą Kraniauskienę, kuri atkreipė dėmesį į identiteto sampratą ir jo sąsajas su autobiografiniu pasakojimu, teoriškai įvardijo socialinio identiteto konstravimo procesą socialinių grupių ir socialinių kategorijų atvejais¹⁶; be to, ši mokslininkė nagrinėjo lyties socializacijos modelius lietuvių autobiografijose, lyties identifikaciją skirtingų brandos tarpsnių ir laikotarpių kontekste¹⁷. Vilma Daugirdaitė gyvenimo pasakojimą siejo su folkloristikos objektu ir aptarė folklorinės patirties apraiškas gyvenimo pasakojimuose¹⁸. Gitana Vanagaitė, tyrinėjusi Amerikoje gimusių lietuvių autobiografijas, pabrėžė, kad tapatybė yra nuolat kintanti konstrukcija, nuolatinė asmens pastanga ieškoti vis naujos patirties¹⁹.

Kaip matyti, dauguma tyrimų yra susiję su tautinės savimonės, asmeninės tapatybės ar identiteto samprata. Komunikacinis aspektas minimas, tačiau giliau neanalizuojamas. Užsienio publikacijose aprašoma socialinė komunikacija, tačiau didžioji dauguma straipsnių skirti patologinio uždarumo (turinčių autizmo sindromą) asmenų komunikacijos problemoms

13 Žr. 11 išnašą, p. 92.

14 RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ, Rasa. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai. *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 2(84), p. 188–197.

15 ŠUTINIENĖ, Irena. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Sociologija. Lietuvos valsčiai. Panemunėlis*. Lietuvos lokaliniai tyrimai, p. 1–29.

16 KRANIAUSKIENĖ, Sigitą. Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, Nr. 2 (13), p. 40–52.

17 KRANIAUSKIENĖ, Sigitą. Socializacijos modeliai lietuvių autobiografijose: lyties ir laiko aspektas. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2002, Nr. 1, p. 66–74.

18 DAUGIRDAITĖ, Vilma. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, 2006, t. XXXII, p. 214–224.

19 VANAGAITĖ, Gitana. Dvigubo gyvenimo vaizdas Amerikoje gimusių autobiografijose. *Implied Meanings / Teksto slėpiniai*, 2011, p. 63–75. Prieiga per internetą: Search.ebscohost.com.

analizuoti. Fenomenali asmens komunikacija, kuri gali būti traktuojama kaip subjektyvios asmenų (ypač senyvo amžiaus) gyvenimo kokybės veiksnys, nėra tyrinėta. Manytume, kad tyrimai šia tema padės užpildyti minėtą spragą.

TYRIMO METODOLOGIJA

Moksliniu požiūriu fenomenologinę gyvenimo istorijos komunikaciją galima tirti, naudojant biografinį naratyvą, taikant konstruktyvistinę grindžiamosios teorijos (angl. *Constructivist version of grounded theory*) metodologiją²⁰. Praktinio šios teorijos taikymo nuostatas analizavo nemažai autorių. Lietuviškai nusakoma grindžiamosios teorijos esmė – tai *faktais pagrįsta teorija*²¹ ar *duomenimis pagrįsta teorija*²². Grindžiamoji teorija – tai induktyvus metodas, kai, siekiant sukurti teoriją, sistemingai renkami duomenys, atliekama jų analizė, sintezė ir konceptualizacija. Tyrėjas pradeda nuo individualaus atvejo, įvykio ar patirties ir progresyviai kuria vis abstraktesnes konceptualias kategorijas, kurios paaikšina susidariusius ryšius ir tai, ką rodo gauti duomenys. Konstruktyvistai akcentuoja interpretacinį duomenų aspektą²³. Grindžiamosios teorijos koncentravimas į kodavimo procesą mokslininkams leidžia tyrinėti ir individualius, ir tarp-asmeninius reiškinius, stebėti jų plėtrą ar kitimą, o teoriją kuriant iš duomenų, susieti empirinį pasaulį ir teorinį jo konstravimą. Grindžiamosios teorijos metodas priskirtinas kokybiniais tyrimo metodams.²⁴

Taikant konstruktyvistinę grindžiamosios teorijos metodologiją, tyrimą sudaro keli etapai. Pirmame etape duomenys yra skaidomi, analizuojami ir koduojami, lyginami, kol gimsta pagrindinė kategorija ir susijusios sąvokos. Vėliau taikomas grupinis kodavimas – kategorijos lyginamos su pasirinkta teorija, plėtojama esminė kategorija, kol pasiekia-

20 CHARMAZ, Kathy. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London, 2006.

21 LUOBIKIENĖ, Irena. *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija, 2006, p. 58.

22 PETRUŽYTĖ, Donata. Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir A. Strauss'o versijų palyginimas. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2008, t. 1, p. 72.

23 Ten pat. Žr. 19 išnašą.

24 LUOBIKIENĖ, Irena. *Sociologinių tyrimų metodika*, 2006, 122 p.

mas jos įsotinimas (duomenys pradeda kartotis). Galiausiai pereinama prie teorinio kodavimo²⁵.

Šiame straipsnyje atliksime fenomenalios komunikacijos prigimties tyrimą, pateiksime fenomenalios komunikacijos genezę ir aptarsime diskusinius klausimus. Tolesnį tyrimą, susijusį su gyvenimo kokybės klausimais, ir teorinį apibendrinimą numatome skelbti kitame straipsnyje.

FENOMENALIOS KOMUNIKACIJOS PRIGIMTIES TYRIMAS, ATLIEKANT NARATYVO ANALIZĘ

Genealoginiai ryšiai

Giminystės ryšiai yra svarbūs kiekvieno asmens gyvenime ir skatina giminaičius natūraliai bendrauti tarpusavyje. Marija labai atidžiai domėjosi savo giminės genealogija. Autobiografinis naratyvas pradedamas nuo senelių šeimų (analizuojamos tėvo ir mamos giminiių ištakos) ir plėtojamas per visą knygą, taip apimamos penkių kartų gyvenimo istorijos. Bendravimo ryšius stiprina tai, kad giminaičiai gyveno netoli, taigi giminės buvo patogų aplankyti, lengviau pažinti jų charakterį ir įpročius. Marijai tai buvo tikros komunikacijos pamokos, o pavyzdžių ji ieškojo artimųjų elgsenoje ir bendravimo santykiuose.

„Tėvelio tėvas Kostas Kiškis – aukštaitis nuo Andrioniškio, vidutinio ūgio, su ūsais, ramus ir neišdidus, nekalbus – be reikalo nieko nepasakydavo. Jis tik gerai apgalvojęs išreikšdavo savo mintis. <...> Man dar pradinukei, gal ketvirtokei, jau papasakojo apie darbo reikšmę gyvenime. <...> Jis vis primindavo, kad ta žemė, kurią pirkęs, kurioje aš gimiau, mane užaugins ir išmaitins. Matyt manyje matė būsimą gerą ūkininką“ (p. 17).

„Švietė žibalinė lempa, babutė į rankas įdavė storą maldaknygę pageltusiais lapais, ir paprašė paskaityti.<...> Sunkiai, bet šiek tiek paskačiau. Babutė pagyrė ir apkabinusi patarė, o gal net liepė: „Mokykis, jei nebūsi mokytoja, tai gal nors kunigo gaspadinė galėsi būti“. Jau tada supratau, kad ne tik kunigas, bet ir jo gaspadinė turi būti didžiai mokyta“ (p. 22).

25 HOLTON, A. Judith. The Coding Process and Its Challenges. *The Grounded Theory Review*, 2010, Vol. 9, No. 1, p. 23.

Senelių pamokymai giliai įstrigo anūkės širdyje. Marija atkakliai siekė mokslo, įgijo aukštąjį išsilavinimą, vėliau atliko mokslinius tyrimus ir parašė mokslinį darbą.

Motiniškos meilės pamokos – labai ryškios ir knygoje išreikštos itin emocionaliai, galbūt dėl to, kad Marija mamos neteko būdama dar visai jauna (15-os metų).

„Mamutė mums buvo Meilės dovana. <...> Kokia ji buvo mūsų Mamutė? Mažo ūgio, apvalutė, visada linksma, išskirtinai meilę reiškė gražiausiais žodžiais. <...> Ji nepaprastai mokėjo džiaugtis kiekvienu mūsų darbeliu, nuolat apglėbdavo, negailėjo kartoti pačius meiliausius ir gražiausius žodžius mums“ (p. 25).

Stiprybės šaltinis ir tvirtų įsitikinimų pavyzdys buvo tėvelis.

„Tėvelis buvo kietas žemininkas. Jam rūpėjo šeima, ūkis... <...> jis buvo tvirtas žemės šeimininkas, politikoje – nei į kairę, nei į dešinę. Jis niekam nesilankstė“ (p. 28).

Bendravimo, dosnumo ir veiklumo etalonas buvo mamos sesuo Juzefa Juškienė, kuri, mirus Marijos mamai, tapo pagrindiniu dvasiniu ramsčiu.

„Mes Juzefą Juškienę vadinome tetulyte. <...> Ji buvo nepaprasto darbštumo, didelio dosnumo, žingeidi naujovėms, sumani šeimininkė. Tetulytė buvo labai religinga. Ji neapsiribojo vien maldomis – buvo gerai apsiskaičiusi, organizavo bažnytinę popietę religinėmis temomis. <...> Be to, žinojo ir pritaikė daug posakių ir patarlių. Pvz.: Niekada nebijok klausti, klausdamas ir pats suprasi... <...> Tetulytė mėgo dainas <...> Tetulytės dosnumas daugelį lenkė <...> Jos, kaip geros šeimininkės, patirtis ir begalinis aukštaitiškas vaišingumas neaplenkė nė vieno į Juškų sodybą atvykusio. <...> Aš, likusi be savo artimųjų, radau jos motinišką ranką, be galo šiltą jausmą jos namuose. Tetulytė, iškilus problemoms, visada patardavo rasti ramią išeitį, siūlė be pykčio ar keršto atleisti ir didžiausiam priešui“ (p. 32–34).

Po 1947 m., Marijai netekus paskutinių artimųjų – tėvelio ir sesers, tolesnis intensyvus jos domėjimasis genealoginiais ryšiais gali būti interpretuojamas kaip kompensacija. Tai jai padėjo adaptuotis ir nesijausti našlaite. Iš tikrųjų, Jono Kiškio giminės medis labai išsišakoja kalbant apie vėlesnes kartas; tą patį galima pasakyti ir apie Mykolo Jarmulkos (Marijos senelio iš

mamos pusės) giminę. Kelių kartų tetos, dėdės, pusseserės ir pusbroliai bei jų vaikai – tai giminių ratas, kuriame Marijos vardas buvo gerai žinomas.

Neabejotina, kad genealoginiai ryšiai labai veikė Marijos asmenybės brandą. Gebėjimas komunikuoti formavosi nuo pat vaikystės, nes bendravimas su giminaičiais buvo neatskiriama kasdienio gyvenimo dalis. Vis dėlto Marijos domėjimasis genealogija yra susijęs ne tik su artimaisiais. Daugelio kitų knygoje minimų veikėjų charakteristikos taip pat yra pateiktos biografiškai, nurodomos jų ištakos, palikuo- nys, aprašomi jų santykiai su autore, pasakojamas tolesnis likimas. Galima manyti, kad tokį rašymo stilių lėmė vėlesnis autorės lankymasis archyvuose (dokumentuose rasta žinomo asmens pavardė paskatino daugiau pasidomėti ir juo...). Komunikacija su skaitytoju grindžiama ir faktine dokumentine informacija, todėl pasakojimo autentiškumas kelia didesnę pasitikėjimą ir sietinas su kokybiška komunikacija.

Socialinis statusas: ankstyvas suvokimas ir įprasminimas

Marijos seneliai ir tėvai buvo žemdirbiai. Paveldėta ar papildomai įsigyta žemė leido turėti pasiturinčio žemdirbio ūkį. Gaunamos lėšos buvo investuojamos į pažangią žemės ūkio techniką, kuri buvo naudojama ne tik savo ūkyje, bet praversdavo ir kaimynams nuimant derlių. Toks žemdirbys užsitarnaudavo kaimo bendruomenės pasitikėjimą ir pagarbą.

Augdama tokioje šeimoje, Marija nuo mažens jautė ir suprato, kad garbingas socialinis asmens statusas bendruomenėje yra svarbus ir leidžia jaustis patenkintam savimi. Tam, kad būtum visa galva aukščiau už kitus, reikia nemažai pastangų, darbo, bet už visa tai su kaupu atlyginama pelnius aplinkinių pagarbą, tapus savarankiškam ir jaučiant moralinį pasitenkinimą bendravimu bei veiklos rezultatais.

Socialinio Marijos statuso įprasminimo pavyzdžių naratyve yra ne vienas. Socialinis statusas paprastai būna paremtas asmens ir bendruomenės santykiais. Tokie santykiai stebimi tokioje autorės veikloje, kaip antai:

- pradžios mokyklos mokytojos;
- vyriausiosios studentų valgyklos darbuotojos;
- studentų kurso prezidentės;

- mokyklos tėvų komiteto pirmininkės;
- paukštininkystės mokslo atstovės;
- aktyvios visuomenininkės.

Reikšmingas socialinis statusas buvo pravartus kaip priemonė unikalios bendravimo galimybėms. Pastabumas, įžvalgumas ir lanksti komunikacija, apsiskaitymas traukė aplinkinių dėmesį, ja visi pasitikėjo, santykiai su Marija išsirutuliodavo į daug metų trunkantį dalykinį ir draugišką bendravimą.

Sprendimų priėmimas

Sprendimų priėmimas yra svarbus žmogaus veiklos aspektas. Priimant kokią nors sprendimą visada numatoma tam tikra veikla ir jos rezultatas. Tai darant savarankiškai, remiamasi įgyta patirtimi, orientuojamasi į tolesnius siekius, planus, svajones. Apsisprendimas susijęs ir su psichologiniais aspektais, nes daugeliu atvejų svarbu, ar pasiseks pasiekti norimus tikslus ir ar pavyks įveikti nenumatytas kliūti. Priimti tinkami sprendimai brandina asmenybę, suteikia didesnę pasitikėjimą savo jėgomis, džiugina ir vėliau kelia malonius prisiminimus. Taigi sprendimų priėmimas labai svarbus tiek jauno, tiek pagyvenusio žmogaus gyvenime.

Pirmus sprendimus, kurie aprašyti autobiografijoje, Marijai teko priimti jaunystėje.

„Jau be mamutės, baigusi Kėdainiuose 11 klasę, ėmiau lankyti pradinių klasių mokytojų kursus Panevėžyje. Ruošiausi mokytojauti. Tikėjau, galėsianti būti savarankiška. Kursai vyko vasaros atostogų metu...“ (p. 77).

Paaukojusi dvejų metų vasaros atostogas, Marija įgijo *mokytojos diplomą*. Būdama aštuoniolikmetė pradėjo mokytojauti Kuršių pradžios mokykloje. Čia išmoktos savarankiškumo pamokos buvo labai naudingos bendraujant su vaikais ir su suaugusiais.

Kitas svarbus sprendimas, lėmęs Marijos profesinę veiklą, buvo studijos. Patarus buvusiems mokytojams A. Juškai ir K. Masiliūnui, ji 1944 metais įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos–filologijos fakultetą ir pasirinko visuotinės istorijos specialybę. Tačiau po metų, kai

Dotnuvos žemės ūkio akademija buvo perkelta į Kauną, Marija *nedvejodama perėjo studijuoti į Kauno žemės ūkio akademiją*. Buvo sunkūs pokario laikai, todėl tai buvo ir pragmatinis sprendimas (akademija davė bendrąbūties, be to, ten buvo pigi studentų valgykla). Studentų paremta, vėliau Marija tapo vyriausiąja tos valgyklos šeimininke:

„Vieną popietę Juozas su keletu studentų užėjo pas mane ir pakvietė dirbti valgyklos šeimininke <...> Kiek pagalvojusi sutikau. Darbo ir atsakomybės nebijojau.<...> Pasitikėjau savimi, kad nesuklupsiu dirbdama valgykloje ir kartu studijuodama. Teikė vilčių ir mano gyvenimo patirtis“ (p. 102).

Priimant sprendimus stengtasi ne veltui – už juos su kaupu buvo atseikėta dideliu draugų ratu, džiaugsmu dėl dešimtmečius trunkančio nuoširdaus bendravimo. Pažintys leido užmegzti plačius komunikacinius ryšius, kurie buvo naudingi tolesnėje veikloje.

Šeimos sukūrimas kiekvieno žmogaus gyvenime taip pat yra svarbus apsisprendimo momentas. Marija turėjo ne vieną vaikina, kuris stengėsi užkariauti jos širdį. Vis dėlto galutiniam jos apsisprendimui įtaką turėjo skaudī šeimos tragedija. 1947 metais netekusi tėvelio ir sesers, Marija liko viena. Neskaitant dvasinės traumos, kurią reikėjo pakelti, teko pasirūpinti šeimos turtu, dirbama žeme. Išgirdęs apie nelaimę, Leonas Sereikis apsisprendė nutraukti studijas ir atvyko į Marijos tėviškę. Jis visas tas sunkias dienas buvo greta, ją užjautė ir kiek galėjo padėjo. Nelaimė ne tik suartino jaunuolius, bet ir leido geriau vienas kitą pažinti. Abipusė pagarba virto gilia meile, kuri tvirtai susiejo du žmones visam gyvenimui. Vėliau šeima susilaukė dviejų dukrų ir sūnaus, užaugino juos. Gyvendama santuokoje Marija vadovavosi socialinių santykių tarp lyčių modeliu, kuris buvo paremtas partneryste. Kaip teigia S. Kraniauskienė, tokiame modeliui būdingas bendras sprendimų priėmimas, bendradarbiavimas, partnerių savitarpio pagalba ir bendra atsakomybė²⁶. Šeima buvo inteligentiška. Marija galėjo priimti sprendimus ir pati – vyras tokius jos žingsnius visada palaikė.

Svarbus sprendimas buvo priimtas ir profesinėje veikloje, kai dirbdama Panevėžio paukštininkystės treste Marija nutarė *atlikti mokslinius ty-*

26 KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose. *Tiltai*, 2005, Nr.2, p. 77.

rimus ir įgyvendinti seną svajonę pasireikšti mokslo sferoje. Tai buvo tikrai ryžtingas žingsnis, nes tada tokie entuziastai tarp bendradarbių buvo retenybė.

„Sunkiai atliktais ir apibendrintais tyrimų duomenimis labai džiaugiausi. Net žavėjausi. Norėjau, kad visi kuo greičiau apie tai sužinotų. Įvertintų jų reikšmę gamyboje. <...> Paukštininkystės tresto bendradarbiai mano moksliniu darbu ne labai domėjosi...“ (p. 188).

Mokslinė disertacija buvo parašyta ir 1971 m. sėkmingai apginta. Tai sąlygojo ir kitą sprendimą – dirbti mokslinė bendradarbe Žemės ūkio ekonomikos institute, vėliau – Kauno žemės ūkio akademijoje.

Ar kokį nors sprendimą Marija vertino kritiškai? Dirbdama Panevėžio paukštininkystės treste Marija įstojo į Komunistų partiją. Autobiografijoje partinė veikla aprašyta sarkastiškai. Gal iš laiko perspektyvos autorė spėjo pasverti šį žingsnį ir įvertino jį kritiškai, tačiau išanalizavus Marijos autobiografiją, įvertinus jos veiklumą, tokio sprendimo galima buvo tikėtis. Tai buvo gilaus sovietmečio laikotarpis, jo perspektyvos greičiausia nekėlė abejonių, o narystė partijoje užtikrino karjeros galimybes, palankesnę valdžios vertinimą. Autobiografinius pasakojimus tyrinėjusi I. Šutinienė, pastebi, kad sovietmečiu „lojalumo naujajai sistemai demonstravimas vėlesniu laikotarpiu buvo jau ne išgyvenimo, bet dalyvavimo viešajame gyvenime, tam tikros socialinės padėties užsitikrinimo sąlyga. Bet pritaikymas prie bet kokios ideologinės sistemos, siekiant pragmatinio tikslo, išliko vyraujanti elgesio norma.“²⁷

Naratyve autorė komentuoja priimtų sprendimų pasekmes ir rezultatus, džiaugiasi jų sėkme. Rasime ir nuoseklių paaiškinimų, kodėl priimtas vienoks ar kitoks sprendimas. Iš laiko perspektyvos autorė, ko gero, ne kartą yra vertinusi savo poelgius, apmąsčiusi detales, įvertinusi situaciją. Čia galime išvelgti ryžtą pateikti informaciją skaitytojui taip, kad pasakojime kiekvienas rastų atsakymus į daugelį iškilusių klausimų. Sąmoningai pasirūpinta, kad komunikacija su skaitytoju būtų sėkminga.

27 ŠUTINIENĖ, Irena. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Sociologija: Lietuvos valsčiai. Panemunėlis*, 2010, p. 19.

Aplinkybės ir socialinis bendravimas gali būti viena iš paskatų altruistiniam poelgiui, kai, nesitikint atlygio, nesavanaudiškai rūpinamasi kitų gerove. Tokių įvykių Marijos gyvenime buvo ne vienas.

Tapusi mokytoja, aštuoniolikmetė Marija pastebėdavo gabius mokinius, tačiau pastarųjų tėvai tegalvojo apie pagalbinkus savo ūkyje. Pati siekdama išsilavinimo, Marija jautė didelį norą padėti ir šiems jaunuoliams, todėl ji ne tik įkalbėjo keleto jaunuolių tėvus, bet ir be papildomo atlygio parengė juos gimnazijos egzaminams.

„Po pamokų, nelaukdama jokio papildomo atlyginimo, ruošiau mokinius iš visos vidurinės mokyklos kurso. Pora valandų skirdavau Povilui Pečeliūnui, Jonui Žižiūnui, o kitas valandas atskirai savo gabiausiems mokiniams...<...> Mokiniai turėjo įvairių sunkumų, kad galėtų užbaigti vidurinę. Mano darbas su šiais mokiniais nenuėjo veltui. Jie baigė mokslus, įgijo specialybę, gyvenime nesuklupo. <...> Džiaugiuosi, kad savo jaunystės impulsų neiššvaisčiau beprasmiuose vienkartinuose vakarėliuose...“ (p. 80–81).

Altruistinio poelgio pavyzdys priklauso būsimam Marijos vyrui: tai nutiko tada, kai ji patyrė tragišką tėvo ir sesers netektį. Tai labai stipriai paveikė Mariją, todėl netenka stebėtis ir tuo, kad ji pati padėdavo kitiems: užaugino tremtinio dukrą, rūpinosi grįžusių tremtinių pastoge ir įdarbiniimu. Sovietmečiu grįžę tremtiniai nebuvo valdžios mylimi ir buvo izoliuoti, arba, kaip teigė savo publikacijose U. L. Orlova ir B. Gruževskis, – susidūrė su „antrąja tremtimi“²⁸. Panašiai rašo I. Šutinienė: „Sunkiausia adaptuotis sovietinėje sistemoje buvo persekiotiems žmonėms – buvusiems tremtiniais, politiniams kaliniams, kitiems įtariamiems ne lojalumu žmonėms: jie buvo stumiami iš aktyvaus socialinio gyvenimo, neregistruojami, nepriimami į darbą, neleidžiama studijuoti ir pan.“²⁹

28 ORLOVA, Urtė Lina; GRUŽEVSKIS, Boguslavas. Savarankiškumas – socialinės globos įstaigoje gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnys. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2014, t. 13 (1), p. 120.

29 ŠUTINIENĖ, Irena. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Sociologija: Lietuvos valsčiai*. Panemunėlis, 2010, p. 19.

„Tuo metu mūsų šeimoje jau gyveno trečioji iš Sibiro grįžusi šeima. Priėmiau, kol susiras patys, kur gyventi. <...> Turėjau plačius ryšius su Panevėžio įstaigų vadovais. Rekomendavau Zosę ryšininę Lietkoopsjungos direktoriui. Jis ją priėmė į darbą. <...> Buvo rizikinga“ (p. 165).

Nuolatinis ryšys su savo krašto žmonėmis, domėjimasis jų veikla ir rūpesčiais neleido Marijai atitrūkti nuo savojo krašto ir tada, kai 1992 m. ji išvyko į Kanadą. Kaip rašoma knygoje, pusę metų ji praleisdavo Amerikoje, kitą pusę – Lietuvoje. Tuo metu bendraminčiai mokytojai, buvę tremtiniai Anicetas Imbrasas ir Juozas Marozas, degė idėja Ramygaloje pastatyti paminklą Motinai Tėvynei, iškentėjusiai kovas už Lietuvos Nepriklausomybę, nekaltų žmonių žudymą, ūkių naikinimą, rezistencines kovas su sovietine okupacija, trėmimus. Šiai idėjai pritarė aktyvūs kraštiečiai, tarp jų ir Marija. Nepaisydami garbaus amžiaus (daugumai iš jų buvo beveik 70 metų) ir sunkios ekonominės situacijos Lietuvoje, iniciatoriai ėmėsi įgyvendinti sumanytą projektą. Marijos autoritetas tarp bendraminčių buvo didelis, todėl būtent jai teko nuolat bendrauti su skulptoriumi, prašyti išievių Amerikoje finansiškai paremti paminklo statybą. Ji buvo atsakinga ir už paminklo atvežimą į Ramygalą. Tai buvo pasiaukojimo reikalaujanti ir sudėtinga veikla.

Iš pastarojo epizodo matyti, kad Marijos gyvenimas, praturtintas kilnių siekių, yra neatsiejamas nuo gimtojo krašto ir socialinės bendruomenės, kurią sieja bendra istorija, išgyvenimai ar netektys. Ryšys su gimtuoju kraštu ir jo žmonėmis buvo palaikomas visą gyvenimą. Pažinčių ratas, jungęs mokyklos ir studijų draugus, išsiplėtė. Maloni Marijos išvaizda, optimizmas, noras prakalbinti kiekvieną, nuoširdi pagalba ir atjauta – viskas gražiai derėjo, kalbant apie Marijos asmenybę. Kita vertus, nuoširdus bendravimas padėjo užmegzti naujus, tvirtus komunikacinius ryšius, kurie savo ruožtu dvasiškai maitino ir stiprino asmenybę.

Naratyvinis tyrimas parodė, kad fenomenalios komunikacijos prigimtis neatsiejama nuo *genealoginių ryšių, ankstyvo socialinio statuso suvokimo ir jo įprasminimo, savarankiškų sprendimų priėmimo ir altruistinių poelgių.*

Siekiant išsiaiškinti, kokio tipo gyvenimo įvykiai sietini su fenomenalia komunikacija, komunikacijos genezei atskleisti atliktas interviu tyrimas.

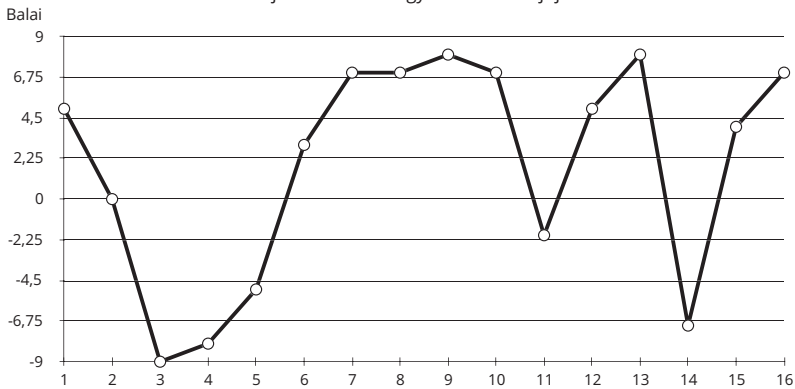
Marijos Sereikienės paprašėme įvardyti svarbiausius gyvenimo įvykius, kurie buvo išgyventi emociškai stipriai, ir įvertinti juos 10 balų skalėje, fiksuojant aukščiausius (laimingiausias akimirkas) ir žemiausius (įvykius, kurie sukėlė neigiamų emocijų) taškus. Remiantis šiais sąlygiškais taškais, galima interpretuoti, kaip tyrimo dalyviai jaučiasi dabartyje (čia ir dabar)³⁰. Toks subjektyvus vertinimas nuo 10 iki –10 skalėje atspindi 1 paveikslė. Subjektyvus komunikacinės Marijos Sereikienės patirties, susijusios su svarbiausiais gyvenimo įvykiais, vertinimas pavaizduotas 2 paveikslė. Lyginamoji šių dviejų kreivių analizė padės atskleisti fenomenalios komunikacijos genezę.

Komunikacijos pamokos ir komunikacinė patirtis, įgyta vaikystėje bei jaunystėje (žr. 2 pav.), viso gyvenimo kontekste vertinama kaip labai svarbi (vidutiniškai +8), nors tą laikotarpį išgyventa ne tik teigiamų, bet ir neigiamų emociškai reikšmingų įvykių.

Daugiausia neigiamų emocijų sukėlė mirtis: mamos, tėvo, sesers (vėliau – vyro) (žr. 1 pav.). Marijai Sereikienei tai buvo artimiausi žmonės, todėl emociniai išgyvenimai jų netekus jaunystėje gana stipriai paveikė jos asmenybę. Jei pagal minėtus įvykius paanalizuotume įgytą komunikacinę patirtį, matytume gana aukštą +(9–7) komunikacinės patirties vertinimą (žr. 2 pav.). Mamos ir kitų artimųjų pamokos, ypač pavyzdžiai iš jų bendravimo, turėjo neįkainojamą vertę Marijos mentalitetui, doroviniam ir dvasiniam jos auklėjimui. Kaip teigia Marija Sereikienė, jos mama, net gulėdama ligos patalė ir jausdama artėjančią mirtį, ne dejavo, bet stengėsi paskutines minutes skirti dukrai. Tragiška tėvo ir sesers netektis apgaubta nežinomybės: kas nužudė? Kodėl? Šie klausimai Marijai Sereikienei nedaug ramybės visą gyvenimą ir buvo didelis postūmis tiesos ieškojimo kelyje. Giminių tremtis Mariją paveikė ne taip stipriai. Su šiais įvykiais ji nebuvo tiesiogiai susijusi, nes tuo metu studijavo Kaune.

30 ORLOVA, Urtė Lina; GRUŽEVSKIS, Boguslavas. Savarankiškumas – socialinės globos įsitaigoje gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnys. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2014, t. 13 (1), p. 124.

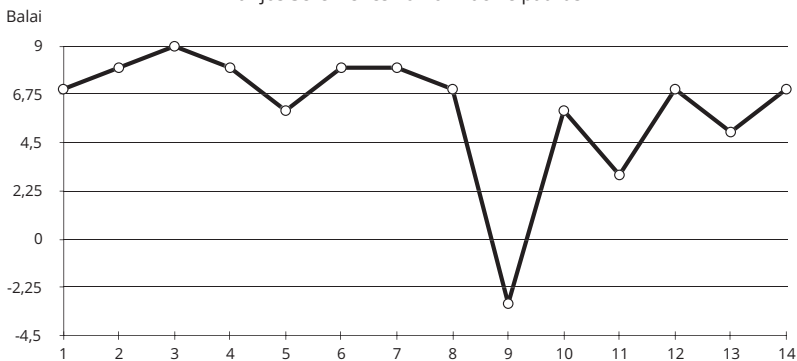
Emociškai geriausi ir blogiausi gyvenimo momentai Marios Sereikienės gyvenimo istorijoje

1 pav. Subjektyvus Marijos Sereikienės emociškai išgyventų įvykių
viso gyvenimo kontekste vertinimas.

1 – vaikystė, 2 – mokyklinis laikotarpis, 3 – mamos netektis, 4 – tragiška tėvo ir sesers netektis, 5 – giminių trėmimas, 6 – studijos aukštojoje mokykloje, 7 – kurso draugų parama sunkiu metu, 8 – vestuvės, 9 – vaikų gimimas, 10 – darbas Staniūnuose, 11 – aplinka moksliniam darbui Paukštininkystės treštyje, 12 – aplinka moksliniam darbui ŽŪEI, 13 – disertacijos gynimas, 14 – vyro mirtis, 15 – 12 m. laikotarpis Amerikoje, 16 – visuomeninė veikla pensijiniu laikotarpiu Lietuvoje.

Marios Sereikienės komunikacinė patirtis

2 pav. Subjektyvus komunikacinės Marijos Sereikienės patirties
viso gyvenimo įvykių kontekste vertinimas.

1 – vaikystė, 2 – mokyklinis laikotarpis, 3 – mamos pamokos ir netektis, 4 – tėvo ir sesers tragiška netektis, 5 – giminių trėmimas, 6 – studijos aukštojoje mokykloje, 7 – kurso draugų parama sunkiu metu, 8 – darbas Staniūnuose, 9 – aplinka moksliniam darbui Paukštininkystės treštyje, 10 – aplinka rašant mokslinį darbą ŽŪEI, 11 – disertacijos gynimas, 12 – vyro mirtis, 13 – 12 m. laikotarpis Amerikoje, 14 – visuomeninė veikla pensijiniu laikotarpiu Lietuvoje.

Kurso draugų parama netekties minutėmis, studijuojant ir dirbant studentų valgykloje, vertinama kaip įvykiai, sukėlę teigiamų emocijų (+8 balai), tuo metu įgyta komunikacinė patirtis taip pat vertinama +8 balais. Jaunystėje įgyta bendravimo patirtis didžia dalimi lėmė ir fenomenalios komunikacijos sėkmę vėlesniu laikotarpiu. Marija kaip mokslinių agronomų (taip buvo vadinama specialybė, kurią ji studijavo) kurso prezidentė su kolegomis palaikė ryšius visą likusį gyvenimą, organizavo susitikimus per gimtadienius ir kitomis progomis.

Darbinė ir mokslinė patirtis vertinama dviprasmiškai. Praktinių įgūdžių ir patirties paukštininkystės sferoje įgijimas vertinamas neblogai (+7), bet apsisprendus atlikti mokslinį tyrimą Paukštininkystės trestė, Marijai teko susidurti su kolegų abejingumu, net pasipriešinimu. Tam, žinoma, reikėjo daug pastangų ir užsispyrimo, todėl komunikacija šiame tarpsnyje vertinama neigiamai (–2). Aplinka rašant mokslinį darbą ŽŪ Ekonomikos institute buvo daug palankesnė (+5) ir komunikacija vertinama +6. Emociškai labai gerai vertinamas ir disertacijos gynimas (+8), nes užsibrėžtas tikslas buvo pasiektas.

Vyro liga ir netektis palydėta stiprių išgyvenimų ir vertinama –7 balais. Komunikacija siejama su nuolatine vyro parama ir supratingumu, todėl komunikacinė patirtis įvertinta +7.

Kiti įvykiai atsitiko jau pensiniu laikotarpiu ir yra susiję su visuomnine veikla Lietuvoje bei Amerikoje. Ryškios priešybės neužfiksuota. Komunikacija Amerikoje vertinama kaip ne tokia sėkminga (+5), nes kita kultūrinė aplinka neteikė didelio bendravimo džiaugsmo, tačiau po 12 m. grįžus į gimtinę komunikacijos vertinimas vėl padidėjo iki +7.

Komunikacijos vertinimo tyrime nepaminėtas šeimyninis gyvenimas, bendravimas su vaikais ir vaikaičiais, nes tai tęsiasi visą laiką. Galima tik teigti, kad Marija Sereikienė yra patenkinta susiklosčiusiu šeimyniniu gyvenimu ir draugiškais santykiais su vaikais bei vaikaičiais.

Tyrimas parodė, kad emociškai išgyventi įvykiai smarkiai veikia socialinę asmens komunikaciją ir yra svarbūs komunikacijos kokybei. Jie turi didelę įtaką dvasinei žmogaus būsenai, todėl komunikacijos efektyvumas yra neatsiejamas nuo patirtų išgyvenimų ar džiaugsmo.

Išanalizavus fenomenalios komunikacijos genezę, apibendrinant galima teigti, kad *fenomenali komunikacija, aktyviai palaikant ir puoselėjant stiprius socialinius ryšius bei kontaktus, formuojasi visą žmogaus gyvenimą ir yra glaudžiai susijusi su emociškai išgyventais įvykiais.*

DISKUSIJA

Dabartinis Marijos Sereikienės gyvenimas yra aktyvaus ir oraus senėjimo pavyzdys. Istoriskai išgyventas laikotarpis apima labai skirtingas epochas, todėl sulaukus garbingo amžiaus prisitaikyti prie naujų sąlygų ir išlikti socialiai aktyviam yra fenomenalios asmenybės bruožas. Gyvenimo kokybę tyrę mokslininkai pabrėžė asmens aktyvumo, komunikacinės kompetencijos, mąstymo svarbą, teigė, kad svarbu gyvenime būti lyderiui; gebėti kurti dialogu grįstus santykius; sistemiškai mąstyti, numatyti perspektyvas, išsiskirti „atviru protu“³¹. Čia paminėti bruožai nesvetimi Marijai Sereikienei. Asmens aktyvumas susiformavo jaunystėje, ypač mirus mamai ir netekus tėvo, kai su išlikimu ir socialine gerove susijusius klausimus teko spręsti savo jėgomis. Kaip matome iš naratyvo analizės, komunikacinė kompetencija buvo ugdoma visą darbingą laikotarpį. Asmenų, su kuriais buvo bendraujama, ratas yra labai platus; komunikacijos kokybę gerino nuolatinis Marijos Sereikienės domėjimasis kraštiečiais, švietimu ir profesinėmis naujovėmis. Užmegzti santykiai grįsti dialogu, o savarankiškas sprendimų priėmimas paremtas patirtimi ir sisteminiu mąstymu. Marija Sereikienė buvo ir yra savo gyvenimo lyderė.

Reikia pastebėti, kad fenomenalios komunikacijos ugdymui yra svarbus ir altruizmas. Tai bene svarbiausias veiksnys, kuris ne tik suteikė dvasinių jėgų, bet ir paskatino gilų socialinio bendravimo suvokimą, kad dvasinis skausmas malšinamas dvasiniais ryšiais. Mokslininkas Kennethas D. Craigas, analizavęs skausmo sukeltą socialinę komunikaciją, pažymi, kad priklausomai nuo asmeninių ir tarpasmeninių santykių skauda patirtis veikia tiek skausmą patiriantį, tiek ir stebintį asmenį. Pagal aplinkybes

31 VEČKIENĖ, Nijolė, P.; BUDĖJIENĖ, Aušra; RAŽANAUSKAITĖ, Vesta; RAMANAUSKIENĖ, Kristina; VALIULIS, Arūnas. Socialinis darbas senėjančioje visuomenėje: teoriniai ir praktiniai tarpdisciplininio bendradarbiavimo aspektai. *Gerontologija*, 2013, t. 14(3), p. 173.

ir asmens polinkius tokios situacijos dažniausia sąlygoja nesavanaudiškus, altruistinius poelgius.³² Igyta patirtis vėliau susiklosčiusiose įvairiose gyvenimo situacijose Marijai neleido suabejoti, kaip reikia elgtis. Kaip teigia N. Večkienė ir kiti, saviraiškos teisė sąlygoja pasitenkinimą intelektualine, emocine, moraline ir dvasine egzistencija³³. Pasitenkinimas savo veikla išryškėja iš grįžtamojo komunikacinio ryšio, kai praėjus daugeliui metų po atitinkamo įvykio, žmonės nepamiršta pareikšti dėkingumo ir pagarbos. Tokie santykiai lydimi šilumos ir dvasinio džiaugsmo.

Jei remsimės Ievos Salialionės ir Agnės Pačešiūnaitės-Raneberg atlikto tyrimo apie 6–89 metų Lietuvos asmenų intelekto gebėjimų raišką duomenimis, kur rašoma, kad 60–69 metų asmenų verbalinių gebėjimų raiška yra panašaus lygio kaip 12–13 metų vaikų³⁴, teks konstatuoti, kad Marija nepriskirtina tokiam statistiniam vidurkiui. Stebima situacija labiau primena užsieniečių (kaip įvardija autorės, – amerikiečių ir prancūzų) verbalinius gebėjimus, kurie iki gilios senatvės išlieka gana aukšto lygio ir paskui silpnėja santykinai mažai³⁵. Tai, kad Marija Sereikienė gyvenimo (giminės) istoriją parašė sulaukusi 90 metų ir knygą pavadino *Mano laikas*, neabejotinai rodo puikią autorės atmintį ir didelę potenciją bendrauti.

Remiantis šiaame straipsnyje atliktu tyrimu, galima tikėtis gilių asmens verbalinių gebėjimų ir fenomenalios komunikacijos, kuri sietina su aktyvia asmens socializacija, sąsajų. Vadinasi, fenomenali asmens komunikacija galėtų būti vienas iš subjektyvių gyvenimo kokybės veiksnių.

32 CRAIG Kenneth D. The Social Communication Model of Pain. *Canadian Psychology*, 2009, Vol. 50, No. 1, p. 28.

33 VEČKIENĖ, Nijolė, P.; BUDĖJIENĖ, Aušra; RAŽANAUSKAITĖ, Vesta; RAMANAUSKIENĖ, Kristina; VALIULIS, Arūnas. Socialinis darbas senėjančioje visuomenėje: teoriniai ir praktiniai tarpdisciplininio bendradarbiavimo aspektai. *Gerontologija*, 2013, t. 14(3), p. 173.

34 SALIALIONĖ, Ieva; PAČEŠIŪNAITĖ-RANEBERG, Agnė. 6–89 metų asmenų intelekto gebėjimų raiška. *Mokslo straipsniai*, 2013, p. 130.

35 BAXENDALE, Sallie. IQ and Ability across the Adult Life Span. *Applied Neuropsychology*, 2011, vol.18, p. 164–167.

IŠVADOS

Siekiant išsiaiškinti fenomenalios komunikacijos prigimtį, atliktas asmens naratyvo tyrimas komunikacijos aspektu.

Apibendrinant atvejo tyrimą, galima teigti, kad gebėjimas kokybiškai bendrauti formuojasi visą gyvenimą ir gali būti stipriai veikiamas tokių asmenybės bruožų, kaip antai:

Nuolatinio noro palaikyti plačius genealoginius ryšius. Artimųjų ir giminų bendravimo patirtis bei elgsenos pavyzdžiai turi auklėjamąjį poveikį asmenybės formavimuisi, o nuolatinis bendravimas tarpusavyje yra gera komunikacinė praktika;

Ankstyvo socialinio statuso suvokimo ir įprasminimo socialinėje veikloje. Socialinio statuso ir pripažinimo siekimas formuoja grįžtamąjį ryšį, o tai savo ruožtu suteikia pasitenkinimą savo veikla. Tai būdas siekti komunikacijos kokybės ir asmens brandos kelias;

Gebėjimo savarankiškai priimti sprendimus. Tam, kad gebėtum priimti tinkamus sprendimus, būtina nuolatinė veiksmų analizė ir savišvieta. Užsibrėžto tikslo siekimas, pasinaudojant komunikacine patirtimi, sietinas su asmenybės branda, sisteminiu mąstymu. Sėkmę lėmę sprendimai brandina asmenybę ir padidina pasitikėjimą savo jėgomis.

Altruistinės veiklos. Ši veikla būdinga brandžiai, dvasiškai turtingai asmenybei.

Pažymėtina, kad tam, jog fenomenali komunikacija būtų sėkminga, svarbus išsilavinimas, nuolatinė savišvieta, socialinis aktyvumas, domėjimasis savo kraštiečiais, kultūriniu šalies gyvenimu. Asmenybės refleksija apie pokyčius aplinkoje, lyderio vaidmens siekimas paremtas savęs pažinimu ir saviraiška.

Fenomenalios komunikacijos genezė sietina su emociškai išgyventais įvykiais, kurie gali būti stiprus postūmis naujai, su saviugda susijusiai ir socialinei veiklai.

Užmegzti ir palaikomi socialiniai ryšiai yra fenomenalios komunikacijos pagrindas. Nuolatinis bendravimas, plėtojant dialogą visais įmanomais komunikacijos kanalais, užtikrina grįžtamąjį ryšį, kelia pasitenkinimą gyvenimu.

Fenomenali komunikacija būdinga išsilavinusiai, inteligentiškai, savarankiškai asmenybei, kuri išsiskiria „atviru protu“³⁶, nuolat siekia būti įvykių sūkuryje, bendrauja su skirtingų kartų asmenimis, turi ateities planų.

Fenomenali komunikacija galėtų būti vienas iš subjektyvių gyvenimo kokybės veiksnių.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BAXENDALE, Sallie. IQ and Ability Across the Adult Life Span. *Applied Neuropsychology*, 2011, vol. 18, p. 164–167.
2. BUGIENĖ, Lina. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos. *Tautosakos darbai*, 2008, t. XXXV, p. 38–51.
3. CHARMAZ, Kathy. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications, 2006.
4. CRAIG, Kenneth D. The Social Communication Model of Pain. *Canadian Psychology*, 2009, Vol. 50, No. 1, p. 22–32. DOI: 10.1037/a0014772.
5. DAUGIRDAITĖ, Vilma. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, 2006, t. XXXII, p. 214–224. ISSN 1392–2831.
6. FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, 239 p.
7. HOLTON, A. Judith. The Coding Process and Its Challenges. *The Grounded Theory Review*, 2010, Vol.9, No. 1, p. 21–40.
8. JOINT World Conference on Social Work and Social Development. Action and Impact. 8–12 July 2012, Stockholm, Sweden. *Abstract book*. 2012, 435 p.
9. JONES, Kip. The turn to a narrative knowing of persons. *New qualitative methodologies in health and social care research*. Ed. by F. Rapport. Routledge, 2004, p. 34–54. ISBN 0415-30564-9.
10. KRANIAUSKIENĖ, Sigitą. Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2004, Nr. 2 (13). p. 40–52. ISSN 1392-3358.
11. KRANIAUSKIENĖ, Sigitą. Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose. *Tiltai*, 2005, Nr. 2, p. 73–81.
12. KRANIAUSKIENĖ, Sigitą. Socializacijos modeliai lietuvių autobiografijose: lyties ir laiko aspektas. *Sociologija mintis ir veiksmas*, 2002, Nr. 1, p. 66–74. ISSN 1392-3358.
13. LUOBIKIENĖ, Irena. *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija, 2006, 122 p. ISBN: 9955251220.
14. ORLOVA, Urtė Lina; GRUŽEVSKIS, Boguslavas. Savarankiškumas – socialinės globos įsitaigoje gyvenančių vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksnys. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 2014, t. 13, Nr. 1, p. 113–132. e-ISSN 2029-5820.

36 „Atviras protas“ (angl. *Open mind*) – tai atviras požiūris į naujoves ir įvairovę, sveiko proto, racionalumo, atvirumo, nuoširdumo sinonimas.

15. PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys. In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 113–136.
16. PETRUŽYTĖ, Donata. Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaserio ir A. Strausso versijų palyginimas. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2008, t. 1, p. 72–89. ISSN 1392-3358.
17. PRINCE G. *Dictionary: A Dictionary of Naratology*. Aldershot, Scholar Press, 1998, p. 58.
18. RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ, Rasa. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai. *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 2(84), p. 188–197.
19. SALIALIONĖ, Ieva; PAČEŠIŪNAITĖ-RANEBERG, Agnė. 6–89 metų asmenų intelekto gebėjimų raiška. [interaktyvus] *Mokslo straipsniai*, 2013, p. 117–136. e-ISSN 2345-024X. [Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 12 d.] Prieiga internetu <<http://dx.doi.org/10.7220/1941-7233.12.7>>.
20. SEREIKIENĖ, Marija. *Mano laikas*. Vilnius: Trys žvaigždutės, 2013, 304 p.
21. ŠATKAUSKIENĖ, Nomedė. Tekstai, kurie ieško gilumos: naratologija dramos teorijoje. *Darbai ir dienos*, 2004, t. 39, p. 91–105. ISSN 1392-0588.
22. ŠUTINIENĖ, Irena. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Sociologija: Lietuvos valsčiai. Panemunėlis*, 2010, p. 1–29. ISSN 2029-0799.
23. TARPTAUTINIŲ žodžių žodynas. Prieiga internetu: www.tzz.lt/k/komunikacija.
24. VANAGAITĖ, Gitana. Dvigubo gyvenimo vaizdas Amerikoje gimusių autobiografijose [interaktyvus]. *Implied Meanings / Teksto slėpiniai*, 2011, p. 63–75. [žiūrėta 2015 m. liepos 8 d.] Prieiga internetu: Search.ebscohost.com.
25. VEČKIENĖ, Nijolė, P.; BUDĖJIENĖ, Aušra; RAŽANAUSKAITĖ, Vesta; RAMANAUSKIENĖ, Kristina; VALIULIS, Arūnas. Socialinis darbas senėjančioje visuomenėje: teoriniai ir praktiniai tarpdisciplininio bendradarbiavimo aspektai. *Gerontologija*, 2013, t. 14, Nr. 3, p. 171–183.

NATURE OF THE COMMUNICATIONS PHENOMENAL. CASE STUDY: NARRATIVE OF LIFE HISTORY OF DR. MARIJA SEREIKIENĖ-KIŠKYTĖ (B. 1925) IN THE BOOK OF MEMORIES “MANO LAIKAS” (MY TIME)

ANGELĖ PEČELIŪNAITĖ

SUMMARY

The article analyzes the nature of phenomenal communication. The phenomenal communication is exceptional abilities to socialize and to communicate information. A person having a phenomenal communication, attracts attention surrounding, tend to be a leader, looking for and finding a solution that fits the situation. The article is performed personal narrative analysis, refer on the constructivist theory methodology. The Phenomenal communication genesis is analyses too. It

was found that the nature of phenomenal communication is closely associated with strong genealogical family ties, with the early perceived social status and giving an significance social relations, with the ability to make independent decisions and with altruistic activities. It should be noted that the quality of communication is such an important activity, as interest in his fellow countrymen and their destinies, constant self-education, social activities, education attainment, the dialogue between different generations support. It was found that the genesis of phenomenal communication is closely linked with strong emotionally lived events. The phenomenal communication leads to personal satisfaction in the intellectual, emotional, moral and spiritual existence. Generally we can said that phenomenal communication is characterized by educated, intelligent, independent personality, which is characterized by “an open mind”, aims to constantly be in the midst of events, hold the contacts with people of different generations, have plans for the future. Likely, that the phenomenal communication could be one of the subjective factor of the quality of life.

ISTORIOGRAFINIAI AMŽININKŲ TEKSTAI APIE LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMĄ KAIP LOKALINĖS GALVOSENOS RAIŠKOS VIETA (PANEVĖŽIO APSKRITIES ATVEJIS)

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Universiteto g. 3, LT-01513
Vilnius, Lietuva. El. paštas petreikist@gmail.com

Straipsnyje, remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve išlikusiais dokumentais, analizuojama lokalinės galvosenos raiška Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių istorijose. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento pavedimu 1927 m. viršaičių ir / ar sekretorių papasakotos istorijos buvo paremtos amžininkų atsiminimais. Gilus memuarinis klotas valsčių istorijose, atsižvelgiant į savivaldybių veiklos atkūrimo istoriškumą, prielaidas, Nepriklausomybės priešus ir sąjungininkus, vertinant savo jėgas ir suvokiant galimybes bei atliktus veiksmus, pateikė skirtingų įvykių interpretacijų. Valsčių istorijose atsispindintys lokalinės galvosenos ypatumai plečia supratimą apie tam tikrose vietose / srityse susiformavusį Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo vertinimą, pagal kurį siekta įsigilinti į konkrečios vietovės situaciją, kategoriškai neatmetant valsčiaus žmonių išgyventos patirties.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: atsiminimai, kultūrinė atmintis, lokalinė galvosena, nepriklausoma Lietuva, Nepriklausomybė, Panevėžio apskritis, valsčius.

ĮVADINĖS PASTABOS

Kauno gubernijos Statistikos komiteto iniciatyva Lietuvos miestų ir miestelių istorijos pradėtos rašyti dar XIX amžiaus pabaigoje. Įprastai jos buvo skelbiamos kasmetiniame informaciniame leidinyje *Kauno*

gubernijos atmintinė knygelė (Памятная книжка Ковенской губернии), o vėliau kai kurios istorijos pasirodė ir pateiktos atspauduose. Komiteto pirmininkas Konstantinas Gukovskis Panevėžio apskrities istorijas paskelbė 1887 ir 1898 metams skirtose atmintinėse. Vėliau, 1904 m., komiteto pastangomis išėjo kolektyvinė Panevėžio miesto istorija¹. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, profesionalių istorikų ši historiografijos kryptis nedominavo, tuo laikotarpiu būta ir kitų esminių temų. Plačių interesų scenos veikėjas ir etnografas, tada Lietuvos universiteto studentas Petras Biržys 1927 m. savo lėšomis ėmėsi leisti seriją „Lietuvos miestai ir miesteliai“. Laikantis carinės tradicijos, pradėta leisti atskiriems valsčiams skirtas knygeles: *Vyžuona* (1927), *Anykščiai* (1928) ir *Taujėnai* (1928). Knygelėse laisvu stiliumi pateikiamos ir pagrindinės istorijos žinios apie valsčių. Vėliau P. Biržys perėjo prie stambesnių rinkinių – išėjo knygos: *Alytaus apskritis* (1931), *Biržų apskritis* (1932), *Kėdainių apskritis* (1934), *Marijampolės apskritis* (1937). Iki Antrojo pasaulinio karo P. Biržys nespėjo išleisti visų Lietuvos apskričių miestų ir miestelių istorijų. Šia koncepcija iš esmės remtasi Jungtinėse Amerikos Valstijose Broniaus Kviklio redaguotoje keturtomėje enciklopedijoje *Mūsų Lietuva* (4 t., 1964–1968). Dauguma P. Biržio ir B. Kviklio apie atskiras istorines vietas pateiktų žinių buvo paremtos surinktais pasakojimais, bet ne visi vertingiausi atsiminimai buvo rasti ir panaudoti.

Entuziastingai pradėtas leidybinis P. Biržio projektas neatsirado iš nieko. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento iniciatyva didžioji reikalingos istorinės medžiagos dalis buvo sukaupta valsčių savivaldybėse. Valstybė ruošėsi minėti Nepriklausomybės atkūrimo dešimtmetį, kuris kartu buvo ir lietuviškos savivaldos atkūrimo dešimtmetis. Daugelyje šalies vietų savivalda susikūrė ar atsikūrė 1918 m. spalio – gruodžio mėnesiais. 1927 m. Savivaldybių departamentas apskričių valdyboms išsiuntė pavedimą surinkti istorinių bei statistinių žinių apie apskrities valsčius, miestus ir apskričių savivaldybes. 1927 m. rugpjūčio 3 d. Panevėžio apskrities valdyba savo pavedimus išsiuntė Panevėžio apskrities valsčių ir miestų savivaldybėms. Surinkta medžiaga turėjo būti panaudota leidžiant Lietu-

1 Astramskas, Arūnas. *Panevėžio kraštas Konstantino Gukovskio akimis*. [Žiūrėta 2015-10-15], [p. 1]. Prieiga per internetą http://www.paneveziomuziejus.lt/files/senieji_leidiniai/Gukovskis_Kelione_po_apskriti_1886_paskelbta.pdf.

vos Nepriklausomybės 10-mečiui skirtą leidinį, kuris kitais metais ir pasirodė pavadinimu *Lietuvos savivaldybės 1918–1928: savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga* (1928). Tik pradėjus dirbti suvokta, kad dėl šios užduoties valsčiams gali kilti problemų ir neaiškumų, todėl departamentas pridėjo teminį klausimyną.

Per mažiau nei metus atsiradusios istorijos Panevėžio apskrities valdybos buvo surinktos į rinkinį *Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymai 1918–1928 m.*². Byloje išliko 18-os Panevėžio apskrities valsčių: Andrioniškio, Krekenavos, Kupiškio, Miežiškio, Naujamiesčio, Panevėžio, Piniavos, Pušaloto, Raguvos, Ramygalos, Rozalimo, Smilgių, Subačiaus, Šeduvos, Šimonių, Troškūnų, Vadoklių ir Viešintų, aprašymai. Kai 1931 m. vykdant administracinę reformą buvo panaikinti Andrioniškio, Miežiškio ir Piniavos valsčiai, šie aprašymai liko vienintelis liudijimas apie buvusią savivaldą.

Ne publikuoti, o naudoti viduje skirtose valsčių savivaldybių istorijose neturėjo gilių memuarinių intarpų arba jos buvo parašytos remiantis tik liudininkų atsiminimais. Savaime suprantama, kiekvienas valsčių savivaldybių aprašymo autorius į nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį žvelgė iš savo valsčiaus perspektyvos ir kėlė probleminius praeities bei to meto klausimus. Pastebimas ryškus lokalinio patriotizmo motyvas, tam tikra linkme kreipiantis ir vietos galvosena. Pats lokalinio patriotizmo reiškinyss suvokiamas kaip individų užmegztas jausminis ryšys tapatinantis su gyvenamąja aplinka, todėl apmąstant vietovės praeitį dažniau vadovaujamasi emocijomis, o ne nacionaliniu įvykių reikšmingumu. Memuarinio pobūdžio kūriniuose individuali ir grupinė atmintis yra pateikiama atsižvelgiant į dabarties visuomenės (siauriau – bendruomenės) poreikius, atrenkant tik esminius įvykius³.

Valsčių istorijų autoriai taip pat turėjo interpretuoti surinktą medžiagą apie savivaldos susikūrimą 1918–1920 m., kai trapi centrinė valdžia žmones paliko vokiečių, bolševikų ir lenkų savivalei. Iš šių samprotavimų ryškiau

2 *Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymai 1918–1928 m.* LCVA, f. 379. 207 lap.

3 Čepaitienė, Rasa. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53 (Nr. 4), p. 37.

atsiskleidžia lokalinei galvosenai būdingi prioritetai ir mąstymo kryptys, jei istorines realijas vertinsime remdamiesi ne visuotinėmis, o vietinėmis kategorijomis. Tų istorijų autoriams valsčius ir jo žmonės buvo gyvenimo centras ir visa vietinės savivaldos istorija turėjo liudyti, kokius sunkius uždavinius jie sprendė kurdami nepriklausomos Lietuvos pamatus. Išsami Subačiaus valsčiaus istorija neatsitiktinai baigiama žodžiais: „[š]tai trumpais bruožais apibūdintas Subačiaus savivaldybės darbas, liečiantis grynai tik vietinius gyventojų reikalus. Kitų darbų, surištų su visokių valdžios parėdymų pildymu, kaip karo, taip ir taikos metu, aš čia neliesiu, nes tai nebeįeina į gryną savivaldybinio veikimo srytį.“⁴ Šioje ir kitose valsčių istorijose stinga kritinės šaltinių analizės, bet daugeliu atvejų mokėta išgryninti tiriamą objektą, rasti argumentų jo apibrėžčiai ir interpretacijai.

Nagrinėjamos Panevėžio apskrities valsčių istorijos Lietuvos savivaldos tyrėjams nežinomos nei kaip istoriografiniai tekstai, nei kaip memuarinės prigimties istorijos šaltiniai. Galbūt dėl šių priežasčių Panevėžio apskrities valsčių istorijos miglotesnės nei kitų Lietuvos sričių. Pavyzdžiui, fundamentinėje Aistės Morkūnaitės-Lazauskienės monografijoje *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.* (2007) Panevėžio apskrities situacija iš esmės nutylima: minimi tik Kupiškio, Raguvo ir Viešintų epizodiniai fragmentai⁵. Istoriko Broniaus Vaitkevičiaus knygoje *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais* (1967) daugiausia remtasi Partijos archyvu, beveik visiškai apsieita ir be svarbiausios Panevėžio apskrities faktografijos⁶, nors revoliucinių komitetų šioje apskrityje veikla minėtose valsčių istorijose iš esmės yra aprašoma. Žinių apie savivaldos atsiradimą stinga ir atskirų Panevėžio apskrities miestelių tyrimuose⁷. Tad ši 1927 m. Savivaldybių departamente sukaupta medžiaga vertinga ne tik dėl memuarinės savo prigimties, bet ir dėl reikšmingų faktografinių žinių, kurios galėtų praplėsti supratimą apie 1918–1920 m. savivaldos raidą Lietuvoje.

4 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 105–112.

5 Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*: mokslo monografija. Šiauliai, 2007, p. 62, 25, 108, 199, 219.

6 Vaitkevičius, Bronius. *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*. Vilnius, 1967, p. 414–452.

7 Pvz., stokojant šaltinių Rozalimo istorijos 1918–1919 m. įvykiai vedami iš bendrų tendencijų, nepateikiant jokių šaltinių ir nutylint esmines vietos savivaldos detales. Žr.: Miškinis, Algimantas. *Rozalimas*: istorinė urbanistinė raida. Kaunas, 2007, p. 44.

Atsižvelgiant į sukaupią medžiagą ir kūrybinius valsčių istorijų šaltinius, keliamas tikslas išanalizuoti, kaip 1918–1919 m. atkurta savivalda buvo suvokiama atskirose gyvos atminties vietovėse ir kokios istorinio pasakojimo paralelės buvo brėžiamos Panevėžio apskrities valsčiuose.

DOKUMENTŲ STYGIUS IR ATSIMINIMŲ PAIEŠKOS

Panevėžio apskrities valsčių ir miestų savivaldybių viršaičiai, sulaukę naujos užduoties, suvokė ją nevienodai. Vieni manė, kad tai dar vienas formalus pavedimas, kurį reikia atlikti greitai ir paviršutiniškai. Greitai, per kelis mėnesius sukurtos valsčių istorijos išėjo trumpos ir formalios. Detalaus aprašo nepateikė Pumpėnų valsčius, istorinę dalį praleido Smilgių valsčius. Likusieji valsčių viršaičiai patys aktyviai įsitraukė į šią užduotį, kartu įtraukė ir valsčių sekretorius. Pastarieji atskirais atvejais visiškai perėmė šią užduotį: būdavo, kad valsčiaus viršaitis net formaliai dokumento nepatvirtindavo savo parašu. Dažnai toks darbų pasidalijimas ir skuba buvo sąlygota to, kad valsčių savivaldybėse trūko išsilavinusio personalo. Tada valsčių administracija su tokio tipo užduotimis dar nebuvo susidūrusi⁸, tad neretai ieškota lengviausios išeities.

Dauguma supratę, kad viršaičių ir / ar sekretorių, vos gavę pavedimą, suskubo peržiūrėti valsčių archyvus, bet nieko vertinga juose nerado. Valsčių archyvų dokumentai, apimantys 1918 m. pabaigą – 1919 m. pradžią, menkai išliko dėl keleto priežasčių: 1) 1918 m. pabaigoje iš Lietuvos traukdamiesi vokiečiai išsivežė ir valsčių dokumentus; 2) parapinių komitetų dokumentai liko bažnyčių archyvuose ar pas buvusius klebonus; 3) 1919 m. sausio mėn. įvykus kariniam bolševikų įsiveržimui Panevėžio apskrityje veikę bolševikų komitetai traukdamiesi archyvus pasiėmė ar sunaikino juos; 4) valsčių viršaičiai nesuprato, kad reikiamos archyvinės medžiagos reikia ieškoti Vidaus reikalų ministerijos archyve ar Lietuvos valstybės centriniame archyve. Kita vertus, Savivaldybių departamento valdininkai negalėjo tikėtis, kad per trumpą laiką bus sulaukta išsamių istorinių tyri-

8 Žilinskas, Gintaras. Vietos savivaldybės Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: tarybų narių bei tarnautojų išsimokslinimas ir kvalifikacijos tobulinimas. *Viešojo politika ir administravimas*, 2013, t. 12 (Nr. 3), p. 500, 502.

mų. Galimybės ir lūkesčiai valsčių viršaičius ir sekretorius skatino priimti paprastesnius sprendimus.

Gyvų liudininkų atsiminimai apie 1918–1919 m. įvykius tapo pagrindiniu valsčių savivaldybių istorijos šaltiniu. Istorijas rašė skirtingo išsilavinimo žmonės. Atsižvelgiant į planą, jos nebuvo skirtos publikuoti: remiantis tomis istorijomis apskričių lygmeniu turėjo būti daromi apibendrinimai⁹. Tad pradedantys istoriografai savo nuomonę ir išgirstus liudininkų teiginius nesivaržydami jungė į vieną nuoseklų pasakojimą. Tai buvo tarsi kolektyvinis vietos gyventojų pasakojimas apie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą jų valsčiuje, interpretuojamas kaip vieša ir oficiali kolektyvinio tapatumo deklaracija. Suvokta, kad daugelio istorinių įvykių remiantis jais tiesiog nebegalima patikimai atkurti. Išraiškingai skamba Rozalimo valsčiaus savivaldybės istorijos pradžios žodžiai: „[k]aip kiekvieno žmogaus, miesto, tautos arba valstybės vystymosi pradžia tamsi, neaiški, taip ir mūsų, Razalimo Valsčiaus Savivaldybės, kūrimosi laikas, apie kurį čia kalbėsime, gal bus kiek iš pradžios miglotas, neaiškus, gal ko ne ko ir truks“¹⁰. Apsidrausti pravartu tada, kai siekiama ko nors išvengti, nesuteikti perdėtų iliuzijų, pateikti savo požiūrį, o kartais net įsivelti į „atminties kovas“ su gretimais valsčiais ar centrine valdžia.

Rūpestingesni valsčių istorijų autoriai informacijos paieškas fragmentiškai dokumentuodavo. Krekenavos valsčiaus istoriniai šaltiniai apibūdinami lakoniškai: „[š]is aprašymas surašytas iš žodžių ir atsiminimų vietos gyventojų“¹¹. Naujamiesčio valsčiaus aprašyme nurodoma, kad naudotasi savivaldybės raštinės archyvais, apklausti buvę valsčiaus valdybos nariai ir kiti asmenys¹². Krekenavos valsčiaus istorijos autoriams iš tuometinio Gruzdžių klebono Kazimiero Kazlausko pavyko gauti jo atsiminimus¹³.

9 Šlikas, Ip. *Panevėžio apskrityje valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymų trumpa santrauka*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1764, lap. 8–11.

10 *Razalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 89.

11 Zapelis, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 9.

12 Juozaitis, P. [Naujamiesčio valsčiaus savivaldybės aprašymas]. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 37.

13 Kazlauskas, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės: [atsiminimai]*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 10.

ir Krekenavos parapinio komiteto įsteigimo nuorašą¹⁴. Pažymėtina, kad politiškai angažuoti valsčių viršaičiai žinias rinko tik iš jiems politiškai artimų amžininkų. Dažniausiai trūko šaltinių kritikos ir objektyvumo, todėl šie istoriografiniai tekstai yra subjektyvūs, atspindi autoriaus ir jo atstovaujamo kolektyvo požiūrį.

ISTORINĖS ATMINTIES SILUETA

1918 m. atkūrusi valstybingumą, Lietuva natūraliai atsigręžė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus, bet daugelio valsčių istorijų kūrėjų atmintis tiek nesiekė. Istorija buvo rašoma administraciniu pagrindu, vadovaujantis principu, kad jeigu valsčius buvo įkurtas dar XIX amžiuje, tai jis turėjo teisę ir būti atkurtas. Sprendžiant iš istoriko Leono Nekrašo tyrimo, ne visiems valsčiams Panevėžio apskrityje ši teisė buvo pripažinta, tad tik šios argumentacijos dažnai neužteko¹⁵, bet nuolat kelti istorinį argumentą ir įtvirtinti savo poziciją valsčiams buvo naudinga dėl ateityje galimo administracinio pertvarkymo. Šiame kontekste gana įdomiai atrodo Troškūnų valsčiaus deklaracija: „Troškūnų valsčius nenaujai šikūręs, bet nuo senų rusų valdžios laikų buvęs.“¹⁶ Siekiant Viešintų valsčiaus egzistavimą pagrįsti istoriškai, istorinės tiesos paieškos buvo nukeltos į XIX a. vidurį. Viešintiškiai dar prisiminė, kad iki 1863 m. sukilimo buvęs Viešintų valsčius prijungtas prie Andrioniškio valsčiaus, kurį Pirmojo pasaulinio karo metais oficialiai atkūrė vokiečiai, nors administracija ir buvo tolokai nuo Viešintų miestelio. Esant užtekčiai administracinių argumentų, viešintiškiai 1918 m. oficialiai atkūrė tik tai, kas anksčiau buvo panaikinta¹⁷. Andrioniškių atmintyje giliau įstrigo ne XIX a. antroje pusėje įvykusi Viešintų valsčiaus inkorporacija, bet jo atsiskyrimas nuo Andrioniškio vals-

14 *Krekenavos parapinio komiteto pranešimas Vidaus reikalų ministerijai*. Krekenava, 1918, gruodžio 29. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 11.

15 Nekrašas, Leonas. Lietuvos administracinio-teritorinio padalijimo kaitos bruožai 1918–1940 m. (Panevėžio apskrities atvejų analizė). *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 4, p. 20–37.

16 Beleckas; Pabarius, P. *Troškūnų valsčiaus savivaldybės kurimosi istorija*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 164.

17 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 169.

čiaus 1915 m. liepos 21 d.¹⁸. Istoriskai susijusios, bet tuo metu jau atskiros savivaldybės tuos pačius įvykius interpretavo atsižvelgusios į savo savivaldybių interesus. Istorinei tiesai neliko abejinga ir Smilgių valsčiaus savivaldybė. Smilgiškių teigimu, prieškariniais laikais valsčius buvo dukart didesnis. Teikiama užuomina į tai, kad vėliau įvykęs kaimų atsiskyrimas nuo valsčiaus pažeidė buvusį *status quo* ir sukėlė didelių problemų valsčių administruojant¹⁹. Istorinių teisių perėmimo atvejis užfiksuotas tik kartą: Pumpėnų valsčius save laikė Pajstrio valsčiaus istorijos tęsėju²⁰.

Istorinių administracinių argumentų ieškota atkuriant Panevėžio valsčių. Aplink Panevėžį kuriantis parapiniams komitetams, prieš karą buvusi Panevėžio valsčiaus savivaldybės teritorija pateko į keleto parapinių komitetų sudėtį. 1919 m. atėję bolševikai siūlė Panevėžio valsčiaus savivaldybę atkurti kaip „Panevėžio revoliucinį komitetą“, bet iš vietinių gyventojų nebuvo sulaukta pritarimo²¹. Istorinių paralelių, mintyje turint vokiškus administracinius vienetus, kartu ir bolševikų suformuotus darinius, nebuvo vedama (pvz., Andrioniškio valsčiaus), tad šiuo atveju Panevėžio valsčiaus istorijos kūrėjai, bandydami pagrįsti mintį, kad šio valsčiaus įkūrimas buvo neišvengiamas, griebėsi šiaudo.

Istorinių argumentų ieškota atkuriant Rusijos valdymo metais buvusią administracinę prieskirtį, kvestionuojant Lietuvoje besiformuojančias naujas apskritis. Pavyzdžiui, 1919 m. birželio 25 d. visuotiniame Šimonių valsčiaus susirinkime nuspręsta: „<...> atsiskirti nuo Rokiškio apskrities, kaipo nežinia kada ir kas Šimonių valsčių ten priskirė, ir prisivienyti prie Panevėžio apskr., kaip patogiausio dėl susisiekiimo ir kitų aplinkibių“²². Tokio valsčių migravimo po apskritis būta ir daugiau, bet istorinės tiesos šauksmas pasigirsdavo rečiau.

18 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

19 *Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 100–101.

20 *Pumpėnų valsčiaus pranešimas Panevėžio apskrities valdybai*. Pumpėnai, 1927, spalio 1. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 62.

21 *Trumpas apyrašas apie Panevėžio valsčiaus savivaldybę, jos įsikūrimą ir veikimą*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 44.

22 Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 159.

Tuo metu ieškant administracinės veiklos argumentų istorinė atmintis valsčių savivaldybėms buvo svarbi, todėl ir oficialioje jų istorijoje siekta pabrėžti istorines savo teises į savivaldą. Tokių teisių neturėjo pagal paprijas suformuoti valsčiai ir jų savivaldybės, kurios išaugo iš parapinių komitetų.

SĄLYGOS ATKURTI LIETUVOS VALSTYBĘ

Prabėgus dešimtmečiui po to, kai buvo atkurta Lietuvos valstybė, primiršti ir tikrieji Nepriklausomybės šaukliai, dirbę atkuriant vietinę savivaldą. Kita vertus, politiškai angažuoti valsčių viršaičiai ir sekretoriai aprašymuose reiškė ir savo politines pažiūras, vienas istorines realijas nutylėdami, o kitas iškeldami. Šioje provincijos aplinkoje gimė keletas galvosenos kryptų, ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą imta sieti su: 1) Lietuvoje likusių lietuvių inteligentų pastangomis atkurti Nepriklausomybę; 2) Vokietijos pralaimėjimu Vakarų fronte ir šalį apėmusia revoliucija bei 3) Lietuvos valstybės tarybos veikla. Siekiant objektyvumo reikia pasakyti, kad savivaldos raidai visos šios sąlygos buvo svarbios, bet redukcionistinis požiūris valsčių istoriografams leido atsirinkti, prioritetus skirstant ne remiantis buvusią visuotinę įtaką, bet atsižvelgiant į surinktas žinias ir savivaldos reikšmingumą.

Panevėžio apskrities valsčių istorijose retai pavyksta rasti iki 1918 metų pabaigos organizuotos lietuvių veiklos aprašų, bet kiekvienas menkiausias savarankiškai atsiradęs kolektyvinės minties blyksnis valsčiaus istorijai buvo itin reikšmingas. Ramygaloje Nepriklausomybės pradžia buvo siejama su 1918 m. atsiradusia milicija, kurią išlaikė valsčiaus ūkininkai. Šis atsiradimas buvo pagrindas vėliau atsirasti parapiniam komitetui²³. Išsamesnėse Kupiškio ir Krekenavos valsčių istorijose yra detalesnių liudijimų.

Kupiškyje nuo 1916 m. vasaros veikęs beturčių šalpos komitetas, vadovaujamas kun. Antano Bajorino, organizavo slapтус pasitarimus Lietuvos

23 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 82.

Nepriklausomybės, savivaldos ir kt. svarbiais klausimais²⁴. Kupiškio valsčiaus viršaičio Domo Vaitkūno iniciatyva buvo propaguojama Aukštaitijoje nuo 1916 m. veikusios pagrindinės Aukštaičių pažangiojo jaunimo organizacijos veikla. Organizacija inicijavo slaptus kursus suaugusiesiems, rengė paskaitas, vakarus, steigė knygynus, skaityklas, leido du nelegalius šapirografuojamus laikraščius *Laisvės kelias* ir *Organizacijos reikalas*. Politinio kompromiso ieškota su katalikų jaunimo *Pavasarininkų* sąjunga. Sutelkus jėgas buvo įkurta *Lietuvių politinė organizacija*, ją įkūrus 1918 m. pradėti rengti slapti pasitarimai Kupiškyje ir jo apylinkėse²⁵. Šioje Kupiškio istorijos versijoje, nors ir buvo bandoma išlaikyti objektyvumą, bet kairiųjų jėgų įtaka pabrėžtinai jaučiama.

Krekenavos valsčiaus istorijai svarbios memuarinės ir archyvinės medžiagos pateikė buvęs Krekenavos klebonas Kazimieras Kazlauskas, kuris į daugelį dalykų žvelgė iš katalikiškosios inteligentijos pozicijų. Klebono liudijimu, nuo 1917 m. pradžios Panevėžio dekanato kunigai rinkdavosi aptarti susidariusią situaciją ir atsiradus palankiai progai ketino atgauti savivaldą. K. Kazlauskas atsiminimuose rašė: „[v]iename tokia suvažiavime aš pasiūliau susirinkimui, kad visi dvasininkai imtųsi stropiai inkalbinėti žmoniem Lietuvos Nepriklausomybės reikalingumą. Vienas iš susirinkusiųjų man atsakė: kaip galima įkalbinėti kitam į ką pats netiki. Tu pirma mus įtikink, kad Lietuva gali būti nepriklausoma, mes paskiau įkalbinėsime kitiems. Po ilgo mano įrodinėjimo susirinkimas nors ir liko neįtikintas, bet klausimas ant tiek surimtėjo, kad liko nutarta pavesti buvusiam kunigų tarpe vieninteliam pasauliniui asmeniui, studentui Kaziui Bizauskui, statistiniais daviniais sekančiame susirinkime įtikinti susirinkimą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Studentas Bizauskas uždėtą jam darbą atliko sekančiame susirinkime“²⁶. Kazys Bizauskas, kuris savo politinę karjerą pradėjo veikdamas kartu su kunigais Panevėžio dekanate, 1918 m. vasario 16 d. tapo Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo akto signataru.

24 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 19.

25 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

26 Kazlauskas, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 10.

Tuometiniai įvykiai Vokietijoje valsčių istorijose dažnai buvo nutylimi. Kaip prielaida atkurti Lietuvos Nepriklausomybę kartais buvo įžvelgiamas Vokietijos pralaimėjimas Vakarų fronte ir Vokietijos revoliucija. Vokietijos pralaimėjimo faktą pasitelkė Subačiaus savivaldybės istorijos kūrėjai²⁷, o revoliucijos Vokietijoje įtaka pasinaudojo Piniavos²⁸ ir Smilgių²⁹ valsčių aprašymų autoriai. 1917 m. Rusijos ir Vokietijos sudaryta separatinė taika ir prasidėjęs pilietinis karas šalyje tarptautinės politikos mastu buvo reikšminga prielaida Lietuvai atkurti Nepriklausomybę, bet komplikauta Rytų kaimynės padėtis valsčių istorijose neatsispindi. Menkas dėmesys Vokietijos aktualijoms ir nutylėjimas apie įvykius Rusijoje galėjo būti sąlygotas noro akcentuoti savo Nepriklausomybės istoriškumą ir karo sąlygų laikinumą: buvo manoma, kad karas kažkada turi baigtis, o po jo, žinoma, bus sprendžiamas ir Lietuvos likimas, kuris provincijoje turėtų būti grindžiamas laisva gyventojų valia ir jų veiksmais.

Lietuvos Valstybės Tarybos įtaka atkuriant Nepriklausomybę Panevėžio apskrities valsčiuose vertinta dvejopai. Vienur ji nebuvo sureikšminata akcentuojant minėtas prielaidas kaip esmines, kitur – priešingai – nuo šio politinio organo ir buvo pradėdama visa valsčiaus istorija. Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorijoje pabrėžiama: „Vasario 16 d. 1918 m. įvykęs Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas nesuteikė lietuviams galimumo imtis tuojau praktiško Nepriklausomos Lietuvos kūrimo darbo.“³⁰ Nesulaukus Lietuvos Valstybės Tarybos *praktinio* postūmio iškeliant centrinės valdžios indėlį, sureikšmintą agitacinę jos veiklą. Kupiškyje per 1918 m. lapkričio 17 d. mitingą buvo skaitomi politiniai kreipimaisi³¹. Lietuvos laikinosios vyriausybės išleistas kreipimasis paskatino Šeduvoje surengti mitingą dėl savivaldos išrinkimo³². Lietuvos laikinosios vyriausybės politinis kreipimasis 1918 m. gruodžio mėnesio pradžioje gautas Viešintose. Viešintų klebonas Juozas Korsakas Lietuvos laikinosios vyriausybės kreipi-

27 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 105.

28 Juška, P. Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžią. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 52.

29 Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 100.

30 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 105.

31 Vaitkūnas, Domas. Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

32 Šeduvo valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 117.

mąši skaitė viešai. Jis kvietė išsirinkti savo komitetą³³. Politinių kreipimųsi svarba buvo akcentuojama ir Ramygaloje³⁴. Apskritai parapiniai komitetai, tokie kaip Miežiškių ir kt., galėjo remtis tik Valstybės Tarybos nutarimais: jų organizacinis teritorinis pagrindas buvo ne valsčius, o parapija³⁵. Jei ne Lietuvos Valstybės Tarybos nutarimai, daugeliu atvejų nebūtų buvę daugumos administracinių darinių. Šie motyvai keliant prielaidas paskatino akcentuoti ne šalutines, bet pagrindines savivaldų atsiradimo galimybes.

NEPRIKLAUSOMYBĖS PRIEŠAI IR DRAUGAI

Lietuvos Nepriklausomybė buvo pasiekta sutelkus jėgas, atkakliai kovojus su išorės ir vidaus priešais, bet šios kovos interpretacijos buvo skirtingos. Kovos sąjungininkai ir priešai vertinti dviprasmiškai, dažnai kreiptas dėmesys į valsčiuje buvusią sudėtingą situaciją.

Nuo 1915 m. vasaros iki 1918 m. gruodžio mėnesio (pusketvirtų metų) vokiečiai spaudė vietos gyventojus, bet kartu valsčiaus savivaldoje jie paliko savo atstovų, o 1918 m. traukdamiesi iš Lietuvos valdžią perdavė vietos savivaldai. Valsčių istorijų autoriai jų vaidmenį suvokė skirtingai. Dažniausia dėl buvusio išnaudojimo, per mažos pagalbos vietos savivaldai ir dėl to, kad trukdė ją atkurti, vokiečiai vertinti neigiamai. Kupiškyje okupacijos metais funkcionavusi valsčiaus savivalda buvo laikoma marionete, reikalinga tam, kad būtų sklandžiau skirstomi ir renkami mokesčiai. Buvo teisinami dori kaimų seniūnai, o buvę ištikimi vokiečiams – smerkiami³⁶. Šeduvoje vokiečiai priešinosi komiteto remiamai milicijai, nedavė ginklų³⁷. Raguvoje vokiečiai trukdė susisiekti su Lietuvos Valstybės Taryba, nepatvirtino 1918 m. lapkričio 2 d. išrinkto valsčiaus komiteto³⁸.

33 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrmosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 170.

34 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrmosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 82.

35 Alknevičius; Saldenis. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrmosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 32.

36 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 19.

37 Šeduvos valsčiaus savivaldybės kūrmosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 117.

38 *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

Kai kuriose vietovėse susiklostė kur kas geresni santykiai su vokiečiais. Rozalime vokiečių žandarai rado vietą valsčiaus susirinkimui ir ragino Rozalimo gyventojus kurti savo savivaldą. Čia valsčiaus komitetas įkurtas dar spalio mėnesį, o kituose Panevėžio apskrities valsčiuose – tik lapkričio ar gruodžio mėnesiais. Žandarai nesikišo į Rozalimo parapinio komiteto veiklą³⁹. Panašiai buvo ir Viešintose, kur vokiečių viršaitis Kėinas ragino lietuvius kurti komitetą ir iš vokiečių, kurie traukėsi, perimti valdžią bei turtą⁴⁰. Kaip ir Andrioniškyje, įprasta buvo akcentuoti, kad vokiečiai pasitraukė be didesnių incidentų⁴¹, o antai Ramygaloje vietiniai žmonės, susirinkę prie Michališkių dvaro, net pasipriešino vokiečiams ir reikalavo grūdų⁴².

Palankiau vokiečiai buvo vertinami tuose valsčiuose, kur kovojo su bolševikais, būtent: Raguvoje, Rozalime ir Subačiuje. Subačiuje įvykus incidentui, kai besitraukiantys vokiečiai buvo apšaudyti, 1918 m. gruodžio 28 d. iš Panevėžio atvykę vokiečiai miestelyje užpuolė vietos revoliucinį komitetą ir sušaudė du jo narius⁴³. 1919 m. kovo 4 d. iš Radviliškio atjoję vokiečiai išvaikė revoliucinį Rozalimo komitetą⁴⁴. 1919 m. gegužės 15 d. kartu su Lietuvos kariuomene Raguvoje pasirodę vokiečiai padėjo miestelį išvaduoti iš bolševikų⁴⁵.

Bolševikai buvo suvokiami kaip vidinė ir išorinė grėsmė Lietuvos Nepriklausomybei. Iš Rusijos sugrįžę pabėgėliai buvo tas revoliucinis gaivalas, kuris pirmiausia legaliai, o vėliau nelegaliais būdais siekė ateiti į valdžią. Bolševikų agitatoriai Panevėžio apskrities valsčiuose pasirodė 1918 m. lapkričio mėnesį įvykusiųose savivaldų rinkimuose. Dažniausia buvo akcentuojama, kad su bolševikais nesiekta kompromiso. Iš Rokiš-

39 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 89.

40 Inčiūra, P.; Maciejuskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kurimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 170.

41 Labeika, E.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

42 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 84.

43 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 108.

44 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 90.

45 *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

kio atvykęs bolševikų agitatorius Kupiškyje buvo nušvilptas, jam pasiūlyta grįžti į Rusiją arba eiti kaminų valyti⁴⁶. Subačiauje bolševikų keliama grėsmė paskatino greičiau rinkti vietinį komitetą, kuris galėtų iš vokiečių perimti valdžią ir turtą⁴⁷.

Ypač buvo akcentuojama principinė vietinių savivaldos organų laikysena nebendradarbiauti su bolševikais. Pasitaikė atvejų, kai iš anksto buvo ruošiamasi ginkluotam jų puolimui. Pušaloto parapinis komitetas suorganizavo ginkluotą pasipriešinimą bolševikams, subūrė Pušaloto partizanų kuopą ir apginklavo ją iš besitraukiančių vokiečių supirktais ginklais, o užėjus bolševikams pradėjo kovą⁴⁸. 1919 m. sausio 1 d. bolševikams su kariuomene užėmus Kupiškį, nepavyko susitarti su vietiniu komitetu, kurio nariai, nors ir kalinti, nepasidavė provokacijoms ir nesutiko bendradarbiauti⁴⁹. Miežiškių valsčiaus komitetui bolševikai pasiūlė atsistatydinti arba pasivadinti revoliuciniu komitetu. Komitetas atsistatydino⁵⁰. Subačiaus valsčiuje buvo areštuoti visi komiteto nariai⁵¹. Įvertinęs šią Panevėžio apskrityje susiklosčiusią dramatišką situaciją, Kupiškio valsčiaus viršaitis Domas Vaitkūnas rašė: „[r]odos, viskas žuvo. Užgeso paskutiniai laisvės spinduliai, kurie švietė atbundančiai Lietuvai. Nors bolševikų kieta ranka suspaudė Lietuvą, bet žmonių dvasia neapmirė. Valsčiaus komiteto darbas buvo varomas toliau. Buvo organizuojama žaliaji armija, kuri turėjo tikslą kariauti su bolševikais“⁵². Bolševikams Andrioniškyje užėmus valdžią, vietos komitetas pradėjo veikti pogrindyje. Gyventojams jis kėlė nepasitenkinimą, keletą kartų užpuolė bolševikus⁵³.

Bolševikų atėjimo į vietos savivaldą nereikėtų suprasti siaurai. Stengtasi įvertinti sudėtingas karo sąlygas, kuriomis reikėjo ieškoti išeikių, bet ne

46 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

47 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 106–107.

48 Davidonis, J. *Istoriniai bruožai tverimosi ir gyvavimo bruožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 69.

49 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 23.

50 Alknevičius; Saldenis. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrimosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 32.

51 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 108.

52 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 23.

53 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

visada buvo priimami geri sprendimai, nors juos ir palaikė dalis žmonių. Piniavos valsčiaus komitetas su bolševikais siekė kompromiso (matyt, tarp vietinių įtakingų politinių jėgų buvo ir socialistų bei komunistų)⁵⁴. Raguvo valsčiuje bolševikai taip pat rado kompromiso siekusių narių⁵⁵. Ramygaloje kilus įtampai dėl duonos stygiaus, miestelyje įsikūrė „Darbininkų komitetas“, bet kol bolševikai 1919 m. pradžioje neužėmė miestelio, legalizuoti savo veiklos jis neįstengė. Šis Jurgio Marozo vadovaujamas „Darbininkų komitetas“, nepripažinęs Lietuvos Valstybės Tarybos, ėmėsi maisto produktų ir kuro rekvizicijos. Kai apie padėtį Ramygaloje buvo informuota Lietuvos kariuomenė, dar vasario mėnesį į miestelį atvykęs savanorių būrys areštavo „Darbininkų komiteto“ narius ir Kėdainiuose sušaudė⁵⁶. Panašiai atsitiko ir Vadokliuose: bolševikų gaivalas, laukdamas atvykstant rusų, įkūrė savo revoliucinį komitetą, bet valdžią galėjo perimti tik panaudojęs karinę jėgą⁵⁷. Išdavystės buvo retos, bet štai Rozalimo valsčiuje perversmą įvykdė parapinio komiteto paskirtas policijos viršininkas, palaikomas Panevėžio revoliucinio komiteto⁵⁸. Viešintose revoliucinis karo komitetas įkurtas parėmus nedidelei kuopelei iš vietos žydų, lietuvių ir bolševikų, bet šis komitetas nesulaukė palaikymo iš centrinės komunistinės valdžios, todėl buvo perrinktas ir subordinaciniais ryšiais susietas su Kupiškiu. Šiuo atveju savarankiškumas buvo panaikintas, bet savo veikla jis paliko ne tik neigiamų atsiminimų. Valsčiuje tada būta ir įdomaus pertvarkymo: bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės, pradėjo veikti civilinė metrikacija, buvo įkurta darbo birža⁵⁹. Revoliucinis Viešintų karo komitetas, pajutęs, kad bolševikams nekaip sekasi kovoti su Lietuvos kariuomene, išsiskirstė⁶⁰.

54 Juška, P. Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžią. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 52.

55 [Raguvo valsčiaus savivaldybės aprašymas]. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

56 Ramygalo valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 84–85.

57 Markunėnas, T. *Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 198.

58 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 89.

59 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 172–173.

60 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 174.

Kovojant su bolševikais ir mėginant atkurti savivaldą buvo įprasta pabrėžti Lietuvos kariuomenės indėlį. 1919 m. pradžioje Subačiuje paskelbė jaunų vyrų mobilizaciją, bolševikai sulaukė priešingo rezultato: vyrai ėmė bėgti į Lietuvos kariuomenę ar pradėjo slapstytis miškuose ir formuoti partizanų būrius⁶¹. 1919 m. kovo mėnesį Lietuvos kariuomenės savanoriai išvadavo Krekenavos valsčių⁶². Andrioniškis⁶³ ir Troškūnai⁶⁴ iš bolševikų išlaisvinti gegužę. Lietuvos kariuomenei išvijus bolševikus iš Subačiaus, vietos karo komendantas Petras Aglinskas savo iniciatyva ėmėsi atkurti valsčiaus savivaldą⁶⁵.

Panevėžio apskrities valsčiams beveik neteko susidurti su lenkų pasipriešinimu. Išliko tik vienas tokio įvykio Vadoklių valsčiuje atsiminimas. 1920 m. lapkričio 21 d. ryte iš Ančiškių pusės pasirodė 800 lenkų kareivių. Jie žiauriai nusiaubė Vadoklių valsčių, bet apsukrus viršaitis su sekretoriumi, matyt žinodami, kad jie pasirodys, nuo valsčiaus raštinės nukabino iškabą ir, paėmę valsčiaus knygas, patys pasislėpė miške. Pasirodžius lenkų kariuomenei nužudytas belaisviu laikytas šaulys Stasys Klimavičius⁶⁶.

SAVO JĖGŲ SUVOKIMAS

Sudėtingomis karo sąlygomis savivaldos iniciatoriai kritiškai vertino savo jėgas ir galimybes vykdyti Lietuvos Valstybės Tarybos nutarimus. Subačiuje vyravo pastebimai nerami nuotaika, kuri gyventojus padalijo į tris dalis: vieni manė, kad grįš rusai, antri laukė išganymo iš atslenkančių bolševikų, tretį tikėjo nepriklausoma Lietuvos valstybe⁶⁷. Kad diskusijų iš tiesų būta

61 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 109.

62 Zapelis, P. Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 8.

63 Labeika, E.; Petrauskas, V. Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

64 Beleckas; Pabarius, P. Troškūnų valsčiaus savivaldybės kurimosi istorija. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 164.

65 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 109–110.

66 Markunėnas, T. Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 199.

67 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 106.

daug, liudija ir Šimonių atvejis, kai dukart teko šaukti parapijos atstovų susirinkimą, kol buvo išrinktas parapijos komitetas⁶⁸.

Valsčių savivaldybės į Lietuvos Valstybės Tarybos veiklą reagavo gana ramiai, nes ilgai nebuvo realios galios jos nutarimai buvo neįpareigojantys. Buvo galima tiesiogiai su Taryba nekontaktuoti, o kartais net protestuoti dėl jos nutarimų. Kupiškio inteligentai, dar prieš atkurdami savivaldą, išsiuntė Lietuvos Valstybės Tarybai protestą dėl Wilhemo von Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi⁶⁹. Tai buvo kairiųjų politinio protesto dalis, pasireiškusi tarybos viduje ir už jos ribų.

Daug neaiškumų kėlė savivaldos išlaikymas, vietos mokesčių rinkimas. 1919 m. kovo mėnesį išvadavus iš bolševikų Krekenavos valsčių, darbas buvo koordinuojamas iš centro. Vis dėlto, trūkstant pajamų ir nesant užtektinai aiškių veiklos nurodymų, buvo priimta nemažai vietos įstatymų. Pradėtas rinkti „pagalvės mokestis“ ir suteikta galimybė gyventojams išsipirkti nuo priskirtų pareigų atlikimo. Vėliau šie mokesčiai buvo atšaukti ir pakeisti valstybės mokesčiais⁷⁰. Šeduvoje įvestas 1 markės mokestis nuo dešimtinės. Jis buvo palyginti didelis, bet žmonės noriai mokėjo tikėdamiesi, kad valdžia išspręs didžiausias problemas⁷¹.

Susikirtimų su centrine valdžia būta ir apskrities lygmeniu. Ramygalos valsčiaus komitetas, 1918 m. nusprendęs įkurti progimnaziją, gana ilgai įtikinėjo apskrities valdžią Panevėžyje: „[t]ik paskutinį kartą nuvažiavo Ant. Narsutis, buvęs tuo laiku Ramygalos viršaitis, ir J. Karutis. Prie prašymo netiesiogiai buvo pridėtas priedas: „paltis“ lašinių ir keletas aršinių drobės. Tik prašymo priedui įrodžius, kad tikrai Ramygaloje progimnazija reikalinga, buvo duotas leidimas“⁷². Tokie pareiškimai neteikė garbės centrinei Lietuvos valdžiai, kita vertus, kartu priminė, kad ramygaliečiai turėjo savo savivaldos viziją, dėl kurios įgyvendinimo būta įvairių sprendimų.

68 Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 159.

69 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

70 Zapelis, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 8.

71 Šeduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 118.

72 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 83.

Istorinėse valsčių aprašymo dalyse dažnai buvo linkstama išskirti vietinius Nepriklausomybės idėjos iniciatorius: kai kur jie buvo tiesiog minimi, o kitur itin sureikšminti. Andrioniškio atvejis mena kun. Prano Mirskio iniciatyvą⁷³. Toks atvejis dažnai buvo tipinė tendencija, nes žinias apie paprasių komitetų kūrimą įprastai paskelbdavo vietos klebonai. Pradinė iniciatyva dažniausia peraugdavo į ilgalaikius veiksmus. Savivaldos šviesuolių nuopelnai buvo aukštinami Kupiškyje. Šio valsčiaus komiteto narių, kairiųjų pažiūrų liaudininką Jurgį Bukėną vokiečiai ėmė persekioti dėl to, kad jis trukdė jiems išvežti grūdus. Kaip biografijos detalė pateikiamas liudijimas apie jo ketinimus susprogdinti tiltą per upę ir taip užkirsti kelią vokiečiams pasitraukti kartu su gėrybėmis, kurių jie prisiplėšė⁷⁴. Iškaltin-gas ir kitas didvyriškumo pavyzdys Pušalote: paprasinio komiteto narys, karininkas Antanas Michelevičius, 1919 m. pradžioje atėjus bolševikams, prisijungė prie Pušaloto partizanų ir, grįžęs kartu su Joniškėlio mirties ba-talio partizanų pastiprinimu, nusivijo bolševikus net iki Daugpilio⁷⁵.

Lietuvos kariuomenės savanorių reikalai valsčiuose ir jų kovos už Lie-tuvos Nepriklausomybę buvo aprašomos retai. Didvyriškas elgesys, jei dar išliko atmintyje, buvo prisimenamas gana detaliai ir sureikšminamas. Su-bačiaus valsčiaus komiteto iniciatyva dar 1918 m. gruodžio mėnesį buvo sumanyta jaunų vyrų mobilizacija (siųsti jaunuolius ginti Vilniuje veikian-čios Lietuvos laikinosios vyriausybės). Vietos bolševikų agitacijos idėja nesulaukė reikiamo palaikymo⁷⁶. Vadokliuose 1919 m. pradžioje valdžią užėmęs revoliucinis komitetas sukėlė didelį nepasitenkinimą tarp jaunuomenės, kuri neapsikentė jo savivalės ir patraukė į Kauną papildyti Lietu-vos kariuomenės savanorių gretų. 1919 m. kovo 22 d. vaduojant Vadoklius iš bolševikų žuvo 5 vadokliečiai, kurie vėliau iškilmingai buvo palaidoti miestelio parapijos kapinėse⁷⁷.

73 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

74 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 22.

75 Davidonis, J. *Istoriniai bruožai tverimosi ir gyvavimo bruožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 69.

76 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 107.

77 Markunėnas, T. *Trumpa vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 198–199.

Dažnokai nutolę atminties pasakojimai išryškino tik pagrindinius įvykius, bet kuriant savivaldą ir palaikant Lietuvos Nepriklausomybės idėją įkvėpimo būta daug. Viename iš įdomesnių valsčių savivaldybėms įkurti skirtų Krekenavos valsčiaus dokumentų justai nepalaužiama Nepriklausomybės dvasia. Krekenavos valsčiaus tarybos 1921 m. liepos 7 d. priimtoje rezoliucijoje ir Lietuvos vyriausybei išsiųstoje rezoliucijoje buvo griežtai rašoma: „Mums nusibodo ir įkyrėjo tos nuolatinės tai Varšuvoi, tai Suvalkuos, Rygoi galop Briusely bergždžios su lenkais konferencijos ir derybos, kurios dėl lenkų imperializmo, prie nieko gero neprivedė, tik mūsų Valdžios nuolaidumas tautos garbę. Męs griežtai protestuojame prieš lenkų pastangas išplėsti mūsų tautos ir krašto širdį – Vilniui! Męs reikalaujame ir niekadės reikalauti neatsisakome sau sostinės Vilniaus, savo Gardino, Seinų ir Klaipėdos. <...> Męs reikalaujame nuo mūsų Valdžios daugiau griežtumo ir savimi pasitikėjimo, reikalaujant sau prigulinčių teisių ir ginant savo nepriklausomybę, o iš savo pusės pasižadame tokią Valdžią remti visokeriopomis aukomis nesigailėdami nei turtų, nei savo sūnų kraujo. Reikalui esant, mes mokėsime savo tėvynę ginti kaip apsigynėme nuo bermontininkų, bolševikų ir kaip mokėjome kariauti su Želigovskiu užpuoliku ties Giedraičiais ir Širvinta⁷⁸. Iš tiesų, Panevėžio apskrities valsčiuose bermontininkų beveik nepasirodė, o susidūrimai su lenkais buvo pavieniai, tad šioje Krekenavos gyventojų rezoliucijoje ieškota jau nebe lokalinių, o nacionalinių argumentų. Bendra kova už Lietuvos Nepriklausomybę, bendri interesai ir bendra atsakomybė už valstybingumą tvirtai siejo nacionalinę ir lokalinę istorinės sąmonės dimensijas.

IŠVADOS

Valsčių viršaičių ir sekretorių išsilavinimas buvo gana žemas, todėl 1927 m. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento iškeltas uždavinys – pateikti valsčiaus veiklos apžvalgą nuo jo įkūrimo iki pastarųjų metų – jiems buvo nemažas iššūkis. Siekiant atlikti šią užduotį eita papras-

⁷⁸ *Krekenavos valsčiaus tarybos jos pirmame 1921 m. liepos 7 d. posėdyje priimta rezoliucija.* LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 12.

čiausiu keliu: iš gyvų liudininkų surinktos žinios, neatrenkant jų ir neatliekant kritinės analizės, valsčių aprašymuose buvo pateiktos kaip istorinės.

Liudininkai galėjo prisiminti tik tai, ką patys matė gyvenamojoje aplinkoje, todėl tarptautinis politinis kontekstas valsčių savivaldybių istorijose dažnai pateikiamas tik fragmentiškai. Istorijose taip pat buvo siekiama pabrėžti vietos žmonių nuveiktus darbus, jų reikšmę. Veikaluose išsakomos mintys dažniausia buvo paremtos savivaldos reikšmingumu, retai derinamos su oficialiu valstybės požiūriu į vokiečių ir bolševikų dalyvavimą 1918–1919 m. įvykiuose.

Valsčių savivaldybių istorijų autoriai iškėlė kovos sąjungininkus, pasmerkė priešus, nurodė buvusių diskusijų su centrine Lietuvos valdžia kryptis. Lokalinio patriotizmo raiška yra esminė ypatybė kalbant apie daugelį Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių istorijų aprašymų. Į aplinkinį pasaulį žvelgta per naudos valsčiui prizmę, todėl už valsčiaus išlaisvinimą iš bolševikų kovoję vietos didvyriai, sumanūs viršaičiai, savivaldos iniciatoriai ir kt. dėmesio nusipelnę asmenys bei jų veiksmai tose istorijose aprašomi pakylėtai ir pagarbiai. Daugelis Panevėžio apskrities valsčių istorijų liudija, kad Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas buvo iškovotas sutelkus jėgas, o jos šalininkai ir principingi rėmėjai buvo valsčių savivaldybių šviesuoliai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

1. ALKNEVIČIUS; SALDENIS. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrimosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 32–36.
2. BELECKAS; PABARIUS, P. *Troškūnų valsčiaus savivaldybės kūrimosi istorija*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 164–168.
3. DAVIDONIS, J. *Istoriniai bruožai tverimosi ir gyvavimo bruožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 69–73.
4. INČIURA, P.; MACIEJAUSKAS, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 169–197.
5. JUŠKA, P. *Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžią*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 52–61.
6. JUOZAITIS, P. *[Naujamiesčio valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 37–43.

7. KAZLAUSKAS, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės*: [atsiminimai]. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 10.
8. *Krekenavos parapijinio komiteto pranešimas Vidaus reikalų ministerijai*. Krekenava, 1918, gruodžio 29. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 11.
9. *Krekenavos valsčiaus tarybos jos pirmame 1921 m. liepos 7 d. posėdyje priimta rezoliucija*. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 12.
10. LABEIKA, F.; PETRAUSKAS, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 2–7.
11. MARKUNĖNAS, T. *Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 198–202.
12. *Pumpėnų valsčiaus pranešimas Panevėžio apskrities valdybai*. Pumpėnai, 1927, spalio 1. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 62.
13. *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 74–81.
14. *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 82–88.
15. *Razalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 89–94.
16. *Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 95–104.
17. *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 105–116.
18. *Sėduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 117–158.
19. *Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas*. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 159–163.
20. ŠLIKAS, Ip. *Panevėžio apskrityje valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymų trumpa santrauka*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1764, lap. 8–11.
21. *Trumpas apyrašas apie Panevėžio valsčiaus savivaldybę, jos įsikūrimą ir veikimą*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 44–51.
22. VAITKŪNAS, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 19–31.
23. ZAPELIS, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 8–9.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

24. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53 (Nr. 4), p. 36–50.
25. LAZAUSKIENĖ, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*: mokslo monografija. Šiauliai, 2007. 284, [1] p., [6] ilustr. lap.
26. MIŠKINIS, Algimantas. *Rozalimas*: istorinė urbanistinė raida. Kaunas, 2007. 141, [1] p.
27. NEKRAŠAS, Leonas. Lietuvos administracinio-teritorinio padalijimo kaitos bruožai 1918–1940 m. (Panevėžio apskrities atvejų analizė). *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 4, p. 20–37.
28. VAITKEVIČIAUS, Broniaus. *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*. Vilnius, 1967. 694 p.
29. ŽILINSKAS, Gintaras. Vietos savivaldybės Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: tarybų narių bei tarnautojų išsimokslinimas ir kvalifikacijos tobulinimas. *Viešoji politika ir administravimas*, 2013, t. 12 (Nr. 3), p. 497–507.

HISTORIOGRAPHICAL TEXTS OF CONTEMPORARIES ON THE RESTORATION OF THE LITHUANIAN STATE AS THE LOCUS OF EXPRESSION OF THE LOCAL MENTALITY

TOMAS PETREIKIS

SUMMARY

The stories and recollections of rural districts in Panevėžys County of 1927 in the Lithuanian Central State Historical Archives are analysed as a locus of expression of the local mentality. A deep memoir layer of rural district stories has provided different interpretations when assessing the history, background of the restoration of the municipal activities, the enemies and allies of the independence, and comprehending the limits of own power and actions performed. The aspects of the local mentality reflected in the stories of the rural districts add to the understanding of different assessments of the restoration of the Lithuanian independence in the localities (rural districts). They are aimed at analysing the situation in the specific location in detail and still taking the experiences of people in the rural districts into consideration. Thoughts expressed in the stories of rural districts have often been based on the municipal relevance. The expression of the local patriotism remains the main feature in many descriptions in the stories of rural district municipalities in Panevėžys district. The stories were aimed at convincing the general public that the restoration of the Lithuanian independence was attained through the united forces and that the supporters and principal sponsors were the intellectuals in the rural district municipalities.

Apžvalgos

RAŠYTOJOS ŽEMAITĖS (MENINĖ) GYVENIMO REKONSTRUKCIJA REMIANTIS ARCHYVALIJOMIS

ALDONA RUSECKAITĖ

Maironio lietuvių literatūros muziejus, Rotušės aikštė 13, LT-44279 Kaunas, Lietuva.
El. paštas aldona.ruseckaite@maironomuziejus.lt

Julijos Žymantienės-Žemaitės (1845–1921) privačiosios raštijos ir egodokumentų išliko gana daug. Paminėtina autobiografija, apimanti laikotarpį iki kūrybinio kelio pradžios 1892 metais, kurioje atsiskleidžia bajoriška tėvų kilmė, pirmi rašytojos mokslai, šeimininio gyvenimo sunkumai, troškimas šviestis. Vėliau Žemaitės gyvenimą padeda atkurti autobiografiniai pasakojimai „Pasiklausymai“, „Iš mano atsiminimų“, „Iš baudžiavos laikų“, „Pirmieji mano žingsniai“, „Kalėjime“, taip pat rašinys „Povilas Višinskis“ (1916 m.), kuriame prisimenami pirmieji kūrybiniai žingsniai. Kaip atskirą egodokumentų grupę galima išskirti Žemaitės laiškus spaudos darbuotojui, literatūros kritikui Povilui Višinskiui (1875–1906, išliko daugiau nei 70 laiškų), taip pat artimam bičiuliui Konstantinui Petrauskui (1878–1947, išliko daugiau kaip 60 laiškų). Laiškuose P. Višinskiui ryškėja kūrybos vingiai, abejonės, asmenybės formavimasis, laukiama kūrybos mėginimų kritikos ar pritarimo tam. O štai svarbiausia laiškų K. Petrauskui tema yra meilė, atskleidžianti šio vėlyvo rašytojos jausmo gyvybingumą, suteikianti asmenybei ypatingų spalvų ir bruožų. Be to, laiškai plačiai atveria 1911–1915 metų politinio ir kultūrinio Vilniaus gyvenimo foną.
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: archyvalijos, privačioji raštija, egodokumentai, autobiografija, laiškai, kūryba, meilė.

Julijos Žymantienės-Žemaitės egodokumentų, kuriais remiantis galima rekonstruoti rašytojos biografiją, kūrybos pradžią ir tolesnį procesą, yra išlikusių labai daug: ranka parašyta *Autobiografija*, daug atskirų autobiografinių vaizdų, šimtai laiškų, įvairių užrašų. Šiuo atžvilgiu Žemaitės

palikimas netgi yra gausesnis nei kitų klasikų. Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys yra skiriamas rašytojos *Autobiografijai*, kai kuriems autobiografiniams jos rašiniams bei laiškam, adresuotiems rašytojui, spaudos ir politikos veikėjui Povilui Višinskiui bei artimam bičiuliui Konstantinui Petrauskui. Siekiant sudaryti meninį rašytojos asmenybės, gyvenimo ir kūrybos vaizdą, šie egodokumentai neleis nukrypti nuo tiesos, nuo tikrų faktų ir svarbių realių.

Čia pasirinkti trys Žemaitės egodokumentų blokai, kuriais naudojantis ne tik galima meniškai atkurti rašytojos gyvenimą, bet ir (pirmiausia) sudaryti biografiją dalykine, informacine, kūrybine prasmėmis. Pirmasis Žemaitės egodokumentas yra jos *Autobiografija*.

Ankstyviausi autobiografiniai įrašai padaryti 1914 m. gyvenant Vilniuje – tada išėjo pirmas Žemaitės *Raštų* tomas *Apsakymėliai* – stora knyga, kurią sudarė 390 puslapių. Parašėje pažymėta: „J. ir P. Leonų leidimas, M. Kuktos spaustuvė.“ Šiame tome autorė pirmą kartą išspausdino kelių puslapių tekstą apie savo gyvenimą, kurį pavadino „Pirmieji mano žingsniai“. Čia ji prisipažįsta, kad yra kilusi iš neturtingų bajorų, pasakoja, kaip išmoko skaityti, rašyti, prasitaria, kad namuose kalbėjo lenkiškai ir „Lenkija mieliausia tėvynė liko, o kovotojai – pasišventę mūsų laisvei didvyriai, kankiniai. <...> Sukilėliams įmanėm iš kailio išsinerti ir viską į miškus atiduoti...“ Sužinome ir kaip jos motina verkė, kai ji už muziko Lauryno Žymanto tekėjo: Julijai atrodė, „lyg kokį pasišventimą, įstodama į muzikų eilę, daro...“ Ir tada, kai kaimynas P. Višinskis parvežė *Aušrą, Varpą*, „supratau, jog lenkai ir lietuviai – kas kita, lenkai mus pavergė, paniekinę lietuvių kalbą, daug mūsų bajorų sulenkėję.“¹ J. Žymantienė pripažino, jog iki to laiko, kol suvokė lietuviybę, jai teko nueiti ilgą kelią, ji vis manė, kad lenkai esą yra vyresnieji broliai ir privalu jiems paklusti...

Šiuo pirmuoju rašiniu Žemaitė pradėjo ilgiausią savo gyvenimo kūrinį, kurį su pertraukomis rašė keliolika metų, t. y. – *Autobiografiją*. Didžioji dalis šio rankraščio yra išlikusi ir saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Vilniuje pradėtą rašyti *Autobiografiją*, arba atsiminimus, rašytoja tęsė Amerikoje (1916–1921), ten juos tvarkė, plėtė. Nors gerokai

1 ŽEMAITĖ. Pirmieji mano žingsniai. Iš *Žemaitės raštai: apsakymėliai*. Vilnius, 1914, t. 1, p. 5.

pasistūmėjo į priekį, tačiau nebaigė. Kai 1921 m. grįžo į Lietuvą, pati juokavo, kad dar negali mirti, nes nebaigta *Autobiografija*. Kaip žinome, jos ir nespėjo baigti – tekstas neturėjo pavadinimo. Vėliau leidėjai spėliojo, kaip pavadinti šį kūrinį, vis dėlto išrinko labai tinkamą pavadinimą. Būdama Amerikoje Žemaitė susirašinėjo su jauna žurnaliste Uršule Jakubauskaite² ir dvidešimtame laiške, kuriame Uršulei dėstė savo prisiminimus, ji rašė: „Siunčiu ir savo autobiografijos juodrašį, kiek turėjau ant balto perrašyto. Pusės, rodos, dar nėra. Toliau iš Lietuvos atsiųsiu. O jeigu nesulauksi, žinok, kad jau po velėna palindus.“³ Taigi pati rašytoja ją pavadino *Autobiografija*. Ką gi ši *Autobiografija* atskleidžia? Tai vienas iš žymiausių memuarinės lietuvių literatūros kūrinių, kuriame Žymantienė nutapė spalvingą savo šeimos, aplinkos ir gyvenamojo laikotarpio vaizdą, iš kurio išryškėjo tėvų pamaldumas, kilmė ir santuoka, dvaro gyvenimas, keturių mergaičių auklėjimas, pirmi mokslai pas dėdiną Šėmose, taip pat 1863 m. sukilimas, per kurį išryškėjo jaunosios Julijos drąsa (ji arkliu į mišką vežė maistą sukilėliams, naktį viena važiuo parvežti sužeisto sukilėlio). Šiuose prisiminimuose daug pasakojama apie vyro baudžiauninko Lauryno Žymanto likimą, vaikystėje jo patirtas skriaudas, vargus, jaunystę, praleistą dvaruose, apie jos santuoką tesulaukus dvidešimties metų, verkiant motinai, atkalbant šeiminkams. Tačiau mergina apsisprendė pati. Iš *Autobiografijos* dar sužinome apie sunkų šeimyninį Žymantų gyvenimą, apie kraustymąsi iš vienos vietos į kitą, apie septynių vaikų atėjimą į pasaulį. Buvo ištis nelengva, bet moteris atsilaikė. Baigdama *Autobiografiją*, jau paskutiniuose puslapiuose Žemaitė prisipažino: „Visuomet ilgėjau skaitymo, bet man visur trūko knygų; kame tik galėjau gauti, skolinau skaityti. <...> Susipažinau su kaimynais dvarponiais. <...> Aš pasinaudojau ir gavau lenkiškų knygų paskaityti; apie lietuviškus raštus nesirūpinom. Užginti lietuviški, ir gana. Dargi savo vaikus mokiau lenkiškai skaityti ir rašyti.“⁴ Ir jau pačioje *Autobiografijos* pabaigoje Žemaitė aprašo labai svarbų įvykį, kai jos kaimynas gimnazistas Povilas Višinskis parvežė iš Šiaulių „pyragą“. „Pagrobus

2 Uršulė Jakubauskaitė-Daukantiienė (1897–1980) – JAV lietuvių žurnalistė, literatė, 1918–1921 m. Amerikoje korespondavo su Žemaitė.

3 *Lituanistikos darbai*, red. Vincas Maciūnas. Čikaga, 1973, t. 3, p. 115.

4 ŽEMAITĖ. *Rytą giedra: autobiografija, apsakymai*. Vilnius, 2005, p. 158.

jam iš nagų, žiūriu, net man akys pabalo – „Aušros“ knygelė, visų metų susiūta. Žemaitiška?! – nustebusi sušukau. Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti... rankos man dreba...“⁵. Šiais žodžiais baigiama Žemaitės *Autobiografija*... Grįžusi iš Amerikos į Lietuvą, ji dar stengėsi šį kūrinių testą, skubėjo jį papildyti, bet jau nebespėjo. Taip ir būtų čia nutrūkusios autentiškos biografijos žinios ir būtų tekę Žemaitės gyvenimą atkurti tik iš jos laiškų, tačiau ji yra parašiusi keletą kūrinių, kuriuose tiesiogiai pasakoja apie savo gyvenimą. Tai *Pasiklausymai, Iš mano atsiminimų, Iš baudžios laikų, Pirmieji mano žingsniai* ir kita. Ypač svarbus kūrinys yra *Povilas Višinskis*, parašytas Amerikoje 1916 m. Jame Žemaitė prisimena pirmuosius kūrybinius savo žingsnius, kai paskaičiusi *Varpą*, ji Povilui sušuko: „Didelė čia kupeta! Juk ir aš mokėčiau taip parašyti! – No, pamėgink, – šokosi Povilas, – parašyk!“⁶ Kitas įdomus, spalvingas autobiografinis tekstas *Kalėjime*, kuriame rašoma apie tai, kad 1915 m. gegužės mėnesį Žemaitė už cenzūros konfiskuotą *Lietuvos žinių* numerį dvi savaites praleido Lukiškėse. Šis rašinys atskleidė netikėtų rašytojos asmenybės, charakterio bruožų: drąsą, ryžtą, kai rašytoja kalėjime kovojo už savo teises, reikalavo geresnių sąlygų, triukšmavo, kai ją, politinę kalinę, tik už devynias kapeikas maitino kaip kriminalinę nusikaltėlę, o ji juk buvo politinė, ir jai priklausė maisto už dvidešimt kapeikų per dieną, tad išėjusi iš kalėjimo griežtai išsireikalavo pusantro rublio jai priklausiusią kompensaciją. Žymantienė rašė ir apie tai, kaip plaukė į Ameriką ir kaip iš jos grįžo, ką ten veikė, tad viską surinkus, sudėjus jau tik iš jos rašinių būtų galima sukurti menišką ir gana tikslią faktų biografiją.

Kita egodokumentų grupė – Žemaitės laišakai, rašyti Povilui Višinskiui.⁷ Iš šių laiškų atsiveria jos kūrybos vingiai: pradžia, abejonės, vėliau bręstantis pasitikėjimas savimi, visapusiškas rašytojos formavimasis. Nuo 1895 m. iki 1906 m. Žemaitė parašė per šešias dešimtis laiškų P. Višinskiui. Maždaug tiek laiškų yra parašęs ir jis. Jų susirašinėjimas apskritai vertas atskiros pranešimo ar net studijos. Žemaitės ir P. Višinskio

5 Ten pat, p. 159.

6 ŽEMAITĖ. Povilas Višinskis. Iš *Raštai*, Vilnius, 1957, p. 463.

7 Povilas Višinskis (1875–1906) – rašytojas, spaudos darbuotojas, lietuviybės puoselėtojas, politinis veikėjas.

laiškai rodo kūrybinį šių dviejų žmonių ryšį. Pradėjusi rašyti P. Višinskiui J. Žymantienė siuntė jam kiekvieną kūrinį, nes norėjo pasitarti, kartu prašė ir kad būtų išspausdinta. Kai Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje 1895 metams buvo išspausdintas pirmasis apsakymas *Rudens vakaras*, rašytoja pajuto spausdinto žodžio galią ir malonumą: „Bene paklius ir į mūsų apygardą gal kas skaitydamas ir save nužleibs.“⁸ Iš šios trumputės Žemaitės laiško citatos galima daryti išvadą, kad rašytoja nebijojo, jog kas nors save atpažins, atvirkščiai – to siekė ir troško, taip tarsi stengdamasi keisti ir tobulinti aplinką, kurią stebėjo, gerai pažinojo. Ji pati prisipažino, jog rašo tai, ką patiria, ką mato, – tarsi fotografuoja. Kai J. Žymantienė 1916–1921 metais gyveno Amerikoje, sklandė toks anekdotas, jog su rašytoja kalbėti reikia labai atsargiai, nes jei ką nors netyčia prasitarsi, tuoj būsi aprašytas ir pateksi į spaudą. Grįžtant prie Žemaitės laiškų Višinskiui, matyti, jog rašytoja jam siuntė ir *Marčios*, *Petro Kurmelio*, *Bičiulių*, *Trijų mylimų*, *Pragertų balakonių* ir kitų kūrinių fragmentus, klausė nuomonės, prašė patarimo, kritikos. Prisipažino, jog tik juo vienu pasitiki. „Ketinau *Sutkus* pabaigti ir niekaip nevaliojau, siunčiu nors be galo, pabaigą prisiūsiu grometoj, turėsi pirm Kalėdų; be Tavęs niekam nieko nesiūsiu, perskaitęs, jei kur negerai, pataisęs nors truputį ar, kur netiks, perbrėžęs, siųsk beletristams, nes aš aniems pernai pažadėjau, nenoriu melage ar už tinginystę paskaityta palikti.“⁹ Iš šios citatos matyti, jog Žemaitė P. Višinskiui visiškai pasitikėjo, leido jam taisyti savo tekstus. Tačiau rašytoja ir pati po truputį įgijo daugiau pasitikėjimo, jau nebenorėjo sutikti su visa kritika, kartais P. Višinskiui ir atsikirsdavo: „Žadėjau laukti, kol Tu vėl atrašysi, bet negaliu iškentėti – noriu su jumis pasirieti. Sakyk, ką reikia daryti? *Tikroji teisybė*“,¹⁰ rodos, taip teisingai rodžiau žmones, taip natūrališkai, pagaliau ir žodžius tuos pačius rinkau, kokius beprisiminiau, o jums vis negerai, neteisingai, ne... ir t. t. ir vis dar vilaitės geriau sulaukti. No! Palūkėkit, kad taip, tai taip, ničnieko netaisysiu, rašydama drėbsiu, ką tik seilė atneš ant liežuvio.“¹¹

8 ŽEMAITĖ. Laiškas P. Višinskiui, 1895 03 26. Iš *Raštai*, Vilnius, 1957, p. 7.

9 Ten pat, iš laiško P. Višinskiui, 1897 m. lapkr. II pusė, p. 40.

10 „Tikra teisybė“ – nespausdintas Žemaitės apsakymas, kurį sukritikavo P. Višinskis.

11 ŽEMAITĖ. Iš laiško P. Višinskiui, 1898 10 10, *Raštai*, Vilnius, 1957, p. 95.

Iš laiškų išryškėja rašytojos apsiskaitymas. P. Višinskis patarė, ką skaityti, siuntė jai knygų. Klasiką Žemaitė skaitė lenkų kalba, nes pastarąją gerai mokėjo. Skaitė tokių lenkų rašytojų: E. Ožeškienės, M. Konopnickos, A. Mickevičiaus, J. Slovackio, A. Fredro, kūrinius. Iš kitų tautybių kūrėjų, kuriuos ji skaitė, minėtinas Moljeras, Gėtė, Šekspyras, Baironas. Nors skaityti labai mėgo, tačiau kartais prisipažindavo, kad kai kuriuos kūrinius sunkiai supranta: „Gėtės *Fausto* niekaip nesuprantu, kad prie tokio mokyto žmogaus velnias pristotų ir taip už nosies vadžiotų, kas do mįslė autoriaus, nepermanau... Bairono *Manfredą* pavarčiau, ir ten vėl dvasios, tai, musėt, genijušų tokia fantazija. Pakelsiu ant lentynos, kaip parvažiuosi, pakalbėsima.“¹²

Iš Žemaitės laiškų P. Višinskiui aišku, kad jis ir buvo pagrindinis rašytojos literatūros mokytojas, nes ne tik knygų atsiųsdavo, bet ir aiškino, kaip jas reikia skaityti. Kai J. Žymantienė pasiskundė, kad nesupranta V. Šekspyro (kurį skaitydavo net darže ant lysvės sėdėdama), Višinskis ją pamokė, kaip reikia skaityti: „Turėti kantrybės, paskaityti, padėti ant lentynos, vėl paskaityti, po truputį, vis pamąstant.“ Iš šių laiškų sužinome ir dar keletą įdomių Žemaitės biografijos faktų, visų pirma – apie jos pasiaukojimo pareikalavusią pagalbą jaunajam kaimynui, studentui P. Višinskiui, kuris Petrapilio universitete rašė mokslinį darbą *Antropologinė žemaičių charakteristika*. Julija jam labai padėjo, ilgiausiuose laiškuose pasakojo apie papročius, būdingas ligas, žemaitiškus valgius, vestuves, drabužių „madas“, pagaliau suruošė siuntinių – siuntė eksponatų, kurie buvo reikalingi P. Višinskio darbui, kaip antai: *smūtkelių*, kryžiuokų, šventųjų paveikslų, pyptkių, *cigarnyčių*, net klumpių. Šiuos etnografinius daiktus J. Žymantienė rinko kaimuose, iš giminių, negailėjo laiko, kad tik P. Višinskis pasiektų užsibrėžtą tikslą.

Žemaitės ir P. Višinskio susirašinėjimas ištis labai įdomus, temos įvairiausios, čia aprėpiamas visas abiejų gyvenimas. Sužinome, kad kaimynė ne tik siuntė savo kūrinius ar rašė apie skaitomas knygas, bet ir plačiai aprašė Povilo gimtojo Ušnėnų kaimo naujienas, kaimynų nuotykius, darbus, rūpesčius, bėdas, džiaugsmus. Ji mylėjo jaunąjį P. Višinskį tarsi dar vieną

12 Ten pat, iš laiško P. Višinskiui, 1898 m. vas. II pusė, p. 71–72.

savo sūnų, kuriam, jei būtų galėjusi, savo sveikatos dalį būtų atidavusi. Savo laiškuose Žemaitė jam ne kartą prisipažino, kad tik jo dėka ji tapo rašytoja, išėjo į pasaulį, kad ją kiti žino, skaito, vertina, ir dėkojo jam. Kai 1906 m. P. Višinskis mirė, Žemaitė buvo nepaguodžiama, ji net kalbėti apie jį neturėjo jėgų, tik 1916 m. Amerikoje minint P. Višinskio mirties 10-metį, Žemaitė pirmą kartą apie jį parašė ir prabilo.

Trečias egodokumentų blokas – Žemaitės laišakai Konstantinui Petrauskui. Jeigu laiškuose P. Višinskiui aukščiau visko buvo kūryba, tai šiuo atveju tenka pripažinti, kad svarbiausia laiškuose – meilė. Kalbant apie meninio rašytojos gyvenimo atkūrimą, šie laišakai galėtų būti puikus pagrindas įdomiam, spalvingam, patraukliam meilės romanui.

1911–1921 m. Žemaitė parašė per šešiasdešimt laiškų K. Petrauskui. Susirašinėjimas buvo abipusis, tik situacija tokia, kad visus bičiulio laiškus moteris sunaikino, beliko tik vienas – paskutinis, ir nors Žemaitė laiškuose prašė, maldavo, reikalavo, kad jos laiškus sudegintų, K. Petrauskas vis dėlto juos išsaugojo, jie pateko į Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą, 1957 m. buvo paskelbti šeštame Žemaitės *Raštų* tome ir tapo prieinami plačiajai visuomenei.

Žemaitė ir K. Petrauskas susipažino apie 1909 m. Puziniškyje, Petkevičių dvare. Tada šiame dvare ji tarnavo kaip ekonomė, draugavo su G. Petkevičaitė-Bite, prieš mirtį slaugė senąją Leoną Petkevičių. Čia ūkvedžiu dirbo Konstantinas Petrauskas (1878–1947). Jiedu susipažino, susibičiuliavo ir pamilo vienas kitą. Amžiaus skirtumas buvo gana didelis – Žemaitė tuo metu buvo 65-eri, o Konstantinui – 32-eji. Nors K. Petrausko laiškų nėra išlikusių, tačiau iš Žemaitės laiškų jam, iš užuominų, kaip ji atsigauna, perskaičiusi jo meilūs žodžius, kaip jis moka paguosti, pataisyti jai nuotaiką, kaip pavydulauja, kad Vilniuje gal ją kitas paviliojo, galima spręsti, kad jausmai buvo abipusiai. Iš laiškų K. Petrauskui, kuriuos Žemaitė kartais rašydavo kiekvieną dieną, galima visai atkurti, koks rašytojos gyvenimas buvo sostinėje. Ji ne tik išpažindavo mylimajam savo jausmus ir priesakus, bet ir pasakojo apie viską, kas vyko aplinkui. Galime sužinoti, kaip J. Žymantienė įsijungė į kultūrinį Vilniaus gyvenimą, kad lankė teatrus, parodas, paskaitas, pati skaitė referatus. Iš laiškų taip pat išaiškėja, su kuo ji bendravo, su kokiais laikraščiais ben-

dradarbiavo. Pagaliau tai yra puikus ir jos kaip rašytojos veiklos įrodymas. Savo bičiulį Žemaitę informavo, jog įdėjusi daug pastangų 1913 m. Vilniuje pradėjo leisti savo *Raštus*, tuo ji labai džiaugėsi, vėliau, kai prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui jų leidyba sustojo, ji labai išgyveno. Iš laiško K. Petrauskui sužinome, kaip Vilniuje buvo paminėtas Spaudos atgavimo dešimtmetis, kokių parodų ir sambūrių surengta, kai net pačiai J. Žymantienei cenzūra neleido skaityti paskaitos. Be abejo, nemažai rašoma ir apie buitį, kai rašytojai ir kartu gyvenančiai anūkei Elzei nuolat trūko pinigų maistui, butui, drabužiams. Randame įrašą, kai Julija prašo Konstantino atsiųsti „milelio naujam balakonui arba keleto skatikų, nes visai suplyšo batai“. Šiuose laiškuose yra ir informacijos apie pabėgėlių globą, kuri pradėta užklupus karui. Ši veikla atskleidė rašytoją turint gerą širdį, moteris puolė padėti pabėgėliams, rinko lėšas, pirkto maistą, aukojo savo laiką ir sveikatą. K. Petrausko prašė dvaruose parinkti pinigų, drabužių ir nusiųsti į Vilnių pabėgėliams.

Žinoma, šiuose laiškuose reikia patyrinėti ir pagrindinę temą – meilę. Taip atsitiko, kad jausmai skleidėsi, degino, kėlė daug nerimo, bet, žinoma, buvo ir malonūs. Tačiau ne kartą Žemaitė bėdojo, kad jai labai skauda širdį, kad tarytum koks peilis į ją įdurtas kirba, kad Vilniuje būtų visai neblogai gyventi, jeigu taip nekankintų išsiskyrimas, ilgesys, noras būti kartu su K. Petrausku. Pirmame savo laiške K. Petrauskui Žemaitė iš Vilniaus rašė: „Taip tai, mano brangusis vaikel! Spaudžiu prie savo širdies Tavo mylimą galvelę, bučiuoju tas kerėjančias akutes, meldžiu, meldžiu, būk ramus ir linksmas, nesirūpink, nesinervuok, bus gerai, bus gerai! Pasilik sveikas šį kartą, rašyk man, lauksiu aš nuo Tavęs prižadų – rašinėti kas nedėlią. Kaip rašau, rodos, kad šnekamės susisėdę arba... Jei išlįstų kokia man vieta, kišk mane, nebijau darbo, pagijau, ir kojos jau tvirtos, kažį ką, rodos, dirbčiau sunkiausiai, bile tik sykiu, by tik arti... Sudiev šį kartą. Mano grometas tuoj degink, būtinai reikalauju, nevalkiok prie savęs.“¹³ Jeigu K. Petrauskas būtų sudeginęs Žemaitės laiškus, nebūtų buvusi įmanoma netgi meninė rekonstrukcija, o apie dalykinę nėra ką ir kalbėti. Ši bičiulystės istorija, kartu ir daugybė Žemaitės biografijos faktų būtų likę nežinioje.

13 Ten pat, iš laiško K. Petrauskui, 1911 05 28, p. 202.

Apibendrinant galima teigti, kad klasikės Julijos Žymantienės-Žemaitės egodokumentai tyrinėjant jos asmenybę, gyvenimą, gyvenamąją aplinką, kūrybą yra labai svarbūs. Jeigu nebūtų buvusi parašyta ir išlikusi *Autobiografija*, nežinotume tikslų duomenų apie jos tėvus, vaikystę, pirmuosius jos mokslus, jaunystę, ryšį su 1863 metų sukilimu, taip pat apie meilę, santuoką, šeimyninį gyvenimą, apie jos pažiūras ir jų kitimą, apie meilę knygoms. Jeigu nebūtų išlikusių autobiografinių klasikės rašinių, kuriuose ji aprašė įvairius vėlesnio savo gyvenimo įvykius, neturėtume žinių apie tarnavimą dvaruose XX a. pradžioje, apie gyvenimą ir veiklą Vilniuje, apie kalėjimą, pabėgėlius, taip pat apie kelionę į Ameriką, šešerių metų veiklą šioje šalyje, sugrįžimą atgal į Lietuvą. Jeigu šiandien nebūtų išsaugota šimtai Žemaitės laiškų, ypač P. Višinskiui, neįmanoma būtų sužinoti jos kūrybos ištakų, nebūtume galėję suvokti jos kaip rašytojos brendimo, nustatyti santykių su žymiais to meto veikėjais, su kitais rašytojais, nebūtų buvę atverti kai kurie biografijos faktai, gyvenamojo laikotarpio ypatybės. Susirašinėjimas su artimu bičiuliu Konstantinu Petrausku atskleidžia vėlyvą Žemaitės meilę, jos gyvybiškumą, suteikia asmenybei ypatingų spalvų ir bruožų, taip pat plačiai atveria 1911–1915 metų politinio ir kultūrinio Vilniaus gyvenimo foną.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Lituanistikos darbai*, red. Vincas M a c i ū n a s. Čikaga, 1973, t. 3, p. 115.
2. ŽEMAITĖ. Laiškai Povilui Višinskiui, 1895–1898. Iš *Raštai*. Vilnius, 1957, p. 7–95.
3. ŽEMAITĖ. Laiškas Konstantinui Petrauskui, 1911 05 28. Iš *Raštai*. Vilnius, 1957, p. 202.
4. ŽEMAITĖ. Pirmieji mano žingsniai. Iš *Žemaitės raštai: apsakymėliai*. Vilnius, 1914, t. 1, p. 5.
5. ŽEMAITĖ. Povilas Višinskis. Iš *Raštai*, Vilnius, 1957, p. 463.
6. ŽEMAITĖ. *Rytą gieda: autobiografija, apsakymai*. Vilnius, 2005, p. 158, 159

WRITER ŽEMAITĖ'S (ARTISTIC) LIFE RECONSTRUCTION ACCORDING TO ARCHIVAL DOCUMENTS

ALDONA RUSECKAITĖ

SUMMARY

The surviving private writings and egodocuments of Julija Žymantienė-Žemaitė (1845–1921), a classic of Lithuanian literature, are rather numerous. The writer wrote her autobiography, which does not cover her whole life; it describes the period up to the beginning of her creative path, around 1892, but this autobiographical work provides plenty of facts from her life: the noble descent of her parents, the writer's childhood, youth, first studies, marriage, troubles of marital life, her thirst for reading and education. Where the autobiography ends, Žemaitė's autobiographic stories can help us recreate her life, i.e. *Pasiklausymai* (*Overhearings*), *Iš mano atsiminimų* (*From My Memories*), *Iš baudžios laikų* (*From the Times of Serfdom*), *Pirmieji mano žingsniai* (*My First Steps*), *Kalėjime* (*In Prison*), etc. Her piece of writing *Povilas Višinskis* created in America in 1916 where Žemaitė recalls her first creative steps is especially important. A separate group of egodocuments – Žemaitė's letters to Povilas Višinskis (1875–1906), a journalist, literary critic and the writer's neighbour – can be distinguished. Over 70 letters survived to our days. The letters reveal the very beginning of her creative work, its twists and turns and the writer's doubts when she sent nearly every short story or play she wrote to her young friend expecting his criticism or approval. Her later letters exhibit self-confidence, versatile personality development. Žemaitė's letters to her dear friend and beloved person Konstantinas Petrauskas (1878–1947) make up yet another group of egodocuments. Whereas the letters to Višinskis focus on creative work, love prevails in this case. Žemaitė wrote over 60 letters to Petrauskas during the period 1911–1921. Their correspondence displays Žemaitė's late love and its vitality rendering special shades and traits to her personality as well as provides a broad panorama of the political and cultural life of Vilnius in 1911–1915.

KRAŠTOTYRA IR MUZIEJININKYSTĖ PELIKSO BUGAILIŠKIO EGODOKUMENTIKOJE

VIRGINIJA ŠIUKŠČIENĖ

Šiaulių Aušros muziejus, Vilniaus g. 74, LT-76283, Šiauliai.
El. paštas virginija.siuksciene@gmail.com

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – teisininkas, visuomenininkas, regioninio, visuomeninio kraštotyros judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas, Šiaulių „Aušros“ muziejaus (1923 m.) ir Šiaulių kraštotyros draugijos (1927 m.) įsteigimo iniciatorius, ilgametis jų globėjas. Apie jo muziejinę ir su kraštotyra susijusią veiklą daug rašyta, išleisti atsiminimai „Gyvenimo vieškeliais“, kur daug dėmesio skiriama šioms veiklos sritims. Šio straipsnio tikslas – remiantis P. Bugailiškio egodokumentika – atsiminimais ir asmenine korespondencija – pristatyti jį ne tik kaip muziejininką praktiką, bet ir kaip muziejininkystės teorijos kūrėją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Peliksas Bugailiškis, muziejus, muziejaus tipas, Šiaulių „Aušros“ muziejus, muziejininkystė, kraštotyra, kraštotyros draugija, Šiaulių kraštotyros draugija, atsiminimai.

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – teisininkas, visuomenininkas, pagrindinis kraštotyros regioninio visuomeninio judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas¹, Šiaulių Aušros muziejaus ir Šiaulių kraštotyros draugijos įsteigimo iniciatorius, ilgametis jų globėjas.

Demokratiškas, plačių pažiūrų, prigimties apdovanotas įvairiais talentais, galėjęs padaryti puikią teisininko karjerą, daug pasiekti valstybės tarnyboje, būti puikus žurnalistas, kaip pragyvenimo šaltinį jis pasirinko teisę, o širdžiai mielas užsiėmimas visada buvo kraštotyra ir muziejininkystė. Tiesioginis teisininko darbas, visuomeninė ir kultūrinė veikla visą

¹ KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*. Vilnius, 2003, p. 143.

gyvenimą buvo greta, viena kitą papildė, leido pasireikšti jo gebėjimams ir būdingiausioms charakterio savybėms.

Apie P. Bugailiškį – teisininką, visuomenininką, kraštotyrininką ir muziejininką – daug rašyta, išleisti jo atsiminimai *Gyvenimo vieškeliais*², kur daug dėmesio skiriama minėtoms veiklos sritims.

Šio straipsnio tikslas – ne tik pristatyti P. Bugailiškį kaip muziejininką praktiką, bet ir panagrinėti jo nuostatas kraštotyros ir muziejininkystės klausimais, nes jis buvo vienas iš pirmųjų, kuris Lietuvoje ėmėsi muziejininkystės ir kraštotyros teorijos. P. Bugailiškis buvo rašantis žmogus, paliko daug publikacijų (17 brošiūrų, apie 400 straipsnių) ir gausią ego-dokumentiką. Straipsnio šaltiniai – P. Bugailiško atsiminimai, asmeninė korespondencija. Siekiant išsamiau pagrįsti temą remiamasi ir jo publikacijomis spaudoje (juolab kad atsiminimuose P. Bugailiškis cituoja savo publikacijas).

Pagrindinį straipsnio šaltinį – P. Bugailiško atsiminimus *Gyvenimo vieškeliais* – reikia pristatyti plačiau. Juos P. Bugailiškis rašė 1956–1961 m. gyvendamas Vilniuje. Pasirinko ir įprastą chronologinį dėstymą, ir probleminį principą, padedantį išryškinti svarbiausius visuomeninės ir kultūrinės veiklos barus. Taip pat rėmėsi *nebeįstikima atmintimi*, asmeniniu archyvu, bibliotekų šaltiniais. Paties P. Bugailiško teigimu, *išėjo nei atsiminimai, nei apybraižos*. Atsiminimai spausdinti mašinėle, todėl turėtas ne vienas teksto egzempliorius. Vieną iš jų P. Bugailiškis perdavė geram savo bičiuliui, tuometiniam MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriui Kostui Korsakui, tikėdamasis, kad atsiminimai ateityje bus publikuoti. Kiti du egzemplioriai buvo perduoti *Aušros* muziejui ir Mokslų akademijos bibliotekai. Galbūt egzempliorių būta ir daugiau. Atsiminimų tekstai buvo nevisiškai tapatūs. Būta teksto papildymų, taisymų mašinėle ir ranka.

Aušros muziejuje saugomas P. Bugailiško atsiminimų egzempliorius³ aktyviai buvo naudojamas kaip tarpukario Lietuvos kraštotyros ir muziejininkystės šaltinis.

2 BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*. Šiauliai, 1994, 536 p.

3 *Pelikso Bugailiško atsiminimai „Gyvenimo vieškeliais“* [mašinraštis]. Vilnius, 1956–1961. Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), I-R 4237, 161 lap.

Apie 1990 m. *Aušros* muziejus nusprendė išleisti P. Bugailišchio atsiminimus. Taip buvo įvykdyta P. Bugailišchio valia ir pagerbtas vienas iš labiausia Lietuvos muziejininkystei ir kraštotyrai nusipelnusių žmonių.

Kadangi buvo žinoma, kad muziejuje saugomas P. Bugailišchio atsiminimų egzempliorius ne vienintelis, reikėjo rasti kitus egzempliorius, palyginti juos, išrinkti geriausią. Išsamiausias ir tinkamiausias publikuoti pasirodė MA Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos rankraštyne saugomas atsiminimų egzempliorius.

Rengiant knygą, pagalbos kreiptasi į mokslininkus. Knygos sudarytojas buvo mokslo ir kultūros istorikas prof. Vygasdas Pšibilskis, redaktoriai – akademikas Jonas Lankutis ir prof. Vytautas Merkys. Didelį darbą atliko ir muziejininkės Virginija Šiukščienė bei Olga Čapkevičienė.

Išsamų straipsnį apie P. Bugailiškį, profesinę ir visuomeninę jo veiklą parašė prof. V. Pšibilskis. Atsiminimų tekstas buvo sutrumpintas, siekiant išvengti kartojimosi, atsisakyta ir nereikšmingų pastabų. Taisyta kalba, bet išlaikytas šiek tiek rusiškas P. Bugailišchio kalbos stilius (tai studijų ir darbo Peterburge įtaka). Į knygą įdėta paties P. Bugailišchio sudaryta ir patikslinta bibliografija bei asmenvardžių rodyklė. Daugelį įvykių atsiminimuose P. Bugailiškis aprašė ne kaip jų dalyvis, o kaip istorikas – nepateikdamas savo požiūrio ir vertinimų. Todėl knyga, pasirodžiusi 1994 m., jos sudarytojo prof. V. Pšibilskio buvo pavadinta *Medžiaga istorijai*. Knyga sulaukė keleto profesionalių recenzijų, ją palankiai įvertino prof. Vacys Milius, ji tapo parankine muziejininkų, etnologų, kraštotyrininkų knyga.

Apie savo pasirinkimą dirbti kraštotyros ir muziejinį darbą P. Bugailiškis atsiminimuose rašė: „Kai aš savo publicistikoje Pirmojo pasaulinio karo bei pokario metais kartą kitą atsiliepdavau Lietuvos kultūros paminklų apsaugos ar muziejininkystės klausimais, tai buvau tuomet labai tolimas nuo minties, kad man jie ilgainiui taps ne tik pomėgiu, bet ir per pastaruosius keliolika metų – nelyginant pašaukimu.“⁴

P. Bugailišchio veikla Šiauliuose atliepė tuo metu visoje Lietuvoje vykusius procesus. 1919 m. išleistas Savivaldos įstatymas įpareigojo savival-

4 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliais*, p. 362.

dybės rūpintis kultūros įstaigomis ir organizacijomis. Savivaldybės tapo kraštotyros sąjūdžio Lietuvoje skatintojomis, nors nė viena savivaldybė to padaryti beveik neįstengė be visuomenės iniciatyvos. Pradėta žemės reforma, kaimų skilimas į vienkiemius, kaimo būties kaita, unifikuotų pramonės gaminių plitimas skatino fiksuoti esamą realybę, rinkti nykstančius daiktus. Jaunoje, nepriklausomoje valstybėje svarbios buvo ir tautinio auklėjimo, patriotiškumo, pasididžiavimo savo valstybe nuostatos.

Pirmi žygiai muziejaus reikalais Šiauliuose buvo pradėti dar 1920 m. Tačiau „[v]isumenė, neatsipeikėjusi dar po karo smūgių, be to, iš karto patekusi į neįprastą, dar naują nepriklausomo gyvenimo kūrybą, pirmon galvon buvo susirūpinusi savo buities pagrindų statymu. Taigi ir kraštotyros, ir muziejaus reikalas buvo dar nepribrendęs ir menkai teisisąmonintas, juoba kad ir jo realizavimas negalėjo dar laukti didesnės paramos iš savivaldybių bei valstybės, o turėjo remtis kuria nors visuomenine baze. Ja galėjo būti anuomet tik tam tikra draugija atitinkamos veiklos darbuotojams suburti ir medžiaginiams resursams kaupti.“⁵

Tokia baze tapo kraštotyros draugijos. Kraštotyros idėjos Lietuvoje buvo žinomos dar XIX a., joms plisti įtaką turėjo 1855 m. įkurta Vilniaus laikinoji archeologų komisija, 1907 m. įsteigta Lietuvių mokslo draugija, tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo į platesnį sąjūdį kraštotyra neišsirutuliojo. Tik 1923 m. Panevėžio vyrų gimnazijoje susikūręs būrelis, kurio tikslas buvo tyrinėti gimtąjį kraštą, šiandien įvardijamas kaip pirmoji kraštotyros draugija Lietuvoje. Ji ir davė pradžią aktyviam kraštotyros sąjūdžiui.

Kraštotyros objektą P. Bugailiškis suprato tradiciškai – kaip krašto, tėviškės gamtos, istorijos, etnografijos, liaudies meno, tautosakos ir lietuvių kalbos tyrinėjimus; kaip svarbią pažintinę ir ideologinę atramą, kuriant tautinę valstybę.

Pagrindinis kraštotyros draugijų siekis ir veiklos rezultatas bei vietos valdžios ir inteligentijos garbės reikalas buvo kraštotyros muziejų steigimas. Kaip teigė P. Bugailiškis, „kolektyvinis tos ar kitos srities specialistų bei mėgėjų bendradarbiavimas siekiant pažinti savo kraštą, geriau jį ištirti, dalijimasis jo išdavomis su visuomene per muziejų ir yra vi-

5 Ten pat.

suomeninio kraštotyros darbo turinys bei koncepcija.⁶ Susiklostė tokia muziejų organizavimo praktika: įkuriant muziejų suburiama draugija, tam, kad būtų plėtojama jo veikla, iš visuomenės narių organizuojami muziejų komitetai. Taip atskirų asmenų ir sambūrių iniciatyva Lietuvoje buvo įsteigta daugiau nei trys dešimtys viešų ir visuomeninių muziejų. Kadangi kuriant muziejus nesilaikyta jų tipologijos apibrėžtumo ir kaip prioritetiniai pasirinkti etnografiniai tyrinėjimai, Lietuvoje susipynė kraštotyros ir etnografijos muziejų tipai. P. Bugailišchio žodžiais tariant, „[m]uziejų tipas dėl jų trumpo dar amžiaus nėra nusistovėjęs.“⁷

P. Bugailišchio supratimu, „Kraštotyros muziejus yra tiriamoji švietimo bei mokslo įstaiga“⁸, o svarbiausias kraštotyros muziejų tikslas – liaudies būties, kuri yra etnografijos mokslo objektas, tyrinėjimas. Kraštotyros muziejus turi domėtis šiomis liaudies būtovės sritimis: 1) žaliava, maisto aprūpinimu; 2) žemės ūkiu; 3) maistu ir gėrimais, jų laikymu, gaminimu; 4) žaliavos apdirbimu ir amatais (liaudies technika); 5) saugumo ir gyvenimo patogumų reikalais; 6) transportu ir susisiekimu; 7) visuomenine ir dvasine būkle: žmonių santykiais, tikyba, papročiais, muzika, prekyba; 8) liaudies menu⁹.

P. Bugailiškis kėlė vietos muziejų būtinumo klausimą ir apibrėžė jų reikšmę: „Vietos muziejai turi tą ypatybę, kad jie labiau surišti su savo apygarda ne tik mechanškai, bet ir viduje. Jo [muziejaus – V. Š.] branduolį sudaro vietinio pobūdžio rinkiniai, kurie yra artimesni, suprantamesni vietos žmonėms. Jis lengviau yra papildomas naujais rinkiniais, <...>. <...> Pagaliau labiau juo bus suinteresuoti patys vietos gyventojai, su juo arčiau susirišę ir gyviau dėsio jo padidinimui.“¹⁰ Šis muziejinininkystės aspektas šiandien suprantamas kaip *genius loci*, arba vietos dvasios paieškos, o muziejai, veikiantys kaip šios dvasios kūrimo, puoselėjimo ir

6 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalu). *Įdomus mūsų momentas*, 1938, gruodžio 4.

7 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Provincijos muziejai ir jų būklė. *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4 (7–8), p. 390.

8 *Kraštotyros muziejų darbo taisyklės: Projektas* [rankraštis]. Šiauliai, [b. d.]. ŠAM, IA, 2 lap.

9 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Kraštotyros muziejai ir jų uždaviniai. *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4 (7–8), p. 386–387.

10 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Užmirštoji kultūros pozicija. *Sietynas*, 1922, Nr. 2, p. 3–4.

sklaidos erdvės, vadinami lydimais sėkmės.¹¹ Būtent tokio muziejaus viziją matė P. Bugailiškis, 1923 m. mėgindamas įsteigti *Aušros* muziejų Šiauliuose. Muziejaus steigimo akte rašoma: „<...> Šiaulių apskrities valdyba <...> nutarė: nuo šio akto sudarymo dienos steigti prie Šiaulių Apskrities Valdybos *Aušros* muziejų, kur bus kaupiami brangūs mūsų Tautai kaip iš gilių senovės, taip ir iš *Aušros* laikų dokumentai, atsiminimai, taip pat visi kiti istorinę ir kultūrinę reikšmę turintys daiktai.“¹²

1927 m., neskaitant kitų tikslų, turėdamas intenciją „<...> atgaivinti Šiaulių apskrities savivaldybės 1923 m. kovo 11 d. aktu įsteigtąjį, bet greit apmirusį *Aušros* muziejų“¹³, P. Bugailiškis su bendraminčiais įkūrė Šiaulių kraštotyros draugiją. Tačiau jo veikla neapsiribojo tik Šiauliais.

Visoje Lietuvoje steigiant kraštotyros draugijas, nebuvo centrinės jungiančios institucijos, todėl kraštotyros judėjimo organizacija Lietuvoje nepasiekė kraštotyros lygio Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje ar Vokietijoje. P. Bugailiškiui tinkamiausia atrodė steigti kraštotyros draugijų sąjungą. Kaip pavyzdį jis nurodė Lenkijos kraštotyros draugiją (*Towarzystwo Krajoznawcze*), kuri 1933 m. turėjo 94 skyrius ir 11 299 narius¹⁴, leido periodinį leidinį *Ziemia* bei išlaikė daugelį provincijos muziejų. Lietuvoje prie 1919 m. įsteigtos Valstybės archeologijos komisijos (toliau – VAK) planuota sudaryti centrinę tėvynės komisiją ar tėvynės, krašto pažinimo ir senovės paminklų mylėtojų draugiją. Tačiau šie sumanymai nebuvo įgyvendinti. Dėl lėšų trūkumo ir nepakankamo valdžios dėmesio problemoms, susijusioms su kultūrinio palikimo išsaugojimu, 1925 m. VAK nariai atsistatydino. Dalis iš jų įsteigė Lietuvos kraštotyros draugiją, turėjusią tirti krašto gamtą ir istoriją, leisti periodinį leidinį *Mūsų kraštas*. Tačiau draugija gyvavo tik popieriuje, o 1938 m. buvo likviduota. O Šiaulių kraštotyros

11 PETZET, Michael. Genius loci – paminklų ir paminklinių vietovių dvasia, 16-oji ICOMOS generalinė asamblėja, mokslinis simpoziumas, *Kvebekas*, 2008 m. rugsėjo 30 d., p. 1–7 [žiūrėta 2015-09-30]; Prieiga per internetą: http://www.kpd.lt/epd2012/wp-content/uploads/2012/08/Michael_Petzet_LT.pdf; ŠERMUKŠNYTĖ, Rūta. Muziejaus ir lokalinės istorijos ryšiai *genius loci* koncepcijos perspektyvoje. *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2015 Nr. 14, *Etniškumas ir regioniškumas XXI a. muziejuose*, p. 8–12.

12 Šiaulių „*Aušros*“ muziejaus steigimo aktas [rankraštis]. Šiauliai, 1923 m. kovo 11 d. ŠAM, I-R 9702/2, 2 lap.

13 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Gyvenimo vieškeliais*, p. 363.

14 BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Kraštotyra ir visuomenė. *Gimtasai kraštas*, 1936, Nr. 1, p. 58.

draugija P. Bugailiškiui esant priešakyje vaidino idėjinio vedlio vaidmenį: inicijavo tris Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimus: 1928, 1933, 1935 m., 1934–1943 m. leido žurnalą *Gimtasai kraštas* – pirmąjį periodinį leidinį, skirtą kraštotyros ir muziejininkystės problemoms bei informacijai apie muziejų veiklą. Žurnalas savo turiniu nebuvo menkesnis už analogiškus kaimyninių kraštų žurnalus.

1928 m. Šiaulių kraštotyros draugijai buvo perduotas *Aušros* muziejus. Prasidėjo jo klestėjimo metas. Muziejaus struktūra buvo stereotipinė, jos pagrindas – etnografijos, archeologijos, istorijos ir gamtos rinkiniai ir skyriai, kurie leido kurti monografinę ekspoziciją. P. Bugailiško iniciatyva į muziejaus rinkinių kaupimą mėginta įtraukti visuomenę. Tuo tikslu buvo išplatintas kvietimas „Rinkime Šiaulių *Aušros* muziejui senienas“ (1929) bei „Tautos senienoms rinkti programa“ (1933), organizuotos Muziejaus dienos. Pradėtos rengti ekspedicijos, per kurias buvo kaupiamos muziejinės vertybės ir aprašomoji medžiaga, propaguojama muziejaus veikla. Nuo 1930 m. kasmet buvo organizuojama po 15–30 tokių įvairios trukmės etnografinių ekspedicijų bei išvykų. Jose tiesiogiai dalyvavo pats P. Bugailiškis: ekspedicijas derindavo su tiesioginiu savo darbu, išnaudodavo net pertraukas tarp išvažiuojamųjų teismo posėdžių. Dviejose ekspedicijose dalyvavo europinio masto etnologas Sigurdas Eriksonas, Stokholmo *Nordiska museet* darbuotojas.¹⁵ Muziejus organizavo ir archeologinių ekspedicijų, kurioms vadovavo nuo 1928 m. su muziejumi bendradarbiavęs archeologas Balys Tarvydas, kuris buvo baigęs Lietuvos universitetą. Beje, archeologinių kasinėjimų ekspedicijas organizavo tik du muziejai: ŠAM ir Panevėžio (pastarajame archeologiniams tyrinėjimams vadovavo muziejaus vedėjas Stasys Banelis).

Rinkinių kaupimas tapo planingesnis. Per ekspedicijas buvo sukaupta apie 70 proc muziejaus rinkinių: vertingiausia etnografijos rinkinių dalis, archeologijos eksponatų rinkinys, etnografijos archyvas, fotonegatyvų fondas. Buvo sudarytos 22 anketos rinkti ir aprašyti etnografinės vertybės bei istorinę medžiagą.

Būdamas muziejininkas savamokslis, P. Bugailiškis šį darbą vis dėlto išmanė ir atliko kompetentingai. Jis nuolat diskutavo dėl tikslaus tyrimo

15 Šiaulių „*Aušros*“ muziejaus kronika 1930–1939 m. Sud. Virginija Šiukščienė. Šiauliai, 1998, p. 10.

metodo ir jo taikymo per etnografines ekspedicijas. P. Bugailiškiui buvo svarbu, kad visi ekspedicijų dalyviai vienodai suvoktų tikslą ir laikytųsi reikalavimų. Apie tai buvo kalbama planuojant ir ruošiantis vasaros ekspedicijoms.¹⁶

Ir šiandienos akimis žiūrint, tenka stebėtis, koks tinkamas metodas buvo pasirinktas kaupti medžiagą per etnografines ekspedicijas (aprašymas, fotografavimas, matavimas), kaip detaliai ir tiksliai viskas atlikta. Taip surinktas etnografinis archyvas tapo neįkainojama medžiaga etnologijos, istorijos ir kitų mokslų studijoms. 2006 m. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija ir Lietuvos nacionalinis komitetas *Pasaulio atmintis* Šiaulių *Aušros* muziejaus etnografinį archyvą, kurį surinko ir suformavo P. Bugailiškis ir jo bendražygiai, pripažino nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įtraukė į UNESCO programos *Pasaulio atmintis* Lietuvos nacionalinį registrą.

Kadangi muziejaus veikla plėtėsi, daugėjo eksponatų, o muziejaus pastatas nebuvo pritaikytas muziejinei veiklai, 1930 m. buvo nutarta statyti muziejaus rūmus. 1931 m. vasario 12 d. Šiaulių miesto taryba muziejaus ir bibliotekos rūmus leido statyti miesto parke, šalia buvusių grafų Zubovų rūmų, prie Aušros al. ir sutiko laiduoti, kad muziejus gautų paskolą. Iškilmingai buvo padėtas kertinis akmuo, tačiau pradėtą darbą nutraukė išrinkta nauja miesto valdžia. Ji sustabdė statybas ir muziejui skyrė antrą naujos mokyklos, pastatytos Aušros al., aukštą, pusrūsį ir palėpę. Tam, kad išreikštų protestą, P. Bugailiškis išėjo iš miesto Tarybos.

1933 m. gegužės 15 d. Aušros al. esančiame pastate atidaryta nauja muziejaus ekspozicija, kuri buvo sukurta laikantis tradicinių kolekcinio eksponavimo principų, sudarant rinkinių rūšis atitinkančias struktūras ir naudojant naujesnį – interjero – eksponavimo principą. Naujos muziejaus patalpos leido ne tik išplėsti ekspoziciją, bet ir pradėti naują veiklą – rengti parodas: 1930 m. surengta liaudies meno dirbinių paroda, 1933–1863 m. sukilimo, kunigo Antano Rimavičiaus skulptūrų parodos, 1934 m. – Senovės knygų, 1936 m. – Senovės meno, 1939 m. – Vilniaus ir kitos parodos. Muziejaus eksponatai buvo rodomi tarptautinėse parodose: 1935 m. Pran-

¹⁶ Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika, p. 91–93.

cūzijoje, Trokadero muziejuje, 1939 m. pasaulinėje parodoje Niujorke.

P. Bugailišio iniciatyva buvo pradėta ir leidybinė veikla: 1930–1938 m. Šiaulių kraštotyros draugija ir muziejus leido *Šiaulių metraštį* – informacines statistines knygas apie Šiaulių miestą ir apskritį, 1934–1943 m. – jau minėtą *Gimtąjį kraštą*. 1937 m. muziejuje saugotos 7 979 muziejinės vertybės, iš kurių 6 580 sudarė etnografinės.¹⁷ Muziejuje buvo biblioteka ir archyvas. Muziejus kartu su Šiaulių kraštotyros draugija įsteigė Tautosakos centrą, kuriame Vytauto Didžiojo universiteto tautosakos komisijai buvo surinkta apie 1 110 vnt. tautosakos tekstų. P. Bugailišio dėka *Aušros* muziejus tapo didžiausiu ir geriausiai tvarkomu provincijos muziejumi.

Visoje Lietuvoje kuriantis kraštotyros muziejams, lietuvių tautiškumo aspiracijos skatino kurti Tautos muziejų, kuris turėjo atlikti ir centrinio šalies muziejaus vaidmenį.

1926 m. buvo baigta statyti M. K. Čiurlionio galeriją. Nuo to laiko ji tapo Lietuvos muziejininkystės centru, provincijos muziejams padedančiu spręsti daugelį problemų. Ji toliau atliko iširusios VAK pareigas ir globojo provincijos muziejus. Galerijos direktorius Paulius Galaunė pastaruosius vertino kaip *laikiną apsireiškimą*, reikalingą tam, kad būsimam nacionaliniam muziejui būtų surinktos muziejinės vertybės. Jo manymu, kraštotyros draugijų ir provincijos muziejuose turėjo likti tik vietinės reikšmės muziejinės vertybės. Vakarų Europoje tuo metu vyko atvirkštinis – muziejų decentralizacijos – procesas: buvo kuriami įvairių tipų muziejai ir P. Galaunė suprato, kad siekis koncentruoti muziejinės vertybes viename muziejuje buvo žingsnis atgal – sugrįžimas į enciklopedinius praeities muziejus.

1936 m. Lietuvos Seimui paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą ir 1937 m. Lietuvos švietimo ministrui patvirtinus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus (toliau – VDKM) statutą, centriniu valstybiniu Lietuvos meno ir kultūros muziejumi ir centrine valstybine Lietuvos muziejų, kultūros palikimo saugojimo įstaiga tapo būtent VDKM.

VDKM direktorius P. Galaunė stengėsi gauti lėšų iš valstybės išdo ir objektyviai paskirstyti jas muziejams. 1937 m. lėšos muziejams buvo paskirstytos nustačius tam tikras sąlygas. Šiaulių *Aušros* muziejus turėjo ati-

17 Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis (P. Bugailišio pranešimas 1937.IX.25 jos sukakties minėjimo posėdy). *Gimtasai kraštas*, 1937, Nr. 2–4, p. 165.

duoti kažkada VAK surinktas muziejines vertybes, priklausiusias VDKM kaip VAK teisių ir turto perėmėjui. Pareikalauta, kad muziejinės vertybės *Aušros* muziejui būtų renkamos tik savo regione. Atsižvelgdamas į kraštotyros muziejų veiklos reikmes bei siekdamas paremti muziejinių vertybių rinkimą ir tvarkymą, VDKM 1938 m. skyrė jiems 20 tūkst., o 1939 m. – 30 tūkst. litų Tais metais daugiausia lėšų gavo Šiaulių *Aušros* muziejus (3 720 Lt ir 7 700 Lt), kuris buvo didžiausias ir geriausia tvarkomas muziejus Lietuvoje. Tiesa, 1940 m. jam teko mažiausia lėšų (900 Lt). Manoma, kad dėl to, jog *Aušros* muziejus ir jo organizatorius P. Bugailiškis siekė savarankiškumo ir panašaus vaidmens, kokį turėjo VDKM.

P. Galaunės ir P. Bugailiškio siekiai ir darbai ne visada sutapo, nors „su <...> Peliksu Bugailiškiu P. Galaunę siejo ir bendro darbo interesai, ir asmeniška bičiulystė. P. Galaunė jautė dvasinį artumą P. Bugailiškiui, tokiam pat muziejinio darbo fanatikui, kaip ir jis pats. Tai juos sujungė: „Su P. Bugailiškiu susipažinau, kai buvo steigiamas Šiauliuose kraštotyros muziejus. <...> Kraštotyriniam ir muziejiniam darbui P. Bugailiškis buvo atsidavęs visa širdimi.“¹⁸ P. Bugailiškis dažnai kviesdavo P. Galaunę pasikonsultuoti, būdamas Kaune, pats jį aplankydavo.

Švedų skansenas P. Galaunę, P. Bugailiškį ir kitus kraštotyros muziejų organizatorius įkvėpė Lietuvoje steigti *Tėviškės (Oro)* muziejus. Skansenas laikytas idealiu kraštotyros muziejumi. Manyta, jog tokiam muziejuje stebėtojas neįdėjęs didelių pastangų „įgis supratimą apie senovės daiktų reikšmę“, nes jie bus rodomi natūralioje aplinkoje. Tokie muziejai buvo reikalingi, kad būtų apsaugoti dėl žemės reformos sparčiai nykstantys etnografiniai daiktai ir siekiant iliustruoti Lietuvos kultūros istoriją.

P. Galaunės įsitikinimu, skanseną steigti galėjo tik VDKM. 1937 m. pradėti organizaciniai darbai, vyko vietos paieškos. Tačiau dėl politinių ir socialinių pokyčių Lietuvoje jo įkūrimą reikėjo atidėti dar trims dešimtmečiams. Tada nė vieno Lietuvos muziejaus (tarp jų ir *Aušros*), nepavyko pertvarkyti į skanseną, nors pastangų P. Bugailiškis dėjo tikrai daug. Tai atsispindi P. Bugailiškio atsiminimuose bei jo ir kauniečio architekto Jurgio Okunio korespondencijoje.

¹⁸ ŽEMAITYTĖ, Zita. *Paulius Galaunė*. Vilnius, 1988, p. 142–143.

Dar 1938 m. laikraštyje *Įdomus mūsų momentas* P. Bugailiškis rašė: „<...> prieš metus paskelbtame Šiaulių miesto statybos penkmečio plane šalia kitų viešų pastatų nė žodžiu nepaminėta nei muziejaus statyba, nei tėviškės muziejaus įrengimas. Taigi jų net programoje, nei žvelgiant į ateities perspektyvą ar siekiant tam tikro idealo nėra palyginti su Šiauliams kaimyniniais miestais, kurie kultūriniu atžvilgiu berods laikomi atlikuoniais (Telšiai ir Panevėžys): vienas jau turi pasistatęs muziejų, kitas jau statosi, nors ir žymiai mažiau turi saugotino bei eksponuotino muziejinio turto.“¹⁹

Atkakliai stengdamasis P. Bugailiškis antrą kartą pasiekė, kad Šiauliuose būtų pradėtas projektuoti muziejus. Muziejui numatyta vieta tuometiniame miesto pakraštyje, nes kartu projektuotas ir *Oro* muziejus. Apie P. Bugailiškio planus statyti skanseną Šiauliuose liudija ir įrašai Etnografinio archyvo bylose. Prie kai kurių pastatų brėžinių nurodyta, kad jie yra numatyti projektuojamam *Oro* muziejui. Muziejaus projektavimo darbai prasidėjo 1939 m. pavasarį. Projekto autorius – kaunietis architektas Jurgis Okunis. Nuspręsta muziejaus projektą parodyti pripažintiems šios srities specialistams – švedams.²⁰ Muziejaus projekto eskizai buvo nusiųsti Stokholmo istorijos muziejaus direktoriui Sigurdui Curmanui, iš jo gautas atsakymas su patarimais.²¹

Iki 1940 m. projektas buvo taisomas ir derinamas, 1940 m. rugsėjo 25 d. P. Bugailiškis rašė J. Okuniui: „Papild. projektas gautas iš T. statybos Dep-to ir mano akyvaizdoje patvirtintas. Tą pačią dieną parvežus planą į Šiaulius, šiandieną jis jau pradedamas vykdyti. Numatoma, kad pamatus paklos ši rudenį. Taigi iš T. pusės viskas atlikta.“²² Deja, ir antras mėginimas Šiauliuose pastatyti skanseno tipo muziejų buvo nesėkmingas.

P. Bugailiškis daug dėmesio skyrė kasdieniam muziejiniam darbui. Daug neaiškumų kildavo vertinant muziejines vertybes, nebuvo bendrų jų atrankos kriterijų, dokumentavimo metodikos. Šios problemos aptar-

19 BUGAILIŠKIS, Pelikisas. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalui). *Įdomus mūsų momentas*, 1938, lapkr. 27.

20 Pelikso Bugailiškio laiškas Juozui Okuniui [rankraštis]. Šiauliai, 1939 m. birželio 21 d. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/2, 1 lap.

21 Prof. Sigurdo Curmano laiškas Peliksui Bugailiškiui [rankraštis]. Stokholmas, 1939 m. birželio 8 d. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/33–36, 2 lap.

22 Pelikso Bugailiškio laiškas Juozui Okuniui [rankraštis]. Šiauliai, 1940 m. rugsėjo 25 d. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/12, 1 lap.

tos III Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime ir Švietimo ministerijai pasiūlyta rengti kursus muziejininkams. Nuo 1936 m. kraštotyros muziejų rinkiniai pradėti tvarkyti geriau. VDKM muziejams rengė metodiką, instrukcijas, standartines inventorines knygas, rūpinosi, kad jie vienodai tvarkytų muziejinių vertybių apskaitą. *Aušros* muziejaus specialistai VDKM paramą vertino kritiškai ir, remdamiesi garsių Lenkijos, Latvijos, Šveicarijos, Suomijos, Švedijos, Prancūzijos, Vokietijos muziejų patirtimi, patys kūrė muziejinių vertybių dokumentavimo metodiką. P. Bugailiškis lankėsi šiuose kraštuose, skatino tai daryti ir kolegas. *Aušros* muziejaus atstovų sukurta muziejinių vertybių dokumentavimo metodika buvo remiamasi Panevėžio ir kituose kraštotyros muziejuose. Nuo 1938 m. *Aušros* muziejuje vadovautasi mokslinio darbo metodais. Jau Muziejaus statuto projekte, parengtame P. Bugailišio, jis apibūdinamas kaip „mokslo ir švietimo įstaiga“²³. Todėl visiškai suprantamas siekis, kad muziejus taptų Tarptautinės Europos etnologų ir folkloro sąjungos Upsaloje nariu ir jam būtų suteiktas mokslo įstaigos bei muziejininkystės centro statusas. Ypatingą reikšmę P. Bugailiškis teikė moksliniam muziejinės medžiagos tvarkymui: „Mokslinė muziejaus bei draugijos veikla, kai nebuvo kvalifikuotų muziejininkų bei kraštotyrininkų, taip pat dėl labai ribotų lėšų negreit priėjo prie tikslesnio mokslinio tiriamojo darbo. Ta linkme eita tik palaipsniui, savarankiško, atkaklaus darbo ir gyvenimiškos patirties keliu. Dėl to didžiausias dėmesys buvo kreipiamas į medžiagos rinkimą ir jos paruošimą moksliniam darbui.“²⁴ Konkuravimas su VDKM ir siekis turėti mokslo įstaigos statusą atvėrė naujas perspektyvas pirmaisiais sovietmečio metais: 1940 m. įsteigus LSSR mokslų akademiją, *Aušros* muziejus, kaip atitinkantis mokslo įstaigai keliamus reikalavimus, buvo perduotas jos žinion. Tai buvo išskirtinis atvejis Lietuvos muziejininkystėje.²⁵ Be abejo, tai buvo susiję su P. Bugailišio paskyrimu eiti Mokslų akademijos Etnologijos instituto direktoriaus pareigas. 1941 m. lapkričio mėn. P. Bugailiškis parengė Mokslų akademijos Etnologijos instituto *Aušros* muziejaus regu-

23 Šiaulių „*Aušros*“ muziejaus statuto projektas [rankraštis]. Šiauliai, [b. d.]. ŠAM, I-R 9892, 2 lap.

24 BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*, p. 397.

25 ŠIUKŠČIENĖ, Virginija. Šiaulių „*Aušros*“ muziejaus mokslinė veikla. *Lietuvos muziejų rinkiniai. V mokslinė konferencija „Lietuvos muziejų mokslinė veikla“*, Kėdainiai, 2002, p. 11–14.

liaminą, kuris buvo paremtas dar 1933 m. sudarytu *Aušros* muziejaus reglamentu. Šis dokumentas buvo skirtas ne tik konkrečiam muziejui – juo remtis galėjo ir kiti muziejai.

Aušros muziejus ir P. Bugailiškis „nubrėžė kreivę nuo mėgėjiško kraštotyros darbo iki mokslinio, kai kiti kraštotyros muziejai balansavo viešiams muziejams būdingame mokslo ir ideologijos diskurse. Lietuvos muziejininkystės procese Šiaulių *Aušros* muziejus su kraštotyros draugija vaidino panašų vaidmenį kaip VSM, VLAK, VDKM.“²⁶

Su kai kuriais P. Bugailiškio teiginiais šiandien galėtume ir nesutikti. Diskutuoti verčia jo pasakymas, kad „muziejus reikalingas ne pramogai, kaip tūlas gali pamanyti“. Bet tai nesumenkina P. Bugailiškio nuopelnų. Vertinant jo indėlį į Lietuvos muziejininkystę, P. Bugailiškis atsiduria tarp garsiausių to meto muziejininkystės korifėjų. Būdamas tos srities sava-mokslis, jis klojo teorinius muziejininkystės pamatus ir įrodė praktiškai, kad ir provincijoje gali būti kuriami muziejai, kad jie gali klestėti, tačiau turi būti tvarkomi ne mėgėjiškai, o profesionaliai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Užmirštoji kultūros pozicija. *Sietynas*, 1922, Nr. 2, p. 3–4.
2. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Kraštotyros muziejai ir jų uždaviniai. *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4 (7–8), p. 386–387.
3. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Provincijos muziejai ir jų būklė. *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4 (7–8), p. 390.
4. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalu). *Įdomus mūsų momentas*, 1938, lapkr. 27, gruodžio 4.
5. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1994, 536 p.
6. KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, 230 p. ISBN 9955-415-29-0
7. *Kraštotyros muziejų darbo taisyklės: Projektas* [rankraštis]. Šiauliai, [b. d.]. ŠAM, IA, 2 lap.
8. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Kraštotyra ir visuomenė. *Gimtasai kraštas*, 1936, Nr. 1, p. 58.
9. *Pelikso Bugailiškio atsiminimai „Gyvenimo vieškeliais“* [mašinraštis]. Vilnius, 1956–1961. ŠAM, I-R 4237, 161 lap.
10. *Pelikso Bugailiškio laiškas Juozui Okuniui* [rankraštis]. Šiauliai, 1939 m. birželio 21. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/2, 1 lap.

26 KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muziejai*, p. 149.

11. *Pelikso Bugailišio laiškas Juozui Okuniui* [rankraštis]. Šiauliai, 1940 m. rugsėjo 25 d. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/12, 1 lap.
12. PETZET, Michael. Genius loci – paminklų ir paminklinių vietovių dvasia, *16-oji ICOMOS generalinė asamblėja, mokslinis simpoziumas, Kvebekas, 2008 m. rugsėjo 30 d.*, p. 1–7. Prieiga per internetą: http://www.kpd.lt/epd2012/wp-content/uploads/2012/08/Michael_Petzet_LT.pdf, žiūrėta 2015-09-30.
13. *Prof. Sigurdo Curmano laiškas P. Bugailišiui* [rankraštis]. Stokholmas, 1939 m. birželio 8 d. ŠAM, IA, Nr. 39/5/7/33–36, 2 lap.
14. ŠERMUKŠNYTĖ, Rūta. Muziejaus ir lokalinės istorijos ryšiai *genius loci* koncepcijos perspektyvoje, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2015 Nr. 14, *Etniškumas ir regioniškumas XXI a. muziejuose*, p. 8–12, ISSN 1822-0657.
15. Šiaulių „Aušros“ muziejaus steigimo aktas [rankraštis]. Šiauliai, 1923 m. kovo 11 d. ŠAM, I-R 9702/2, 2 lap.
16. Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika 1930–1939 m. Sud. Virginija Šiukščienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 1998, 156 p. ISBN 9986-766-09-5.
17. Šiaulių „Aušros“ muziejaus statuto projektas, [rankraštis]. Šiauliai, [b. d.]. ŠAM, I-R 9892, 2 lap.
18. Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis (P. Bugailišio pranešimas 1937.IX.25 jos sukakties minėjimo posėdy). *Gimtasai kraštas*, 1937, Nr. 2–4, p. 165.
19. ŠIUKŠČIENĖ, Virginija. Šiaulių „Aušros“ muziejaus mokslinė veikla, *Lietuvos muziejų rinkiniai. V mokslinė konferencija „Lietuvos muziejų mokslinė veikla“*, Kėdainiai, 2002, p. 11–14. ISSN 1822-0657.
20. ŽEMAITYTĖ, Zita, *Paulius Galaunė*, Vilnius: leidykla „Vaga“, 1988, 245 p.

REGIONAL STUDIES AND MUSEUM STUDIES IN PELIKAS BUGAILIŠKIS' EGODOCUMENTS

VIRGINIJA ŠIUKŠČIENĖ

SUMMARY

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – lawyer, public figure, ideologist of the regional and public movement of regional studies and the concept of regional museums, founding father of Šiauliai Museum *Aušra* (1923) and Šiauliai Society of Regional Studies (1927) and their long-term patron. Much has been written about his museum and regional studies related activities; his memoirs *Gyvenimo vieškeliais* (*Along the Highways of Life*) paying much attention to the said activity fields were published as well.

The aim of this article is to present Peliksas Bugailiškis both as a museum worker/practitioner and as the author of the theory of museum studies on the basis of Bugailiškis' egodocuments – his memoirs and personal correspondence.

Thanks to Pelikšas Bugailiškis, in the interwar period Šiauliai Museum *Aušra* had become the largest and best organised museum in the Lithuanian provinces: every year it organised as many as 15–20 fieldwork expeditions during which the golden fund of contemporary museum collections was collected; the collections were organised on the basis of scientific requirements; a new exposition was prepared; exhibitions were held; publishing activities began (*Šiaulių metraštis* and *Gimtasai kraštas* were published); it was sought to erect a museum building with a 'skansen' in Šiauliai.

As regards Bugailiškis' contribution to Lithuanian museum studies, it should be said that he stands next to the most accomplished leaders in the museum studies of that time. Being self-taught in this field, he laid theoretical foundations to museum studies and was able to prove in practice that museums could also be found in the provinces and that they had to be organised in a professional rather than amateur manner.

VIEŠI PRIVATŲS REIKALAI SIGNATARO JURGIO ŠAULIO (1879–1948) IR GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS KORESPONDENCIJOJE

VYTAUTAS PETRAS PLEČKAITIS

Ambasadorius, Nepriklausomybės Akto signataras, LRT Tarybos narys,
Konarskio g. 49, LT-03123 Vilnius, Lietuva. El. paštas: vitasple@gmail.com

Straipsnyje aptariamas J. Šaulio susirašinėjimas su Lietuvos visuomenės veikėja, rašytoja Gabriele Petkevičaitė-Bite, kurios dėka būsimasis signataras gavo stipendiją ir puikų išsilavinimą Vakaruose, vienas iš pirmųjų lietuvių tautinio judėjimo dalyvių apsigynė daktaro laipsnį. J. Šaulys ir G. Petkevičaitė susirašinėjo apie 20 metų. Straipsnyje remiamasi daugiausiai Klaipėdos universiteto rankraštyne esančiais G. Bitės laiškais ir atvirukais. Susirašinėjimas apima beveik du dešimtmečius ir atskleidžia ne tik visuomeninę J. Šaulio veiklą, bet ir šiltus bei draugiškus abiejų iškilų asmenybių santykius, pagarbą vienas kitam, taip pat abiejų žinomų Lietuvos kultūrinio gyvenimo asmenybių buities ypatumus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: korespondencija, laiškas, atvirukas, signataras, diplomatas, rašytoja, visuomeninė veikla, privatus gyvenimas, buitis.

Vasario 16-osios dienos Nepriklausomybės akto signataro, varpininko, leidėjo, redaktoriaus, žurnalisto, pirmojo prieškario Lietuvos diplomato, mūsų valstybės atstovo Italijoje, ambasadoriaus Vokietijoje, prie Šventojo sosto Lenkijoje ir Šveicarijoje Jurgio Šaulio asmenybė Lietuvos visuomenei nėra per daug žinoma. Nors, prof. Romos Bončkutės teigimu, „J. Šaulį galima laikyti vienu iš autoritetingiausių XX a. pradžios literatūrinio gyvenimo organizatorių (greta P. Višinskio), veikusių to meto rašytojų kūrybos, pasaulėžiūros, apskritai literatūros, publicistinio lauko formavimą“¹.

¹ Klaipėdos universiteto Literatūros katedra. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-16). Prieiga per internetą <http://www.zurnalai.vu.lt/literatūra/article/viewFile/2402/1637>

J. Šaulio asmenybė, ypač tais laikais, kai jam būdavo rašoma, domėjosi daugiau literatūrologai nei istorikai. Apie Lietuvos rašytojų laiškus J. Šauliui rašė jau aukščiau minėta R. Bončkutė, Juozas Vytautas Uzdi-la, Vladas Žukas, Dainora Kaniavienė². Renkant medžiagą apie J. Šaulio asmenybę, jo aplinką, teko susidurti ir su J. Šaulio rašytais, ir jam adresuotais laiškais. Apie keliasdešimt J. Šaulio rašytų laiškų rasta Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Vilniaus universiteto bibliotekoje bei Lietuvos M. Mažvydo bibliotekoje. Klaipėdos universiteto bibliotekoje dr. Kazio Pemkaus (1920–1996) fonde pavyko susipažinti su Gabrielės Petkevičaitės-Bitės laiškais bei sveikinimo atvirukais, rašytais J. Šauliui nuo 1906 m. balandžio 15 d. iki 1925 m. gruodžio 28 d. Iš viso čia yra 165 G. Petkevičaitės-Bitės laišakai bei atvirlaiškiai. 40 iš jų – platesni laišakai, kiti trumpi laiškėliai, atvirukai. Dauguma rašyti lietuviškai, de-vyni – vokiškai ir vienas rusiškai.

Geriau susipažinta su laiškų kopijomis, kurios kartu su K. Pemkaus dovanotu fondu atkeliavo iš J. Šaulio archyvo, esančio JAV Pensilvanijos universiteto bibliotekoje. Mat J. Šaulys buvo žinomas prieškario bibliofilas bei kolekcionierius, kuris saugojo ir kaupė ne tik vertingas lituanistines knygas, bet ir visus jam rašytus laiškus, pakvietimus, asmens korteles, etc. Asmeninį archyvą ir vertingą biblioteką po jo mirties iš našlės Ma-faldos Salvatini Saulys ir dukters Birutės Šaulytės nupirko Pensilvanijos universiteto biblioteka. Nemažai jų kopijų Lietuvą pasiekė dukters dėka.

2 BONČKUTĖ, Roma. Meškikė ir jos vyrai. *Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis „Metai“*, 2012, Nr. 12. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą [http://www.gbv.de/dms/greifswald/toc/348730314.pdf](http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7105-roma-bonckute-meskike-ir-jos-vyrai?catid=737%3A2012-m-nr-12-gruodis-; UZDILA, Juozas Vytautas. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės pagarus požiūris į šeimą ir moterį. Iš <i>Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka. Panevėžys</i>, 2012. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą <a href=); KANIAVIENĖ, Dainora. Nuo Tėvynės sargo iki „Lietuvos aido“. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą http://www.lzs.lt/lt/naujie-nos/zurnalistikos_istorija/archive/jurgis_saulys_nuo_tevynes_sargo_iki_lietuvos_aido.html – 2016 m. pavasarį pagaliau buvo išleista šio straipsnio autoriaus knyga „Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys. Demokratas, valstybininkas, diplomatas“ (Vilnius: Nacionalinis muziejus, 2015)

J. ŠAULIO IR G. PETKEVIČAITĖS-BITĖS DRAUGYSTĖS IŠTAKOS IR VĖLESNI RYŠIAI

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė apie J. Šaulį galėjo sužinoti tada, kai jis 1899 m. rudenį buvo pašalintas iš trečio Vilniaus kunigų seminarijos kurso ir susipažinęs su J. Tumu Vaižgantu ėmė bendradarbiauti jo leidžiamuose laikraščiuose *Tėvynės sargas* bei *Žinyčia*³. Negausios tautinės lietuvių inteligentijos nariai pažinojo vieni kitus ir sekė kiekvieno darbus, žinojo, kas ir kur spausdina savo kūrybą ar publicistiką. Aštuoniolika metų už J. Šaulį vyresnė G. Petkevičaitė-Bitė tuo metu jau buvo žinoma visuomenės veikėja, publicistė, rašytoja. Dvidešimtmečiui J. Šauliui ji galėjo būti pavyzdys bei autoritetas, o vėliau labai artima tapo ir idėjinė prasme – demokratinėmis savo pažiūromis bei jam rodomu dėmesiu ar net globa.

1901 m. J. Šaulys artimiau susipažino su varpininkais ir su P. Višinskiu, su kuriuo artimai bendradarbiavo ir G. Petkevičaitė-Bitė. Abu jie rašė ir į *Varpą*. 1902 m. rudenį J. Šaulys kartu su G. Petkevičaitė-Bite dalyvavo Dabakinės dvare, kuris priklausė grafui Zubovui, vykusiame steigiamajame Demokratų partijos suvažiavime. Čia jie abu kartu su K. Griniumi, P. Vileišiu, P. Mašiotu ir J. Biliūnu rašė demokratų partijos programą. Dar artimiau J. Šaulys su G. Petkevičaitė-Bite susipažino 1902–1903 m. žiemą, kai rašytoja pakvietė tada darbo neturėjusį J. Šaulį į savo dvarelį Puzi niškėse tvarkyti jos tėvo Jono Leono Petkevičiaus bibliotekos. Rašytojos dėka J. Šaulys gavo *Žiburėlio* stipendiją studijuoti užsienyje. Tačiau prieš išvažiuodamas į Šveicariją, J. Šaulys buvo P. Višinskio įkalbėtas redaguoti *Varpą* ir 1903 m. vasarą išvyko į Tilžę. Čia, apsimetęs pirkliu iš Gdansko ir bendraudamas su vietos lietuviais M. Zauniūte, Starosta Vydūnu ir kitais, jis gyveno ir redagavo ne tik *Varpą*, bet ir *Ūkininką*, *Naujienas*. Beje, ne tik redagavo, bet ir rašė į šiuos leidinius.

Tų pačių metų rudenį J. Šaulys išvyko į Šveicariją ir įstojo į Berno universitetą, Filosofijos fakultetą studijuoti finansų bei ekonomikos mokslų. Kartu liko eiti Tilžėje leidžiamų leidinių redaktoriaus pareigas. *Varpo* redaktorius jis buvo lygiai metus, reguliariai iš Berno atvykdavo į Tilžę.

3 Lietuvių enciklopedija. T. 33. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 372–374.

Aktyvi visuomeninė veikla J. Šauliui trukdė mokytis, jis nebaigė pirmojo kurso ir į Berno universitetą turėjo stoti iš naujo. Todėl Berno universiteto studentų sąrašė jis minimas du kartus⁴.

J. Šauliui išvykus mokytis į Šveicariją, jo ir G. Petkevičaitės-Bitės ryšiai nenutrūko. Jie gana intensyviai susirašinėjo, J. Šaulys Puziniškių dvarelyje ją lankydavo ne tik vienas, bet ir su savo sužadėtine lenkaite Kazimiera Celinska iš Galicijos. Grįžęs į Lietuvą ir pradėjęs dirbti *Vilniaus žemės banke*⁵, J. Šaulys toliau palaikė ryšius su G. Petkevičaitė-Bite: susirašinėjo laiškais, kartu atstovavo demokratinei tautinio judėjimo pusei, kartu dirbo *Vilniaus žiniuose* ir kituose leidiniuose.

Kad G. Petkevičaitė-Bitė ir J. Šaulys savo pažiūromis buvo artimi vienas kitam, liudija ir faktas, kad jie abu (nors ir skirtingu metu) priklausė Laisvųjų mūrininkų (masonų) ložei *Lietuva*, kuriai vadovavo Mykolas Riomeris. J. Šaulys į ją įstojo apie 1912 m., kai iš Šveicarijos grįžo į Vilnių, o G. Petkevičaitė-Bitė – 1922 m. Apie tai M. Riomeris 1922 m. sausio 21 d. yra rašęs *Dienoraštyje*: „<...> nuvykau į Glaudžiosios sąjungos [masonų ložės *Lietuva*] susirinkimą. Dalyvavau aš, Kairys, Vileišis, Semaška, Janulaitis, Bielskis, Kacelenbogenas ir Čepinskis. <...> Pritarėme Gabrielės Petkevičaitės kandidatūrai į Panevėžio skyrių; ją priimti įpareigojome Romą, Kacelenbogeną, dalyvaujant man arba Bortkevičienei“⁶. Balandžio 10 d. M. Riomeris patvirtino, kad priima G. Petkevičaitę-Bitę. Jis rašė: „Petkevičaitė į mūsų Sąjungą įtraukiau greitai. Maždaug valandą su ja kalbėjausi <...> Paaiškėjo, kad ji visiškai pasirengusi ir subrendusi būti narė, nes pati ne kartą svajojo apie tokią organizaciją“⁷. Laisvieji mūrininkai (masonai) – tarptautinis etinis judėjimas, kurio tikslas – dorovinis tobulėjimas, labdara, pasaulio, kuriame viešpatautų tarpusavio meilė, laisvė, tolerancija, kūrimas⁸. Masonams prieškarui priklausė nemažai žymių politinio vi-

4 Ten pat.

5 Vilniaus žemės bankas (lenk. *Wileński Bank Ziemiński*) įkurtas 1872. Bankui pastatytame pastate Gedimino prospekte šiuo metu įsikūręs Lietuvos bankas. Šis bankas buvo vienas pirmųjų Lietuvos teritorijoje įkurtų bankų.

6 ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis*. 1921m. lapkričio 8-toji – 1922 m. birželio 15-toji. Vilnius: Versus Aureus, 2013, p. 117–118.

7 Ten pat, p. 242.

8 *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*. T. XIV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 398.

suomeninio Lietuvos judėjimo dalyvių, daugiausia – kairiųjų ir liberalių pažiūrų žmonių. Tarp jų buvo ir penki iš dvidešimties Vasario 16-osios Nepriklausomybės akto signatarai: Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Donatas Malinauskas, Jurgis Šaulys, Jonas Vileišis.

G. PETKEVIČAITĖS-BITĖS LAIŠKŲ J. ŠAULIUI POBŪDIS BEI SUBTILYBĖS

Šiame skyriuje viešumo bei privatumo požiūriu panagrinėsime Klaipėdos universiteto bibliotekos Pemkaus fonde esančius laiškus. Iki 1911 m. pradžios G. Petkevičaitė-Bitė laiškus J. Šauliui rašė į Šveicariją, į Berną, kur jis studijavo ir aktyviai dalyvavo lietuviškoje veikloje, redagavo lietuvišką spaudą bei vadovavo *Kankinių kasai*, rėmusiai politinius Lietuvos kalinius.

1911 m. vasarą ir 1912 m. pradžioje G. Petkevičaitė-Bitė laiškus (iš viso septynis) J. Šauliui rašė į Vadovices [Wadowice] – į nedidelį „Austrijos Galicijos“ miestą. Beje, šiame mieste gimė lenkų kilmės popiežius Wojtylla [Jonas Paulius II]. Kodėl būtent ten? Todėl, kad tuo metu J. Šaulys draugavo su būsima pirmąja savo žmona, buvo nuvykęs į gimtąjį jos miestą ir čia gyveno apie pusmetį. Tokią išvadą galima padaryti būtent iš G. Petkevičaitės-Bitės ir Vydūno laiškų J. Šauliui. Laiškai į Vadovices buvo adresuojami ne jam tiesiogiai, o šeimininkui, pas kurį jis gyveno (būdavo nurodoma, kad laiškas būtų perduotas J. Šauliui). Adresas buvo rašomas lenkų kalba ir originaliai atrodė taip: „W[ielmożny] P[an] J. Szaulys u pana Sokolskiego“ arba „Wielmożny Pan Sokolski, wręczyc D-rowi J. Szaulysowi“⁹. Iš tokio adreso galima suprasti, kad J. Šaulys, nors ir draugavo su gana turtingų tėvų dukra, gyveno atskirai – ne jos tėvų namuose.

Grįžus J. Šauliui į tėvynę ir apsigyvenus Vilniuje, 1912 m. G. Petkevičaitė laiškus jam rašė į Vilnių. Iš adresų galima nustatyti, kur J. Šaulys gyveno Vilniuje. 1912 m. jis gyveno Antakalnyje, Gailestingųjų seserų gatvėje [Ulica Sestior miłoserdija, N. 3., Antokol]. 1914 m. G. Petkevičaitė-Bitė laiškus jam rašė jau į Odminių gatvę [Kožovenaja 5], o 1915 m. gegužę – į Semenovskajos gatvę Nr. 10 su nuoroda „Perduoti *Lietuvos žinioms*. Jo sveikatai

9 Gabrielės Pekevičaitės-Bitės laiskai Jurgiui Šauliui. Klaipėdos universiteto bibliotekos, Rankraščių skyrius. Kazio Pemkaus fondas, [toliau – KUBRS] F2.

Jurgiui Šauliui“. Priminsime, kad 1914–1915 m. J. Šaulys buvo tikrasis *Lietuvos žinių* redaktorius. Vokiečių okupacijos metais laišakai buvo siunčiami jau į Grosse Pohulanka gatvę Nr. 11 (Wohnung 11a. Herrn Georg Schaulis). 1917 m. rugsėjį Vilniaus lietuvių suvažiavime J. Šaulį išrinkus į Lietuvos Tarybą, G. Petkevičaitė-Bitė adresą užrašydavo taip: „Dr. Jurgis Šaulys, Mitglied des Litauischen Landesrates“¹⁰. Vokiečių okupacijos metais atvirukai J. Šauliui buvo rašomi vokiečių kalba, kurią jie abu puikiai mokėjo. J. Šauliui atliekant diplomatinę tarnybą, G. Petkevičaitė-Bitė rašė „Jo malonei Dr. Jurgiui Šauliui, Kaune, Užsienio ministerijoje“ į Kauną. 1924–1925 m., kai J. Šaulys leido bei redagavo tris Klaipėdojeėjusius laikraščius: *Memeler Zeitung*, *Klaipėdos žinios* ir *Lietuvos keleivis*, G. Petkevičaitė-Bitė rašydavo į *Klaipėdos žinių* redakciją, įsikūrusią Turgaus g. 48–49¹¹.

Dalį visų J. Šauliui rašytų laiškų sudaro trumpi sveikinimai. Pavyzdžiui, pirmame G. Petkevičaitės-Bitės atvirlaiškyje, siųstame į Berną [Daxelhofenstr. 9], buvo įdėtas tautinis paveikslėlis, kuriame prie koplytstulpio pavaiduota lietuvaitė; pridėtas ir ketureilis: „Kur paliko tas kelelis / Kurs pro kryžių ėjo / Kur paliko tas bernelis / Kurs mane mylėjo?“ Šalia ketureilio ranka parašytas trumpas tekstas: „Sveikiname ir lauksime Tamstos. Grįšk svekas“¹². Laiškas rodo, kaip labai rašytoja G. Petkevičaitė-Bitė rūpinosi savo globotiniu, *Žiburėlio* stipendiatu. Tą rūpestį ji išreiškė ir 1906 m. balandžio 15 d., kai nepamiršo J. Šaulio pasveikinti su vardo diena: „Su vardo diena“, t. y. su Jurginėmis. Kitas atvirlaiškis skirtas pasveikinti Velykų progai. Vienas trumpas laiškas atsiųstas iš Paryžiaus, du sveikinimai pasiekė kaip atvirlaiškiai: vienas iš Petrapilio, kur G. Petkevičaitė-Bitė dalyvavo moterų suvažiavime [atvirlaiškis rašytas 1908 m. gruodžio 14 d.], o kitas – gruodžio 20 d. (jame rašoma apie tai, kad grįžo iš Petrapilio).

LIETUVYBĖS REIKALAI

G. Petkevičaitės laiškuose J. Šauliui aptariami ir aktualūs lietuvių gyvenimo reikalai Vilniuje. J. Šaulys buvo raginamas aktyviai dalyvauti šioje

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat.

¹² G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Berną, 1905 m. liepos 16 d. KUBRS, F2.

veikloje, rašyti į *Vilniaus žinias* [pirmą lietuvišką Vilniaus dienraštį, ėjusį 1904–1909 m., kuris korespondencijoje vadinamas „V. Ž.“ – V. P.]. 1907 m. spalio 22 d. laiške J. Šauliui, kuris turėjo jau nemenką publicisto ir leidėjo patirtį, ji rašė: „Svarbiausioji žinia bus tarytum ta, kad su „V. Ž.“ nekaip stovi. Galvoju, kad gali žlugti, o su A. Smetonos *Viltimi* [tautinės pakraipos laikraštis, ėjęs nuo 1907 m. iki 1915 m. – V. P.] nesimpatiška būtų suartėti. <...> Su Zubovu šnekėjau apie laikraštį. Jis nori tik partinį organą padaryti ir tik tokiam duoti pašalpą. Aš su tuo sutikti negaliu. Paskutinėmis dienomis parašiau tiems ponams, kad būtų gerai, jog jie prisidėtų prie atgaivinimo“¹³. 1908 m. birželio 8 d. laiške G. Petkevičaitė-Bitė jau dėkoja J. Šauliui už jo atsiųstą straipsnį *Vilniaus žinioms*. Ji rašo, kad straipsnis puikus: „Ačiū už jį. Rengkis prie polemikos. Viltis, kiek teko girdėti, visas „patrankas“ ant mūsų ištraukusi“¹⁴.

Praėjus kelioms dienoms, birželio 12 d. G. Petkevičaitė-Bitė laiške ragino J. Šaulį greičiau parengti kitą straipsnį: „Paskubėk Tamsta su straipsniu. Matai, kaip Smetona plėšosi *Viltyje*“. Iš šių laiškų matome, kad tiek rašytoja, tiek J. Šaulys oponavo A. Smetonai bei jo leidžiamam laikraščiui ir kad jie abu buvo panašių, kur kas liberalesnių pažiūrų nei konservatyvumu garsėjęs A. Smetona. Nors vėliau, jau būdamas Lietuvos Tarybos narys, J. Šaulys tapo gana artimas asmuo A. Smetonai, bet su jo pažiūromis ne visada sutiko. P. Klimo žodžiais tariant, J. Šaulys Lietuvos Taryboje „buvo lyg kancleris painiame politikos aparate. Iš patyrimo virto konservatoriumi ir per daug neekvojo energijos. Gerai mokėdamas vokiečių kalbą, jis savaime atliko generalinio sekretoriaus funkcijas. Be J. Šaulio, Smetona būtų jautęsis per daug bejėgis. Tai buvo kancleris be titulo“¹⁵.

Nemažą dalį G. Petkevičaitės-Bitės korespondencijos sudaro asmeninio pobūdžio laišakai, kuriuose rašytoja pasakojo apie savo sveikatą, teiravosi apie J. Šaulio mokslus, apie jo pažintį su būsima žmona, rūpesčius, susijusius su jos liga, apie jo grįžimą į Lietuvą. 1906 m. G. Petkevičaitė-Bitė rašė: „Dabar negaudama nuo Tamstos žinių, nerimauju: Kaip klojasi Tamstai mokytis? Ar jautiesi, Tamsta, gerai besidarbuodamas, eidamas

13 G. Petkevičaitės laiškas Šauliui į Berną, 1907 m. spalio 22 d. KUBRS, F2.

14 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Berną, 1908 m. birželio 8 d. KUBRS, F2.

15 KLIMAS, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*. Vilnius, 1991, p. 7.

tiesiu keliu prie to tikslo, kurį sau gyvenime esi pastatęs? ...Labai norėčiau, kad man, Tamsta, apie viską tą parašytum“¹⁶. Kitame, 1906 m. liepos 1 d. laiške G. Petkevičaitė-Bitė rašė: „Labai džiaugčiaus, jei Tamsta, pargrįžęs tėvynėn, rastumei laiko ir pas mus apsilankyti. Turime puikią vasarą, tik per daug šiltą visiems (ne tik man apsilpusiai).“ 1907 m. vasario 17 d. rašytame laiške rašytoja skundžiasi savo sveikata. Ji užsimena apie ketinimą vykti į kalnus, į Šveicariją ar „Franciją“ : „Ten norėčiau patekti į kokį kurortą. Gal priimtų mane kur nors sodiečiai gyventi, džiova mano tuo tarpu negali būti limpanti, bent kiek aš išmanau.“ Iš kito laiško taip pat sužinome: „Taip jaučiuosi apsilpusi, kad kojų nepavelku.“ Tame pačiame laiške ji rašo apie savo planus, moterų sąjūdį, santykius su *Viltimi* [1908 m. balandžio 23 d.]¹⁷.

J. Šaulys labai mokėjo užjausti žmones, padrašinti juos ištikus nelaimėi, buvo linkęs jiems padėti, savo laiškuose visada rasdavo tinkamų žodžių. Todėl su juo mielai susirašinėjo ne tik G. Petkevičaitė-Bitė, bet ir sunkiai sirgęs J. Biliūnas, V. Storosta Vydūnas, P. Vileišis ir daugelis kitų žymių XX a. pradžios kultūros, spaudos ir visuomenės veikėjų. J. Šaulys vasarą dažnai sugrįždavo į Lietuvą ir dalyvaudavo archeologiniuose kasinėjimuose. Apie tai rašytoja žinojo ir neretai kviesdavo jį apsilankyti jos dvarelyje Puziniškyje. 1909 m. rugpjūčio 2 d. ji labai atvirai išreiškė savo jausmus J. Šauliui: „Mielas Ponas Jurgi, aš tamtos labai pasiilgau, nes seniai nesi-rašėm vienas kitam.“¹⁸. Kitais (1909) metais dviejuose laiškuose J. Šauliui ji pranešė apie sunkią savo tėvo ligą ir mirtį tų pačių metų spalio mėnesį. J. Šaulys pareiškė jai užuojautą. Žinodama apie J. Šaulio pomėgį knygoms, G. Petkevičaitė-Bitė 1911 m. atsiuntė jam S. Čiurlionienės knygą. Deja, jos pavadinimo nenurodė.

J. Šaulys taip pat buvo atviras G. Petkevičaitėi-Bitei – jis pasakojo jai apie savo pažintį su lenkaite iš Galicijos ir matyt užsiminė, kad ji yra iš pasiturinčios šeimos. Nes 1911 birželio 23 d. rašytoja, gerai žinodama apie gana sunkią materialinę J. Šaulio padėtį, jam tiesmukai rašė: „Gera, kad

16 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Berną, 1906 m. lapkričio 6 d. KUBRS, F2.

17 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui, 1908 m. balandžio 23 d. KUBRS, F2.

18 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui, 1909 m. rugpjūčio 9 d. KUBRS, F2.

bent taip pasisekė Tamstai iš vargo išsisukti¹⁹. Kitame, tais pačiais metais, rugsėjo mėn. rašytame laiške rašytoja įspėjo J. Šaulį, kad jis neskubėtų savo draugės užkrėsti feminizmo idėjomis. G. Petkevičaitė-Bitė jam į Vadovices, į Galciją rašė taip: „Žinau tik, kad mano gyvenimo filosofija ir feminizmas – tai mirties krauju laimėti turtai. Galiu tik palinkėti, kad Tamsta savo Būsimosios ne per daug greitai išmokytum feminizmo teisybės ir teisingumo suprasti“²⁰.

Kai J. Šaulys Berno universitete apsigynė finansų srities daktaro disertaciją ir ėmė svarstyti, kur galėtų gauti darbą Vilniuje, G. Petkevičaitė-Bitė jam padėjo jį rasti. 1912 m. sausį laiške J. Šauliui ji rašė: „Teko išgirsti esant čia vieta komercijos banke. Reikalinga tik kokia gera protekcija, žinoma, iš lenkų. Jei tokią kur gautumėt, pasiskubinkite susiprasti su p. Bortkevičiene“²¹. Protekciją J. Šaulys rado, nes Vilniuje turėjo nemažai pažįstamų tarp draugų lenkų ir, grįžęs į Vilnių, įsidarbino *Vilniaus Žemės banke*. Jame jau dirbo keletas tautinio judėjimo dalyvių, kaip antai: A. Smetona, M. Biržiška, P. Gaidelionis ir kiti. Šiame banke jis dirbo iki vokiečių okupacijos – 1915 m. rudens.

Kai J. Šaulys grįžo iš Italijos, kur atliko diplomatinę tarnybą, ir kai būdamas Lietuvos atstovas persikėlė į Klaipėdą, kur 1923 m. rudenį redagavo ir leido tris leidinius: *Klaipėdos žinios*, *Lietuvos Keleivis* ir *Memeler Zeitung*, G. Petkevičaitė-Bitė 1924 m. pradžioje jam rašė: „Gerbiamasis, malonėkit pasiųsti man pirmą *Klaipėdos žinių* numerį. Gal ir pasiseks šį tą parašyti, kadangi gydytojai neleidžia gimnazijoje lankytis. Jūsų G. Bitė“²².

Matyti, kad J. Šaulys Puziniškyje lankėsi ne tik G. Petkevičaitės-Bitės prašomas, bet neretai ir pats siūlėsi į dvarelį atvažiuoti su savo sužadėtine, su kuria aštuonerius metus draugavo ir kurią 1919 m. rudenį Kaune vedė. 1914 m. liepos mėn. (diena nepažymėta) G. Petkevičaitė-Bitė rašė J. Šauliui į Vilnių ir laišku atsiliepė į jo prašymą: „Brangusis! Mielu noru priimsiu Tamstą ir Tamstos sužadėtinę. Gaila tik, kad tokie laikai ir tokios aplinkybės, kad negaliu priimti, kaip širdis trokštų, o turiu ir su prakeikta mamo-

19 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Vadovices Galicijoje, 1911 m. birželio 23 d. KUBRS, F2.

20 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Vadovices, Galicijoje, 1911 m. rugsėjo 7 d. KUBRS, F2.

21 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Vadovices, 1912 m. sausio 12 d. KUBRS, F2.

22 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Klaipėdą, 1924 m. sausio 13 d. KUBRS, F 2.

na skaitytis <...> Per daug ištaigų irgi negausite <...> Reikėtų miegoti su Kazia atskirai kambariuose“²³. Kai J. Šaulio žmona susirgo sunkia nervų liga, o dukrą paėmė auklėti žmonos giminaičiai Lenkijoje, G. Petkevičaitė-Bitė laiškuose jį taip guodė: „Gerbiamasis, suprantu, kaip Jums sunku taip staiga be šeimos, be sau artimų žmonių atsidurti. Su žmonele visai vilties nereikia nustoti. <...> labiausia reikia ligonės gailėtis. Juk tai kančia neišpasakyta“²⁴.

J. Šaulys nuo studijų laikų iki pat paskutinės savo gyvenimo dienos rašė dienoraštį. 1943 m. vasarą sužinojęs apie G. Petkevičaitės-Bitės mirtį, šią žinią įrašė dienoraštyje, ten pat paminėjo jos nuopelnus bei padėkojo jai. Verta paminėti, kad iš *Žiburėlio* stipendiatų J. Šaulys ir berods P. Avižonis, buvo vieninteliai, kurie, atsistoję ant kojų, grąžino G. Petkevičaitės-Bitės įkurtai šalpos draugijai visą savo studijoms panaudotą sumą.

Taigi straipsnyje, kuris iš esmės paremtas Klaipėdos universiteto rankraštyne esančiais G. Bitės laiškais ir atvirukais, buvo aptarta iškilaus lietuvių tautinio judėjimo dalyvio, varpininko, žurnalisto, diplomato bei Nepriklausomybės Akto signataro Jurgio Šaulio ir jo globėjos, kuri jam parūpino „Žiburėlio“ stipendiją studijuoti Šveicarijoje, taip pat žinomos tautinio judėjimo dalyvės, vienos iš pirmųjų lietuvių feminisčių Gabrielės Petkevičaitės-Bitės korespondencija. Susirašinėjimas apima beveik du dešimtmečius ir atskleidžia ne tik J. Šaulio visuomeninę veiklą, bet ir šiltus bei draugiškus abiejų iškilų asmenybių santykius, pagarbą vienas kitam, taip pat abiejų žinomų Lietuvos kultūrinio gyvenimo asmenybių buities ypatumus ir specifiką.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BONČKUTĖ, Roma. Meškikė ir jos vyrai. *Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis „Metai“*, 2012, nr. 12. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7105-roma-bonckute-meskike-ir-jos-vyrai?catid=737%3A2012-m-nr-12-gruodis>.
 2. *Gabrielės Petkevičaitės-Bitės laišakai Jurgiui Šauliui* į Berną, Kauną, Klaipėdą, Vadovices (Galiciją), Vilnių. 1905 m. liepos 16 d.–1925 m. gruodžio 28 d. Klaipėdos universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. Kazio Pemkaus fondas, F2 [KUBRS F2].
- 23 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Vilnių, 1914 m. liepos mėn. (diena nenurodyta). KUBRS, F2.
24 G. Petkevičaitės laiškas J. Šauliui į Kauną, 1925 m. gruodžio 28 d. KUBRS, F2.

3. KANIAVIENĖ, Dainora. *Nuo Tėvynės sargo iki „Lietuvos aido“*. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą http://www.lzs.lt/lt/naujienos/zurnalistikos_istorija/archive/jurgis_saulys_nuo_tevynes_sargo_iki_lietuvos_aido.html.
4. *Klaipėdos universiteto Literatūros katedra*. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-16). Prieiga per internetą <http://www.zurnalai.vu.lt/literatūra/article/viewFile/2402/1637>.
5. KLIMAS, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*. Vilnius: Mintis, 1991. 186 p.
6. *Lietuvių enciklopedija*. T. 33. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965. p. 372–374.
7. ROMERIS, Mykolas. *Dienoraštis*. 1921 m. lapkričio 8-toji – 1922 m. birželio 15-toji. Vilnius: Versus Aureus, 2013. p. 117–242.
8. UZDILA, Juozas Vytautas. Gabrielės Petkevičaitės-Bitės pagarbūs požiūris į šeimą ir moterį. Iš *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka*. Panevėžys, 2012. [Interaktyvus] (žiūrėta 2016-11-17). Prieiga per internetą <http://www.gbv.de/dms/greifswald/toc/348730314.pdf>.
9. *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*. T. XIV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008. P. 398.

PUBLIC PRIVATE AFFAIRS IN THE CORRESPONDENCE BETWEEN THE SIGNATORY OF THE ACT OF INDEPENDENCE JURGIS ŠAULYS (1879–1948) AND GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ- BITĖ

VYTAUTAS PETRAS PLEČKAITIS

SUMMARY

Jurgis Šaulys, one of the most outstanding personalities of the Lithuanian national revival of the late 19th century–first half of the 20th century, left a deep mark on the Lithuanian culture, diplomacy, and politics. Alongside with Kazys Grinius, Jonas Višinskis, Povilas Višinskis and others, he stood at the origins of the Democratic Party, edited the Lithuanian newspaper *Varpas* and other periodicals, wrote a lot on public, political and cultural issues and left a deep imprint on Lithuanian literary criticism.

While studying economics and finance at the University of Bern in 1903–1912, he did not discontinue his public activities and journalistic work. Šaulys corresponded with prominent personalities of the Lithuanian national revival; he did not only write letters to Lithuanians but also wrote to the Polish Vilnius press; while on vacation, he would come back from Switzerland to his homeland to participate in the excavations of Lithuanian hillforts.

After graduation from the University of Bern with a doctorate in finance, Šaulys returned to Vilnius and found placement at the Vilnius Land Bank as well

as took an active part in the public national life. At the Vilnius Seimas held in September 1917 he was elected to the Council of Lithuania and declared the Act of Independence of Lithuania of 16 February 1918 together with its 20 members. During the period of the Republic of Lithuania he became the first officially approved diplomat of his country; he represented Lithuania's interests in the capacity of an ambassador in Germany, Switzerland, Italy, the Holy See, and Poland. In pre-war Lithuania Jurgis Šaulys was known as a dedicated bibliophile; he had accumulated a rich library of Lithuanian literature; he was a connoisseur of arts and culture.

The article discusses the correspondence between Jurgis Šaulys and a prominent Lithuanian public figure, writer Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Together with other nationally-spirited educated women, she organised the society *Žiburėlis* which intended to support talented poor pupils and students abroad because after Vilnius University was closed by the Tsarist government in 1832, there were no schools of higher education in Lithuania. Thanks to Petkevičaitė-Bitė, Šaulys received a scholarship as well as excellent education in the West. He was one of the first participants in the Lithuanian national revival movement to receive a doctorate in the West.

The correspondence between Šaulys and Petkevičaitė continued for about 20 years. Her letters to Šaulys contain a number of interesting facts in relation to both Šaulys' public activities and the twists and turns of his personal life enabling a better understanding of his period as well as his personality and the people he communicated with.

KREKENAVOS FOTOGRAFO TADO BAJORŪNO DARBO UŽRAŠAI

ZITA PIKELYTĖ

Panevėžio kraštotyros muziejus, Vasario 16-osios g. 23, Panevėžys.
El. paštas zitapikelyte@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami Panevėžio apskrities Krekenavos miestelyje 1920–1945 metais gyvenusio ir dirbusio fotografo Tado Bajorūno užrašai – paprasta užrašų knygelė, kurioje surašytos jo 1934–1941 metais gautos pajamos. Atlikę atvejo studiją – išanalizavę šiuos užrašus, galime sužinoti, ar tuo laikotarpiu fotografija mažame miestelyje buvo pelningas verslas ir kokia veikla, neskaitant fotografijos, fotografas dar užsiėmė, kiek daugiausia pajamų gavo ir už kokią veiklą. Apibendrinę rezultatus ir pasitelkę duomenis, atspindinčius kitų Lietuvos regionuose aptariamuju laikotarpiu dirbusių fotografų veiklą, galėsime susidaryti bendrą jų ekonominės situacijos vaizdą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: fotografas, Tadas Bajorūnas, pajamos, darbo užrašai.

Prieškario fotografų darbo užrašų ar jų rašytų atsiminimų nėra labai daug, tad tiriant to laikotarpio fotografiją kiekvienas autentiškas dokumentas, atskleidžiantis šio amato atstovų darbo specifiką, veiklos sritis, socialinę bei ekonominę padėtį, yra vertingas liudijimas. Bene didžiausius atsiminimus apie savo gyvenimą ir fotografo kelią, pluoštelį sukurtų eilėraščių yra palikęs biržietis Petras Ločeris – juos, fotografo ranka surašytus į dvidešimt penkis mokyklinius sąsiuvinius, galime rasti ir patyrinėti Biržų krašto muziejuje *Sėla*¹. Surinktų atsiminimų apie vieno ar kito krašto fotografus saugoma ir kituose regionų muziejuose (Kretingos, Marijampolės

1 LOČERIS, Petras. *Atsiminimai*. Užrašyti 1966–1971 m. Vilniuje. Biržų krašto muziejus „Sėla“, BKM20860/51–75.

kraštotyros, Mažeikių krašto, Žemaičių muziejuje *Alka* Telšiuose, taip pat Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje ir kt.), tačiau taip kruopščiai sudarytus pajamų užrašus teko matyti pirmą kartą. Tad šio tyrimo tikslas – patyrinėti juos detaliau.

APIE FOTOGRAFĄ

Tadas Bajorūnas gimė 1890 m. spalio 28 d. Navapolio dvare (netoli Sidabravo), ūkininkų Paulinos Pronis ir Justino Bajorūno šeimoje. Tėvai valdė apie 80 hektarų žemės, užaugino 8 vaikus. Beveik visi vaikai pasekė tėvų pėdomis: tapo žemdirbiais, tik vienas išmoko kalvystės, o Tadas – fotografo amato. 1919 m. Tadas vedė Kazimierą Jeleniauskaitę, Mikalinos Riomerytės ir Petro Jeleniausko dukrą. Apie 1920 m. jauna šeima apsigyveno Krekenavoje, 29-ame Bažnyčios gatvės name. Jo gale fotografas įsirengė ateljė su dideliais įstiklintais langais iš viršaus ir iš šono, kad gautų natūralų dienos apšvietimą.

Teigiama, jog fotografuoti T. Bajorūnas išmoko tarnaudamas carinės Rusijos kariuomenėje. Buvo gabus, technikos dalykais itin besidomintis žmogus, išmoko ne tik fotografuoti bei retušuoti negatyvus ir pozityvus, bet ir taisyti laikrodžius, siuvimo mašinas, dviračius, radijo imtuvus, įvairius prietaisus. Būdamas didelis radijo mėgėjas, susikonstravo detektorinį imtuvą ir nuolat klausėsi žinių, domėjosi įvykiais Lietuvoje ir pasaulyje. Ne vieną sukonstruotą radijo imtuvą yra ir pardavęs.

Gyvenime T. Bajorūnas buvo linksmo būdo, turėjo iškalbos dovaną, nuolat pokštaudavo, pasakodavo įvairias istorijas, mėgo žaisti šachmatais.

Tadas Bajorūnas su žmona Kazimiera ir sūnumi Petru. Apie 1926 m. T. Bajorūno nuotrauka

Abu su žmona muzikavo: jis grojo mandolina, gražiai dainavo, o žmona giedojo bažnyčios chore, skambino kanklėmis, 1924 m. net dalyvavo pirmoje dainų šventėje Kaune².

TADO BAJORŪNO DARBO UŽRAŠAI

Tai nedidukė užrašų knygelė kietu viršeliu, rašyta pieštuku, laikui bėgant apsitrynusi ir apdriskusi³. Ją iki šių dienų išsaugojo fotografo sūnus Vytautas, o 2012 m. kartu su krūva tėvo stiklo negatyvų patikėjo saugoti Panevėžio kraštotyros muziejui. Knygelėje fotografo prirašyti 139 puslapiai. Pajamų apskaita pradėta vesti 1934 m., nuo vasario iki lapkričio mėnesio uždarbio sumos ne visur beišskaitomos, aiškus tik bendras devynių mėnesių (neskaitant sausio) uždarbis. Nuo 1934-ųjų lapkričio iki 1941 m. gegužės mėnesio, išskyrus 1936 m. kovą ir maždaug nuo 1937 m. kovo vidurio iki pat metų pabaigos, kai užrašai dėl ligos ar kitų priežasčių nebuvo pildomi, gana smulkiai surašytos visos pajamos – už ką ir kiek pinigų gauta. Perskaičiavus pateiktas pajamas, gautos sumos ne visur sutampa su fotografo nurodytais skaičiais, kuriuos randame puslapio apačioje ar sudėtus mėnesio pabaigoje, vis dėlto, nors esant tam tikrai paklaidai, tyrimas leidžia pažvelgti į anuometinę fotografo ekonominę padėtį ir veiklos sritis. Užrašai pildyti iki 1941 m. gegužės. Veikiausiai nuo to laiko T. Bajorūnas nebedirbo dėl ligos – jis mirė 1945 m. kovo 13 d., kelerius metus prieš mirtį sunkiai sirgą⁴.

DETALI PAJAMŲ ANALIZĖ

Tado Bajorūno užrašuose pajamos smulkiai pradėtos fiksuoti nuo 1934 m. lapkričio mėnesio. Ne visus metus užrašai vesti 1936-aisiais – trūksta kovo mėnesio duomenų, o 1937-aisiais pajamos pateiktos tik už sausio ir vasario mėnesius, kovo pradžioje užrašai nutrūksta ir nepildomi iki pat metų pabaigos. 1940 m. į valdžią atėjus sovietams, spalio 10 d. Lietuvos bankas

2 Plaćiau: PIKELYTĖ, Zita. Miestelio fotografas ypač plušėjo per atlaidus. *Panevėžio balsas*, 2000, lapkričio 4, Nr. 255, p. 7; *Tadas Bajorūnas ir jo fotografija*. Sudarytoja ir teksto autorė Zita Pikelytė. Panevėžys, 2000.

3 Užrašų knygelė saugoma Panevėžio kraštotyros muziejuje: PKM33064.

4 Iš autorės pokalbio su Vytautu Bajorūnu.

buvo reorganizuotas į TSRS valstybinio banko Lietuvos Respublikos kontorą, lapkričio 25 d. įvestas rublis, nuo 1941 m. kovo 25-osios uždrausta lito apyvarta. Šalyje vykę pokyčiai atsispindi ir fotografo užrašuose. 1940 m. pabaigoje, kaip matyti, padidėjo įkainiai (nors iki pat metų pabaigos gautos pajamos dar nurodomos litais). Nuo 1941-ųjų apskaita jau vedama pajamas nurodant rubliais.

Išanalizavus knygelės įrašus, pajamos išskirtos į tris pagrindines grupes pagal veiklos rūšį, tai yra: už fotografijos paslaugas, už laikrodžių taisymą ir už kitą veiklą gautos pajamos (už įvairius atliktus darbus ir kt.). 1 lentelėje pateikiami duomenys atspindi, kokios buvo bendros T. Bajorūno metų pajamos ir kokią pajamų dalį sudarė kiekviena iš šių grupių.

Matyti, kad pagrindinis Tado Bajorūno pajamų šaltinis buvo fotografija, kuri sudarė vidutiniškai 67 proc. visos užrašuose nurodytų pajamų sumos. Patyrinėkime šią pajamų grupę detaliau. Įrašuose nuotraukas galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes pagal paskirtį, būtent: paso nuotraukas ir atminčiai skirtas nuotraukas, fotografo vadintas *fotonuotraumomis, vestuvių, vaiko, pagrabo* arba *nabašninko* nuotraumomis. Čia taip pat priskaičiuotas ir atskirai įrašytas per Žolinės atlaidus gautas uždarbis. Užrašuose prie įrašo apie atliktą darbą dažniausia nurodomas ir kiekis, pavyzdžiui, *2 paso nuotr. 5 Lt* arba *6 fotonuotr. 30 Lt*. Iš tokio įrašo galėtume daryti išvadą, jog viena paso nuotrauka kainavo 2,5 lito, o viena nuotrauka atminčiai – 5 litus. Kai kur prie įrašo *fotonuotr.* skaičius nenurodytas, o įrašyta suma gana didelė, pavyzdžiui, 18 ar 24 litai.

Kad galėtume padaryti tikslesnes išvadas dėl nuotraukų kainų, T. Bajorūno nurodytą gautą užmokestį palyginkime su kitų tada regionuose dirbusių fotografų taikytais įkainiais. Antai Mažeikių fotografui Hiršai Gurvičiui už šešias 9×12 cm nuotraukas teko mokėti 3 litus, o už vieną didelę 18×24 cm nuotrauką – 4–5 litus, kitų Mažeikių fotografų teikiamos paslaugos buvo vienu ar dviem litais pigesnės⁵. Biržietis Petras Ločeris už darbą taip pat imdavo vienu ar dviem litais brangiau nei kiti Biržų fotografai: už portretą 24×30 cm jam tekdavo mokėti 5–6 litus, už šešias 10×15 cm nuotraukas – 6 litus. Jis dažnai buvo kviečiamas vykti į aplinkinius kaimus, kad

5 Iš *Mažeikių fotografijos istorijos (XIX a. pab.–XX a. I pusė)*: mašinraštis. Parengė Vytautas Ramanauskas. Mažeikiai, 1992. Mažeikių muziejaus biblioteka, A-217 [b. p.].

1 lentelė. Tado Bajorūno užrašų knygelėje nurodytos pajamų rūšys

Metai	Bendros metų pajamos	Pajamos už fotografijos paslaugas	Pajamos už laikrodžių taisymą	Kitos pajamos
1934 m. vasario– gruodžio mėn.	2344,00 Lt			
1934 m. lapkričio– gruodžio mėn.	302,00 Lt	121,50 Lt (40 %)	140,50 Lt (47 %)	40,00 Lt (13 %)
1935 m.	2495,50 Lt	1740,00 Lt (70 %)	589,50 Lt (24 %)	166,00 Lt (6 %)
1936 m. (išskyrus kovą)	2791,50 Lt	1896,00 Lt (68 %)	590,50 Lt (21 %)	305,00 Lt (11 %)
1937 m. sausio– vasario mėn.	422,50 Lt	312,00 Lt (74 %)	82,50 Lt (19 %)	28,00 Lt (7 %)
1938 m.	2824,60 Lt	2166,80 Lt (77 %)	495,50 Lt (18 %)	162,30 Lt (5 %)
1939 m.	2719,50 Lt	2064,50 Lt (76 %)	480,00 Lt (18 %)	175,00 Lt (6 %)
1940 m.	4820,50 Lt	3748,50 Lt (78 %)	823,00 Lt (17 %)	249,00 Lt (5 %)
1941 m. sausio– balandžio mėn.	2357,00 rub.	1325,00 rub. (56 %)	820,00 rub. (35 %)	212,00 rub. (9 %)

įamžintų susirinkusių giminę, vestuves ar laidotuves. Atitinkamo formato *du fotografavimo seansai* kainavo 50, 75 ar 100 litų. Savo atsiminimuose P. Ločeris rašė, kad kainą nustatydavo atsižvelgdamas į socialinę kliento padėtį (elgetas paso nuotraukoms fotografuodavo ir nemokamai (oficiali jo nurodyta kaina buvo 2 litai, nesvarbu ar dvi, ar šešias nuotraukas klientas pageidavo gauti))⁶. Vabalninko fotografas Juozas Daubaras nurodo tokius įkainius: stiklo negatyvo kaina – 2 litai ir kiekviena nuotrauka po 0,5 lito⁷. Tryškiuose fotografavęs Kazimieras Budginas už 6 nuotraukas

6 LOČERIS, Petras. *Atsiminimai*. BKM20860/73, p. 403, 405, 420–421.

7 DAUBARAITĖ-TESLENKIENĖ, Janina. Atsiminimai apie fotografą Juozą Daubarą. Iš *Biržų krašto fotografijos istorija*: mašinraštis. Parengė Jonas Dagilis. Biržai, 1986. Biržų krašto muziejus „Sėla“, MA29, b. 2, a. 4, p. 30–31.

2 lentelė. Tado Bajorūno užrašuose nurodytos fotografijų rūšys ir pajamos už jas

Metai	Nuotraukų atminčiai užsakymų skaičius / gautos pajamos	Fotografuotų vestuvių skaičius / gautos pajamos	Fotografuotų laidotuvių skaičius / gautos pajamos	Paso nuotraukų užsakymų skaičius / gautos pajamos
1934 m. lapkričio – gruodžio mėn.	13 / 64	1 / 5	1 / 5	23 / 47,5
1935 m.	218 / 924	9 / 42	13 / 68	331 / 692
1936 m. (išskyrus kovą)	333 / 1432,5	1 / 4	–	218 / 452,5
1937 m. sausio – vasario mėn.	54 / 227	–	–	41 / 85
1938 m.	319 / 1390,5	–	–	356 / 739,8
1939 m.	305 / 1381,5	3 / 29	–	328 / 667
1940 m.	342 / 2051	11 / 108,5	5 / 27	523 / 1562
1941 m. sausio – balandžio mėn.	47 / 576 rub.	2 / 30 rub.	–	97 / 690 rub.

(9×14 cm) prašydavo maždaug 3 litų⁸. Remdamiesi pateiktais duomenimis, galime daryti išvadą, jog T. Bajorūno užrašuose prie nuotraukų parašyti skaičiai reiškia ne fotografijų, o užsakymų kiekį. Kiek užsakymų jis per metus gaudavo ir kokios rūšies fotografijų turėjo padaryti, atsispindi 2 lentelėje. Čia iš nuotraukų atminčiai grupės į atskiras grafas išskirti vestuvių ir laidotuvių nuotraukų užsakymai.

Kaip matyti, daugiau pajamų gauta už atminčiai skirtas nuotraukas, šiek tiek mažiau už paso nuotraukas. Tačiau 1940-aisiais, pasikeitus politinei situacijai, pakito ir fotografijos paslaugų pobūdis – gyventojams teko keisti asmens dokumentus, tad ypač padaugėjo užsakymų padaryti paso nuotraukų. T. Bajorūno įkainiai buvo tokie: paso nuotraukos vidutiniškai kainavo 2–2,5 lito, nuotraukų atminčiai kainos skyrėsi priklausomai nuo

8 ŠLIVINSKAS, Almantas. Kuklūs žemaičiai, palikę pėdsaką Lietuvos fotografijos istorijoje. *Kalvotoji Žemaitija*, 2004, liepos 17, Nr. 78, p. 5.

dydžio: už mažesnio formato⁹ nuotraukas dažniausia prašyta 4–5 litų, už 13×18 cm dydžio – 12 litų, kai kur nurodyta 17 litų, net 24 litai, vaikų nuotraukos įkainotos 12–12,5 lito. Paprastai klientui būdavo padaromi 6 vienetai. Kaip minėta, 1940 m. pabaigoje ėmė kilti paslaugų kainos: už paso nuotraukas kai kur jau teko mokėti po 5–7 litus, už nuotraukas atminčiai – 8–15 litų, o 1941-aisiais maždaug tokie pat įkainiai nusistovėjo ir rubliais. Fotografas atskirai išskyrė kelerius metus per Žolinės atlaidus gautas pajamas: 1935 m. atlikta 18 užsakymų už 76 litus, 1938 m. – 21 užsakymas už 84 litus, 1939 m. – 27 užsakymai už 108 litus. Daugiausia pajamų tiek už fotografiją, tiek apskritai gauta 1938 metais.

Kita stambi T. Bajorūno pajamų grupė – uždarbis už laikrodžių taisymą. Detaliau šios pajamos dar išskirstytos pagal laikrodžių tipą, t. y. už laikrodžių, žadintuvų, laikrodukų ir sieninių laikrodžių taisymą. Iš užrašų matyti, kad laikrodžio taisymas kainavo 1–8 litus (didžiausia suma prie žodžio *laikrodis* – 15 litų ir 20 litų), sieninio laikrodžio taisymas – 4–8 litus, žadintuvo, užrašuose vadinamo *budilneku*, – dažniausia 1,5–2,5 ar 3 litus; 1941 m. už laikrodžio taisymą dažniausia tekdavo mokėti 7–20 rublių (didžiausia suma – 30 rublių), už žadintuvo taisymą – 7–15 rublių.

Trečiai grupei priskirtos visos likusios pajamos, kurios sudaro mažiausią dalį. Tai užmokestis už įvairių prietaisų (patefonų, radijo imtuvų, ausinių, žibalinų / benzininių viryklių (*primusų*), siuvimo mašinų, skėčių, lempų ir kt.), akinių, žiedų, dviračių, motociklų taisymą. Įrašuose vartojama buitinė kalba, tarmiški bei iš kitų kalbų pasiskolinti daiktų pavadinimai, pavyzdžiui: *ridekiulis*, *veizdeliai*, *broškės* ir t. t. Yra kelios žymos *radijas* arba *pardaviau radiją*, prie kurių nurodoma suma: 15, 19, 21, 25 ar 30 litų. Radijo imtuvų ir jų remonto darbų paklausa pastebima 1940 metais.

Sudėję duomenis galime sužinoti, kokios maždaug buvo T. Bajorūno mėnesio pajamos. 1934 m. (neskaitant sausio) per mėnesį jis vidutiniškai uždirbo 213 litų, 1935 m. – 208 litus, 1936 m. (išskyrus kovą) – 254 litus, 1937 m. sausio–vasario mėnesiais – 211 litų, 1938 m. – 235 litus, 1939 m. – 227 litus, 1940 m. – 402 litus, 1941 m. sausio–balandžio mėnesiais – 589 rublius. Sudėjus visų 1935, 1938 ir 1939 metų bei 1936 metų 11-os mėnesių

9 T. Bajorūno užrašuose nuotraukų dydžiai dažniausia nenurodomi, Panevėžio kraštotyros muziejuje saugomų jo nuotraukų dydis dažniausia 8,3×13,3 cm, 8,6×13,6 cm, 9×14 cm.

1935 metai			
	Vasaris 2 diena		
2	foto nuotra	2	litas
3	pažančia	5	
	lainkredis	1	
14	pažančia	23	
	foto nuotra	4	
5	pažančia	11	
	lainkredis	4	
5	pažančia	10	50
	lainkredis	5	
	foto nuotra	5	
3	pažančia	6	
	foto nuotra	5	
2	vestuvės	8	
	pažančia	8	
	pažančia	2	
	pažančia	2	
	pažančia	2	
			124.1
	foto nuotra	5	
	lainkredis	2	
3	pažančia	6	
	lainkredis	2	
2	pažančia	4	50
	pažančia	2	
	pažančia	1	
3	pažančia	6	50
	vestuvės	4	
2	pažančia	8	
	pažančia	3	
	lainkredis	4	
	pažančia	2	
	pažančia	2	50
	lainkredis	2	50
			180

Tado Bajorūno užrašų 1935 metų vasario mėnesio įrašai

pajamas ir padaliję iš tuos metus dirbtų mėnesių skaičiaus, išeina, kad vidutinis T. Bajorūno mėnesio uždarbis per šiuos metus siekė 230 litų, iš jų už fotografijos paslaugas per mėnesį vidutiniškai uždirbta po 164 litus.

Ar toks uždarbis fotografui garantavo aukštą pragyvenimo lygį? Pažvelkime į 1934 metų kainas Panevėžio turguje: rugių centneris kainavo 10 litų, kviečių – 13,50 lito, avižų – 9 litus, bulvių – 3 litus; melžiama karvė – 100–180 litų, darbinis arklis – 100–150 litų, mėsinė avis – 8–12 litų, gyvas kalakutas – 5 litus, gyva žąsis – 6 litus, gyva višta – 2 litus; litras pieno – 0,25 lito, grietinės – 1,20 lito, kilogramas sviesto – 3 litus, bičių medaus – 3 litus, sėmenų aliejaus – 1,50 lito, 10 vienetų didelių kiaušinių – 1,70 lito, mažų – 1,50 lito; vyriškas vilnonis kostiumas – 100 litų, medvilninė suknelė – 10 litų¹⁰. Remiantis nuo 1924 m. gegužės 1 d. įsigaliojusi Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedu, žemiausios (I) kategorijos I laipsnio tarnautojo mėnesio alga buvo 150 litų, aukščiausios (XVIII) kategorijos –

10 Panevėžio miesto turkaus kainų biuletenis. LCVA, f. 816, ap. 1, b. 17, l. 5, 16.

1200 litų¹¹. Amžininkų atsiminimuose rašoma, kad kraštotyrininkas ir fotografas Balys Buračas, 1931–1933 metais dirbdamas Šiaulių „Aušros“ muziejuje, gaudavo apie 100–130 litų mėnesio atlyginimą¹², taigi jo atlygis buvo keliomis dešimtimis mažesnis, o T. Bajorūno uždarbis už fotografiją vos keliolika litų didesnis už nustatytą minimalią tarnautojo algą.

PAPILDOMAS MIESTELIŲ FOTOGRAFŲ VERSLAS

Ne tik T. Bajorūnas, bet ir kiti mažesnių miestelių fotografai turėjo po kelis amatus, vertėsi papildoma veikla. Daugelis iš jų buvo sumanūs eksperimentuotojai, konstruotojai, remontininkai, gebėjo atlikti didelio kruopštumo, kantrybės ir tikslumo reikalaujančius darbus. Kai kurie iš jų, tokie kaip Romas Paliulionis iš Apasčios ar Martynas Kavolis iš Dieglių kaimo, net pirmuosius fotoaparatus susikonstravo patys¹³.

Vienas iš dažnesnių papildomų užsiėmimų, kaip matyti ir iš Tado Bajorūno pajamų analizės, buvo laikrodininko amatas. Kartais net antspauduose, kuriuos dėdavo ant nuotraukų, buvo nurodomi abu amatai. Tokį antspaudą turėjo Vilkijos fotografas ir laikrodininkas Martynas Gudzevičius¹⁴. Laikrodžius taisyti mokėjo ir Juozas Daubaras, Jonas Sinkevičius – pastarojo tėvas laikrodininko ir juvelyro profesiją įgijo Šveicarijoje, žinias ir įgūdžius perdavė visiems savo sūnams: dviem iš jų tai tapo kasdiene duona, o trečiasis – Jonas – tapo dar ir žymiu Papilės fotografu¹⁵. O pas Vieksnių fotografą Joną Kinčiną, kaip pas gerai žinomą laikrodininką, klientų atvykdavo net iš Kauno. Prie jo namų greta viena kitos stovėjo dvi reklaminės lentos: *FOTOGRAFIJA J. KINČINO ir SUTAISO LAIKRODŽIUS J. KINČINAS*. Teigiama, kad jis buvo ne šiaip sau laikrodininkas:

11 Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedas. *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 165, p. 2.

12 Vinco Vaitekūno prisiminimai apie Balį Buračą. Parengė Birutė Kulnytė. *Etnografija*, Nr. 1, p. 45–46.

13 Žr. PIKELYTĖ, Zita. *Lietuvos provincijos fotografija 1918–1940 metais*: daktaro disertacija. Vilnius, 2012, p. 70.

14 Tokiu antspaudu pažymėta M. Gudzevičiaus fotografija *Vilkijos progimnazijos moksleiviai. 1927 m.*, saugoma Panevėžio kraštotyros muziejuje: PKM19409, F4252.

15 GIRININKIENĖ, Vida. Fotografas Jonas Sinkevičius. Iš *Papilė*, 1 d. Sudarytojai Vida Girininkienė, Leopoldas Rozga, Rita Regina Trimonienė, Povilas Krikščiūnas, Juozas Pabrėža. Vilnius, 2004, p. 704–705.

turėjo frezavimo mašinėlę, kuria išfrezuodavo bet kokias ašeles ir ratukus, pats gamino laikrodžių rodykles, kišeninių bei rankinių laikrodžių stiklius, turėjo mufelinę krosnį, kurioje lydė stiklą¹⁶.

J. Kinčinas išbandė ir daugiau įvairių verslo rūšių. Apie 1925–1930 m. jis užsiėmė dviračių nuoma, bet jie dažnai lūždavo, tad nemažai laiko tekdavo skirti remontui. Tada pradėjo gaminti ledus: žiemą pasamdydavo žmonių, kad jie nuo užšalusios Ventos upės pripjaustytų ledų, sukraudavo juos daržinėje ir apipildavo pjuvenomis. Taip ledai išsilaikydavo visą vasarą. Bet ir šis verslas truko neilgai, nes teko samdyti daug darbininkų priruošti ledų ir realizuoti juos. Vėliau jis lankė keramikos kursus, kad išmokyti gaminti nuotraukas antkapiams¹⁷. Pas J. Daubarą buvo galima ne tik nusifotografuoti, bet ir apsikirpti, išsinuomoti dviratį; būdamas raštingas ir mokėdamas daug kalbų (anglų, vokiečių, rusų, lenkų, jidiš, latvių), reikalui esant, jis parašydavo reikiamą raštą, jaunimo vakarėliuose už pinigus pagrieždavo armonika ar akordeonu¹⁸.

Pirmiausia Subačiaus fotografas Povilas Šinskas išmoko siuvėjo amato. Įgudęs fotografuoti jis vertėsi abiem amatais ir tik pasistatęs namus bei įsirengęs fotopaviljoną ėmė daugiau užsiimti fotografija¹⁹. Ne tik fotografuodamas, bet ir siūdamas bei karšdamas vilnas užsidirbdavo Antanas Mickus iš Veliuonos. Ant Mickų namo sienos kabėjo reklama: A. MICKAUS VILNŲ KARŠTUVAI IR FOTOGRAFIJA²⁰. 1934 m. nagingas veliuniškis išradimui „Siuvamosios mašinos patobulinimas ypatingai storai medžiagai siūti“ įsigijo patentą. Be to, jis gamino naminį vyšnių ir obuolių vyną, tam tikslui net buvo nusipirkęs specialių prietaisų: priemonę vyno stiprumui matuoti, sacharimetrą, keletą 60 litrų talpos indų²¹. Naminį obuolių vyną gamino ir miežiškietis Vincas Firinauskas – jis labai mėgo

16 PLASTININA, Bernarda. Į fotoaparato objektyvą sutilpo visi Viešniai. *Santarvė*, 2004, gegužės 6, Nr. 51, p. 6; ŽVIRGŽDAS, Stanislovas. *Mūsų miestelių fotografai*. Vilnius, 2003, p. 129.

17 PLASTININA, Bernarda. Į fotoaparato objektyvą sutilpo visi Viešniai. *Santarvė*, 2004, gegužės 27, Nr. 60, p. 2.

18 ŽVIRGŽDAS, Stanislovas. *Mūsų miestelių fotografai*, p. 5.

19 Žr. PIKELYTĖ, Zita. Vaizdais prakalbusi praeitis. Iš ŠINSKIS, Povilas. *Fotografija*. Panevėžys, 2005, p. 4–5.

20 GIRININKIENĖ, Vida. Veliuoniečių kasdienybė Antano Mickaus nuotraukose (1925–1937). *Liaudies kultūra*. 2001, Nr. 1, p. 48–53.

21 ŽVIRGŽDAS, Stanislovas. *Mūsų miestelių fotografai*, p. 65.

dirbti sode, sodinti ir prižiūrėti vaismedžius, skiepyti juos, išvesti naujas veisles. Obuolių turėjo parduoti ir vasarą, ir žiemą. Neskaitant fotografijos, V. Firinauskas dar mokėjo dailidės amatą. Gamino jis baldus ir ūkio rakandus, pasižymėjo kruopštumu ir kantrumu, o jo gaminiai išsiskyrė itin gera kokybe. Jis pats virė medžio klijus, savo gaminius, ypač baldus, mėgo puošti įvairiomis iš knygų nužiūrėtomis ar paties sugalvotomis detalėmis, ornamentais. V. Firinauskas, kaip ir prieniškis Jokūbas Skrinskas bei Jonas Kinčinas, buvo aistringi kino gerbėjai, pastarieji du net patys kurį laiką rodė kiną. Papildomų pajamų fotografai gaudavo ir pardavinėdami savo fotografuotų vaizdų atvirukus, už šalies laikraščiams ir žurnalams pateiktas nuotraukas, Petras Ločeris mėgino įsitvirtinti fotoploškėlių gamybos versle ir t. t.²²

Mažuose miesteliuose dažniausia dirbo tik po vieną fotografą. Daugiau gyventojų turinčiuose miestuose fotografijos paslaugų paklausa buvo didesnė, tad stambesnių fotografijos įmonių savininkai į verslą įtraukdavo šeimos narius, dažnai turėjo mokinių, samdomų darbuotojų. Pavyzdžiui, Marijampolės fotografas Jakobas Vindsbergas turėjo padėjėją Jakobsoną, kuriam mokėjo 250 litų mėnesio algą²³. Mažeikietis Hirša Gurvičius už septynių pozityvų (1 bandomojo ir 6 vienetų klientui) išspausdinimą igudusiam mokiniui ar padėjėjui mokėdavo po vieną litą, o šis per dieną vidutiniškai padarydavo nuotraukų iš dešimties negatyvų²⁴. Amato išmokusiems mokiniams, mėginantiems įsitvirtinti fotografijos versle, tekdavo susidurti su gana didele konkurencija, tad dalis jų taip ir likdavo dirbti pas savo mokytojus retušuotojais, jei tik šie priimdavo.

Net ir pasisėkus verslui, norėdami išsilaikyti ir gauti užtekčiai pelno, fotografai turėjo siekti aukštos darbo kokybės, didinti siūlomų paslaugų įvairovę, tinkamai jas reklamuoti. Jau ir ano meto laikraščiuose galima rasti reklaminių skelbimų, kuriuose klientai vilioti akcijomis. Antai visą 1932 m. sausio mėnesį laikraštyje „Šiaurės Lietuva“ buvo spausdinamas ateljė *Menas*, veikusios Šiauliuose, Vilniaus g. 158, skelbimas, kad joje švenčių proga

22 Žr. PIKELYTĖ, Zita. *Lietuvos provincijos fotografija 1918–1940 metais*, p. 64–72.

23 GULMANAS, Viktoras. *Iš fotografijos vystymosi Sūduvoje istorijos. 1839–1941 m.*: mašinraštis. Kapsukas, 1977. Marijampolės kraštotyros muziejus, MKM15088, R3765, p. 26.

24 *Iš Mažeikių fotografijos istorijos (XIX a. pab.–XX a. I pusė)*, [b. p.].

„nebuvo fotografijų pigumas“, kur „pirmaklasinėj dail[ės] fotografijoje“ nusifotografuoti galima tikrai už vieną litą ir tikrai už tris litus galima gauti „padidintą **didelį** dailės **portretą**“²⁵ [paryškinta skelbime – Z. P].

IŠVADOS

Fotografo Tado Bajorūno darbo užrašai – tai ne tik duomenys apie 1934–1941 metais gautas jo pajamas (kiek, už ką ir kurį mėnesį jis uždirbo). Jie atskleidžia nemažai informacijos ir apie fotografo darbo pobūdį, raštingumą, kalbos vartosenos ypatumus.

Šių užrašų analizė bei straipsnyje pateikiami duomenys apie kitų tuo laikotarpiu regionuose dirbusių fotografų veiklą, informacija apie 1934 metų Panevėžio turgaus kainas leidžia susidaryti bendrą vaizdą, kokia buvo ekonominė mažo Nepriklausomos Lietuvos miestelio fotografo situacija: pragyvenimo lygis, fotografijos paslaugų įkainiai, papildomas verslas.

1940–1941 metų įrašai rodo, kokių pokyčių kasdieniame žmogaus gyvenime lėmė sovietinė okupacija ir artėjančio karo nuojauta: pakeista valiuta, išaugo paslaugų kainos, atsirado didesnis paso nuotraukų poreikis, padidėjo radijo imtuvų paklausa.

Šie užrašai – tai unikalus dokumentas ir įdomus mūsų krašto praeities pažinimo šaltinis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Apie Suvalkijos fotografus*. Surinko Viktoras Gulmanas, 1977, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F113–277.
2. *Biržų krašto fotografijos istorija*: mašinraštis. Parengė Jonas Dagilis. Biržai, 1986. Biržų krašto muziejus *Sėla* (toliau – BKM), MA29, b. 2, a. 4.
3. DAUBARAITĖ-TESLENKIENĖ, Janina. Atsiminimai apie fotografą Juozą Daubarą. Iš *Biržų krašto fotografijos istorija*: mašinraštis. Parengė Jonas Dagilis. Biržai, 1986. BKM, MA29, p. 30–31.
4. GIRININKIENĖ, Vida. Fotografas Jonas Sinkevičius. Iš *Papilė*, 1 d. Sudarytojai Vida Girininkienė, Leopoldas Rozga, Rita Regina Trimonienė, Povilas Krikščiūnas, Juozas Pabrėža. Vilnius: Versmė, 2004, p. 704–705. ISBN 9986-9236-8-9.

25 Ateljė MENAS reklaminis skelbimas. *Šiaurės Lietuva*. 1932, sausio 3, Nr. 1, p. 7; 1932, sausio 10, Nr. 2, p. 7; 1932, sausio 17, Nr. 3, p. 4; 1932, sausio 24, Nr. 4, p. 6; 1932, sausio 31, Nr. 5, p. 6.

5. GIRININKIENĖ, Vida. Veliuoniečių kasdienybė Antano Mickaus nuotraukose (1925–1937). *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 1, p. 48–53. ISSN 0236-0551.
6. GULMANAS, Viktoras. *Iš fotografijos vystymosi Sūduvoje istorijos. 1839–1941 m.*: mašinraštis. Kapsukas, 1977. Marijampolės kraštotyros muziejus, MKM15088, R3765, p. 26.
7. *Iš Mažeikių fotografijos istorijos (XIX a. pab.–XX a. I pusė)*: mašinraštis. Parengė Vytautas Ramanauskas. Mažeikiai, 1992, [b. p.]. Mažeikių muziejaus biblioteka, A-217.
8. LOČERIS, Petras. *Atsiminimai. Užrašyti 1966–1971 m.* Vilniuje. BKM20860/51–75; BKM20860/73, p. 403, 405, 420–421.
9. *Martyno Kavolio atsiminimai. Užrašė Virgilijus Juodakis*, 1972. VUB RS, F113–189.
10. *Panevėžio miesto turgaus kainų biuletenis*. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 816, ap. 1, b. 17, l. 5, 16.
11. *Petro Ločerio atsiminimai. Užrašė Tolvaišas*. Vilnius, 1968. VUB RS, F113–184.
12. PIKELYTĖ, Zita. *Lietuvos provincijos fotografija 1918–1940 metais*: daktaro disertacija. Vilnius: VDA, 2012, p. 68–72. ISBN 978-609-447-058-5.
13. PIKELYTĖ, Zita. Miestelio fotografas ypač plušėjo per atlaidus. *Panevėžio balsas*, 2000, lapkričio 4, Nr. 255, p. 7. ISSN 1392-8201.
14. PIKELYTĖ, Zita. Vaizdais prakalbusi praeitis. Iš *Povilas Šinskis. Fotografija*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2005, p. 4–5. ISBN 9955-9643-4-0.
15. PLASTININA, Bernarda. Į fotoaparato objektyvą sutilpo visi Viekšniai. *Santarvė*, 2004, gegužės 6, Nr. 51, p. 6. ISSN 1648-3286.
16. PLASTININA, Bernarda. Į fotoaparato objektyvą sutilpo visi Viekšniai. *Santarvė*, 2004, gegužės 27, Nr. 60, p. 2. ISSN 1648-3286.
17. *Šiaurės Lietuva*. 1932, sausio 3, Nr. 1, p. 7; 1932, sausio 10, Nr. 2, p. 7; 1932, sausio 17, Nr. 3, p. 4; 1932, sausio 24, Nr. 4, p. 6; 1932, sausio 31, Nr. 5, p. 6. ISSN 2029-8196.
18. ŠLIVINSKAS, Almantas. Kuklūs žemaičiai, palikę pėdsaką Lietuvos fotografijos istorijoje. *Kalvotoji Žemaitija*, 2004, liepos 17, Nr. 78, p. 5. ISSN 2029-1337.
19. *Tadas Bajarūnas ir jo fotografija*. Sudarytoja ir teksto autorė Zita Pikelytė. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2000.
20. *Tado Bajorūno darbo užrašų knygelė*. Panevėžio kraštotyros muziejus, PKM33064.
21. Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedas. *Vyriausybės žinios*, 1924, Nr. 165, p. 2.
22. Vinco Vaitekūno prisiminimai apie Balį Buračą. Parengė Birutė Kulnytė. *Etnografija*, Nr. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus, 1991, p. 45–46. ISBN 1648-4835.
23. ŽVIRGŽDAS, Stanislovas. *Mūsų miestelių fotografai*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 2003, p. 5, 65, 129. ISBN 9955-438-18-5.

THE WORKING RECORDS OF KREKENAVA PHOTOGRAPHER TADAS BAJORŪNAS

ZITA PIKELYTĖ

SUMMARY

The article analyzes the records of the photographer Tadas Bajorūnas, who lived and worked in Krekenava town (Panevėžys County) in 1920–1945. These records are written in a simple notebook, which contains the photographer's generated revenues of the year 1934–1941. After making a study of the notes, we can see if in that period the photography taking was a profitable business in a small town. Also we could see in what additional activities the photographer was engaged in and what kind of activities were most profitable for him.

After the analysis of the notebook records the revenues were divided into three main groups according to the type of activity: the revenue from photographic services (they accounted for an average of 67 per cent of all the income records), the revenue from watch repairing and other revenue (for various jobs, etc.). Data collected from various sources show that not just T. Bajorūnas, but also the other photographers from smaller towns had a few crafts and were engaged in additional businesses. Many of them were skilled experimenters, constructors, repairers, who were able to carry out works, which required large-diligence, patience and precision.

Tadas Bajorūnas' records reveal not only his economic situation, but also a lot of information about the nature of his work, literacy, language usage nuances. It is the unique document and the interesting source of the knowledge of our country's past events.

TRUMPIEJI JUOZO MILTINIO FONDO RANKRAŠČIŲ ĮRAŠAI

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos
Juozo Miltinio palikimo studijų centras, Algirdo g. 54–19, LT-36107 Panevėžys, Lietuva.
El. paštas a.mikelinskaite@gmail.com

Straipsnyje pristatomi ir apžvelgiami režisieriaus Juozo Miltinio (1907–1994) rankraštinio fondo trumpieji įrašai. Remiantis mažųjų literatūros formų klasifikavimo sistema, šie trumpieji įrašai sisteminami ir klasifikuojami pagal juose fiksuojamos informacijos paskirtį (tematiką) ir turinį. Analizuojant trumpuosius režisieriaus fondo įrašus, atskleidžiamas asmenybės savitumas, istorinis laikotarpis, socialinis ir kultūrinis kontekstas, kuriame jie ir buvo užfiksuoti bei funkcionavo.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *trumpieji įrašai, įrašų klasifikacija, Juozas Miltinis, rankraštinis fondas.*

Siekiant pristatyti trumpuosius režisieriaus fondo įrašus (o tai sudaro nemenką rankraštinio J. Miltinio fondo palikimo dalį), pirmiausia reikėtų priminti šio fondo atsiradimo Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje (toliau – biblioteka) istoriją. Mirus režisieriui Juozui Miltiniui (1907–1994), bibliotekai (toliau – PAVB) atiteko jo palikimas: knygų kolekcija, meno kūriniai (juos paliko testamentu), įvairialypis ir gausus rankraštinis paveldas (juos bibliotekai perdavė aktorius Vaclovas Blėdis). Režisieriaus palikimas dabar saugomas Juozo Miltinio palikimo studijų centre (įkurtas 1996 m., vienas iš bibliotekos skyrių).

Šioje vertingoje rankraščių kolekcijoje, kuri saugoma ir tyrinėjama, šalia kitų rankraštinio rinkinio dokumentų: laiškų, meno kūrinių, reprodukcijų, atvirukų, vertimų, konspektų, nemažą dalį sudaro įvairūs užrašų lapeliai, kuriuose paties režisieriaus ranka įrašyta trumpa, lakoniška in-

formacija. Tokie J. Miltonio ranka rašyti ir plačiau nežinomi trumpi tekstai funkcionuoja tik kaip retkarčiais panaudojama, režisieriaus gyvenimo faktams papildyti skirta iliustracinė medžiaga. Toliau apžvelgiant trumpuosius Juozo Miltonio fondo įrašus kaip režisieriaus gyvenimo rašytinės kultūros faktą, bus pabrėžiama funkcinė jų paskirtis. Be to, šie įrašai yra rankraštinio režisieriaus palikimo dalis, kuri atskleidžia jo įpročius, reikšmingas datas, įvykius, pomėgius ir požiūrį į gyvenamąją aplinką, todėl yra svarbūs ir kaip rašytinės kultūros, ir kaip juos rašiusio asmens epochos konteksto atspindys.

Įrašas, arba užrašas ant daikto, dažniausiai vadinamas lotynišku atitikmeniu *inskripcija*, kuri Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje apibrėžiama kaip „sen[ovės] Rytų, antikos, vid[urinių] amžių užrašas ant paminklų, šventyklų sienų, varpų, monetų, medalionų, akmens, metalo, molio, kaulo, medžio ar [kito] dirbinio“ arba „įrašas sen.[uose] dokumentuose ir laiškuose, nurodantis adresato vardą ir titulą, dažn.[iausiai] susijęs su sveikinimo tekstu (lot. *salutatio*) ar dokumento galiojimo terminu“¹. Matyti, kad įrašai Juozo Miltonio rankraščiuose fiksuoti įvairiais tikslais, o jų tekstai skirti naudoti privačioje ar labai artimoje aplinkoje, nes yra be galo įdomūs, saviti, skirtingi ir nevienalyčiai. Pabrėžtina, kad, aptariant tokio pobūdžio įrašus, skirtus asmeniniams ar naudojimo siauroje aplinkoje tikslams, neišvengiamai atsiranda nesklandumų dėl šių formų įvardijimo ir apibrėžties. Eglė Patiejūnienė inskripcijų ir epigrafų tyrinėjimuose *Brevitas ornata...* kaip vieną iš „pačių mažiausių literatūros formų“ apibrėžia ne tik įrašus, bet į atskirą grupę išskiria ir inskripcijas, „laikytinas ne literatūrinėmis, bet grynai informacinėmis“². Reikia pastebėti, kad tie įrašai „turėjo labai aiškią praktinę paskirtį – padėdavo atpažinti atvaizdą, kuris, išpaustas apdaro odoje arba išraižytas metalinėje plokštelėje, dažniausia nebūdavo ryškus“³. Šis teiginys papildoma ankstesnį įrašo termino apibrėžimą.

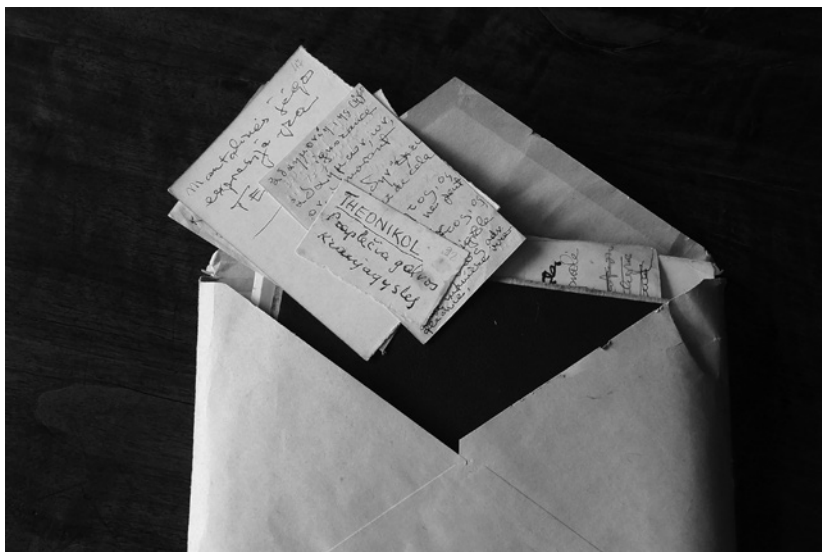
Tačiau trumpuose Juozo Miltonio rankraštyno įrašuose išliko daug įvairesnių tekstų, tad juos pristatant, būtina atsižvelgti į jų pobūdį bei spe-

1 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 8. Vilnius, 2005, p. 149.

2 PATIEJŪNIENĖ, Eglė. Inskripcijos ir epigrafi. Iš PATIEJŪNIENĖ, Eglė *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spauidniuose*. Vilnius, 1998, p. 229.

3 Ten pat, p. 235.

cifiką. Laikantis požiūrio, kad šios fragmentiškos inskripcijos režisieriaus fiksuotos asmeniniais tikslais, jos toliau bus aptariamoms kaip trumpieji įrašai. Reikia atkreipti dėmesį į įdomų faktą, kad režisieriui toks informacijos fiksavimo būdas buvo tapęs savotišku įpročiu, – tai liudija daugybė išlikusių pavienių šio privačios raštijos būdo ženklų – įvairaus formato, spalvos, paskirties objektų, ne tik popieriaus lapelių (paklijuotų plastikininių lentelių ir kita).

Įvairūs Juozo Miltinio trumpųjų įrašų fragmentai, pasižymėti apie 1974-uosius metus.
PAVB JMPSC, f. JM-172.

Režisierius Juozas Miltinis šiuose lapeliuose fiksavo sentencijas, užsienio kalbų žodžius, su teatru (apskritai su kultūra) susijusias mintis, namų ūkio informaciją – įvykius ar faktus. Tuose lapeliuose buvo užrašoma ir tokia asmeninio pobūdžio informacija kaip priminimas apsilankyti pas gydytoją (ir pas odontologą), nepamiršti išgerti vaistų, reguliariai maitintis. Tai būdinga paskutinių gyvenimo metų įrašams.

J. Miltinio fonde saugomus trumpuosius įrašus galima būtų sugrupuoti taip: aiškinamieji mokomieji, sentenciniai, ūkiniai (kasdienio gyvenimo)

ir profesiniai (toks sąlygiškas jų skirstymas pateiktas tam, kad susidarytų aiškesnis vaizdas apie juose sukaupą informaciją, ir kad toliau juos tyrinėjant bei aptariant nekiltų neaiškumų). Kaip jau minėta, trumpieji J. Miltinio fondo įrašai sugrupuoti, atsižvelgiant į juose fiksuojamo informacinio teksto turinio ypatumus ir tematiką, mažųjų literatūros formų klasifikavimo sistemą, kurią pateikė Veronika Gerliakienė, ištyrusi trumpuosius Vilniaus bažnyčių įrašus⁴. Nors šia klasifikacija siūloma remtis nagrinėjant bažnytinius įrašus, ja galima pasinaudoti ir analizuojant trumpuosius Juozo Miltinio fondo įrašus, juolab kad šie tekstai atsirado ir gyvavo privačioje rašytinėje J. Miltinio erdvėje.

Remiantis įrašų klasifikacija, pirmajai grupei – aiškinamiesiems mokomiesiems įrašams – galima būtų priskirti tuos trumpuosius J. Miltinio fondo įrašus, kuriuose pateikta tam tikra informacija (dažniausiai svetimų kalbų žodžiai) paaiškina „kūrėjo sumanymą“, o tai „padeda išvengti klaidingų interpretacijų“⁵. Pateikiamas ir jų vertimas į gimtąją kalbą. Tokio pobūdžio trumpųjų įrašų tekstams neabejotinai priklauso lapeliai, kuriuose užrašyti skirtingų svetimų kalbų žodžiai ir kurių paskirtis – įtvirtinti kalbos žinias. Pavyzdys galėtų būti vienas iš lapelių, kuriame režisierius įrašė tokią sentenciją: „Languages at first consisted of simple elements, of monosyllabic roots“ (liet. *kalbas iš pradžių sudarė paprasti elementai iš viensikiemenių šaknų* (Cassirer)). Toliau rašoma: „The words are mere chance symbols“ (liet. *žodžiai yra tik paprasčiausi simboliai*)⁶. Remiantis pateikta klasifikacija, matyti, kad šis įrašas priskirtinas sentencinių įrašų grupei. Kita vertus, čia kalbama apie kalbos vienetų santykį su kalbos ženklais ir simboliais, išsakomas požiūris į kalbą, esminį jos pagrindą, pateikiamas kalbos sandaros modelis.

Kalbai mokytis, kalbinėms žinioms įtvirtinti kitame lapelyje užrašyti keli bendrašakniai lotynų kalbos žodžiai, kurie verčiami į vokiečių, paskui

4 GERLIAKIENĖ, Veronika. Trumpieji Vilniaus bažnyčių įrašai: klasifikacijos ir apibrėžties problemos. Iš *Literatūra*, 2004, t. 46(3), p. 99–106.

5 PATIEJŪNIENĖ, Eglė. Inskripcijos ir epigrafi. Iš *PATIEJŪNIENĖ, Eglė. Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*. Vilnius, 1998, p. 235.

6 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai* [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka (toliau – PAVB), Juozo Miltinio palikimo studijų centras (toliau – JMPSC), f. JM – 143, p. 517.

į lietuvių kalbas (pvz.: „*oblecto*“ – *džiuginti, linksminti*; „*ergotzen*“ – *džiuginti*) ir pateikiamos jų reikšmės⁷. Kai kur kitos kalbos žodžiai verčiami tiesiai į lietuvių kalbą, taip pat pateikiamos visos žinomos jų reikšmės.

Žvelgiant į išlikusius, Juozo Miltinio fonde saugomus užrašų lapelius, kuriuose užfiksuota atskirų žodžių ar posakių, išryškėja nuoseklus režisieriaus kalbų mokymosi būdas ir metodika. J. Miltinis ne tik išsirašo atskirus žodžius ir būdingesnius kalbai posakius ant specialiai tam skirtų lapelių ir pasižymi iš kelių žodžių sudarytus junginius, bet ir pats juos jungia semantiniu aspektu. Atidžiau patyrinėjus šiuos įrašus, matyti, kad režisierius perskaitytam ar rastam žodžiui lietuviško atitikmens ieškojo, remdamasis semantine ir gramatine reikšmėmis (ieškojo tokio, kuris galėtų tiksliausiai perteikti termino reikšmę ar jį paaiškinti).

Režisieriaus, studijuojančio kalbas (tai jis darė visą gyvenimą), metodikoje galima išskirti dar vieną jam būdingą kalbos mokymosi būdą – pasitelkti įvairias sąsajas ir palyginimus (kai pateikiami sinonimiški terminai, o šalia jų prirašomas lietuviškas atitikmuo). Pavyzdys būtų pasižymėti žodžiai lotynų kalba, kaip antai: *aetas, atis [evitas]* – „gyvenimo laikas, amžius, metai“; *ab initio aetatis* – „nuo vaikystės, tam tikro amžiaus žmonės, karta, laikotarpis“; *dura aetas* – „žiaurus amžius“; *aurea aetas* – „aukso amžius“⁸. Įdomu pastebėti, kad mokydamasis kalbų, J. Miltinis užsirašydavo pavienius žodžius, pabraukdavo juos ir bandė tiesiogiai tą žodį susieti su pagal reikšmę tinkamais posakiais. Tokie lapeliai, kuriuose įrašyti svetimų kalbų žodžiai, – savotiškas kalbų mokymosi procesas, būdingas J. Miltiniui.

Kita aptariamų režisieriaus fondo įrašų grupė – sentenciniai įrašai. Šiai grupei priskiriami trumpi, glausti, kartais sąmojingi, o kartais ir reminiscencinius apmąstymus perteikiantys įrašai. Štai kad ir tokia sentencija: „There is not past, is only memory, there s no present, only a sense of consciousness. The future is nevert talk about“ (liet. *Nėra praeities, yra*

7 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. PAVB, JMPSC, f. JM – 143, p. 513.

8 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai: mintys apie teatrą režisūrą, meną*, [Panevėžys], [Apie 1974]. PAVB, JMPSC, f. JM – 167, p. 2.

Paskutinių Juozo Miltinio (1907–1994) gyvenimo metų įrašai.
PAVB JMPSC, f. JM–163.

*tik atmintis, nėra dabarties, yra tik suvokimas. Apie ateitį nekalbama*⁹. Čia kalbama apie tai, kad svarbiausias tikslas – atmintis ir sąmoningumas, dėl kurių išlieka reikšmingi įvykiai. Kitas įrašas toks: „Intelektas yra sugebėjimas *a priori* susieti vaizdinių įvairovę ir subordinuoti ją percepcijos vie-ningumui“¹⁰. Ši sentencija, kaip galima numanyti, yra paties režisieriaus fi-losofinių apmąstymų neseniai perskaičius tekstą išdava. Dar viename įrašė šalia prancūzų kalba užrašytų žodžių kalbama apie poelgių įvairumą ir vaizduotės ribotumą: „Mūsų vaizduotės sukurtų sprendimų skaičius nie- kad neprilygs beribei žmonių poelgių įvairovei“¹¹. Iš braižo galima nusta-tyti, kad šios mintys užrašytos dar tada, kai nestokota kūrybinės energijos,

- 9 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. PAVB, JMPSC, f. JM – 143, p. 517.
- 10 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. PAVB, JMPSC, f. JM – 143, p. 502.
- 11 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. PAVB, JMPSC, f. JM – 143, p. 504.

turėta ateities planų. Įrašuose išryškėja režisieriaus erudicija, vaizduotės lakumas, filosofinis požiūris į gyvenimą.

Gyvenimo saulėlydyje režisierių užplūdę jau kitokios mintys, greičiau gal net egzistenciniai klausimai pinasi su apmąstymais, pavyzdžiui: „Karštinčius tu ar dar veiklinčius? Ar kančia jungiasi su svaiginimu? Kas kenčia ir kas svaigsta?“ Kaip ir pakitusi rašysena, šie įrašai jau liudija didėjančią priešpriešą tarp dvasios ir silpstančio kūno¹², o šalia pateiktas sentencinis apibendrinimas, kad „kančia, jeigu ją išstveri, yra pati didžiausia patirtis aprėpimo pilnaty“¹³, tik papildo toliau įrašytas mintis. Neatsitiktinai prie J. Miltinio pavardės pažymėti skaičiai „1995 – 1907 = 88“¹⁴. Tai režisieriaus gimimo ir numanoma mirties data. Deja, režisieriui pergudrauti likimo nepavyko, ir tai patvirtina seną tiesą, kad egzistencinė duotybė dažniausiai atsitiktinė – ne žmogus renkasi gyvenimo įvykius, o gyvenimo įvykių seka pasirenka žmogų.

Dar viena J. Miltinio fondo įrašų grupė – įvairūs, su namais, ūkiu ir privačiais asmeniniais reikalais susiję įrašai, pvz.: „Antakalnio ligoninė“; „Berūkščio ligoninė“; „Birželio 30 d. paskutinė diena“; „Rytoj liepos 15 d. Dantys po savaitės“¹⁵ arba „Prancūzų ambasadorius dėžę vyno atsiuntė į ligoninę man Vilniun, raudono sauso vyno. 3 d. liepos sekmadienis“¹⁶. Yra lapelių, kuriuose užrašyti bičiulių, draugų, pažįstamų, gyvenamąjį namą administruojančios įstaigos telefonų numeriai, namų adresai¹⁷. Juose pažymėti ir kiti buičiai reikšmingi dalykai ar priminimai sau, pvz.: „Grįšiu į Panevėžį 7 d. liepos iš Viniaus Berūkščio ligoninės“¹⁸ arba „Užpilti rožių lapai spiritu 9 liepos“¹⁹. Kai kuriuose atsispindi per gyvenimą sukaupta patirtis, įsitikinimai, tokie kaip: „Kavos ir vyno funkcijos žmogaus galvoje ar kūno gyslose susipainioja – tai ir sudiev tvarkele“; „Kava širdį, vynas plaučius reguliuoja“²⁰. Šios grupės įrašuose, skirtingai nei kituose, atsiskleidžia

12 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1993–1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 163, p. 2524.

13 MILTINIS, Juozas. *Darbo kalendorius*, [Panevėžys], [1974]. PAVB, JMPSC, f. JM – 172, p. 2.

14 T MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1993–1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 163, p. 2.

15 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 120, p. 3–12.

16 Ten pat, lap. 3–12.

17 Ten pat, lap. 3–12.

18 MILTINIS, Juozas. *Užrašų knygutė*, [Panevėžys], [1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – p. 1–2.

19 Ten pat, p. 3–12.

20 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 120, p. 6.

privatus režisieriaus gyvenimas, yra daug informacijos apie jo aplinką, tos aplinkos žmones, jų pomėgius, įpročius, tarpusavio santykius. Kaip matyti, šios grupės įrašai – patys netikėčiausiais, padriki, mišrūs tekstai, kuriuose pateikta daug su asmens duomenimis susijusios informacijos, todėl juos viešinti ir plačiau aptarti būtų ne tik neetiška, bet ir neleistina.

Iš trumpųjų įrašų gausos būtina išskirti įvairius profesinius užrašus, kuriuos svarbu perduoti kitiems su spektakliu ar teatru susijusiems asmenims: aktoriams, pastatymų dalies vedėjui. Tai galima būtų iliustruoti tokiais pavyzdžiais: „II veiksmas Vac. grėsmė. Žaliūgas turi sąmoningai išsivyti Vacių pabaigoje II veiksmo“ arba „Pradžioje ir pabaigoje durų rakinėjimas. Dar vieno Budinčio režisieriaus prie mikrofono buvimas“ (skirtas direktoriui). Kai kur tokie įrašai atskleidžia ir istorinius faktus: „Pirmoji repeticija 6 gruodžio 1967 Naujuose Teatro Rūmuose mažojoje repeticijų salėje. Pradėta mizanscenuoti R. Lankausko pjesė „Viskas baigsis šiandien“. Baigiant repeticiją 13 val. 45 min. iš Kauno atvyko Rūmų autorius arch. A. Mikėnas“²¹.

Remiantis šiais trumpaisiais įrašais galima dar labiau atskleisti režisieriaus charakterio savybes, jo santykį su trupe, požiūrį į teatro tradiciją (taisykles). Įdomus įrašas, kurį teatre žinojo visi be išimties, – kad režisieriaus kėdė priklauso tik jam pačiam, ir, nesant jo, niekas negali jos užimti: „<...> Režisieriaus kėdė nėra žiūrovinė kėdė – ji jokiu atveju, jokiais aplinkybėmis negali būti užleidinėjama nei ministrui, nei motinai, nei kekšei geradarei, nei materialiniam rėmėjui (mecenatui), nei brangiausiam svečiui ar giminaičiui. Joje sėdi tik pats režisierius arba ji lieka tuščia, nors aplink būtų didžiausia spūstis. Tai apeiginė, hiaratinė kėdė, „pitijos trikojis <...>.“²² Taigi šiose inskripcijose daug informacijos, kuri apibūdina režisierių, profesines ir moralines jo nuostatas. Be to, šios grupės įrašai atveria teatro užkuliusius, kūrybinių sumanymų, darbo su aktoriais detales (skirtumus), per kurias atsiskleidžia J. Miltinio būdas ir charakterio savybės. Šios grupės įrašuose išsakomas J. Miltinio požiūris ir į kitas meno rūšis: kiną, televiziją.

21 MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapas*, [Panevėžys], 1967. PAVB. JMPSC, f. KV – 21.

22 MILTINIS, Juozas. *Laiškas Vaclovui Blėdžiui* [rankraštis], 1960 10 08 PAVB. JMPSC, f. KV – 19.

Apžvelgus trumpuosius J. Miltinio fondo įrašus galima teigti, kad šios inskripcijos yra privatūs režisieriaus kūriniai, kurie savitai papildo rankraštinių Juozo Miltinio fondo palikimą, be to, atveria įvairialypės režisieriaus asmenybės kodus, padeda pažinti pomėgius, atskleisti požiūrį į gyvenimo reiškinius, suvokti darbo su aktoriais metodus, perprasti mentalinį lauką, kuriame brendo ši asmenybė, ir aplinką. Žinoma, šiuose pavieniuose lapeliuose, kuriuose įvairaus pobūdžio informacija skirta sau, daug atvirumo, impulsyvumo, situatyvumo, todėl juos reikia vertinti kritiškai, bet jie neabejotinai reikšmingi kaip režisieriaus Juozo Miltinio asmenybę ir kūrybinę jo veiklą liudijantys artefaktai, taip pat yra svarbus šaltinis, tyrinėjant asmenybės raišką bei renkant biografinius duomenis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. GERLIAKIENĖ, Veronika. Trumpieji Vilniaus bažnyčių įrašai: klasifikacijos ir apibrėžties problemos. Iš *Literatūra*, 2004, t. 46 (3), p. 99–106.
2. MILTINIS, Juozas. *Darbo kalendorius*, [Panevėžys], [1974]. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, (toliau – PAVB), JMPSC, f. JM – 172
3. MILTINIS, Juozas. *Laiškas Vaclovui Blėdžiui* [rankraštis], 1960 10 08 PAVB. JMPSC, f. KV – 19.
4. MILTINIS, Juozas. *Užrašų knygutė*, [Panevėžys], [1994]. PAVB, JMPSC, f. JM
5. MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapas*, [Panevėžys], 1967. PAVB. JMPSC, f. KV – 21.
6. MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai* [Panevėžys], [Apie 1960, 1975–1980]. PAVB, JMPSC, f. JM – 143
7. MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1993–1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 163
8. MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai*, [Panevėžys], [1994]. PAVB, JMPSC, f. JM – 120
9. MILTINIS, Juozas. *Užrašų lapeliai: mintys apie teatrą režisūrą, meną*, [Panevėžys], [Apie 1974]. PAVB, JMPSC, f. JM – 167
10. PATIEJŪNIENĖ, Eglė. Inskripcijos ir epigrafi. Iš *Patiejūnienė, Eglė Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*. Vilnius: LLTI, 1998, p. 229–265
11. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 8. Vilnius, 2005, p. 149.

THE SHORT JUOZAS MILTINIS MANUSCRIPT FUND INSCRIPTIONS

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ

SUMMARY

The article presents an overview of the manuscript fund of director Juozas Miltinis' (1907-1994) short inscriptions. Based on the small literary forms of the classification system, these short inscriptions are systematized and classified according to the recorded information purposes (theme) and content. Analyzing the short inscriptions of the fund, there is disclosed personal identity, historical period, social and cultural context in which they were noted and functioned.

ŠIAULIŲ APSKRITIES POVILO VIŠINSKIO VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS DARBUOTOJŲ EGODOKUMENTAI: ATSIMINIMAI IŠ TREMTIES, DIENORAŠČIAI

AUDRONĖ BAŠKIENĖ

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, Aušros al. 62, LT-76235 Šiauliai, Lietuva.
El. paštas: a.baskiene@savb.lt

Straipsnyje nagrinėjami bibliotekos rankraščių fonde saugomi darbuotojų, gimusių tremtyje ar išgyvenusių tremtį, atsiminimai bei dienoraščiai. Bibliotekininkė Nijolia Kasparavičienė buvusių politinių kalinių ir tremtinių, dirbančių bibliotekoje, atsiminimus sudėjo į kraštotyros darbą „Ilgį tremties metai“ (1991). Užrašyti dešimties darbuotojų atsiminimai, kurie papildyti nuotraukomis ir dokumentais. 1991 m. ir 1992 m. tremtiniai organizavo ekspedicijas į Kazachstaną ir Sibirą. Taip atsirado du dienoraščiai „Antroji ekspedicija į Karlagą“ (1991 rugpjūčio 9–19 d.) ir „Po Sibiro platybes“ (1992 rugpjūčio 4–22 d.). Įspūdžius dienoraščio forma užrašė bibliotekininkė, tremtinių dukra Nijolia Kasparavičienė.

Pagrindinė mintis atsiminimuose – asmeninis likimas siejamas su Lietuvos likimu. Dienoraščiuose fiksuojamos aplankytos vietos, minimi sutikti žmonės, perteikiamas jų požiūris į praeitį, nuomonė apie nepriklausomos Lietuvos ateitį. Dienoraščių autorė nesinaudojo jokia literatūra, istorine medžiaga. Tai padieniui užfiksuoti faktai ir asmeniniai išgyvenimai.
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: atsiminimai, dienoraščiai, tremtis, kapinės, lageriai, Kazachstanas, Sibiras, tremtiniai, politiniai kaliniai.

Atminties institucijų kaupiamame rankraštiniame palikime svarbią vietą užima egodokumentai. Lietuvos bibliotekos atlieka savo misiją: telkia rankraštinius dokumentus, saugo juos ir rūpinasi jų sklaida. Jos puoselėja senas tradicijas, turi susiformavusias fondų struktūras. Biblioteka saugo ir tyrinėja ne itin gausų rankraštinį naujausių laikų palikimą.

Nuo 1989 m. vidurio apie represijas, genocidą, aukas ir jų budelius vis dažniau pradėta rašyti laikraščiuose, kalbėti mitinguose. Tai buvo akstinas ir mūsų bibliotekoje kaupti medžiagą apie skaudžius Lietuvos istorijos puslapius.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti bibliotekos rankraščių fonde saugomus darbuotojų, gimusių tremtyje ar išgyvenusių tremtį, atsiminimus bei dienoraščius. Bibliotekininkė Nijolia Kasparavičienė buvusių politinių kalinių ir tremtinių, dirbančių bibliotekoje, atsiminimus sudėjo į kraštotyros darbą „Ilgi tremties metai“ (1991). Užrašyta dešimties darbuotojų atsiminimai, kurie papildyti nuotraukomis ir dokumentais. 1991 m. ir 1992 m. tremtiniai organizavo ekspedicijas į Kazachstaną ir Sibirą. Taip atsirado du dienoraščiai: „Antroji ekspedicija į Karlagą“ (1991 rugpjūčio 9–19 d.) ir „Po Sibiro platybės“ (1992 rugpjūčio 4–22 d.). Įspūdžius dienoraščio forma užrašė bibliotekininkė, tremtinių dukra Nijolia Kasparavičienė.

Kas paskatino pradėti rinkti atsiminimus? 1990 m. birželio 14 d. Viešosios bibliotekos kraštotyros skyriuje surengta paroda „Be kaltės kalti“. Eksponuotos nuotraukos iš bibliotekoje dirbančių buvusių politinių kalinių ir tremtinių asmeninių albumų. Pasibaigus parodai kreiptasi į šiuos bendro likimo žmones ir paprašyta parašyti atsiminimus. Iš pateiktų dešimties atsiminimų dveji rašyti politinių kalinių, likusieji – gimusiųjų tremtyje). Vienų lūpomis kalba tėvų skausmas, nes į Lietuvą juos parsivežė visai mažus, kiti – sugrįžę vyresnieji – rašė ir savo prisiminimus. Įsidėmėtinas vienas atsiminimų bruožas – Tėvynės ilgesys ir savo likimo siejimas su Lietuvos likimu. Skaitant atsiminimus, svarbiausia buvo ne tremties vietoje viešpatavęs ir aprašytas enkavedistų smurtas, patyčios, vergiškas darbas, badas, ligos ar mirtis, o žmogus – jo emocijos, interesai, vertybės.

Štai Radviliškio gimnazijos 19-metė gimnazistė buvo apkaltinta po grindine veikla ir nuteista 8-eriems metams. Jos laukė sunki ir varginanti kelionė į Intos moterų lagerį. Kas merginai suteikė dvasinės stiprybės? Atsiminimų autorė rašo, kad išgyventi jai padėjo geroji Mama, Tėvynės ir artimųjų ilgesys: „Geroji mano Mama per visus tremties metus siuntė man iš Lietuvos siuntinius...“; „Spaudė širdį skausmas, jautėm didžiulę skriaudą ir begalinį Tėvynės ilgesį“; „Artimieji ir namų šiluma buvo toli... Šalia buvo klasės draugai. Jaunystė neleido liūdėti. Ilgesį, susikaupusį šir-

dy, išliedavome dainomis. Nepaprastai laukiami buvo laiškai iš Lietuvos ir brangūs, slapta perduoti Kazio Vaičiūno laiškėliai“¹.

1 iliustracija. Inta. Jadvyga su likimo draugėmis iš Latvijos, Estijos ir Ukrainos. Nuotrauka iš asmeninio politinės kalinės Jadvygos Benevičiūtės-Vaičiūnienės albumo. Fotografas nežinomas.

Kitas politinis kalinys prisimena, kad 1951 m. (būdamas 24-erių metų) už bendradarbiavimą su partizanais buvo nuteistas 25 metams ir ištremtas į Vorkutą. Jį išdavė savi. Išdavystės fenomeną apskritai reikėtų panagrinėti atskirai. Išdavystė Lietuvoje labai plačiai išsikerojusi. Tuo net išsiskiriame iš kitų kaimynų. Juk nei Vladimiras Dekanozovas, nei Lavrentijus Berija nežinojo, kuriuos asmenis reikia kankinti. Šį darbą atliko „savi“, kalbėję lietuvių kalba, dainavę liaudies dainas... Štai kaip atsiminimuose aprašomas suėmimas: „Aš ruošiausi vedyboms. Vestuvės turėjo įvykti 1950 m. spalio 29 d., o spalio 27 d. mane suėmė Ukmergės saugumas. Suėmė 8 žmones <....>. Suėmė ir mano pusbrolių Stasį Ratautą, nes jis taip pat Stasys Ratautas. Saugumiečiai nežinojo, kuris Stasys Ratautas padėjo partizanam. Bronius Banelis parodė jį mane, parodė net mano Ukmergėję pirktą muštuką.“².

1 *Ilgi tremties keliai: buvusių politinių kalinių ir tremtinių, dirbančių P. Višinskio bibliotekoje, atsiminimai* [rankraštis]. 1991, p. 7–11. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka (toliau ŠAVB).

2 Ten pat, p. 18.

Kas būdinga atsiminimams, kuriuos užrašė tie, kurie gimė tremtyje ir apie ją gali papasakoti tik iš tėvų pasakojimų? Didžioji dalis žmonių, rašiusių atsiminimus, gimė Irkuto srityje, dvi atsiminimų autorės – Krasnojarsko krašte ir viena Vorkutoje. Jų amžius, kai grįžo į Lietuvą, buvo nuo 4 mėn. iki 10 metų. Kelios atsiminimų ištraukos:

„Savo prisiminimų neturiu. Tik „iš tėvų pasakojimų visi tų kančių vaizdai ir žmonių paveikslai išplaukia tarsi gyvi“³.

„Niekada nesijaučiau, kad esu kuo nors nuskriausta, niekas neprimindavo, kad gimiau Sibire“⁴.

„Labiausia į atmintį įstrigo dažnai mamos dainuota daina: Nuo šalčio man lūpos pabalo. / Kartojau, ar grįšiu kada./ Prisimenu laisvę brangiausią, / Kai linko nunokę rugiai...“⁵ Mama – Tėvynė – Ilgesys... Tai įstrigo vaiko atmintyje.“

Štai kaip pateikiama savos šeimos tragedija: „Ankstyvą rytą [1949 kovo 24 d.] visus pažadino beldimas į duris. Buvo liepta ruoštis kelionėn. Išvažiuo kuo buvo apsilvilkę. Viskas liko kaime. Ten liko ir dviejų metų dukra Angelė. Neleido jos atsivežti... Šalčiai, sunkus darbas, maisto stoka, nerimas dėl Lietuvoje likusios dukros palaužė mamos sveikatą.“⁶

Nijolia, kuri rinko atsiminimus, rašo: „Kai gavau pasą, vienus domino neįprasta vardo galūnė (taip išvertė iš rusų kalba išduoto gimimo liudijimo), kitus – gimimo vieta. O man buvo sunku suprasti, kuo aš kalta“. Žmogus jaučiasi be kaltės kaltas. Dar vienas skaudus prisiminimas: „Ir kai manęs kartą, ieškant darbo, paklausė, už ką tėvai išvežti, ar reabilituoti (tada tas žodis buvo nelabai suprantamas) nežinojau, ką atsakyti. Nesupratau, kur mano, žemdirbio anūkės, kaltė.“ Tėvynės ilgesys palietė ir vaiko sielą. Atsiminimuose rašoma: „Atvažiavę tėvų tremties draugai vis mane sibiraiška vadino, o kai uždainuodavo: Ir tas dulkėtas traukinys / Taip toli nuvažiuo. / Prisimenu, mamyte, aš / Tas pievas, kur žaliavo, savo vaikiška širdim jausdavau, kad tais žodžiais didelis ilgesys ir skausmas išsakomas...“⁷

3 Ten pat, p. 25

4 Ten pat, p. 29

5 Ten pat, p. 31

6 Ten pat, p. 33

7 Ten pat, p. 39, 41

Dar vienuose atsiminimuose minima, kad vieta, kurioje ji gimė, jos asmenybei turėjo neigiamą įtaką: „Gimimas Sibire slėgė mane, ilgus metus kamavo nevisavertiškumo jausmas, gėda buvo prisipažinti, kad ten esu gimusi.“⁸

Tremtinės Genovaitės atsiminimuose plačiai aprašoma Sibiro gamta ir klimatas: „Tundroje augo gėlės, bet, kiek atsimenu, tik geltonos spalvos burbulai ir plukės. <...> rugpjūčio viduryje prasideda ruduo, o už mėnesio prisninga. Vienais metais prisnigo net rugpjūčio mėnesį. Mėlynės su mama rinkome ant sniego... Spalio mėnesį prasideda poliarinė naktis, kuri tęsiasi iki kovo mėn. Išaušta tik vienai valandai. Žiemą labai daug sniego... Mes,

vaikai, iš sniego statydavome rūmus ir laukdavome sniego karalienės.“ Džiugius prisiminimus keičia skaudūs: pasakojama, kad prie namų buvo pasodinta avių, jos gražiai sužaliavo, tačiau grįžęs iš darbo kaimynas totoris į jas nusišluostė purvinus batus. „Verčiau, buvo labai gaila sutrypto darželio“. Iš pasakojimo matyti, kad Genovaitė buvo lyriška, jausminga asmenybė. Atsiminimuose justi įdomus požiūris į vietinius gyventojus – komius. Vaizdingai aprašomi jų rūbai. Pasakojama, kad keistą išpūdį keldavo jų elgesys, dar keistesnis atrodė mentalitetas: „Nešiodavosi prie juostos prisirišę žalias elnio kepenis ir specialų lenktą peiliuką. Užsimano valgyti, įsikiša kepenis į burną ir prie lūpos atsipjauna. Komiai labai mėgsta „ugninį vandenį“. Įkaušę vis priekaištaudavo, kad užkariavom jų kraštą. Niekaip negalėjo suprasti, kad atvažiavom čia ne savo noru.“⁹

2 iliustracija. Vorkuta. Genutė pirmą iš kairės su mama. 1959 01 20. Nuotrauka iš asmeninio Genovaitės Valiūskytės-Lukošiūnienės albumo. Fotografas nežinomas.

8 Ten pat, p. 45

9 Ten pat, p. 49, 50

Kaip minėta straipsnio pradžioje, darbe taip pat bus apžvelgiami dienoraščiai, kuriuose užrašyti dienos įvykiai iš ekspedicijų po Kazachstaną ir Sibirą. Dienoraščiuose užfiksuotos lankytos vietos, minimi sutikti žmonės, perteikiamas jų požiūris į praeitį, nuomonė apie nepriklausomos Lietuvos ateitį. Dienoraščių autorė nesinaudojo jokia literatūra, istorine medžiaga. Tai padieniui užfiksuoti faktai ir asmeniniai išgyvenimai.

DIENORAŠTIS „ANTROJI EKSPEDICIJA Į KARLAGĄ“

Pirmiausia trumpai apie dienoraščių autorę. Dienoraščio, rašyto ekspedicijos į Kazachstaną pradžioje, ji rašo: „Aš, Nijolia Kasparavičienė, tremtinių dukra, gimiau Krasnojarsko krašte. Į Lietuvą tėvai grįžo [1958 m.], kai man buvo dveji metai. Dirbu Povilo Višinskio bibliotekos kraštotyros skyriuje. Į ekspediciją vykau norėdama geriau suvokti tai, ką išgyveno mano tėvai. Sukrečiantis vaizdas. Sunku apsaityti tai, ką jausti, liedsdamas buvusių lagerių sienas, matydamas išniekintus kapus. O šalia tavęs žmonės, kurių gražiausius jaunystės metus surijo lageriai... Važiavau tik pamatyti, bet ten gimė sumanymas viską aprašyti.“¹⁰

Kazachstane buvo sukurtas platus lagerių tinklas. Pokario metais stalininis režimas į Karagandos sritį nusiuntė daugybę tremtinių iš įvairių tautų, taip pat lietuvių. Šis kraštas buvo turtingas anglių, joms kasti sovietinis režimas nusprendė pasinaudoti pigia darbo jėga.

Dienos įvykiai ekspedicijoje fiksuoti dėl savęs (asmeniniais tikslais). Tai jau antra tremtinių organizuota ekspedicija į Karlagą, kuri įvyko 1991 m. rugpjūčio 9–19 d. Keliautojų grupę sudarė 20 žmonių: 6 politiniai kaliniai, 13 ieškojo artimųjų kapų, 2 domėjosi tremtimi, rinko informaciją, tarp jų dar buvo kunigas, grupės vadovas ir Nijolia – tremtinių dukra, kuri rašė dienoraštį visas 10 dienų.

Dienoraščio pradžioje autorė fiksavo pirmuosius kelionės momentus nuo Šiaulių turizmo firmos durų. Jaučiama pakili nuotaika, ryžtas atlikti didelius darbus, tačiau sovietinė netvarka ir biurokratija, kaip paašškėjo vėliau, ekspedicijos dalyvių laukė jau Maskvoje...

10 Antroji ekspedicija į Karlagą. 1991 rugpjūčio 9–19 d. [ekspedicijos užrašai; rankraštis]. 1992, p. 5. (ŠAVB).

Kaip rašoma toliau, pagaliau pasirodė Kazachstano žemė, Karaganda. Žmonės apėmė dvejopi jausmai ir atsiminimai. „Moterų, praleidusių čia savo jaunystę, akyse suspindo ašaros. Vyrai buvo kietesni. Tik vėliau prisipažino, kad širdys neramiai suspurdėjo, o visi kartu kalbėjo apie buranus (vasarą smėlio, o žiemą – sniego sūkurius), prisiminė, kaip jų laukdavo, nes tada į darbą niekas nevarydavo“¹¹.

Nuo pirmų kelionės dienų prie stalo buvo meldžiamasi. Dienoraščio autorė rašo, kad visiems susėdus prie bendro stalo, kunigas atsistojo ir pasakė: „Jūs kaip norit, o aš melsiuos. Visi atsistojom ir sukalbėjom maldele. Pavalgę visada padėkodavom Dievui. Kokie paprasti, bet prasmingi žodžiai. Ir visą kelionės laiką žmonės buvo vieni kitiems dėmesingi. Malda suartino žmones.“¹²

Kaip pasakojama šaltinyje, trečią kelionės dieną apsilankyta pirmame lageryje Spaske, esančiame už 37 km nuo Karagandos. Rasti išlikę barakų griuvėsiai, tačiau prieiti prie jų nebuvo galima, nes dabar ten įkurtas karinis dalinys. Aplink buvo matyti surūdijusi spygliuota viela, apraizgiusi kelių ekspedicijos dalyvių jaunystę. Skaudžiai praeičiai atminti buvo atlaužti keli gabalėliai vielos.

Toliau rašoma, kad lankytasi netoli esančiose lagerio kapinėse. Dienoraščio autorė buvo sukrėsta, kadangi tik gerai išsiūrėjus galima buvo pastebėti stepių žole apaugusias kauburėlių eiles. Tik kai kur buvo išlikusių kryželių. Dvi seserys, kurios ieškojo tėvo kapo, suklupo prie vieno kryželio, pabėrė žemių nuo mamos kapo, padėjo gėlių, pasodino rūtų... Tebūnie tai tėvo kapas, tebūnie jam lengva Kazachstano žemė. Žvakės liepsnoje atsispindėjo širdy nešiotas ilgesys ir meilė. Visi meldėsi, paskui užtraukė giesmę „Lietuva brangi“.

Vėliau ekspedicijos dalyviai atvažiavo į Abajaus miestelį. Abajuje ir Karabase jie pastatė atminimo lentas, stabtelėjo prie kapinių. Dienoraščio autorę be galo nustebino vietinių gyventojų nesidomėjimas mirusiaisiais, palaidotais prieš metus – dvejus. Ant kapų taip pat šiureno stepių žolė, tie patys dygūs krūmeliai. Lietuvių delegacija patraukė vietinių dėmesį. „Mes meldėmės, giedojom, deginom žvakutes, klausėm eilių. Mes važiuojom tūkstančius kilometrų, kad pabūtume šalia savų...“¹³

11 Ten pat, p. 10

12 Ten pat, p. 11

13 Ten pat, p. 16

Ekspedicijos dalyviai pamatė tokį vaizdą – griovė buvusius saugumo rūmus. Pastebėjus iš skiedrų ir kažkokios rišamosios medžiagos padarytus luitus, vieną iš ekspedicijos dalyvių užplūdo prisiminimai. Kažkada tai teko gaminti...

Ekspedicijos dalyviai sutiko lietuvį, kuris jau buvo pažįstamas iš pirmos ekspedicijos. Jis atvežė bidonėlį vandens. Šis indas, tarnavęs visą ekspedicijos laiką, vėliau pradėtas eksponuoti Lietuvos muziejuje kaip Karlago ekspedicijos eksponatas. Apsilankyta to lietuvio namuose: paaiškėjo, kad tai puikus šeimininkas, namai visko pilni. Jis su džiaugsmu pranešė, kad kitais metais grįš į Lietuvą... Prasitarė, kad jau ir namą Tauragėje nusipirko.

Džiugius įspūdžius ekspedicijoje, kaip rodo dienoraštis, keitė skausmingi. Toliau vėl aprašomos kapinės. Išižiūrėjus į užrašus metalinėse plokštelėse, paaiškėjo, kad čia palaidoti kūdikiai. Netoliese buvo moterų lageriai...¹⁴ Atkreiptinas dėmesys į tai, kaip dienoraščio puslapiuose pakito nuotaika. Džiaugsmą pakeitė nusivylimas, skaudūs sukrėtimai...

Dienoraštyje aprašomos ir Dolinkos kapinės... Minima, kad šalia – plytiniai pastatai, kuriuos pamatę sujudo keli ekspedicijos nariai. „Nors praėjo daugiau kaip keturios dešimtys metų, čia tebestovi toks pat garo katilas, kurio garų slėgimą reguliavo Izabelė, tokie pat karučiai ir nė kiek nepakitęs plytų įvežimas į džiovinimo krosnis, mažai tepakitęs plytų pjaustymo įrankis, kuriuo dirbo Algirdas. Apžiūrėjęs sukrautas plytų krūvas, nusprendė, kad jie gamino dailesnes plytas...“¹⁵. Vėl prisiminimai, kurių laikas neištrynė...

Dienoraštyje pasakojama, kad ekspedicijos dalyviai atvyko į Ekibastūzą. Autorė mini, jog kiekvienoje ilgesnėje kelionėje kunigas skaitė Šventąjį Raštą. Čia svarbus tikėjimo momentas, kuris vienijo ir ramino visus ilgoje kelionėje. Paaiškėjo, kad mieste nebėra lagerio, vietoje jo – stadionas. Dar ir dabar kai kurie miesto valdžios atstovai mėgina įrodyti, kad Ekibastūzas – komjaunuoliškų statybų miestas, kad lageriuose gyventi buvo gera. Tiems žmonėms tiesa nereikalinga, jie nepritaria minčiai mieste pastatyti bent atminimo lentą stalinizmo aukoms atminti. Dienoraščio autorei sunku suprasti tokį abejingumą ir trumparegiškumą istorijos atžvilgiu. Kaip rašoma toliau, vėl privažiuta kapinės... Tiksliau – išniekinti kapinių

¹⁴ Ten pat, p. 18

¹⁵ Ten pat, p. 19

kauburėliai. „Kas niekino kapus, ko ieškojo, galima tik spėlioti. Duobėse – kaulai, karstų liekanos ir vienas vienintelis aplūžęs kryželis.“ Viena iš kelionės dalyvių suklupo, apkaišė kapą gėlėmis, kaulus užpylė žemėmis, uždegė žvakių, ant kapo užpylė Lietuvos žemės... Visi giedojo „Marija, Marija“, meldėsi¹⁶. Tai itin jautri dienoraščio vieta, kuri atskleidžia moteriškai jautrią dienoraščio autorės širdį.

3 iliustracija. Kazachstanas. Ekibastūzo kapinės. 1991 m. rugpjūtis. Petro Gedmino nuotrauka.

Taip pat sužinome, kad aplankyta šachta, kurioje dirbo politiniai kaliniai. Tačiau iš dienoraščio just, kad vietinės valdžios ekspedicijos dalyviai buvo priimti nedraugiškai... Paaiškėja, kad iki šiol ten dirba keli lietuviai, o vienas iš kieme sutiktų darbininkų prasitarė, kad apie 1970 m. jis rado kaulinių laiškų, kuriuos sudegino, nes tais laikais dar niekam rodyti negalėjo...

Toliau rašoma, kad atvykus į Petropavlovską, keliautojus čia pasitiko ekskursijų vadovė, kurią suglumino ekspedicijos dalyvių norai ir tikslai. Ji taip pat papasakojo, kad spaudoje buvo minimos kankinių pavardės.

Šaltinis atskleidžia, kad dar daug skaudžių istorijos faktų slepia kalėjimų sienos, seni geležiniai vartai, pro kuriuos praėjo iki šiol nežinomas žmonių

¹⁶ Ten pat, p. 21

skaičius, prie Odų fabriko apgriuvę barakai, o senojo tilto per Išimo upę jau nebėra... Atkreipiamas dėmesys, kaip svarbu išsaugoti praeitį ateičiai...

Iš dienoraščio sužinome, kad vėliau visi susitiko su grupe „MEMORIA-LAS“, kuri padeda ieškoti lagerių ir kapaviečių. Tačiau paaiškėjo, kad ir jie maža ką tepadeda... Kapinėse – vėl tie patys žemės kauburėliai, užžėlę žole. Dienoraštyje keliamas retorinis klausimas: „Ką saugo balti beržų kamienai, kam šnarina savo žalias kasas....?“ (justi dienoraščio autorės nusivylimas).

DIENORAŠTIS „PO SIBIRO PLATYBES“ (1992 M. RUGPJŪČIO 4–22 DIENOS)

Kas paskatino po metų Nijoliją vykti į Sibirą? Dienoraščio pradžioje rašoma: „Seniai svajoju aplankyti savo gimtinę. Kiek aš save atmenu, gyvenam Kairiuose. O čia tėvai atvažiavo tik 1958 m. iš Sibiro. Mano metrikai parašyti tik rusų kalba. Vargdavau žemesnėse klasėse, kai reikėdavo pildyti kažkokias anketas ir nurodyti gimimo vietą. Ne visai lengva būdavo atsiminti: Krasnojarsko kraštas, Murmansko rajonas, Murta. O kai šešiolikos sulaukusi gavau pasą, radau įmantriai parašytą savo vardą: Nijolia. Taip jį išvertė raštingi pasininkai.¹⁷

Kaip rašo autorė, rugpjūčio 14 d. išvyko 9 žmonių grupė. Šį kartą Nijolia į kelionę pasiėmė 13-metį sūnų Paulių. Dienoraštyje rašoma, kad kelionė į Irkutską buvo ilga. O ten nuvykus išryškėjo įdomus požiūris į pabaltijiečius. Viename iš Irkutsko viešbučių administratorė su neslėpiama pašaipa ir ironija pranešė, kad „mums, pabaltijiečiams, nakvynė kainuos po 1200 rub“. Dienoraščio autorė išduoda, kad teko rinktis nakvynę viešbutyje – vagone už 50 rub.¹⁸

Dienoraštyje randame įrašą apie tai, kad dalis grupės narių vyko link Baikalo. Pakeliui jie sutiko jauną moterį, kuri kalbėjo lietuviškai. Pasirodo, jos vyras lietuvis. Ji vyko pas seserį į pirtį. Pakvietė ir ekspedijios dalyvius.

Sprendžiant iš dienoraščio pasakojimų, ekspedijios dalyvius džiugino graži Sibiro gamta. Aprašoma, kaip saulė nušviesdavo vieną už kitą didingesnius ir gražesnius, medžiais apaugusius kalnus. Mėginta įsivaizduoti,

¹⁷ *Po Sibiro platybės [1992 rugpjūčio 4–22 d. ekspedijios užrašai; rankraštis].* 1992, p. 3. (ŠAVB).

¹⁸ Ten pat, p. 11

kaip čia spalvinga rudenį. Apsilankyta seisminėje stotyje. Čia, nuostabiame gamtos prieglobstyje, toli nuo mašinų ūžesio, fabrikų dūmų gyvena ir dirba žmonės.

Dienoraščio autorė pastebi, kad ten, Sibiro platybėje kitaip žiūrima į žmogų. Ji pasakoja, kad tenykščiai žmonės vaišino, kuo turėjo, palydėjo į pirtį, atgaivino šaltomis sultimis.¹⁹

Dienoraštyje fiksuojami vieno iš ekspedicijos dalyvio įspūdžiai, kurių esmė ta, kad teko vienoje kupė būti su šnekiais, įgėrusiais vyrukais. Jie žinojo apie Bodaibo aukso kasyklas, kuriose jaunystę praleido ir Algis. Jų manymu, mes „esame fašistai, per mažai dar mus Stalinas naikino. Ką mes be rusų veiksime, juk nemokame nei dirbti, nei vadovauti. Žodžiu, esam nemokšos, ir mūsų laukia pražūtis, atsiskyrus nuo didžiosios šalies“²⁰. Tai sukrėtė dienoraščio autorę.

Iš minėto dienoraščio sužinome, kad Biriusinske sutikta lietuvė Matilda, kuri pakvietė užėti. Sugužėjus į jos trobą, nustebino tvarka, švara, kambariai buvo išpuošti jos kurtais rankdarbiais. Apsukri šeimininkė išvirė arbatos, pripjaustė pomidorų, agurkų, pastatė „Stikloriezo“ butelį... Dienoraščio autorė nustebo sužinojusi, kokią klaidingą nuomonę apie lietuvius formuoja televizija ir radijas: „Kad lietuviai veja rusus iš Lietuvos, šaudo. Kai ėjom į kapines, prašo žodžio „rusai“ neminėti. Geriau vadinti „skeltanagiais“, nes tuo atveju aplinkiniai nesupras, apie ką kalbama.“²¹

Toliau rašoma, kad ieškant lietuvių kapų, sustota prie japonų kapų. Pabrėžiama, kad padarytas didžiulis darbas: pažymėta kapavietė, palaikiai bus sudeginti, o pelenai išvežti į Japoniją. Ant kalno – japonų atminimo kryžius. Nusivylusi dienoraščio autorė rašo, kad „tiksliai nustatyti kapinių vietą sunku. Viskas apaugę medžiais ir krūmais. Aišku, kad turėjo būti nemaži plotai. Kai gerai įsižiūri, lyg ir matosi kauburėliai. Kazachstane buvo paprasčiau. Stepėj medžių nėra ir kauburėliai matosi. Uždegėm žvakutę, maldą sukalbėjome. Labai sunku buvo prieš savo bejėgiškumą. Japonai palikus namo veža, o mes net vietos nežinome ir įamžinti negalime.“²²

19 Ten pat, p. 14

20 Ten pat, p. 18

21 Ten pat, p. 19

22 Ten pat, p. 24

4 iliustracija. Sibiras. Murta. Prie svetimo vaikystės namo. Dienoraščio autorė Nijolia Kasparavičienė stovi antra iš kairės. 1992 m. rugpjūtis. Algirdo Kamantausko nuotrauka.

Rugpjūčio 16 dieną pastebime dienoraščio autorę esant apimtą euforijos – ji vyksta į savo gimtąją vietą – Murtą. Justi, kad jai neramu širdyje. „Važiuojame pustuščiame minkštame autobuse. Abipus kelio matėsi platūs laukai ir miškai. Pravažiuojame vieną gyvenvietę. Kur ta Didžioji Murta? Kokia ji? Pasiėmiau pasą, atverčiau savo gimimo vietos adresą ir nuėjau pasiklausti vairuotojo, ar mes ten pateksim. Nuramino, sako, kaip tik ten ir nuvažiuosit.“²³

Atvažiavę į kaimą, ekspedicijos dalyviai ieškojo gatvės. Galų gale jiems pavyko rasti tetą Lizą, kuri prisiminė Nijolios tėvus, mamos ir tėvo seseris. Deja, paaiškėjo, kad namas, kurį statė tėvas ir kuris pikty žmonių buvo padegtas, paskui vėl atstatytas, dabar jau nugriautas, mat kliudė milicijos pastatų statybai. Todėl gimtąją vietą čia priminė tik saujelė žemių, paimta iš buvusių pamatų vietos... Vėliau visi buvo pakviesti prie stalo, ten buvo vaišinami kaip giminės ar seni geri draugai.

„Nusifotografavę prie Mitrofanovų namų, išėjome į kapines. Vietoje, kur buvo laidojami lietuviai, – sutrešę ir išgriuvę kryžiai, tvorelės. Ant kryžių įskaitomos tik dvi pavardės: Gurčina ir Skirutienė. Skaudūs prisiminimai – dienoraščių autorės broliukas palaidotas Skirutienės kape. Kapas aptvarkomas, uždegamos žvakutės, sukalbama malda...“²⁴

²³ Ten pat, p. 40

²⁴ Ten pat, p. 41

Likus keturioms dienoms iki kelionės pabaigos ekspedicijos dalyvių dar laukė kelionė į Novokuznecką, kur lageriuose teko pabuvoti Ignui – vienam iš ekspedicijos dalyvių. Atvykus paaiškėjo, kad buvusio Nakazako lagerio teritorijoje įkurta pionierių stovykla. Teritorija ten aptverta tinkline viela, stovi mediniai nameliai, gipsinės pionierių skulptūros. Tylu ir nyku. Nė gyvos dvasios. Pastatų langai išdauzyti. Graži gamta. Ignas prisimena, kaip gulėdamas ant narų žiūrėdavo pro barako langą ir svajodavo, kada grįš į gimtinę.... Dienoraščio puslapiuose atsisipindi ne tik dienoraščio autorės, bet ir kitų ekspedicijos dalyvių nuotaikos.

Toliau aprašoma kelionė link Novosibirsko. Pasakojama apie traukinyje sutiktą jauną rusą. Užsimezgas pokalbiui, pastarasis papasakojo, kad važiuos į Ukrainą: ten geriau, lengvesnis pragyvenimas. Dienoraščio autorė stebisi: „O tėvynė? Meilė jai?“ – „Šito jausmo nėra. Tėvynė ten, kur daugiau moka, kur geresnis ir lengvesnis gyvenimas. Ne veltui dainuojama Šyroka strana moja rodnaja...“²⁵

IŠVADOS

Šiame straipsnyje bandyta apžvelgti egodokumentus, kuriuose paliesta gerai pažįstama skaudžios Lietuvos istorijos tema – tremtis, tačiau čia tai padaryta kiek kitu aspektu. Politinių kalinių ir tremtinių atsiminimuose pagrindiniai koncentrai yra šie: asmens likimas siejamas su Lietuvos likimu, didžiąją atsiminimų dalį sudaro tėvų pasakojimai, kai kuriuose atsiminimuose jaučiamas negatyvus požiūris į gimimo vietą.

Dienoraščiuose nefiksuojami istoriniai įvykiai. Juose aprašomi skaudžios praeities dalykai – lageriai ir kapinės, o kaip atsvara tam pateikiami nuostabūs Sibiro gamtos vaizdai. Dienoraščio autorė stebisi, kodėl vietiniai gyventojai nesuvokia ekspedicijos dalyvių noro aplankyti savo skaudžios jaunystės vietas, rasti artimųjų kapus, parsivežti artimųjų palaikus, statyti atminimo lentas ar ignoruoja jį. Tačiau vietinių gyventojų svetinumas tai atperka.

25 Ten pat, p. 45

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

1. *Antroji ekspedicija į Karlagą, 1991 rugpjūčio 9–19 d.* [ekspedicijos užrašai ; rankraštis]. Užrašė Nijolia Kasparavičienė. Šiauliai–Karlagas, 1992. 66 p. : iliustr. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka.
2. *Ilgį tremties keliai: buvusių politinių kalinių ir tremtinių, dirbančių Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešojoje bibliotekoje atsiminimai* [rankraštis]. 1991. 55 p. : iliustr. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka.
3. *Po Sibiro platybes* [1992 rugpjūčio 4–22 d. ekspedicijos užrašai ; rankraštis]. Užrašė Nijolia Kasparavičienė. 1992. 66 p. : iliustr. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka.

POVILAS VIŠINSKIS ŠIAULIAI COUNTY PUBLIC LIBRARY
EMPLOYEES' EGO-DOCUMENTS: MEMOIRS AND DIARIES OF
DEPORTATIONS

AUDRONĖ BAŠKIENĖ

SUMMARY

The article examines the memoirs and diaries written by the library employees who were born in exile and survived it. The ego-documents are kept in the library Manuscript Fund. The librarian Nijolia Kasparavičienė has assembled them into the local lore work „Long Years of Exile (1991). The collection consists of written personal memoirs of ten library employees, former political prisoners and deportees, who appended their ego-documents with photographs and documents. In 1991–1992 the former deportees organized expeditions to Kazakhstan and Siberia. In such a way two diaries titled as *The Second Expedition to Carlag* (1991, August 9–19) and „*The Siberia reaches*“ (1992, August 4–22) were formed. The impressions of the expeditions were written down in a diary form by the librarian, the deportees' daughter Nijolia Kasparavičienė. The basic idea of the memoirs suggests that one's own destiny is marked by the fate of the native country Lithuania. The diary recorded the visited places, the encountered people who had expressed their attitude about the past and the prediction about independent Lithuania's future. The author of the diaries did not use any literature or historical material. The diaries recorded only personal experiences, data and events.

Šaltinio publikacija

JONO VITARTO (JAN MICHAŁ WITORT) 1888 METŲ STRAIPSNIS APIE PANEVĖŽIO KRAŠTĄ: KORESPONDENCINIO PRANEŠIMO TURINYS IR EGODOKUMENTINĖ VERTĖ

MONIKA BOGDZEVIČ, ARŪNAS VYŠNIAUSKAS

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Polonistikos centras, Universiteto g. 5, Vilnius,
LT-01513, Lietuva. El. paštas monique.bogdziewicz@gmail.com

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Humanitarinių mokslų katedra, Šilo g. 5A,
LT-10322, Vilnius, Lietuva. El. paštas vysniauskas@gmail.com

Šioje publikacijoje skelbiamas J. W. inicialais pasirašyto Jono Vitarto (Jan Witort) straipsnio vertimas į lietuvių kalbą. Straipsnio originalas pavadinimu „Stosunki na Żmudzi“ lenkų kalba buvo paskelbtas Sankt Peterburge leistame lenkų laikraštyje „Kraj“ (1888 m. Nr. 31). Pažymėtina, kad senasis tekstas gali būti įdomus šiuolaikiniam skaitytojui kaip vertingas pirminis šaltinis, visų pirma, vietos istorijos, Panevėžio ir jo krašto praeities pažinimo požiūriu. Nagrinėjamas klausimas, ar tas 1888 m. rašytas straipsnis gali būti laikomas egodokumentiniu paveldu. Laikomasi nuomonės, kad tai nėra aiškiai išreikštas egodokumentas, tačiau tam tikrą egodokumentinę vertę jis turi, nes kai kurios teksto vietos leidžia spręsti apie autoriaus kaip įvykių liudininko nuotaiką, vertinimą, asmenybės bruožus, interesus, viltis, siekius bei vizijas. Remiantis J. Vitarto straipsniu ir kai kuriomis kitomis publikacijomis, taip pat nagrinėjama istorinė regioninės Panevėžio priklausomybės samprata, pažymima, kad laikui bėgant ji kito. Be to, atkreipiamas dėmesys, kad lietuvių ir lenkų požiūris traktuojant Žemaitijos teritoriją, taip pat teritorinę Lietuvos suvokimą nebūtinai sutapo, o kai kurie regioninio traktavimo skirtumai lietuviškoje ir lenkiškoje mokslinėje literatūroje išliko iki mūsų dienų.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: „Kraj“, Jonas Vitartas, Jan Witort, Panevėžys, Žemaitija, egodokumentinė vertė, lenkų kalba, bajorai, valstiečiai, emigracija.

Idėja parengti šią publikaciją gimė 2014–2015 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą tyrimo projektą „*Lietuviai ir lenkai*“ (1887). *Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*¹. Gilinantis į J. Šliūpo lenkų kalba parašytos ir paskelbtos brošiūros *Litwini i Polacy*² pasirodymo aplinkybes, jos sukeltą reakciją, pavyko sužinoti, kad žinomo lietuvių veikėjo tekstas sulaukė plačios recenzijos, kuri 1889 m. buvo išspausdinta literatūriniame Rusijos imperijos sostinėje Sankt Peterburge leisto savaitraščio *Kraj* priede *Przegląd Literacki*³. Ilgo, net penkiuose numeriuose spausdinto recenzuoto straipsnio, redakcijos iniciatyva pavadinto *Litvomanai* (lenk. *Litwomani*), autorius buvo Jonas Vitartas (Jan Michał Witort) iš Panevėžio. Tai prie lenkiškos kultūros pritapęs Lietuvos bajoras, žinomas istoriografijoje dėl savo revoliucinės veiklos jaunystėje, o paskui dėl to, kad spaudoje ėmė garsėti kaip savamokslis etnografijos tyrinėtojas ir publicistas, skelbęs darbus lenkų kalba.

J. Vitartas (1853–1903) gimė Pauslajo dvare, Anciškio (Aukštadvario) parapijoje, tuometinėje Panevėžio apskrityje. Dabar ši vietovė yra Kėdainių rajono Truskavos seniūnijoje. J. Vitartas lietuviškoje istoriografijoje yra minimas, tačiau, kaip rašo lietuvių tyrinėtojas Arūnas Astramskas, „jo publicistika ir mokslinis palikimas Lietuvos visuomenei vis dar sunkiai prieinami, menkai įtraukti į praeities tyrėjų akiratį“⁴. Išsamiausią akademinį tekstą apie J. Vitartą kaip tyrinėtoją lietuviškai 1993 m. yra paskelbęs V. Milius⁵, apie jo revoliucinę veiklą rašė V. Merkys⁶. Stambiausias veikalas

1 Projekto vadovas – dr. Arūnas Vyšniauskas, Vilniaus universiteto, Istorijos fakulteto, Naujosios istorijos katedros vyresnysis mokslo darbuotojas. Projekto finansavimo sutartis LIT-8-83.

2 SZLUPAS, Jan. *Litwini i Polacy*. New York: nakladem i drukiem redakcyi „Lietuviszkasis balsas“, 1887.

3 WITORT, Jan. *Litwomani. Przegląd Literacki*. Dodatek do „Kraju“. Petersburg, 1889, 11 (23) sierpnia, Nr. 32, s. 1–4; Ibidem, 1889, 18 (30) sierpnia, Nr. 33, s. 3–5; Ibidem, 1889, 25 sierpnia (6 września), Nr. 34, s. 12–15; Ibidem, 1889, 1 (13) września, Nr. 35, s. 9–11; Ibidem, 1889, 8 (20) września, Nr. 36, s. 8–10.

4 ASTRAMSKAS, Arūnas. Revoliucionierius, publicistas ir mokslininkas Jonas Vitartas. *Žiemgala*. 2013 Nr. 1, p. 28–30.

5 MILIUS, Vacys. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 98–117.

6 MERKYS, Vytautas. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1967, p. 23–35.

lenkų kalba yra 2011 m. išleista A. Gomulos (*Anna Gomóła*) monografija apie J. Vitartą kaip mokslininką⁷.

1889 m. paskelbtas kritiškas J. Vitarto straipsnis apie J. Šliūpo brošiūrą *Litwini i Polacy* apskritai buvo pirmoji jo publikacija spaudoje, pasirašyta tikruoju vardu ir pavarde. Gali kilti klausimas, kodėl dar plačiau niekam nežinomo autoriaus, kuris siekė aukštojo mokslo, bet jo nebaigė, už politinę veiklą buvo ištremtas, grįžo iš tremties ir neilgai trukus apsigyveno netoli Panevėžio (kelis kartus pakeitė gyvenamąją vietą), darbai buvo publikuojami solidžiam Rusijos imperijos sostinėje leistame leidinyje lenkų kalba, tiksliau – literatūriniame, savaitiniame jo priede. Atsakymą į tai galima rasti J. Vitarto autobiografijoje⁸ ir lenkų istoriografijoje.

J. Vitartas jau anksčiau buvo užmezgęs ryšius su Liudomiru Grendyšinskiu (Ludomir Grendyszyński), todėl ir autobiografijoje jį vadina „kolega“. Pastarasis 1887–1890 m. laikraščio *Kraj* redakcijoje Peterburge ėjo atsakingas pirmojo sekretoriaus pareigas⁹. Dar iki 1889 m. J. Vitartas pradėjo bendradarbiauti su šio laikraščio redakcija. Lenkų tyrinėtojai mano, kad jame kriptonimais „J. W.“ arba „W“ pasirašyti straipsniai gali būti priskiriami J. Vitartui (Jan Witort)¹⁰.

Šiai nuomonei galima pritarti bent jau dėl „J. W.“ pasirašyto straipsnio, kuris laikraščio *Kraj* puslapiuose pasirodė 1888 m. vasarą (Nr. 31). Tame pranešime autorius aprašė išpūdžius, patirtus jam atvykus į Panevėžį, kuriame nebuvo buvęs 13 metų¹¹. Kadangi J. Vitarto straipsnis pasirodė originalus ir informatyvus, nutarta išversti jį į lietuvių kalbą ir paskelbti šiuolaikiniams skaitytojams. Tai ir yra pagrindinis šios publikacijos tikslas, o dirbant su šaltiniu atsirado ir papildomų problemų, kurioms prireikė analitinio nagrinėjimo. Apibendrintai šios akademinės publikacijos tikslas galima sudėlioti taip:

7 GOMÓŁA, Anna. *Jan Michał Witort. Wprowadzenie do antropologii pokolenia „ludzi naukowych“*. Poznań – Katowice: Wydawnictwo Exemplum, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. 336 s.

8 WITORT, Jan. *Autobiografia* / Opracowali Antoni Kuczyński i Zbigniew Wójcik. *Lud.* T. 81, 1997, s. 209–252.

9 Ibidem, s. 248; GOMÓŁA, Anna. Op. cit., s. 243.

10 GOMÓŁA, Anna. Op. cit., s. 243.

11 J. W. [Jan Witort]. Stosunki na Żmudzi. *Kraj*. 1888, dnia 29 lipca (10 sierpnia), nr. 31, s. 3–4.

1. Paskelbus straipsnio vertimą į lietuvių kalbą tikimasi publicistinį J. Vitarto palikimą bent iš dalies priartinti prie lietuvių skaitytojų.
2. Kartu siekiama praturtinti rašytinį Panevėžio ir jo krašto praeities paveldą naujų istorinių faktų, kurie galėtų būti įdomūs naujoms šio miesto ir regiono gyventojų kartoms.
3. Remiantis J. Vitarto 1888 m. paskelbtu straipsniu aptarti Panevėžio regioninės priklausomybės sampratą XIX amžiaus pabaigoje.
4. Remiantis minėtu J. Vitarto straipsniu bus siekiama atsakyti į klausimą, ar publicistika gali turėti egodokumentinę vertę.

Iš pradžių darbe pateikiama analitinė dalis, o toliau – pats istorinis šaltinis, išverstas į lietuvių kalbą ir papildytas keletu komentarų.

AR PANEVĖŽYS – ŽEMAITIJOS MIESTAS?

J. Vitarto straipsnio turinio per daug nekomentuosime. Norėtume tik pažymėti, kad jei dabar Panevėžys neretai pavadinamas Aukštaitijos sostine, tai 1888 m. laikraščio *Kraj* publikacijoje Panevėžys buvo laikomas Žemaitijos dalimi. Tai rodo ir straipsnio pavadinimas *Santykiai Žemaitijoje* (lenk. *Stosunki na Żmudzi*). Straipsnyje aprašomi ne tik pačiame mieste autoriaus matyti vaizdai, bet pateikiama išpūdžių, žinių, susijusių su aplinkinėmis vietovėmis. Jei taip, vadinasi, *Žemaitijos* pavadinimo pavartojimas straipsnio pavadinime gali būti geriau suprantamas. Juk Žemaičių vyskupystė XIX a. viduryje buvo labai išplėsta į Rytus ir Panevėžys jai taip pat priklausė. Vadinasi, XIX a. antroje pusėje religinė tapatybė Panevėžio katalikams reiškė priklausymą Žemaičių vyskupystei.

Tiesa, senojoje lenkų literatūroje (XIX a. geografijos žodynuose ir kt.) paminėta, kad Žemaitija tęsiasi iki Nevėžio upės. Kadangi tose publikacijose teigiama, kad į Vakarus nuo Nevėžio gyvena žemaičiai, aišku, kad čia laikytasi ankstesnės tradicijos. Be to, ir carinės Rusijos statistikos rinkiniuose ne visa Panevėžio apskritis, tik jos dalis buvo priskiriama Žemaitijai¹². Vis dėlto senosios Žemaitijos (Žemaitijos kunigaikštystės, Žemaitijos

12 *Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами генеральнаго штаба. Ковенская губернія / Составиль Д. Афанасьевъ. Санктпетербургъ: Тирографія товарищества «Общественная польза», 1861, т. 17. с. 37.*

seniūnijos, Žemaičių vyskupystės) ribų nereikėtų tapatinti su žemaičių tarmės plotu. Problema, susijusi su ne kartą per šimtmečius pakitusia rytine Žemaitijos riba, mokslinėje literatūroje nėra nauja, ją tyrė ne vienas lietuvių autorius¹³.

Šiuolaikiniai kalbotyros specialistai Panevėžio regioną įtraukia į aukštaičių tarmės arealą. Verta priminti ir tai, kad carinėje Rusijoje žemaičių kalba netapatinta su lietuvių. Tai puikiai atspindi 1897 m. vykdyto visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenys, kur žemaičiai buvo fiksuojami atskirai nuo lietuvių. Remiantis 1897 m. surašymo duomenimis, Panevėžio mieste gyveno 12 968 žmonės, iš jų 1 559 buvo lietuviai, o žemaičių – tik 14 (veikiausiai jie buvo atvykėliai). 1897 m. surašymo duomenimis, Panevėžio mieste buvo užfiksuoti 2 539 lenkai, 6 545 žydiškai kalbantys asmenys ir 1 782 asmenys, kurių gimtoji kalba buvo rusų (buvo surašoma atsižvelgiant ne į tautybę, o į gimtąją kalbą)¹⁴.

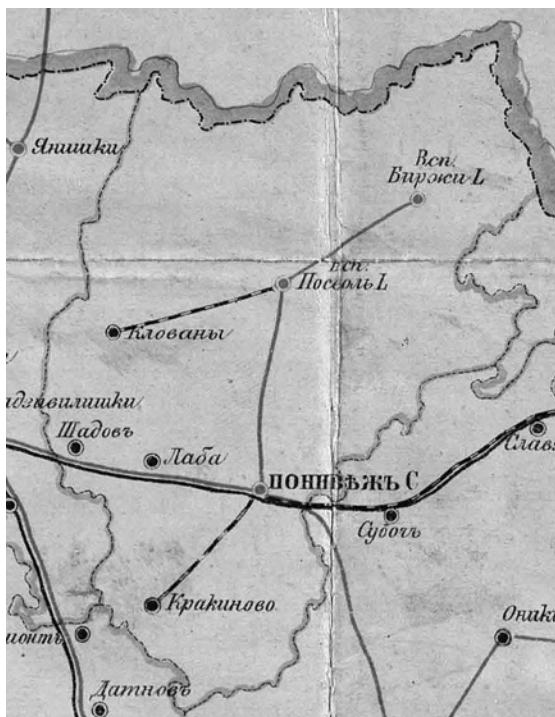
Šiuo požiūriu, remiantis gyventojų sudėtimi, Panevėžys paskutinio XIX a. dešimtmečio pabaigoje buvo labiau lenkiškas nei lietuviškas ar rusiškas miestas, o didžiausią gyventojų dalį (šiek tiek daugiau kaip pusę) sudarė žydai. 10 metų anksčiau, t. y. 1888 m., kai J. Vitartas rašė savo korespondencinį pranešimą į laikraštį „Kraj“, miesto gyventojų, jei tikėsimė, buvo 18 000 ir tik 5 000 iš jų buvo „krikščionys“. O tai reikštų, kad XIX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje žydų dalis Panevėžio mieste galėjo būti netgi didesnė nei du trečdaliai. Skaičius trimis nuliais rodo, kad J. Vitartas pateikė apytikslus duomenis (suapvalintus). Kadangi jis Panevėžyje nesilankė 13 metų, sugrįžęs iškart pastebėjo, kad miestas išaugo ir „žydiškėja“. Bet jei pažvelgtume į vėlesnius, 1897 m. oficialaus surašy-

13 Iš naujesnių publikacijų paminėsime P. Kalniaus monografiją ir ją lydėjusias recenzijas, žr.: KALNIUS, Petras. *Žemaičiai: XX a.–XXI a. pradžia*. Vilnius: Mintis, 2012. 444 p.; PETREIKIS, Tomas. Žemaičių etniškumo paieškos Petro Kalniaus monografijoje *Žemaičiai. Tautosakos darbai*, 2013, t. XLVI, p. 295–300; IVANAUSKAITĖ-ŠEIBUTIENĖ, Vita. [rec.] Petras Kalnius. *Žemaičiai: XX a.–XXI a. pradžia. Lietuvos etnologija*, 2013, t. 13 (22), p. 191–198.

14 1897 m. surašymo duomenys, atspindintys Panevėžio miestą, imti iš informacinio portalo *demoscope.ru*, čia paskelbti ir statistiniai Kauno gubernijos surašymo duomenys. Žr. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России. Ковенская губерния – Поневежский уезд – г. Поневеж* [interaktyvus, žiūrėta 2016 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą <http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=582>.

mo duomenis, matytume, kad mieste beliko tik apie 13 tūkst. gyventojų (12 968). Jei 1897 m. „krikščionių“ skaičius (pridėjus lenkus, lietuvius ir rusus) nežymiai padidėjo ir priartėjo prie 6 tūkst. (5 894), tai bendras miesto gyventojų skaičius per dešimtmetį sumažėjo apie 5 tūkst., arba daugiau kaip ketvirtadalį, ir labiausia turėjo paliesti žydus. Ar tai nebuvo emigracijos į Ameriką pasekmė? Būtent apie prasidėjusią emigraciją kaip apie masinį reiškinių 1888 m. savo publikacijos pabaigoje rašė J. Vitartas, kur akcentavo ir žydų vaidmenį šiame procese. Kokios buvo šio reiškinių priežastys ir varomoji galia, nesunku suprasti perskaičius paskutinę J. Vitarto publikacijos pastraipą, kurioje kalbama apie tai, kad gimtinėje – „sunkios visuomeninės ir ekonominės sąlygos“, o pažįstamiems emigrantams „sekasi neblogai“.

Regioninė Panevėžio priklausomybė ir regionų išskyrimas rytiniuose „kresuose“ lenkams apskritai galėjo atrodyti kitaip nei lietuviams. Atkreipsime dėmesį į tokį J. W. straipsnio sakinį: „Nepaisant sunkaus, be abejonių, meto, pas mus yra nepalyginti geriau negu Lietuvoje ar Baltarusijoje.“ Iš to galima spręsti, kad Žemaitija buvo laikoma atskiru regionu, kuris netapatinamas nei su Lietuva, nei su Baltarusija, nors senoji Lietuvos valstybė ir apėmė šias teritorijas. Šiuo atveju matyt J. Vitartas mintyje turėjo daugiau regionus, o ne istorinę Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę teritorine prasme, kuri rutuliojantis istorijai taip pat keitėsi. Taigi, remiantis lenkiškąja tradicija, regionai ir net pati Lietuva buvo suprantama nebūtinai taip pat, kaip tai dabar yra įprasta lietuvių literatūroje. Tai buvo kintančios sąvokos ir XIX a. pabaigoje, kai atsiradus tautiniam lietuvių sąjūdžiui ėmė ryškėti tendencija projektuoti Lietuvą, kuri apimtų lietuviškai kalbančias teritorijas. Tai galėjo kirstis su teritorine LDK tradicija, kuri gyvybingesnė buvo tarp lenkų. Kalbant apie pastaruosius, tiesa, senosios geografinės sąvokos jau irgi ėmė modernėti. Tai atspindi Baltarusijos kaip atskiro krašto paminėjimas J. Vitarto straipsnyje. J. Vitartui buvo būdinga istorinė bajoriška sąmonė, jis buvo gimęs istorinėje Žemaitijoje, o Panevėžį laikė ne Lietuvos, o Žemaitijos dalimi. Dalis minėtų faktų ir visuomenėje tvyrančios nuotaikos galėjo būti J. Vitarto surinktos iš nuo vaikystės žinomų vietų, o tai veikiausia turėjo įtaką Panevėžio „pavietai“ imti traktuoti kaip žemaičių regiono dalį.

1 pav. Panevėžio apskrities ribos Kauno gubernijos žemėlapyje, kurį 1886 m. išspausdino F. M. Lipšico tipolitografija Kaune¹⁵.

Kaip atrodė Panevėžio „pavieto“ (lenk. *powiat*) ribos J. Vitarto straipsnio paskelbimo momentu, atspindi Kauno statistinio komiteto 1886 m. publikuotas Kauno gubernijos spalvotas žemėlapis, kurio apatinėje dalyje buvo pateikta spalvota gubernijos geležinkelių ir telegrafo linijų kartoschema, kurioje gerai matomos apskričių ribos. Čia pateikiame nespaltvotą kartoschemos fragmentą (1 pav.), kuriame kaip tik ir matyti Kauno gubernijos Panevėžio apskritis. Rusijos imperijoje apskritis rusiškai buvo vadinama *uezd*. J. Vitartas savo straipsnyje vartojo senąjį, lenkams įprastą apskrities pavadinimą *powiat*.

15 Карта Ковенской губернии / изд. Ковен. Стат. комит. Ковно : Ковенск. стат. комитет, 1886. Типо-Литография Ф. М. Липшица, в Ковне. Prieiga prie išsamaus žemėlapių vaizdo per internetą <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/1877>>.

Kad ir kaip žiūrėtume, net kai kurių šiuolaikinių lenkų tyrinėtojų knygoje Panevėžys laikomas Žemaitijos miestu¹⁶. Prie Nevėžio krantų įsikūręs Panevėžys yra paupio miestas, o ta upė, ypač jos tekėjimo linija iš šiaurės į pietus, yra sąlygiška skiriamoji Žemaitijos ir Aukštaitijos riba. Dėl to Panevėžys, išsidėstęs, tiesa, aukštesnėje Nevėžio tekėjimo iš rytų į vakarus zonoje, gali būti traktuojamas ir kaip Žemaitijai priklausantis miestas (istoriniame kontekste), ir kaip miestas, esantis Aukštaitijoje (ypač dabarties požiūriu). Tam, kad lenkiškose XIX a. publikacijose miestas sąlygiškai buvo priskiriamas Žemaitijai, įtaką galėjo turėti ta aplinkybė, kad praeityje Aukštaitija kaip visuma nesudarė ypatingo administracinio vieneto, o Žemaitija egzistavo kaip administracinis vienetas. Lenkiškos kultūros žmonių sąmonėje Žemaitija (lenk. *Żmudź*) tradiciškai buvo gerai žinomas istorinio geografinio regiono pavadinimas, o tai, kur kalbama žemaitiškai, o kur aukštaitiškai, kažin ar jiems buvo taip svarbu ir ar jie tai skyrė. Dėl to aiškinantis Žemaitijos ribų (ypač rytinės dalies) įsivaizdavimą praeityje reikėtų pasidomėti ir lenkiškai kalbėjusių bei rašiusių asmenų regioninės tapatybės supratimu. Padėti jį išsiaiškinti galėtų ir atitinkami praeitų epochų egodokumentai.

AR PUBLICISTIKA GALI TURĖTI EGODOKUMENTINĘ VERTĘ?

Kitas klausimas – tai J. W. pasirašyto straipsnio ryšys su egodokumentiniu paveldu. Iš čia kyla ir bendro pobūdžio klausimų: ar laikraščio korespondento straipsnis, publicistinis kūrinys apskritai gali būti laikomas egodokumentu? Ar žurnalistinis tyrimas taip pat yra egodokumentas? Atsakymas lyg ir būtų toks, kad straipsnis periodinėje spaudoje egodokumentu savaime dar nelaikytinas. Tačiau jis gali turėti tam tikrą egodokumentinę vertę. Mat laikraščio ar straipsnio žurnale turinys, ypač jei kalbama pirmuoju asmeniu, gali atspindėti ir autoriaus kaip įvykių liudininko

16 Žr., pavyzdžiui, SKŁODOWSKI, Jan. Zabytkowe cmentarze na Żmudzi – polskie ślady przeszłości dwóch narodów . Iš *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* / Redakcja naukowa Wojciech Walczak i Karol Lopatecki. Tom I. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2010, s. 197–216.

nuotaiką, vertinimą, asmenybės bruožus. Lyginant su kitais šaltiniais, toks straipsnis leidžia geriau suprasti ir apibūdinti autoriaus charakterį, intelektinę biografiją, interesus, o gal net ir viltis, siekius bei vizijas. Šiais aspektais pažvelgus į J. Vitarto 1888 m. publikuotą straipsnį, tokių egodokumentinių elementų galima įžvelgti.

Visų pirma, straipsnis parašytas pirmuoju asmeniu žmogaus, kuris save laiko lenku, kalba visų jų vardu ir rašo lenkams. Tekste kažkiek atsispindi autoriaus emocijos, pavyzdžiui, stebėjimasis, kad viešbučio savininkas yra katalikas ir dar bajoras *karmazinas* (lenk. *szlachcic-karmazyn*), o ne žydas. 1888 m. straipsnio autorius taip pat išsako nuomonę, kad vietinis valstietis negerbia svetimos nuosavybės ir rašo „sutinku“ (lenk. *zgoda*) ir taip bando istoriškai paaiškinti tokios dorybės trūkumą. Taigi dalykinės žinios ir priežastinių ryšių atskleidimas kažkiek pinasi su asmeniniais liudijimais. Be to, galima konstatuoti, kad žvelgdamas į lietuvių ir lenkų santykių perspektyvą J. Vitartas buvo per didelis optimistas. Savo straipsnyje jis rašė: „Galima drąsiai teigti, kad tautiškumo klausimas nesudrums santykių tarp kaimo ir dvarų“. Tačiau realiai stiprėjant tautiniam lietuvių sąjūdžiui santykiai su lenkais prastėjo, įtampa tarp lietuvių valstiečių ir lenkų bajorų didėjo. Tai parodė ir vėlesni įvykiai (jau po autoriaus mirties), kaip antai – 1905 m. revoliuciniai įvykiai lietuviškame kaime. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Lietuva ir Lenkija atsikūrė kaip dvi atskiros valstybės, tarp jų vyko teritorinis konfliktas. Lietuvos Respublikoje vykdant agrarinę reformą iš dvarininkų (daugeliu atvejų laikiusių save lenkų tautos dalimi) buvo atimta žemė, nusavinti dvarai ir t. t.

Gal autoriaus asmenybės atspindinčių dalykų rastume ir daugiau, tačiau šie atskiri egodokumentiniai komponentai yra per menki, kad J. Vitarto straipsnį laikytume aiškiai išreikštu egodokumentu. Vis dėlto 1888 m. birželį informatyviai parašytas ir iš Panevėžio į Rusijos imperijos sostinę siųstas straipsnis yra originalus, turi pažintinę vertę, be to, mūsų supratimu, yra vertingas ir egodokumentikos požiūriu. Šias ir panašias problemas, susijusias su spaudai skirtais korespondenciniais pranešimais, publicistika, taip pat su žurnalistinių tyrimų ir egodokumentikos sąsajomis,

reikėtų nagrinėti pasitelkus daugiau tos rūšies istorinių šaltinių. Be kita ko, ir egodokumentiniam paveldui skirtų tyrimų bei teorinės literatūros, kurios daugėja jau ir lietuvių kalba¹⁷.

1888 M. PASKELBTO JONO VITARTO STRAIPSNIO VERTIMAS Į LIETUVIŲ KALBĄ

Žemiau pateikiamas J. W. inicialais pasirašyto straipsnio vertimas iš lenkų į lietuvių kalbą. Kaip jau buvo paaiškinta aukščiau, jo autorius buvo Jonas Vitartas (Jan Witort, kuris turėjo ir antrą vardą Michał). Kadangi carinėje Rusijoje kalendorinių dienų skaičiavimas skyrėsi nuo kitose Europos šalyse priimtojo, užrašydama datą laikraščio *Kraj* redakcija nurodydavo, koku stiliumi remiantis ji pateikiama. Šiuo atveju prie skelbiamo J. W. straipsnio, kuris baigtas rašyti 1888 m. birželio 30 d., buvo nurodyta „v. s.“, o tai reiškė, kad data pateikiama remiantis senuoju kalendoriumi (datos pateikimas naujuoju stiliumi lenkiškame laikraštyje buvo žymimas raidėmis „n. s.“). Lenkiškas tekstas buvo paskelbtas 31-ame savaitraščio *Kraj* numeryje, kuris datuotas 1888 m. liepos 29 d. pagal senąjį stilių, ir skliaustuose pažymėta rugpjūčio 10 d. remiantis naujuoju kalendoriniu stiliumi. Taigi nuo teksto parašymo iki jo paskelbimo praėjo vienas mėnuo. Šį tekstą į lietuvių kalbą išvertė Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Polonistikos centro doktorantė Monika Bogdzevič. Kai kurios su vertimo atspalviais ir straipsnyje minimais faktais susijusios pastabos bei paaiškinimai pateikiami išnašose.

17 Stambiausias, egodokumentikos problematikai skirtas veikalas lietuvių kalba yra išleistas 2013 m. (žr. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Straipsnių rinkinys / Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas, Torunės M. Koperniko universiteto Istorijos ir Archyvistikos institutas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka; sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 508 p.).

SANTYKIAI ŽEMAITIJOJE¹⁸

(Kraj korespondencija)

Panevėžys, birželio 30 d. [senuoju stiliumi]

Dabartinė Panevėžio ir pavieto miestelių būklė. Valstiečių gyvenimas. Ūkiniai, religiniai ir tautiniai santykiai. Moralinė bajorijos būklė ir turtinė padėtis. Emigracija.

Po trylikos nebuvimo metų vėl aplankiau savo gimtuosius kraštus... Nepažinau nuo vaikystės laikų pažįstamo man Panevėžio. Vietoje senų trobelių priemiestyje išdygo tvarkingi, padorūs nameliai; Smėliuose¹⁹ matyti nuostabi, nauja katalikų bažnyčia, įsteigta parapijiečių lėšomis; o miesto viduryje tik kur ne kur matyti senovinių žydų drėbtinių pirkelių, jų vietą užėmė tvirti mūriniai namai: išvydau naujai grįstas gatves, daugelį naujai statomų namų. Viešbutyje gaunu švarų, tvarkingą, palyginti nebrangų kambarį. „Kas viešbučio savininkas?“ – klausiu tarno. – „Ponas X. – savas, vietinis katalikas.“ Nieko sau pokyčiai! Bajoras *karmazinas*²⁰ – viešbučio savininkas! Su panašiu atveju buvau susidūręs Rytuose, bet būtent Panevėžyje? Pagrindinėje miesto aikštėje pilna parduotuvių, krautuvių (Tokiam miestui kaip Panevėžys gana prabangių), o jų iškabose šalia žydiškų dažnai pamatysi ir lenkiškų bajorų, nuo amžių gyvenančių pavieto žemėse, pavar-džių. Yra 2 padorios vaistinės; 2 knygynai, tiesa, žydiški; skaitykla ir spaus-tuvė²¹; įrengta patogių viešų pirčių; įvairiausių amatininkų iškabų matyti visur. Žodžiu, miestas auga, netenka mažojo miestelio išvaizdos ir įgyja

18 Versta iš: J. W. [Jan Witort]. Stosunki na Żmudzi. *Kraj*. 1888, dnia 29 lipca (10 sierpnia), Nr. 31, s. 3–4.

19 Pažodinis vietovės pavadinimo vertimas (lenk. *na Piaskach*). XX amžiuje šiai miesto daliai prigijo lietuviškas Smėlynės pavadinimas, Panevėžyje yra Smėlynės gatvė (A. Vyšniausko pastaba).

20 Straipsnio originale lenkų kalba *Szlachcic-karmazyn*. Taip vadintas šlėktos atstovas, bajorų hierachijoje turėjęs teisę nešioti karmazino žiponą. „Karmazinais“ ar „karmazinų šlėkta“ vadinti seniausių bajoriškų giminių atstovai, kurių geneologinis medis siekė „neatmenamus laikus“. Raudona (karmazino) drabužių spalva buvo kilmingųjų bajorų simbolis (A. Vyšniausko pastaba).

21 Spaustuvė priklausė žydai Naftaliui Feigenzonui (A. Vyšniausko pastaba).

vis daugiau prekybos ir pramonės židinio ypatybių, bet kartu „žydiškėja“: iš 18 000 gyventojų tik 5 000 šiandien yra krikščionybės atšakų atstovai! Tiesa, kad daug kas pasikeitė, tačiau sanitarinės sąlygos liko tokios kaip kadaise, o gatvių grindinys „skardžiu balsu šaukiasi keršto p. burmistrui ir garbingam magistratui“ bei... reikalauja remonto, bet veltui. Nepakitę liko ir keliai, kurie pavasarį ir rudenį tampa nepravažiuojami, tie patys pavojingi kaip kadaise „lenkiški“ tiltai, tokios pat liko užieigos, kaimai, dvarai ir dvareliai, laukai ir miškai, nors jau ir pastebimai praretinti. Užieigos sensta ir nyksta; kaip anksčiau, taip ir dabar jose sėdi žydai. Dvaruose ir dvareliuose, kaip kadaise, gyvena senoji amžinoji bajorija (lenk. *szlachta*); retai čia išgirsi pavardžių, kurios skambėtų kaip svetimos. Dvarai palinko, pajuodavo nuo vėtrų ir darganų, bet dar tvirtai stovi; pastatai geros būklės, nematyti ženklų, kad būtų apleisti ar jais nesirūpinama. Bajorkaimiuose (lenk. *w okolicach szlacheckich*) viskas liko kaip kadaise. Dūminės valstiečių pirkios nyksta, užtat statoma namelių su prieangiais (bajorų pavyzdžiu); padaugėjo vaismedžių sodų, geresnių ūkinių pastatų, kryžių, gėlių darželių. Pastarieji šiomis dienomis itin dažni; anksčiau tokius galima buvo pamatyti tik prie trobų, kuriose būdavo nuotakų. Apskritai dabar kaimas atrodo kažkaip geriau. Deja, šito negalima pasakyti apie mažus pavieto miestelius: žydai nuskurdo dėl menko pastarųjų metų derliaus, prekybos stagnacijos, ypatingos konkurencijos su krikščionimis dėl teisių. Žydų nameliai taip pat griūva ir pūva; iš visų pusių kuolais paremtoje, iškrypusiomis sienomis ir sutrūnijusiu stogu lūšnoje telpa visa žydų šeima. Suprantama, bendras žydų nuskurdimas neturėjo įtakos pavieniams, nuolatinį verslą mieste vykdančioms ar pelningu amatu užsiimantiems asmenims – priešingai – gyventojų skaičiaus augimas, gyvenimo kokybės gerėjimas bei gyventojų socializacija – visa tai, kas sąlygojo naujų poreikių, naujų gyvenimo sąlygų atsiradimą, jiems yra itin palanku. Taigi šalia skurdžių drėbtinių pirkelių miesteliuose atsirado mūrinių namų, šalia senamadiškų užieigų (lenk. *karczem odwiecznych*) – kažkas panašaus į restoranus ar net mažus viešbučius.

Didesniuose miesteliuose įsteigta kaimiškų vaistinių, apsigyveno ten gydytojų, kurie pamažu išstumia žiniuonius, juolab kad vietinis valstietis pasitiki medicinos mokslu ir noriai kreipiasi patarimo į gydytoją. Iš-

gertuvės ir smuklėms būdingi vaidai, valstiečių nuomone, jau kenkia jų orumui; degtinės vartojimas, ko gero, mažėja, bet plinta kava ir arbata, tad Kuršo gubernijos paribyje jokios valstiečių vestuvės neįvyksta be šių gėrimų, nors *samovara*²² čia beveik nežinomi. Krikščionių vestuvėse ir kitose šventėse atsiranda tokių anksčiau čionykščiams žmonėms nepažįstamų patiekalų kaip kotletai, ryžių košė. Per tokias iškilmes žibalinės lempos šviesoje, griežiant smuikininkams ar grojant mėgėjiškam valstiečių orkestrui, šokama jau ne tik liaudies šokius, bet ir europietiškus (kadrilį, mozūrą). Vyrai vilki įprastą europietišką kostiumą, dažnai su kišenėle laikrodžiui; spalvinga šventinė kaimiečių apranga irgi nyksta, užtai vis dažniau galima pastebėti moteris vilkint liemenėlę (lenk. *ze stanikiem*), *tur-niūrą*, *burnusą*, netgi su skėčiu bei pirštinaitėmis! Pamažu į kaimą ateina mados, o „modiščių“ (lenk. *modniarek*) vaidmenį paprastai atlieka žydės arba retkarčiais čia užsukančios miesto siuvėjos; beje, miesteliuose gausu amatininkų, kurie tenkina šiuos ne itin ypatingus, bet nuolat didėjančius poreikius. Apskritai jaučiamas „standard of life“ pagerėjimas teigiamai paveikė intelektualų liaudies gyvenimą. Pagaliau bunda garbės ir asmeninio orumo jausmas, nors Žemaitijoje valstiečiai niekada nebuvo taip užguiti kaip Baltarusijoje. „Valstietis išpuiko“ – tvirtina visi. Tas „nepaklusnumas“ yra ne kas kita kaip tik didesnis pasitikėjimas savimi ir asmens nepriklausomybės jausmas: valstiečiai nustojo pataikauti, vienur ne taip nuolankiai nusilenkė sveikindamiesi, kitur piestu stoji prieš žydą²³, dar kitur apsikūlė su švabais, kurie rodė vaško figūras ir mėgino skelti antausį pernelyg smalsaujantiems valstiečiams, etc. Štai tokie yra minėto „nepaklusnumo“ požymiai...

Liūdna savignyos būtinybė tam tikra prasme paaiškina savavališko valstiečių teismo atvejus, o tokie atvejai nėra reti ir kalbant apie kitų visuomenės sluoksnių atstovus. Šaukia, kad valstietis negerbia svetimos nuosavybės. Sutinku, bet kada ir koku gi būdu pastarasis galėjo išsiugdyti šią dorybę? Juk valstietis, prieš paleidžiant jį iš baudžios, neturėjo nekilnojamojo turto ir nebuvo tikras turis kilnojamojo, o nuo 1861 m. pra-

22 Samovaras (rus. *самовар*) – tradicinis rusiškas virduklis (A. Vyšniausko pastaba).

23 Lenkiškai *tam okoniem się postawił żydowi*, o pažodžiui išvertus tai reikštų „ten ešeriu pasistoją prieš žydą“ (vertėjos pastaba).

ėjo per mažai laiko. Bajorkaimiai niekada nebuvo ir negali būti pavyzdys valstiečiams, nes broliai bajorai nuo neatmenamų laikų vaidijasi dėl nuolatinio svetimos žemės dalių susiarimo, pradalgių bei pasėlių nuganymo, bylinėjasi ir dažniausiai aršiai kovoja tarpusavyje bei su valstiečiais. Visiškai taip pat valstiečiai. Kalbant apie didesnės apimties nuosavybes, apie valstiečių sąmoningai daromą žalą, to kažkaip negirdėti; dvaro laukai ir pievos nuganosomos dažnai, bet ne iš piktos valios, o dėl piemenų nerangumo, neatidumo ar savivalės, rėžių sistemos, etc.²⁴ Galų gale tokiais atvejais valstiečiai visada pripažins kompensacijos būtinumą, nors apskaičiuoja nedidelę pastarosios vertę. Apie valstiečių apetitą ponų žemėms galima būtų parašyti daug. Tiesą sakant, tai labai natūralus reiškinys, kurį galima stebėti ir Vakarų Europoje, gal tik šiek tiek kitokia forma. Kalbant apie mus, šis troškimas itin sustiprėjo padaugėjus žmonių, kurie laikydamiesi tradicinio trilaukio ūkio, vis jautriau reaguoja į žemės trūkumą: bežemės liaudies turime jau apie 40 proc.

Bandymas bežemiems valstiečiams suteikti valstybinę paskolą baigėsi absoliučiu *fiasco*... Noras turėti žemės darosi vis didesnis; tūkstančiai žmonių dėjosi esą pagal činšo teisę galintys žeme naudotis valstiečiai, nors iki šiol iš kelių šimtų pareiškimų nė į vieną nebuvo atsižvelgta. Čia taip pat tinka patarlė *L'appetit vien en mangeant*²⁵. Teisiniai žemės įgijimo ir valdymo apribojimai, nevienodas jų suvokimas ir – dar svarbiau – taikymas, žemės nuosavybės apsaugos silpnumas, dažnai ir nepakankamumas, t. t. – visa tai daro pražūtingą įtaką liaudies supratimui. Negana to! Per dvidešimt kelerius metus skirtinga įtaka sėja nesantaiką visuomenėje²⁶. Šis pasėlis iš tikrųjų kol kas nedavė jokių rezultatų, tačiau liaudis giliai slepia grėsmingus, nors dar ir nesąmoningus instinktus. Taigi galima stebėtis, kad agrariniai ginčai ir nesusipratimai netapo aštresni. Norint išvengti šių nesusipratimų galima būtų valstiečiams palankiomis sąlygomis išdalijant ilgam nuomoti vadinamuosius dirvonus, be to, bažnyčia galėtų sušvelninti padėtį, nes religinis abejingumas valstiečiams visiškai

24 Sutrumpinimas *etc.* iš lotynų k. *et cetera* – ir taip toliau; ir kt. (vertėjos pastaba).

25 Iš prancūzų k. *appetitas ateina bevalgant* (vertėjos pastaba).

26 Čia, autorius mintyje matyt turi įvairių revoliucinių srovių įtaką, kuri pasireiškė socialinių neramumų kurstymu per daugiau kaip pora praėjusių dešimtmečių (A. Vyšniausko pastaba).

svetimas. Iki šiol sekmadieniais ir šventinėmis dienomis bažnyčios pilnos žmonių, o *Kunigas*²⁷ džiaugiasi išskirtiniu liaudies pasitikėjimu ir daro jai didelę įtaką. Nieko keista! Visas dvasinis liaudies gyvenimas krypta į tikėjimą ir bažnyčią. Remiantis senoviniu papročiu, naudotis maldaknyge tapo tarytum pareiga dėl tikėjimo ir padorumo. Nepaisant itin išplitusio gebėjimo skaityti ir rašyti lietuviškai, liaudis dabar skaito tikrai mažiau negu kadaise, nes nėra ką skaityti: seni liaudiški Vilniaus leidiniai tapo nebeįdomūs, naujų nėra. Gabenti lietuviškas knygas iš Prūsijos darosi vis sunkiau: *volens nolens*²⁸ liaudis arba neskaito, arba apsiriboja maldaknygėmis. Lenkų literatūra liaudis domisi labai mažai ir tai ne dėl kalbos, nes miestuose, bajorkaimiuose, dvaruose ir kai kuriuose kaimuose žmonės kalba lenkiškai. Tam tikrose vietovėse lenkų kalba, turint mintyje liaudį, pastaraisiais metais padarė tam tikrą pažangą: bajorkaimių kaimynystėje jauni valstiečiai laiko save lygiaverčiais bajorų atžvilgiu ir stengiasi kalbėti lenkiškai; pamažu užsimezgantys draugiški santykiai tarp jų irgi daro tam tikrą įtaką. Iki šiol buvo taip, kad kiekvienas valstietis, apsilkęs surdutą, tapdavo lenku ir persidarydavo savo pavardę pagal lenkų kalbos pavyzdį. Šiandien naujai gimstančioje lietuviškoje inteligentijoje pradeda dėtis šiek tiek kitokie dalykai. Tautinio tapatumo jausmas dar miega, nors jau ryškėja netolimo pabudimo požymiai. Abejoju, ar visoje Žemaitijoje atsirastų koks lenkų inteligentijos atstovas, kuris iš visos širdies nelinkėtų lietuvybės sklaidos. Juokinga šiuo metu diskutuoti dėl to, kad katalikų dvasininkija ir bajorija neva engia valstiečius. Galima drąsiai teigti, kad tautiškumo klausimas nesudrums santykių tarp kaimo žmonių ir dvarų atstovų. Pastarieji dabar pateko į keblią ekonominę padėtį. Krizę pajuto visi, o bajorija, gali būti, labiausia. Vis sudėtingesnės darosi sąlygos „atsilaikyti“, vis sunkesnė „kova dėl būties“ ir „pozicijos visuomenėje“ ypatingomis sąlygomis, tikėjimo ir moralės bei papročių nuosmukis, „organinio darbo“ teorija, kuri, netinkamai suprasta, pamažu lėmė visišką oportunizmą ir moralės normų sunykimą, silpna, bet itin demoralizuojama svetimų [srovių] įtaka ir t. t. – visa tai sąlygojo vi-

27 Žodis „*Kunigas*“ straipsnio originale lenkų kalba parašytas lietuviškai, iš didžiosios raidės, kabutėse ir kursyvu (vertėjos pastaba).

28 Lot. *volens nolens* lietuvių k. reiškia *noromis nenoromis* (vertėjos pastaba).

suomenės idealų ir asmens orumo nuosmukį. Absoliutus abejingumas bendriems reikalams ir visuomeniniams, moksliniams ar literatūros klausimams, niekinga savimyla, neadekvačiai suprantamas egoizmas, grašio vaikymasis [lenk. *pogoń za groszem*], tarpusavio įsipareigojimų supratimo nepastovumas, beveik pereinantis į nedorumą, visiška įsitikinimų stoka, žodžių ir veiksmų nesuderinamumas, pataikavimas valdžiai, dažnai vedantis prie asmens garbės praradimo, ir „juodas“ gyvenimo pesimizmas – tai esminės bajoriškiosios mūsų visuomenės savybės. Pataikavimas viešajai nuomonei peržengė ribas; daugelis mano, kad pastarosios egzistavimas itin problemiškas; šiandien nebaudžiama už tokius veiksmus, kuriuos mes turėtume smerkti kaip garbės nebuvimą. Buvo sukurta net keista teorija, kuri asmens orumą tvirtai skiria nuo tautinio orumo, tačiau pastarosios pasekėjų atsirado mažai. Natūralu, kad šiame niūriame fone iškyla šviesių, spalvingų vaizdų, kurie suteikia optimizmo galvai ir vilties širdžiai. Čia turiu mintyje mūsų nuotakas. Nepaisant ydingo auklėjimo ir nepakankamo išsilavinimo, sunkumų įgyjant žinias ir visokių kliūčių buityje bei bendraujant, moterys moralės atžvilgiu yra žymiai daugiau vertos nei vyrai. Žinomas moteriškasis konservatizmas čia atliko pagrindinį (teigiamą) vaidmenį ir apsaugojo namų židinį bei senuosius papročius. Moterų dėka svetimybės iki šiol neįsibrovė į mūsų namus, o didieji mūsų šeimos idealai tebėra puoselėjami ir plėtojami; dėl jų didingesni jausmai dar nežuvo, o dirva neišseko. Kalbant apie moteriškosios lyties inteligentiją, intelektinę jų veiklą, ko gero, gyvybingesnę palyginti su vyrais. Naujos idėjos ir pažiūros įsitvirtina lėtai, bet tolygiai. Šiek tiek jaučiamos ir srovės iš Rytų²⁹, kurios moters protą ir širdį veikia ne tik teigiamai, bet ir neigiamai. Tačiau didžiausią įtaką daro pažangi mūsų literatūra ir spauda, kurios čia turi daug šalininkų. Pagrindinė mūsų moterų yda yra nemokšiškas ir netinkamas vaikų auklėjimas, nors šiuo atžvilgiu nuodėmingi ir vyrai. Apskritai pradedame dirbti, nors ne itin gerai tai sugebėdami: bajorija imasi prekybos, pramonės ir įvairiau-

29 Originalo kalba *prądy wschodnie*. Čia autorius tikriausia mintyje turėjo rusišką įtaką, tačiau kadangi laikraščio *Kraj* turinį tikrino rusų cenzūra, siekiant išvengti susidūrimo su ja, ko gero, buvo vengiama atvirai rašyti apie neigiamą rusų kultūros poveikį (A. Vyšniausko pasta-ba).

sio verslo, įnirtingai ūkininkauja, lenkiasi, bet atkakliai laikosi žemės. Bajorų šeimos idealai nevysiškai užgeso, iki šiol ji išsaugojo daug teigiamų savybių ir dar yra reali civilizacinė visuomenės jėga. Nepaisant sunkaus, žinoma, meto, mums nepalyginti geriau negu Lietuvoje ar Baltarusijoje. Tik vargšė mūsų kalba! Žemesnių, neretai ir vidurinių klasių lūpose pastaroji vis labiau iškreipiama. Išskyrus senuosius provincializmus, perimta daug svetimžodžių, kai kurie iš jų sulenkinti; be to, pastebimas netaisyklingas linksnių vartojimas ir klaidinga būdvardžių daryba, visiškas sudėtinio būtojo laiko atmetimas ir būtojo laiko daugiskaitos giminių formų ignoravimas³⁰, asmeninių įvardžių redukcija, netinkama sintaksė ir klaidingas žodžių valdymas – štai naujai atsirandančios lietuvių–lenkų tarmės bruožai. Prie viso to dar reikia pridėti archaizmus – lenkas iš Krokuvos krašto patirtų sunkumų norėdamas juos suprasti, pavyzdžiui: „Psiuki łają i pędzą parsiuków do chlewika“ arba „trzeba odkluczyć drzwi“. Iš esmės moterys kalba taisyklingiau negu vyrai.

O dabar keletas žodžių apie iki šiol visai nežinomą emigraciją į Ameriką. Pastarąją lėmė sunkios visuomeninės ir ekonominės sąlygos, o šandien emigrantų darosi vis daugiau. Iš pradžių emigruodavo tik žydai, tačiau ilgainiui už vandenyno pradėjo veržtis ir bežemiai valstiečiai, ir bajorija. Praeitų metų pavasarį emigracijos banga nušlavė visą pavieta, bet labiausia pasireiškė Kuršo gubernijos paribyje. Žydelių organizuotos [žmonių] partijos, lydimos triukšmingos kampanijos (nes siekio emigruoti niekas neslėpė), suko link Šiaulių. Šiame mieste žydai atidarė pervežimo kontorą primenantį punktą, kuris už 6 rs.³¹ emigrantus pristatydavo į Tilžę, įskaitant jų maitinimo ir sienos perėjimo išlaidas (pasų emigrantai neturėjo). Moterys emigrantės (daugiausia žydės) sudaro nežymų bendro emigrantų skaičiaus procentą. Emigrantams, kilusiems iš man gerai žinomų vietovių, sekasi neblogai.

J. W.

30 Straipsnio originale lenkų kalba *zupelna negacya czasu zaprzeszlego i rodzajów w czasie przeszlym liczby mnogiej*. Atkreipiame dėmesį, kad lenkų kalboje būtojo laiko veiksmažodžiai kaitomi ne tik skaičiumi, bet ir gimine: vienaskaita turi 3, daugiskaita – 2 gimines (A. Vyšniausko pastaba).

31 Sutrumpinimas rs. reiškia sidabrinis rublius (vertėjos pastaba).

1. ASTRAMSKAS, Arūnas. Revoliucionierius, publicistas ir mokslininkas Jonas Vitartas. *Žiemgala*, 2013 Nr. 1, p. 28–30.
2. *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Straipsnių rinkinys / Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas, Torunės M. Koperniko universiteto Istorijos ir Archyvistikos institutas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka; sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 508, [1] p. ISBN 978-609-459-198-3.
3. GOMÓŁA, Anna. *Jan Michał Witort. Wprowadzenie do antropologii pokolenia „ludzi naukowych”*. Poznań – Katowice: Wydawnictwo Exemplum, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. 336 s. ISBN 978-83-62690-02-2.
4. IVANAUSKAITĖ-ŠEIBUTIENĖ, Vita. [rec.] Petras Kalnius. Žemaičiai: XX a.–XXI a. pradžia. *Lietuvos etnologija*, 2013, t. 13 (22), p. 191–198.
5. KALNIUS, Petras. *Žemaičiai : XX a.–XXI a. pradžia*. Vilnius: Mintis, 2012. 444, [2] p. ISBN 978-5417-01-046-0.
6. MERKYS, Vytautas. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1967. 162 p.
7. MILIUS, Vacys. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. 155 p.
8. PETREIKIS, Tomas. Žemaičių etniškumo paieškos Petro Kalniaus monografijoje *Žemaičiai. Tautosakos darbai*, 2013, t. XLVI, p. 295–300.
9. SKŁODOWSKI, Jan. Zabytkowe cmentarze na Żmudzi – polskie ślady przeszłości dwóch narodów. Iš *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* / Redakcja naukowa Wojciech Walczak i Karol Lopatecki. Tom I. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2010, s. 197–216.
10. SZLUPAS, Jan. *Litwini i Polacy*. New York: nakładem i drukiem redakcyi „Lietuvizskasis balsas”, 1887. 44 p.
11. [WITORT, Jan] *J. W. Stosunki na Żmudzi. Kraj*. 1888, dnia 29 lipca (10 sierpnia), Nr. 31, s. 3–4.
12. WITORT, Jan. Litwomani. *Przegląd Literacki*. Dodatek do „Kraju”, Petersburg, 11 (23) sierpnia 1889, Nr. 32, s. 1–4; Ibidem, 18 (30) sierpnia 1889, Nr. 33, s. 3–5; Ibidem, 25 sierpnia (6 września) 1889, Nr. 34, s. 12–15; Ibidem, 1 (13) września 1889, Nr. 35, s. 9–11; Ibidem, 8 (20) września, Nr. 36, s. 8–10.
13. WITORT, Jan. *Autobiografia* / Opracowali Antoni Kuczyński i Zbigniew Wójcik. *Lud*, t. 81, 1997, s. 209–252.
14. *Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами генеральнаго штаба. Ковенская губернія / Составиль Д. Афанасьевъ*. Санктпетербургъ: Типографія товарищества «Общественная польза», 1861, т. 17. 788 с.
15. *Карта Ковенской губернии* / изд. Ковен. Стат. комит. – Ковно : Ковенск. стат. комитет, 1886. Типо-Литографія Ф. М. Липшица в Ковне. 1 žml. lap. [skaitmenintas, interaktyvus, žiūrėta 2016 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/1877>>.
16. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России. Ковенская губерния – Поневежский уезд – г. Поневеж* [interaktyvus, žiūrėta 2016 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=582>.

NEWSPAPER REPORT ABOUT THE PANEVĖŽYS REGION IN 1888, A NEWSPAPER REPORT BY JAN MICHAŁ WITORT: THE EGODOCUMENTARY AND DOCUMENTARY VALUE OF WRITTEN CONTENT

MONIKA BOGDZEVIČ, ARŪNAS VYŠNIAUSKAS

SUMMARY

In this publication the translation of the article written by Jan Witort (signed by initials J. W.) to the Lithuanian language is introduced. The original article in Polish, titled "Stosunki na Żmudzi", was first published in the Polish newspaper "Kraj" distributed from Saint Petersburg in 1888. It is noted that the old text could be interesting to a nowadays' reader as a valuable primary source, especially while researching different aspects of local history. Another question considered is whether the article could be defined as egodocumental heritage. The opinion is expressed, that it cannot be considered as egodocument, though it has inherent egodocumentary value. Some parts of the article reveal author's-observer's personality, feelings, evaluation, interests, hopes, aspirations and visions.

With reference to J. Witort's article and to some other publications the authors of this work have also examined the historical concepts of Panevėžys regional dependence and have admitted that in the course of time they had changed. Moreover, it is emphasized that the Polish and Lithuanian views on Samogitia (Žemaitija) and perceptions of the Lithuanian territory were not necessarily alike. Some of the differences between the treatments of territory are reflected nowadays both in Lithuanian and Polish scientific literature.

Recenzijos, anotacijos

Les écrits du for privé. Objets matériels, objets édités. Actes du colloque de Limoges 17 et 18 novembre 2005 [Privačioji raštija. Rankraščiai ir publikacijos. 2005 m. lapkričio 17–18 d. Limože vykusios konferencijos darbai], sous la direction de Michel Cassan, Jean-Pierre Bardet, François-Joseph Ruggiu. Limoges: Pulim, 2007, 347 p., ISBN 978-2-84287-443-8.

JOLITA SARCEVIČIENĖ

2005 m. lapkričio 17–18 d. Limože vykusioje konferencijoje pagrindinis pranešėjų dėmesys buvo sutelktas į iššūkius, patiriamus dirbant su įvairiais egodokumentikos šaltiniais. Aptariamo straipsnių rinkinio, parengto pagal minėtos konferencijos pranešimus, sudarytojai *Pratarmėje* pastebi, kad dirbant su tokiais tekstaais būtina įsigilinti į jų atsiradimo aplinkybes, o analizė turi būti atliekama mažiausia trimis lygmenimis, ir informacija apie autorių, jo šeimą bei socialinę aplinką yra viso labo pirmasis lygmuo, nors paprastai akivaizdžiausias ir dažniausia pasitaikantis. Antrasis lygmuo – suvokimas, kokiais keliais tekstas mus pasiekė. Trečiasis lygmuo – tekstų kontekstualumas: dėmesys sąsajoms tarp skaitomo teksto ir jo formos, „objekto“, kurį skaitytojas laiko rankose. Užrašų „objekto“ tipas, forma ir dydis, „apipavidalinimas“ ar „įrėminimas“ susiję su jų ekspresyvumu. Remiantis šiomis mintimis rinkinyje ir sugrupuoti bei pateikiami straipsniai, atskleidžiantys kiekvienos aukščiau aptartos problemos savitumą.

Straipsnių rinkinys pradedamas projekcija į praeitį, į egodokumentų (tada dar nevadintų šiuo terminu) leidybos ištakas. Skyriuje *Leidėjų statymai ir rizika (XIX–XX a.)* – Christine Nougaret straipsnyje *Privačioji raštija Prancūzijos archyvuose: lėtas (pri)jaukinimas* atskleidžia nacionalinių Prancūzijos archyvų ir privačių archyvų bendradarbiavimo plėtrą. Autorius primena, kad iki pat Antrojo pasaulinio karo viešieji archyvai visiškai ignoravo privačiuose giminių ar asmenų archyvuose sukauptą

medžiagą. Ir tik po 1949 m. Prancūzijos archyvų valdybos vadovo Charleso Braibanto iniciatyva privačiuose archyvuose buvo pradėtos savanorių paieškos bei minėtoje archyvų valdyboje įkurtas Privačių archyvų skyrius. Jeanas Tricard'as straipsnyje *Louisas Guibert'as – Limožo namų užrašų knygų atradėjas ir leidėjas: įsipareigojimas ir pasirinkimas* pristato vieno asmens pastangomis 1882–1904 m. išleistas 68 namų užrašų knygas, kurios apima 1443–1791 m. laikotarpį. Straipsnyje dėmesio skirta ir L. Guibert'o pagalbininkams, publikuotų dokumentų savininkams ir leidėjo santykiams su visais šiais asmenimis, galiausia – paties L. Guibert'o santykiui su publikuojamais šaltiniais, jo įnašui į kodikologijos mokslą. Su XIX a. egodokumentų leidėjų aplinka toliau supažindina Robertas Chanaud'as ir Samuelis Gibiat'as straipsnyje *Limožo namų užrašų knygų leidimas: išsilavinę asmenys ir intelektinė aplinka (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*. Jų dėmesio centre – eklektiška istoriko, archyvisto, visuomenės veikėjo ir spiritizmo propaguotojo Alfredo Leroux'o asmenybė bei įvairios Limožo regiono mokslininkus (archeologus, istorikus, gamtos mokslų žinovus ir pan.) būrusios draugijos ir pastarųjų įtaka rengiant publikacijas.

Egodokumentams publikuoti skirta ir antra straipsnių serija. Autoriai pastebi, jog XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės publikacijose išsaugota daugybė šaltinių, kurių originalai dėl įvairių priežasčių nepasiekė mūsų dienų. Vis dėlto dauguma iš jų smarkiai kupiūruoti, todėl buvo prarasta originali šaltinių forma ir struktūra, šiandien galėjusi atskleisti egodokumentų atsiradimo aplinkybes. Dominique Marginat'as savo straipsnyje *Nelaimanoma Olivier de Serres'o namų užrašų publikacija XIX a.* klausia, kodėl žymaus agronomo, gyvenusio 1539–1619 m., užrašai – nuosekli kasdienio agronomo darbo, šeimos gyvenimo sąskaitų fiksicija ir pan. – XIX a. nesulaukė deramo dėmesio ir išspausdintos buvo tik kelios jų ištraukos. Autoriaus nuomone, to meto tyrinėtojai nebuvo pajėgūs įžvelgti šių užrašų vertės ir juose slypinčio skaičiais užkoduoto gana kukliai gyvenusios šeimos kasdienio gyvenimo paveikslą. Michaėlis Piat'as straipsnyje *Nelaimingieji Michelio Le Riche'o užrašai* kalba apie sunkų advokato 1556–1587 m. rašytų užrašų likimą iki pat XIX a. Užrašų originalo šiandien jau nėra, o išlikę XVIII–XIX a. nuorašai neretai nesutampa, prieštarauja vienas kitam. Teksto autoriaus nuomone, tai suteikia galimybę atskleisti egodokumentų

nuorašų atsiradimo aplinkybes, metodus, jų rašymo eigą, būdingą ne tik šiam dokumentui, bet ir visai privačiajai aptariamojo laikotarpio raštijai, atskleidžia leidėjų interesus bei nuostatas, išryškina platesnį horizontą: to meto intelektualų istorinės sąmonės ir pasaulėžiūros kontūrus. Trys autoriai – prekybininkas Antoine'as Denesde'as, jo sūnus Antoine'as II ir pastarojo žmona Marie Barré – 1628–1687 m. vienas po kito vedė užrašus, kurių struktūrą, tematiką, kompoziciją, titulaturas ir XIX a. leidybos peripetijas straipsnyje *Išmani apgaulė: Antoine'o Denesde'o „Užrašų“ kompozicija ir rekompozicija* pristatė Antoine'as Coutelle'is. Autorius pasakoja intriguojančią XIX a. leidėjų teksto dekonstrukcijos istoriją ir retoriškai klausia, kaip šeimos gyvenimo kronika virto Puatjė istorijos šaltiniu.

Tyrinėtojai pastebi, jog įvairiai vadintos „knygos“, pačių amžininkų dažniausia sietos su verslu ir ūkiniais prekybininkų, amatininkų, verslininkų reikalais, mums atveria kur kas platesnę kasdienio gyvenimo panoramą: ne tik šias knygas rašiusių autorių socialinių ryšių tinklą, ne tik tėvų ir vaikų ar kreditorių ir skolininkų santykius, bet ir gilesnę autoriaus pasaulio refleksiją, jo mėginimą kasdieniais įrašais „suvaldyti chaosą ir [likimo] užgaidas, sulaikyti prabėgančias dienas ir imituoti tvarką bei sveiką protą“. Skyriuje *Apie Tekstus ir paratekstus* apie tai kalba Jacqueline Ursch straipsnyje *Sąskaitų knygos, namų knygos, gyvenimo knygos*. Ji analizuoja keliasdešimt dokumentų iš Aukštutinio Provanso regiono, parašytų XV–XX a., bet susitelkia tik į tris pagrindinius aspektus: fizinį šaltinių pavidalą (įrišimą, formą, apimtį, popieriaus rūšis, įrašų išdėstymą, piešinius); autorius (aptaria užrašų specifiką, išskiria keletą būdingų tipų, atkreipia dėmesį į redagavimą); užrašų funkcijas (išskiria kelias pagrindines grupes: nuosavybės valdymo registravimą; pajamų, išlaidų ir palūkanų žurnalus; kasdienes namų ūkio reikalus; tarnų, samdinių, padienių darbininkų samdos registrus; šeimos gyvenimo kronikas). François'as Josephas Ruggiu, Michelis Figeac'as, Laetitia Sfiligoi, Hanna Soualherine išanalizavo net 60 XVI–XIX a. laikotarpio tekstų, saugomų Dordognės ir Žirondos departamentų archyvuose. Straipsnyje *Naudotas daiktas? Pastabos, ženklai, įrašai pietryčių Prancūzijos privačiojoje raštijoje Naujaisiais laikais* jie bando rasti sąsają tarp fizinio egodokumentų pavidalo ir jų turinio. Keliami hipotezė dėl tam tikro egodokumentų sakralumo palikuonims ir

klausinama, kaip šie dokumentai, kuriuos paprastai paveldėdavo vyriausias sūnus, buvo saugomi. Ar jie buvo prieinami kiekvienam, ar priešingai – laikomi atokiai ne tik nuo galimų skaitytojų, t. y. kitų namų gyventojų, bet ir nuo kitų šeimos popierių bei dokumentų? Straipsnio autoriai atkreipia dėmesį, kad XIX a. leidėjai dokumentų parašėse rastus piešinukus, įrašus, pastabas ignoravo kaip neturinčius vertės, tačiau šiandien jie svarbūs žvelgiant į bendrą viso dokumento kontekstą. Sylvie Mouysset straipsnyje *Galvoti / tvarkyti: aistra sąrašams keliose naujųjų laikų pietų Prancūzijos namų knygos* šaltiniuose rastus sąrašus (gimimo, pirkinių, ligų) ir jų atsiradimo priežastis analizavo remdamasi teiginiu, kad bet kokia klasifikacija yra utopija, tvarkos ir proto simuliakras, bergždzias bandymas sutvarkyti tik sau priklausančią erdvę.

Raštas, atmintis, šeima – taip pavadinta ketvirtoji straipsnių grupė. Claire Dolan, pasinaudojusi 1640–1655 m. pomirtiniais inventoriais, aiškino, kokią vietą šiuose šaltiniuose (ypač dokumentų sąrašuose) užėmė namų knygos (orig. pranc. *l'écriture domestique*). Apie tai rašoma straipsnyje *Įrištos knygos ir namų knygos Ancien Régime laikų pietų Prancūzijos pomirtiniuose inventoriuose*. Tyrimai parodė, kad tokios knygos minimos 20–33 proc. inventorių, jų turėjo ir kilmingieji, ir advokatai, ir prekybininkai, ir gydytojai. Didžioji dauguma šių knygų savininkų – vyrai, vis dėlto būta ir keleto moterų (8 iš 107 paminėtųjų). Autorė akcentuoja, kad didžioji dauguma tokių knygų buvo rašoma tiesiog norint palengvinti tvarkymąsi su turimu turtu iš pradžių sau, o paskui ir paveldėtojams. Todėl nereikėtų jose ieškoti noro įamžinti šeimos ar giminės istoriją – tai veikiau bandymas rasti savo gyvenimo balansą, kuris neišvengiamai įgaudavo pasakojimo formą, artimą išpažinčiai. Kaimo kunigo visą gyvenimą rašytus užrašus¹ straipsnyje *Amžinam atminimui: Limožo diecezijos kunigo Pierre'o Vacherie 1595–1652 m. užrašai* pristatė Jacqueline Hoareau. Autorė nesistengia daryti platesnių apibendrinimų, o tiesiog gana išsamiai aptaria knygos (kurią sudaro kelių puslapių autobiografija ir trijų tipų įrašai: sure-

1 Didžioji (jei ne absoliuti) dauguma autorių, kurių palikimą šiame straipsnių rinkinyje nagrinėja prancūzų mokslininkai, buvo pasauliečiai, susiję su miesto arba dvaro kultūra, intelektualine aplinka, užėmė aukštesnius ar žemesnius postus, buvo vieno ar kito regiono elitas materialine prasme. P. Vacherie, remiantis visais trimis kriterijais – luomo, gyvenamos vietos ir finansinės padėties, – yra išimtis.

gistruotos sąskaitos, šeimos ir asmeninio gyvenimo įvykių aprašai bei įrašai, susiję su religija ir dvasininkais) turinį. Skirtingai nei aukščiau minėta C. Dolan, J. Hoareau mano, kad autorius užrašus vedė ne dėl palikuonių, o siekdamas užfiksuoti sau svarbius įvykius, sukurti savotišką savo gyvenimo „atmintinę“. Didieris Potonas, išanalizavęs reformatų pastoriaus, Lozanos akademijos profesoriaus Elie Marlat'o namų užrašus, pastebėjo, kad jų turinys visiškai neatspindi socialinės šio asmens padėties: 79 proc. įrašų skirti namų ar asmeniniams reikalams ir tik 21 proc. iš jų yra susiję su jo užimamomis dvasininko pareigomis (straipsnis *Ministras ar iškilus asmuo? Elie Merlat'as ir jo namų knyga (1658–1679)*). Autoriaus nuomone, užrašuose E. Merlat'as išreiškė savo gyvenimo filosofiją, neatsiejamą nuo religinių protestanto įsitikinimų: garbingai tvarkyti savo namų ūkį, atsidėti iš aukščiau suteiktam *pater familias* pašaukimui. Nicolas Lyono-Caeno straipsnyje *Beprasmė šeima? Sunkiai rašyti Homassel šeimos atsiminimai* (apie 1660–1760 m.) analizuoja labai nedidelės apimties (24 rankraščio puslapių) tekstą, kuris, autoriaus nuomone, sunkiai įspaudžiamas į bet kokios klasifikacijos rėmus. Atsiminimai pradėti rašyti apie 1730 m. 75-erių metų senolio, kuris nuotaikingai prisimena savo jaunystę, tačiau netrukus jie virsta atkakliomis pastangomis užfiksuoti autoriui svarbią asmeninę patirtį, esmines etines nuostatas, o vis dažniau tekste pasirodantis „aš“ atskleidžia desperatišką autoriaus norą savo nuostatas perduoti palikuonims.

Skirtingos socialinės padėties, skirtingų profesijų autorių asmeninių užrašų ypatumai nagrinėjami skyriuje *Privačioji raštija ir profesijos* publikuojamuose straipsniuose. Garsaus prancūzų dailininko 1681–1743 m. tapytų darbų sąrašo naujo leidimo aplinkybes aptarė Ariane James-Sarazin straipsnyje *Portretisto Hyacinthe'o Rigaud'o (1659–1743) sąskaitų knygos: naujas leidimas*. Naujoji publikacija sujungė dailininko rašytą originalą (kuriame atsispindi tiek įvykdyti užsakymai, tiek dailininko darbo detalės), 1919 m. Josepho Romano parengtą išsamią publikaciją (identifikuoti portretų modeliai, remiantis jais gimusios graviūros, kūrinių saugojimo vietos) ir A. Jameso-Sarazino papildymus bei ištaisytas pirmtako klaidas. Kito garsaus prancūzų peizažisto, marinisto dirbtuvės portretą apibūdino Charlotte Guichard. Jos straipsnio *Claude-Joseph Vernet'o kasdieniai užra-*

šiai: XVIII a. dailininko užsakymai ir socialinė erdvė centre – 1735–1789 m. dailininko rašyti išsamūs užrašai (sulaukę leidimo ir 1864 m., deja, smarkiai kupiūruoti), kuriuose susipina gautų užsakymų aprašymai, platūs socialiniai ryšiai, šeimyninio gyvenimo scenos bei kasdienės sąskaitos. Juos autorė nagrinėja siekdama atskleisti socialinių ryšių įtaką dailininko gautų užsakymų kiekiui. Didelį dėmesį autorė kreipia į sąsajas tarp kintančios užrašų kalbos ir C. J. Vernet'o gyvenimo pabaigoje į kūrybą įsismelkusio sąstingio. Užrašai atskleidžia menininko darbo kasdienybę, meno rinkos dėsnius bei subtilų tapybos praktikos ir menininko socialinės tapatybės ryšį. Corinne Marache straipsnyje XIX a. pabaigos Périgoro profesinių kaimo gydytojo užrašų įvairialypiškumas pristato šaltinyje išryškėjusias skirtingas Frédéric'o Gaillardono (1848–1908) aplinkos „erdves“: privatų gyvenimą, gydytojo kasdienybės detales, medicinos rinką XIX–XX a. sandūroje bei platesnę mediko ir paciento santykių ir medicinos praktikos panoramą.

Paskutiniame rinkinio skyriuje kiek netikėtu pavadinimu *Kintanti privačioji raštija* savo įžvalgas pateikia keturi autoriai. Xavieras Le Personas straipsnyje *Pasakojimai sau pačiam apie saviškius: Šartro dvasininko Sébastien'o Le Pelletier'o rankraščio (1579–1592) gimimas ir kismas* pasakoja sudėtingu Prancūzijai metu (vykstant katalikų ir protestantų vidaus kovoms, valdovo Henriko IV-ojo ir Šventosios lygos kovoms ir pan.) rašyto šaltinio istoriją. Atidus Šventosios Lygos metraštininkas, užrašuose aistringai diskutavęs su valdovo pamokslininkais, po 1592 m. netenka energingumo ir susikoncentruoja į asmeniškai jam svarbius dalykus, imasi ankstesnio teksto redakcijos, kuri atskleidžia autoriaus pasaulėžiūros permainas. Pradėjęs nuo gimtojo miesto istorijos, Le Pelletier'as vis labiau gręžiasi į asmeninius potyrius ir fiksuoja savo atminčiai svarbius momentus. Paulo D'Hollander'io straipsnio *Abato Hyppolite Delor'o užrašų knygutės (1837–1885): tarp „įspūdžių“, „pastabų“ ir „atsiminimų“ centre* – seminarijoje dirbusio retorikos mokytojo, įvairių publikuotų kūrinių (poemų, laidotuvių pamokslų, kantatų ir pan.) autoriaus, kuris paliko 15 užrašų knygelį (3200 puslapių), užrašai. Straipsnyje analizuojama fizinė knygelė būklė, jų rašymo būdas, turinys ir naudojimas. Dvasinis gyvenimas, pavieniai įvykiai šalyje, savianalizė, privatus gyvenimas, vietos įvykai

aprašomi nereguliariai, darant kelerių metų pertraukas tarp atskirų knygelių... Kodėl ir kam rašė autorius? Šis klausimas lieka neatsakytas.

Paskutiniuose rinkinio straipsniuose nagrinėjamas autoriaus santykis su tekstu, kuris tampa aktualus ryškėjančio individualumo epochoje. Daug šimtmečių naudoti praktinėms reikmėms, XVIII a. viduryje įvairių formų asmeniniai užrašai tapo daugiau negu popieriuje užfiksuoti įvykiai ar žodžiai. Tai atskleidžia Philippe'o Lejeune'o straipsnis „Mano dienoraštis!“, kuriame akcentuojamas XVIII a. pabaigoje atsiradęs tiesioginis kreipimasis į tekstą. Marilyn Himmesoėte sprendė ribos tarp teksto ir objekto problemą (straipsnis *Juvenilia. XIX a. paauglių raštijos patirtys*). Autorė pastebi, kad jaunuolių užrašuose atsispindi ne tik jų kasdienybė, bet ir gimstanti savita pasaulėžiūra, savivokos poreikis, asmeninės laisvės apibrėžimas. Galbūt todėl, autorės nuomone, publikuoti ir patekę į viešumą tokie tekstai tarsi praranda dalį savasties.

Pabaigos žodį skaitytojams tarė Nicole Lemaître straipsnyje *Kasdienių užrašų leidyba šiandien* ir Michaelis Cassanas publikacijoje *Paprastas popierius kasdieniams užrašams?* Esė formos tekstuose papildydami vienas kitą autoriai ne tik apžvelgė egodokumentų leidybos, interpretacijos bei tyrimų ištakas Prancūzijoje nuo XIX a. pabaigos, bet ir mėgino apibrėžti gaires šiandienos tyrėjams, dirbantiems su įvairiausiais asmeninio pobūdžio užrašais: nuolat akcentuojama mokslininko atsakomybė itin atidžiai rinktis formą ir būdą, kuriuo kelių amžių senumo tekstai pasieks šiandienos skaitytoją.

Apibendrinant rinkinyje publikuojamus straipsnius galima teigti, kad jie nepateikia universalių atsakymų į egodokumentikos skelbėjams kylančius klausimus. Tačiau kiekvieno šaltinio savitumas, autorių pasirinkti pasakojimo būdai ar šaltinio kontekstas atkreipia dėmesį, suteikia įvairių galimybių ir individualią prieigą.

Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents. [Paliesti praeitį. Egodokumentų tyrimai istorinėje sociolingvistikoje]. Editors: Marijke J. van der Wal, Gijsbert Rutten, John Benjamins Publishing, 2013, 279 p., ISBN 9789027200808

VERONIKA GIRININKAITĖ

Aptariamoje knygoje *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*, kuri buvo išleista Olandijoje 2013 m., daugelis tyrėjų taip pat naudojami laiškų duomenų bazėmis. Ši knyga – pirmasis serijos *Advances in Historical Sociolinguistics* (ISSN 2214-1057), skirtos naujausiems istorinės sociolingvistikos pasiekimams pristatyti, leidinys. Pasirodė jau penki serijos leidiniai, dauguma jų skirti germanų kalboms XVII–XIX amžiais¹. Kaip ir kiti akademinės leidyklos *John Benjamins* leidiniai, ši serija yra apmąstyta ir aukšto mokslo lygio. Leidinys dar nepasiekė Lietuvos bibliotekų. Recenzentės užsakymu per tarpbibliotekinių abonementą knygą atsuntė Oslo universiteto biblioteka. Prieš pereinant prie recenzijos, derėtų trumpai apibūdinti pačią istorinę sociolingvistiką.

Olandija yra viena iš filologinių egodokumentų istorinių ir filologinių studijų pradininkių. Būtent olandų istorikas Jacquesas Presseris XX a. viduryje pasiūlė naują *egodokumentas*.² Ši sąvoka turėjo apimti tiek tiriamų rankraščių kiekybę ir kokybę, tiek ir šaltinių vertinimo pokyčius. Tada šis terminas kai kur priimtas skeptiškai, kai kur santūriai, o kai kuriose Europos valstybėse jam rasta tų kalbų atitikmenų³. Šis neologizmas žymi objektą ir metodą, kuris šiandien traukia daugelį istorikų ir kultūrologų. Lietuvoje

1 Prieiga per internetą [žiūrėta 2016 gegužės 4 d.] <<https://benjamins.com/#catalog/books/ahs/main>>.

2 Jacquesas Presseris pavartojo terminą rašydamas knygą *De Ondergang* (1965, angl. vertimas *Ashes in the Wind: the destruction of Dutch Jewry*), prie kurios dirbo daugiau nei 15 metų. Knyga kurta remiantis gausiais liudininkų pasakojimais.

3 *Les écrits du for privé* (prancūzų k.), *Selbstzeugnisse* (vokiečių k.), *samo świadectwa* (lenkų k.) ir t. t.

terminas *egodokumentas*, pirmąkart pavartotas maždaug prieš penkerius metus⁴, jau įsitvirtino. Apie tai byloja gausūs moksliniai pastarųjų metų privačiosios raštijos tyrimai ir jų spaudiniai bei duomenų bazių apie privačiąją raštiją sukūrimas. Tyrėjų įdirbis lituanistinės egodokumentikos baruose skatina domėtis šio mokslo pasiekimais ir kitose valstybėse.

Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto istorikai Waldemaras Chorażyczewskis ir Agnieszka Rosa susidomėjimą egodokumentų tyrimais pavadino *Koperniko perversmu* šaltiniotyroje. Tyrėjui svarbėnė tampa ne objektyvios tiesos paieška, o suvokimas, kokiomis tiesomis rėmėsi praeities žmonės: „Egodokumentai – tai subjektyvaus požiūrio į pasaulį įvertinimas suvokiant, kad per juos žmogus kalba apie save ir išreiškia save“⁵. Panašiai vertintinas ir sociolingvistikos santykis su tradicine kalbotyra. Sociolingvistikos objektas – ne kalbos normos, ne taisyklių sąvadas, o gyvas nuolatinis individo, socio, tautos ryšys su kalba. Sinchroninė sociolingvistika „beveik be išimčių yra paremta šnekamosios kalbos faktais, nes siekiama tirti tik tą kalbos atmainą (*vernacular speech*), kuri atspindi tikrą, realią, įprastą (angl. *casual*) kalbos vartoseną“⁶. O istorinė sociolingvistika – tai sociolingvistikos metodų taikymas tiriant įvairaus laikotarpio raštijos palikimą. Praėjusių amžių šnekamosios kalbos jau nebeišgirsime, tačiau istorinės sociolingvistikos tyrėjai kruopščiai tiria arčiausia esančius rašytinius šaltinius – privačiąją raštiją, t. y. egodokumentus. Atsisakyti formalaus šnekamosios ir rašytinės kalbos skirstymo (fonetinio arba grafinio jos įforminimo) padėjo vokiečių lingvistų Peterio Kocho ir Wulfo Oesterreicherio įžvalgos. Jau 1985 m. jie pasiūlė remtis

4 Projektas *Lietuvos egodokumentinis paveldas*, arba *Legodoc*, vykdytas 2010–2013 m. Tada surengta konferencija, sukurta duomenų bazė, atlikta tyrimų, pradėtas sudaryti Lietuvos egodokumentų inventorių. Prieiga per internetą [žiūrėta 2016 gegužės 3 d.] <<http://legodoc.lt/>>. Tada pradėta kurti ir *Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė*, arba *AKdb*. Prieiga internete [žiūrėta 2016 gegužės 5 d.] <www.musulaiskai.lt>.

5 Chorażyczewski W., Rosa A. Metodologiniai lietuviškų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiais*. Sud. A. Pacevičius. Vilnius, 2013, p. 27–45.

6 Aurelija Tamošiūnaitė. Laiškų duomenų bazės, tekstynai ir duomenynai: užsienio perspektyva. In *Archivum Lithuanicum* 14, 2012, p. 395.

samprata „Sprache der Nähe“ / „Sprache der Distanz“⁷ (*artimumo kalba / tolimumo kalba*) ir paskatino orientuotis ne į pranešimo formą, bet į turinį ir funkciją. Tarkime, *parašytas* draugui laiškas šnekamajai kalbai bus artimesnis negu *ištartas* oficialus raportas.

Nauja disciplina pagrįsta konceptualioje Suzanne Romaine monografijoje *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology* (1982). Pirmoji šiai tyrimų sričiai skirta tarptautinė konferencija įvyko 1983 m. Poznanėje. Per ją pranešimo bendraautorės Elisabeth Traugott ir S. Romaine pabrėžė, kad šioje tarpdisciplinėje srityje susiejama sociolingvistika, istorinė kalbotyra ir istorija, čia remiamasi ne tik filologinio tyrimo tradicijomis, bet pasitelkiami ir naujausi kiekybiniai tyrimo metodai, diskurso analizė, istorinės fonologijos, sintaksės, pragmatikos pasiekimai⁸. Istorinė sociolingvistika – maištinga, demokratinė kalbotyra, išryškinusi daugelio įsitvirtinusių stereotipų trapumą⁹. Istorinės sociolingvistikos tyrimų krypties „language history from below“ (kalbos istorija „iš apačios“) esmė taip pat yra itin atidus egodokumentų tyrimas, atskleidžiantis daug ryškesnį kalbos raidos vaizdą. Puikus pavyzdys yra austro Stepheno Elspasso monografija *Sprachgeschichte von unten*¹⁰. Joje, remiantis ne to meto gramatikose skelbtomis rekomendacijomis, bet kasdienės kalbos vartotojų, Amerikos vokiečių emigrantų į gimtinę siųstų laiškų kalba, atkurta XIX a. vokiečių kalbos istorija. Šis tyrimas, kaip ir daugelis kitų, būtų neįsivaizduojamas be naujausių technologijų. Laiškų duomenų bazės, jau sukurtos ir tebekuriamos įvairiose Europos valstybėse, ir (ypač) specializuotos kompiuterinės programos

7 Koch, Peter, Oesterreicher, Wulf. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. In: *Romanistisches Jahrbuch* 36. 1985, <http://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/RomanischesSeminar/Romanistik_IV/frzmed_KoOe_NaeheDistanz.pdf>.

8 ...bringing together sociolinguistics, historical linguistics and historians [...], and combin[ing] the rich philological tradition with recent work on quantitative methods, discourse analysis, literacy, as well as with historical phonology, syntax, and pragmatics. Knygoje Papers from the Workshop on Socio-historical Linguistics. Special issue of *Folia Linguistica Historica* 6(1): 5-180. Cituojama pagal *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, red. Juan M. Hernández-Campoy ir J. Camilo Conde-Silvestre, 2014., p. xxvii.

9 Apie kai kuriuos kalbotyros mitus rašo James Milroy ir Richard J. Watts jau minėtame straipsnyje *The Handbook of Historical Sociolinguistics*...

10 Stephan Elspass. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen, 2005.

žymiai palengvino nelengvą tyrimus atliekančių kalbininkų kasdienybę.

Čia apžvelgiamą rinkinį sudaro straipsniai, parašyti 2011 m. HiSoN (*Historical Sociolinguistics Network*, istorinės sociolingvistikos tinklo) 2011 m. Leideno universitete organizuotoje tarptautinėje konferencijoje dalyvavusių keturiolikos pranešėjų¹¹. Straipsnių rinkinį sudarė ir redagavo šio universiteto sociolingvistai Marijkė J. Van der Wal ir Gijsbertas Ruttenas. Jie dalyvavo projekte, skirtame sensacingam laimikiui – daugiau nei 38 tūkstančiams laiškų, kurie XVII–XVIII amžiais anglų buvo konfiskuoti iš užgrobtų olandų laivų, – tirti. Eilinių jūreivių ir jų draugų, mylimųjų, tėvų korespondencija niekam nežinoma daugiau nei du šimtmečius išguldė Didžiosios Britanijos archyvuose. Egodokumentų tyrėjams šis amžių atradimas buvo neįkainojamas lobis, kadangi žemesnio luomo asmenų raštų trapumas, netikrumas dėl jų išlikimo – opi problema. Šiai stebėtinai istorijai ir išsamiesiems laiškų tyrimams kalbos aspektu skirta kita *John Benjamins* leidyklos knyga¹². Projektas *Letters as loot* sąlygojo šios epistolikos tekstyno, kuris, tikimasi, palengvins laiškų kalbos tyrimus, atsiradimą.

Įvadiniame rinkinio straipsnyje *Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective* (p. 1–19) Marijkė J. Van der Wal ir Gijsbertas Ruttenas apibūdina istorinę sociolingvistiką bei pabrėžia egodokumentų filologinių studijų reikšmingumą, kiekvieno straipsnio autoriaus tyrimų savitumą. Minėti autoriai abiejų rašytame straipsnyje *Epistolary formulae and writing experience in Dutch letters from the seventeenth and eighteenth centuries* (p. 45–67) apžvelgia vykdant projektą *Letters as loot* tirtų, XVII–XVIII a. rašytų laiškų autorių patirtį, laiškų kalbos dvilypumą. Laiškuose jie išvelgė ne tik ypatingą polinkį į spontanišką šnekamąją kalbą, bet ir į kartojamas epistolines formules, rašymo šablonus, nusiziūrėtus iš laiškų rašymo vadovėlių. Atliekant tyrimą įrodyta, kad rašymo įgūdžiai iš esmės priklausė nuo individų socialinės padėties, lyties, epochos. Ne tokie įgudę

11 Šią tarptautinę organizaciją kuruoja prof. Stephen Elspass; apie tai [žiūrėta 2016 gegužės 5 d.] <<http://hison.sbg.ac.at/>>.

12 Rutten, Gijsbert, van der Wal, Marijke J. *Letters as loot. A sociolinguistic approach to seventeenth and eighteenth century Dutch*. Amsterdam, Philadelphia, 2014. Apie šį projektą, olandų k. pavadintą *Brieven als Buit* internete [žiūrėta 2016 gegužės 3 d.] <<http://hum.leiden.edu/research/letters-as-loot/>>, tekstynas [žiūrėta 2016 gegužės 3 d.] <<http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/about>>.

laiškų rašytojai užduotis pasilengvindavo rinkdamiesi sukurtais epistolinius šablonus.

Kitos dvi minėto projekto bendradarbės Judith Nobels ir Tanja Simons straipsnyje *From ul to U.E.: A socio-historical study of Dutch forms of address in seventeenth century private letters* (p. 67–90) nagrinėjo etiketo formulių santrumpų raidą privačiuose tekstyno *Letters as loot* laiškuose. Nustatyta, kad XVII a. būdingą kreipinį *ul* (iš angl. *your love*) XVIII a. pakeitė formulė *U. E.* (angl. *your Honour*). Žemesnių luomų adresantai šiuo minėtu laikotarpiu vartojo ir ne tokius formalius variantus kaip *gij*, *jij*. Epistolinių XVIII a. konvencijų išmanymas moterų rašytuose laiškuose rodo, kad jau tada moterys rašė tiek pat dažnai kaip ir vyrai.

Laiškai atlieka ne tik komunikatyvinę ar informacijos perdavimo, bet ir juos rašiusių asmenų reprezentavimo funkciją. XVII a. savęs reprezentavimo formas gvildenantis istorikas ir kultūrologas Peteris Burkė šią temą plėtojo straipsnyje *The rhetoric of autobiography in the seventeenth century* (p. 149–164). Įvairios egodokumentų atmainos, jo supratimu, nevienodai nutolusios nuo esminio centro – autobiografijos. Priminęs retorikos svarbą XVII a. švietimo procese, autorius kalba apie šablonus, kanonus ne tik laiškuose, bet ir autobiografijose. Vadovėlių, kuriuose būtų buvęs apibrėžtas biografijos žanras, nebuvo. Tačiau autoriai vis tiek rinkosi vieną iš pasakojimo formų: eiles arba prozą, viešą ir formalų kalbėjimą arba privatesnį ir intymesnį. Peteris Burkė Johno Bunyano autobiografijoje (1666 m.) atkreipė dėmesį į šnekamosios ir rašto kalbos dermę retorikoje.

Anglų kalbos vartosenos subtilių tyrėja Ingrid Tiekens-Boon van Ostadė iš Leidenos straipsnyje *Flat adverbs and Jane Austen's letters* (p. 91–106) lygino vadinamųjų *flat adverbs* (prieveiksmių, neturinčių priesagos *-ly*) funkciją grožiniuose rašytojos Jane Austen (1775–1817) kūriniuose ir privačiuose seseriai adresuotuose laiškuose. Ji pastebėjo, kad rašytoja minėtus prieveiksmius (angl. *flat adverbs*) savo knygoje dažniausia vartojo perteikdama žemesnių luomų veikėjų kalbą, vis dėlto nevengė šių formų ir savo laiškuose. Tyrimas parodė, kad jų dažnumas nepriklausė nuo išorinių veiksmių ar autorės išsimokslinimo. Panašu, kad tokie prieveiksmiai laikytini šnekamajai kalbai intymumo teikiančia forma.

Škotijos St. Andrew universiteto lingvistas Anthonis Lodge`as¹³, senų jų laikų paryžiečių šnekamosios kalbos tyrėjas, Marie de Guise rinkinio straipsnyje *A lady-in-waiting's begging letter to her former employer* aptarė ištirtą XVI a. freilinos laišką buvusiai šeimininkei (p. 19–44). Paaiškėjo, kad šios autorės laiškų kalboje yra to meto leidiniams nebūdingų formų. Tyrėjai anksčiau manė, kad tokie fonetiniai ir morfologiniai variantai buvo galimi tik daug žemesnio socialinio rango atstovų kalboje. A. Lodge`as kelia prielaidą, kad tokios paryžiečių šnekos ypatybės galėjo būti madingas akcentas ir neformaliame kilmingųjų bendravime.

Carita Klippi iš Tamperės universiteto straipsnyje *Letters from Gaston B.: A prisoner's voice during the Great War* (p. 107–128) atskleidė, kaip valstybės ideologija atsispindi privačioje kalboje. Piliečio Gastono B. laiškuose ji įžvelgė ryškų siekį, kad Pancūzija būtų vieninga ir turėtų norminę kalbą. Buvęs šachtininkas, vėliau kepėjas, į nelaisvę patekęs Pirmojo pasaulinio karo dalyvis 1914–1918 m. rašė motinai ir žmonai. Laiškuose atsispindi to meto mokyklinio lavinimo prioritetai. Gastonas B. gebėjo tinkamai parinkti šablonines laiškų formules, tik neišskyrė teksto pastraipų. Spėjama, kad laiškuose jis sąmoningai nevartojo jam tikrai žinomų šachtininkų ar kareivių sociolektų elementų. Nepaisant akivaizdaus tikslo rašyti taisyklingai, fonetikos ir sintaksės lygmenyse pastebima tarmės pėdsakų.

Žymi Kanados prancūzų kalbos atmainų tyrėja France Martineau straipsnyje *Written documents: What they tell us about linguistic usage* (p. 129–148) pristatė dvi gretimų laikotarpių šaltinių analizes. Mikrolingvistiniai XVIII a. Kanados pirklio dienoraščio tyrimai leido pagrįsti prielaidas dėl žmonių kalbėjimo makrolingvistikos lygmeniu. Dienoraštyje atsispindinti vartosena atskleidžia to meto tarties ypatybes, be to, leidžia sužinoti, kad dienoraštininkas pramaišui vartojo kelias kalbos atmainas. O Josepho Campau (1769–1863) šeimos susirašinėjimas atspindi XVIII ir XIX a. sandūros lūžį kanadiečių kartų bendravime: tėvai laiškus rašė ir atsakoma jiems buvo prancūziškai, bet jaunesni vaikai tarpusavyje jau susirašinėjo anglų kalba. Tai nestebina, kadangi šeimos jaunėlis Danielis emigravo į JAV, įsikūrė Mičigane ir vedė anglakalbę moterį.

13 Vienas iš šio autoriaus veikalų – *A Sociolinguistic History of Parisian French* (2004).

Straipsnyje *All the rest ye must lade yourself: Deontic modality in sixteenth-century English merchant letters* (p. 165–182) Helsinkio universiteto lingvistė Arja Nurmi išnagrinėjo galios ir socialinės distancijos atspindžius kalbos priemonėse. Tyrimo objektas buvo XVI a. vilnos pirklių susirašinėjimas, paskelbtas suomių tyrėjų parengtoje duomenų bazėje *Corpus of Early English Correspondence* (CEEC)¹⁴. Kalbos kategoriškumas ar santūrumas, kreipimosi modalumas (modalinių veiksmažodžių *must* arba *should* vartojimas) atitinka tyrėjos atkurtus tikruosius adresato ir adresanto statusų skirtumus.

Kita Helsinkio universiteto anglistė Anni Sairio, besidominti socialiniais ir kultūriniais kalbos variantais, straipsnyje *Cordials and sharp satyrs: Stance and self-fashioning in eighteenth-century letters* (p. 183–200) aptarė dviejų kilmingų XVIII a. damų susirašinėjamą. Portlando kunigaikštienė Margaret Cavendish Bentinck ir ponia Elizabeth Montagu, artimos draugės, socialiai nebuvo lygios, be to, viena iš jų buvo netekėjusi. A. Sairio atskleidė, kokiomis priemonėmis kiekviena iš rašiusiųjų kūrė savo įvaizdį visuomenėje (*self-fashioning*). Steveno Greenblatt'o pasiūlyta *self-fashioning* sąvoka¹⁵ (tam tikros epochos asmens tapatybės ir savivokos formavimas, veikiant socialinėms nuostatomis ir praktikoms) laikoma svarbia kalbant apie egodokumentus. Tyrimas parodė, kad aukštesnį statusą turinti draugė familiarumą reiškė tiesmukiškiau, o jos respondentė rinkosi subtilesnes bendravimo formas.

Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto tyrėja Matylda Włodarczyk straipsnyje *Self-reference and ego involvement in the 1820 Settler petition as a leaking genre* (p. 201–224) atkreipė dėmesį į sunkumus, kurių kyla senuosius raštus skirstant į privačiuosius ir viešuosius. M. Włodarczyk primena P. Kocho ir W. Oesterreicherio pasiūlytą *artimumo kalbos / tolimumo kalbos* sampratą ir ją patobulinusių Danielos Landert ir Andre-

14 CEEC ir dukterinės duomenų bazės nuo 1993 m. rengia Helsinkio universiteto mokslininkai; vadovė Terttu Nevalainen. Projekto aprašymas internete [žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.] <<https://www.helsinki.fi/en/researchgroups/varieng/corpus-of-early-english-correspondence>>.

15 Stephen Greenblatt. *Renaissance self-fashioning*. Chicago, 1980.

aso Juckerio¹⁶ modelį. Remiantis šiuo modeliu, viešajam rašymui būdinga neribota auditorija, orientacija į daug recipientų, tolimumo kalba, o privačiam – auditorijos ribojimas, kreipimasis į individą, artimumo kalba. Derindama kiekybinę ir atvejo analizę M. Włodarczyk nagrinėjo, regis, griežtai apibrėžtą peticijų, oficialių prašymų formą. Aptariamais persikėlėlės moters laišakai, 1820–1825 m. rašyti britų kolonijinei valdžiai Keiptaune, Pietų Afrikoje. M. Włodarczyk pastebi, kad peticijos atskleidžia daug informacijos apie rašiusiąją. Tai ji vadina laidžiuoju žanru (*leaking genre*). Recenzentė čia pridurtų, kad šį reiškinį minėjo ir Torunės universiteto istorikas W. Chorążyczewskis: „Yra daug tokių tekstų, kurių autoriai išreiškia save, savo požiūrį į pasaulį, savo vertybes, nors šie tekstai ir yra oficialūs. Tai pasakytina ne tik apie teismų liudijimus, suplikas, testamentus, bet ir apie gyvenimo aprašymus, pridedamus prie oficialių prašymų.“¹⁷

Lietuvos skaitytojus tikrai sudomins recenzuojamame leidinyje vintelės lietuvaite Aurelijos Tamošiūnaitės straipsnis *Ego-documents in Lithuania: Orthographic identities at the turn of the twentieth century* (p. 225–242). Aptarusi situaciją trikalbėje XIX–XX a. pradžios Lietuvoje ir paminėjusi caro valdžios inicijuotą lietuviškos spaudos draudimą lotyniškais rašmenimis, autorė analizuoja 1894–1939 m. lietuvių emigrantų laiškus, rašytus artimiesiems gimtinėje. Tai vienas iš daugelio staipsnių, kuriuose ši autorė nuosekliai tiria *AKdb*¹⁸ renkamus duomenis. Kaip pagrindinis tyrimo objektas pasirinkta grafika. Atkreipiamas dėmesys, kad kurį laiką gyvavo trys rašybos variantai: 1) senoji rašyba, būdinga maldaknygėms (kuriai būdingi lenkiško pavyzdžio *sz*, *cz* digrafai ir kt.), 2) laišakai, rašyti lietuviškai, bet kirilica ir 3) modernesnis, Jono Jablonskio gramatikoje (1901) kodifikuotas rašybos variantas, būdingas vėlesniam laikotarpiui. Kiekybiniai tyrimai parodė, kad remiantis rašyba išskiriamos

16 Landert, Daniela, Jucker, Andreas H (2011). Private and public in mass media communication: From letters to editor to online commentaries. In *Journal of Pragmatics* 43.1422–1434, arba internete [žiūrėta 2016 gegužės 5 d.] <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378216610003504>>.

17 Chorążyczewski W., Rosa A. Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu. In *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amiuje*. Sud. A. Pacevičius. Vilnius, 2013, ISBN 9786094591983, p. 27–45.

18 *AKdb*, prieiga internete [žiūrėta 2016 05 05] <<http://www.musulaiskai.lt/>>. A. Tamošiūnaitės tyrimai skelbti *Archivus Lithuanicus* ir kituose leidiniuose.

trys rašiusiųjų grupės: gimusiųjų iki 1880 m., tų, kurie gimė 1880–1895 m., ir jaunesnių žmonių. Pirmai grupei būdinga senoji rašyba, antrajai atstovaujantys jaunesni žmonės geba keisti savo įpročius, jauniausieji mintis reiškia naudodami tik naująją ortografiją.

Straipsnių rinkinys baigiamas kalbos istorikės Lauros Wright tyrimu *The language of slaves on the island of St Helena, South Atlantic, 1682–1724* (p. 243–276). Remdamasi Šv. Elenos salos Pietų Atlante teismo raštuose perpasakotos vergų kalbos fragmentais (seniausi užfiksuoti vergų kalbos atvejai) mokslininkė pabandė atkurti įvairiakalbę to meto situaciją. Vergai bendravo kreoline kalba ir anglų kalbos atmaina. Mokslininkės tirtuose raštuose apie vergus žinių rasta mažai, yra žinomi tik jų vardai, kurie ir analizuojami bei lyginami su tipiniais to meto Londono vardais.

Istorinė sociolingvistika gyvuoja tik tris dešimtmečius. Tačiau pasaulyje jos tyrimų ir tokių publikacijų sparčiai daugėja. Džiugina tai, kad jau randasi lietuvių tyrėjų atliktų istorinės sociolingvistikos tyrimų¹⁹, kurie puikiai papildė lietuvių istorikų darbus egodokumentikos baruose. Sveikintina, kad lietuvių egodokumentai pristatyti prestižiniame tarptautiniame leidinyje, kuris čia buvo apžvelgtas.

19 P.vz., *Archivum Lithuanicum* publikuoti Giedriaus Subačiaus, Aurelijos Tamošiūnaitės, Jurgitos Venckienės tyrimai.

Privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas : [straipsnių rinkinys] / Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas. Bibliotekininystės ir informacijos mokslų institutas ; sudarytojas Arvydas Pacevičius ; [mokslinė redakcinė kolegija: Arvydas Pacevičius (pirmininkas) ... [et al.]. – Vilnius : [Vilniaus universitetas] : Akademinė leidyba, 2017. – 288 p. : iliustr., faks., portr. – (Bibliotheca Lituana, ISSN 2424-3477 ; IV)

Santr. angl. – Bibliogr. str. gale. – Str. su skaitmeninio objekto identifikatoriais (DOI)

ISBN 978-9955-33-708-9

Kn. taip pat: Pratarinė / Arvydas Pacevičius, p. 7–8.

Tęstiniame mokslo darbų rinkinyje publikuojami straipsniai ir mokslo populiarinimo darbai, skirti Lietuvos egodokumentiniam paveldui, privačiosios raštijos raidos teorinių, istorinių, savimonės raiškos problemų analizei, egodokumentikos kilmei, raidai, sąsajoms su senųjų bibliotekų ir kitų atminties institucijų fondais bei privačiais rinkiniais, egodokumentų viešinimo, publikavimo, leidybos problemoms, sąsajoms su istoriniais ir etnografiniais Europos ir Lietuvos regionais, taip pat Panevėžio kraštu ir iš jo kilusiais žmonėmis.

Lietuvių kalbos redaktorė Vilmantė Sinkevičienė
Anglų kalbos redaktorė Vaida Kavaliauskaitė
Dailininkė ir maketuotoja Silva Jankauskaitė
Maketuotojas Povilas Šklėrius

VšĮ Akademinė leidyba
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@aleidyba.lt, www.aleidyba.lt

Spausdino BALTO print
Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius, Lietuva
www.baltoprint.com

18 sp. l. Tiražas 200 egz.